

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

**Transferred to the
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF WISCONSIN**

MÁNAVA-DHERMA-SÁSTRA.

VOLUME I.

SANSKRIT TEXT.

MÁNAVA-DHERMA-SÁSTRA;

OR

THE INSTITUTES OF MENU.

EDITED BY

GRAVES CHAMNEY HAUGHTON, M.A. F.R.S.

ſc. ſc. ſc.

PROFESSOR OF HINDU LITERATURE IN THE EAST-INDIA COLLEGE.

VOLUME I.

SANSKRIT TEXT.

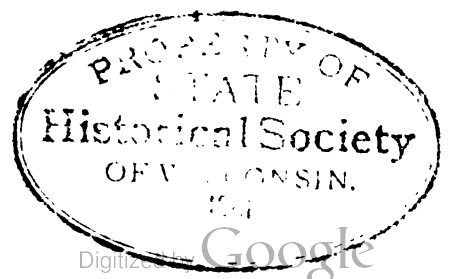

LONDON:

PRINTED BY COX AND BAYLIS, GREAT QUEEN STREET,
LINCOLN'S INN FIELDS.

1825.

B2D
+H37

TO

THE KING.

SIRE:

A COURSE of events, unparalleled in the history of mankind, has placed, among the subjects of the British Empire, a people renowned from the remotest antiquity for wisdom, civilization, and steadfast adherence to their peculiar religious opinions.

The INSTITUTES OF MENU are not only revered by this unvarying race of men, as they were by their primeval forefathers, but have moreover contributed to preserve, in pristine force, opinions, usages, and manners, which, by a law that reverses in the moral, what is observed in the material world, have only grown the stronger by the use of ages.

b

Security

Security of life and property, and toleration of opinions, which are dearer to them than both these objects, are all that is asked by this blameless race of men, in return for willing obedience and devoted attachment to British rule. That an expectation, so reasonable in itself, and so much in harmony with the spirit of your Majesty's reign, will not be disappointed, could scarcely have received a more gracious assurance, than is derived from the permission, vouchsafed by your Majesty, to place your August Name at the head of this ancient Code of Hindu Laws.

That your Majesty may long continue to extend the influence of your happy reign over the British Empire and its Dependencies, is the earnest prayer of

YOUR MAJESTY'S

Most faithful Subject,

and dutiful Servant,

G. C. HAUGHTON.

*East-India College, Herts,
20th June 1825.*

P R E F A C E.

THE INSTITUTES OF MENU, whether regarded for their great antiquity and classic beauty, or for their importance, as being considered a divine revelation by nearly a hundred millions of people, who are mostly British subjects, must ever claim the attention of those who devote themselves to the study of the Sanscrit language, either from literary curiosity, or with the desire of fitting themselves for the Company's Service. Though inferior to the *Védas* in antiquity, they are held to be equally sacred; and owing to their being more intimately connected with the business of life, have tended so much to mould the opinions of the Hindus, that it would be impossible thoroughly to comprehend the literature or local usages of India, without being master of their contents. Hence, independently of the literary curiosity of the work as a record of ancient opinions, and of existing laws, it must be made a subject of elementary study by every one who is desirous of any degree of intimacy

intimacy with Hindu ideas. The system of instruction at this College being one preparatory for practical application in India, these Institutes have been made a part of the course of Sanscrit study; and it must be conceded, that a better work could scarcely have been selected for the purpose.

It appeared highly desirable to take advantage of the aid which Sir W. Jones' translation would afford the student for the comprehension of so difficult, as well as ancient a book, comprising in itself every subject, from the first principles of metaphysics, to the ultimate rewards and punishments of good and evil deeds done in this state of existence. His translation forms, in consequence, the second volume of the work; and some few notes and illustrations have been added to it, where subsequent research and observation had rendered those subjects definite, which he had been obliged to express generally, or in the native terms.

To complete this work, so as to make it perfectly intelligible to scholars who study in private, the printing either the whole, or a selection of the admirable comment of CULLU'CA BHATTA would be of the highest utility. Such a plan the Editor has had in view; but the state of his health forbids him making any promise
on

on the subject. Should he ever be able to accomplish his wish, it will form a third volume.

Mention will be found made in the Notes of valuable criticisms and other aid received from the kindness of friends, for which the Editor is happy to express his thanks ; but he feels these are more particularly due to his kind and estimable friend Mr. Charles Wilkins, for the most ready communication of his opinion, on any occasion, when difficulties required elucidation, or the sanction of higher authority than the Editor's own judgment.

It will be obvious that this work is not a publication according to the usual acceptation of the term ; but is one especially appropriated for the East-India Company's Service. It has not been edited with a view either to literary fame, or the desire of evincing superior critical knowledge ; but has resulted solely from the wants of the College.

श्री

मानवधर्मशास्त्रम्

भृगुप्रोक्तम्

श्रीयुद्धदेवसहोदनेन

शुद्धकृतम्

लण्डनराजधान्याम्

मुद्रितम्

संवत्

१८८१

॥ ओं ॥

॥ नमोगणेशाय ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम्प्रथमोऽध्यायः ॥

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्यमहर्षयः । १

प्रतिपूज्ययथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ११ ॥

भगवन्सर्ववर्णीनां यथावदनुपूर्वशः । १

अन्तरप्रभवानां च धर्म्मोऽन्तोवत्तुमर्हसि ॥ १२ ॥

त्वमेकोऽस्य सर्वस्य विधानस्य स्वयम्भुवः । १

अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य कार्यतत्त्वार्थवित्प्रभो ॥ १३ ॥

सतैः पृष्ठस्तथासम्यग्ममितोऽग्रमहात्मभिः । १

प्रत्युवाचार्चिताम्सर्वान्महर्षींश्चूयतामिति ॥ १४ ॥

आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् । १

अप्रतर्क्यमविज्ञेयमप्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १५ ॥

ततः स्वयम्भूर्भगवानयत्कोऽब्रवीन्निदम् । १

महाभूतादिवृत्तौ जाः प्रादुरासीन्मनोनुदः ॥ १६ ॥

B

योऽसावतीन्द्रिययात्रःसूक्ष्मोऽन्यक्तःसनातनः १
 सर्वभूतमयोऽचिन्त्यःसएवस्वयमुद्भवो ॥७॥
 सोऽभिध्यायशरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः १
 अपएवससज्जीदौतासुवीजमवासृजत् ॥८॥
 तदंउमभवद्वैमंसहस्रांशुसमप्रभम् १
 तस्मिन्जज्ञेस्वयम्ब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥९॥
 आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः १
 तायदस्यायनंपूर्वतेननारायणःस्मृतः ॥१०॥
 यत्तत्कारणमयत्तंनित्यंसदसदात्मकम् १
 तद्विसृष्टःसपुरुषोलोकेब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥११॥
 तस्मिन्नंउसभगवानुषित्वापरिवत्सरम् १
 स्वयमेवात्मनोऽध्यानात्तदंउमकरोद्विधा ॥१२॥
 ताभ्यांसशकलाभ्यांचदिवम्भूमिंचनिर्ममे १
 मध्येयोमदिशश्चाष्टावपांस्थानंचशाश्वतम् ॥१३॥
 उद्ववर्हीत्मनश्चैवमनःसदसदात्मकम् १
 मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥१४॥
 महान्तमेवचात्मानंसर्वाणित्रिगुणानिच १
 विषयाणांमहीतृणिशनैःपंचेन्द्रियाणिच ॥१५॥

- तेषान्त्ववयवान्सूक्ष्मान्षणामप्यमितोजसाम् १
 सन्निवेश्यात्ममात्रासुसर्वभूतानिनिर्ममे ॥१६॥
 यन्मूर्त्यवयवाःसूक्ष्मास्तस्येमान्याश्रयन्तिषद् १
 तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्यमूर्तिमनीषिणः ॥१७॥
 तदाविशन्तिभूतानिमहान्तिसहकर्मभिः १
 मनश्चावयवैःसूक्ष्मैःसर्वभूतकृदवयम् ॥१८॥
 तेषामिदन्तुसप्तानाम्पुरुषाणामहोजसाम् १
 सूक्ष्माभ्योमूर्तिमात्राभ्यःसम्भवत्यवयवाद्ययम् ॥१९॥
 आद्याद्यस्यगुणन्त्वेषामवाप्नोतिपरःपरः १
 योयोयावतिथ्येषांससतावद्गुणःस्मृतः ॥२०॥
 सर्वेषान्तुसनामानिकर्माणिचपृथक्पृथक् १
 वेदशब्देभ्यएवादौपृथक्संस्थाःनिर्ममे ॥२१॥
 कर्मात्मनांचदेवानांसोऽसृजत्प्राणिनाम्प्रभुः १
 साध्यानांचगणंसूक्ष्मंयज्ञंचैवसनातनम् ॥२२॥
 अग्निवायुरविभ्यस्तुत्रयम्ब्रह्मसनातनम् १
 दुदोहयज्ञसिद्धर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥२३॥
 कालंकालविभक्तीश्चनक्षत्राण्यहंस्तथा १
 सरितःसागरान्शैलान्समानिविषमाणिच ॥२४॥

तपोवाचंरनिं वैव कामं च क्रोधमेव च ॥ १ ॥
 सृष्टिं ससर्ज वैवे मां तपु मिच्छन्निमः प्रजाः ॥ १॥ ३५ ॥
 कर्मणां च विवेकार्थं धर्माधर्मौ विवेचयत् ॥ १ ॥
 इंद्रे रयोजय द्येमाः मुखदुश्वादिभिः प्रजाः ॥ १॥ ३६ ॥
 अण्यो मात्रा विनाशिन्यो दशार्घीनास्तुयाः स्मृताः ॥ १ ॥
 ताभिः सार्धं मिदं सर्वं सम्भवत्यनुपूर्वशः ॥ १॥ ३७ ॥
 यन्तु कर्मणि यस्मिन्सन्ययुंक्तप्रथमम्प्रभुः ॥ १ ॥
 सतदेव स्वयम्भोजे सृज्यमानः पुनः पुनः ॥ १॥ ३८ ॥
 हिंसा हिंसे मृदु क्रूरे धर्माधर्मावृत्तानृते ॥ १ ॥
 यद्यस्य सोऽदधात्सर्गे तत्तस्य स्वयमाक्रिशेत् ॥ १॥ ३९ ॥
 यथर्तुलिङ्गान्यृतवः स्वयमेवर्तुपर्यये ॥ १ ॥
 स्वानि स्वान्यभिपद्यन्नेतथास्मर्माणि देहि नः ॥ १॥ ४० ॥
 लोकानान्तु विवृज्यर्थं मुखवाहूरूपादतः ॥ १ ॥
 ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं मूढं च निरचर्तयत् ॥ १॥ ४१ ॥
 द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्ज्जुनपुरुषो भवत् ॥ १ ॥
 अर्ज्जुन नारीतस्यां स विराजमसृजत्प्रभुः ॥ १॥ ४२ ॥
 तपस्तप्त्वाऽसृजद्यन्तु स स्वयं पुरुषो विराट् ॥ १ ॥
 तं मे वितास्व सर्वस्य लष्टारं द्विजसत्तमाः ॥ १॥ ४३ ॥

- अहंप्रजाःसिसृक्षुस्तुतपस्तप्त्वासुदुश्चरम् १
 पतीन्प्रजानामसृजंमहर्षीनादितोदश ॥३४॥
 मरीचिमन्त्र्यंगिरसौपुलस्त्यम्पुलहंक्रतुम् १
 प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुन्नारदमेवच ॥३५॥
 एतेमनूस्तुसप्तान्यानसृजनभूरितेजसः १
 देवान्देवनिकायांश्चमहर्षीणामितौजसः ॥३६॥
 यक्षरक्षःपिशाचांश्चगंधर्वाप्सरसोऽसुरान् १
 नागान्सर्पान्सुपर्णांश्चपितृणांचपृथग्गणान् ॥३७॥
 विद्युतोऽशनिमेघांश्चरोहितेन्द्रधनूंषिच १
 उल्कानिर्धातकेतूंश्चज्योतींष्युच्चावचानिच ॥३८॥
 किन्नरान्वानरान्मत्स्यान्विविधांश्चविहंगमान् १
 पशून्मृगान्मनुष्यांश्चबालांश्चोभयतोदतः ॥३९॥
 कृमिकीटपतंगांश्चयूकामक्षिकमत्कुणभू १
 सर्वञ्चदंशप्रशकंस्थावरञ्चपृथग्विधम् ॥४०॥
 एवमेतैरिदंसर्वमन्नियोगान्महात्मभिः १
 यथाकर्मतपोयोगात्सृष्टंस्थावरजंगमम् ॥४१॥
 येषांतुयादृशंकर्मभूतानामिहकीर्तितम् १
 तत्तथावोऽभिधास्याभिक्रमयोगञ्चजन्मनि ॥४२॥

- पशवश्चमृगाश्चैव बालाश्चोभयतोदतः १
- रक्षांसि च पिशाचाश्च मनुष्याश्च जरायुजाः ॥४३॥
- अण्डजाः पक्षिणः सर्पानक्रामत्स्याश्च कच्छपाः १
- यानि चैवं प्रकाराणि स्थलजान्योदकानि च ॥४४॥
- स्वेदजं दंशमशकं यूकामक्षिकमत्कुणम् १
- उष्मणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत्किञ्चिदीदृशम् ॥४५॥
- उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे वीजका उप्ररोहिणः १
- ओषध्यः फलपाकान्ता बहुपुष्पफलोपगाः ॥४६॥
- अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः १
- पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥४७॥
- गुच्छगुल्मं तु विविधन्तैव तृणजातयः १
- वीजकाण्डरूपाण्येव प्रताना वल्ल्येव च ॥४८॥
- तमसा बहुरूपेण वेष्टिताः कर्महेतुना १
- अन्तःसंज्ञा भवन्त्येते सुखदुःखसमन्विताः ॥४९॥
- एतदन्तास्तु गतयो ब्रह्माद्याः समुदाहृताः १
- घोरेऽस्मिन् भूतसंसारे नित्यं सततयायिनि ॥५०॥
- एवं सर्वं सृष्ट्वेदं मात्रा चिन्त्य पराक्रमः १
- आत्मन्यन्तर्दधेभूयः कालं कालेन पीडयन् ॥५१॥

यदासदेवोजागर्नितदेद्वेष्टसेजगत् १
 यदास्वपितिशान्तात्मातदासर्वनिमीलति ॥५२॥
 तस्मिन्स्वपतितुमुत्थेकमीत्मानःशरीरिणः १
 स्वकर्मभ्योनिवर्तन्तेमनश्चलानिमृच्छति ॥५३॥
 युगपत्प्रलीयन्तेयदातस्मिन्महात्मनि १
 तदाऽयंसर्वभूतात्मासुखंस्वपितिनिर्वृतः ॥५४॥
 तमोऽयन्तुसमात्रित्यचिरन्तिष्ठतिसेन्द्रियः १
 नचस्वंकुरुतेकर्मतदोत्क्रामतिमूर्तितः ॥५५॥
 यदाऽणुमात्रिकोभूत्वावीजंस्थास्नुचरिष्णुच १
 समाविशतिसंसृष्टस्तदामूर्तिविमुञ्चति ॥५६॥
 एवंसजायत्वप्नाभ्यामिदंसर्वचराचरम् १
 संजीवयतिचाजलम्प्रमापयतिचाथयः ॥५७॥
 इदंशास्त्रन्तुकृत्वाऽसौमामेवस्वयमादितः १
 विधिवद्वाहयामासमरीचादींस्त्वहंमुनीन् ॥५८॥
 एतद्वोऽयंभृगुःशास्त्रंभ्रावयिष्यत्यशेषतः १
 एतद्धिमन्तोऽधिजगेसर्वमेषोऽखिलंमुनिः ॥५९॥
 ततस्तथासतेनोक्तोमहर्षिर्मनुनाभृगुः १
 तानब्रवीद्वीन्सर्वान्प्रीतास्माञ्चयतामिति ॥६०॥

८

प्रथमोऽध्यायः

स्वायंभुवस्यास्यमनोःषडंश्यामनवोऽपरे १
सृष्टवन्तःप्रजाःस्वाःस्वामहात्मानोमहौजसः ॥६१॥
स्वारोचिषश्चौत्तमिश्रतामसोरेवतस्तथा १
चाक्षुषश्चमहानेजाविवस्वत्सुतएवच ॥६२॥
स्वायंभुवाद्याःसप्तैतेमनवोभूरितेजसः १
स्वेस्वेऽन्तरेसर्वमिदमुत्पाद्यापुञ्चराचरम् ॥६३॥
निमेषादशचाष्टौचकाष्टात्रिंशन्तुताःकला १
त्रिंशत्कलामुहूर्तःस्यादहोरात्रन्तुतावतः ॥६४॥
अहोरात्रेविभजनेसूर्योमानुषदेविके १
रात्रिःस्वप्नायभूतानाञ्चेष्टायैकर्मणामहः ॥६५॥
पित्र्येरात्र्यहनीमासःप्रविभागस्तुपक्षयोः १
कर्मचेष्टास्वहःकृत्स्नःशुक्लःस्वप्नायशर्वरी ॥६६॥
दैवेरात्र्यहनीवर्षप्रविभागस्तयोःपुनः १
अहस्तत्रोदगयनंरात्रिःस्यादक्षिणायनम् ॥६७॥
ब्राह्मस्यतुक्षपाःस्ययत्प्रमाणंसमासतः १
एकैकशोयुगानान्तुक्रमशस्तन्निबोधत ॥६८॥
चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षीणान्तुकृतंयुगम् १
तस्यतावच्छ्रुतीसंध्यासंध्याशतथाविधः ॥६९॥

इतरेषुसंध्येषुसंध्यंशेषुचत्रिषु १
 एकापायेनवर्तन्तेसहस्राणिशतानिच ॥७०॥
 यदेतत्परिसंख्यातमादावेवचतुर्युगम् १
 एतद्द्वादशसाहस्रन्देवानांयुगमुच्यते ॥७१॥
 दैविकानांयुगानान्तुसहस्रम्परिसंख्यया १
 ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयन्तावतीरात्रिरेवच ॥७२॥
 तत्रैयुगसहस्रान्तम्ब्राह्मण्यमहर्विदुः १
 रात्रिञ्चतावतीमेवनेहोरात्रविदोजनाः ॥७३॥
 तस्यसोहर्निशस्यान्नेप्रसुप्तःप्रतिबुध्यते १
 प्रतिबुद्धश्चसृजतिमनःसदसदात्मकम् ॥७४॥
 मनःसृष्टिंविकुस्तेचोद्यमानंसिसृक्षया १
 आकाशत्रायायनेतस्मात्तस्यशब्दंगुणंविदुः ॥७५॥
 आकाशान्तुविकुर्वीणात्सर्वगन्धवहःशुचिः १
 बलवान्जायतेवायुःसर्वैस्पर्शगुणोमतः ॥७६॥
 वायोरपिविकुर्वीणाद्विरोचिष्णुतमोनुदम् १
 ज्योतिरुत्पद्यतेभास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥७७॥
 ज्योतिषश्चविकुर्वीणादापोरसगुणाःस्मृताः १
 अद्भ्योगन्धगुणाभूमिरित्येषासृष्टिरादितः ॥७८॥

यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुदितन्दैविकंयुगम् १
 तदेकसप्ततिगुणम्वन्तरमिहोच्यते ॥७९॥
 मन्वन्तराण्यसंख्यानिसर्गःसंहारएवच १
 क्रीडन्निवैतत्कुरुतेपरमेष्ठीपुनःपुनः ॥८०॥
 चतुष्पात्सकलोधर्मःसत्यत्रैवकृतेयुगे १
 नाधर्मेणागमःकश्चिन्मनुष्यान्प्रतिवर्तते ॥८१॥
 इतरेष्वागमाद्धर्मःपादशस्त्ववरोपितः १
 चौरिकानृतमायाभिर्धर्मश्चापेतिपादशः ॥८२॥
 अरोगाःसर्वसिद्धार्थान्तुर्वर्षशतायुषः १
 कृतेत्रेतादिषुल्लेषामायुर्हसतिपादशः ॥८३॥
 वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैवकर्म्मणाम् १
 फलन्त्यनुयुगंलोकेप्रभावश्चशरीरिणाम् ॥८४॥
 अन्येकृतयुगेधर्मास्त्रेतायांद्वापरेपरे १
 अन्येकलियुगेनृणांयुगहासानुरूपतः ॥८५॥
 तपःपरंकृतयुगेत्रेतायांज्ञानमुच्यते १
 द्वापरेयज्ञमेवाहुर्दीनमेकंकलयुगे ॥८६॥
 सर्वस्यास्यतुसर्गस्यगुप्त्यर्थंमहाद्युतिः १
 मुखबाहूरुपज्ञानाम्पृथक्कर्माण्यकल्पयत् ॥८७॥

अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा ।
 दानम्प्रतिमहश्चैवब्राह्मणानामकल्पयत् ॥८८॥
 प्रजानारक्षणन्दानमिज्याध्ययनमेवच ।
 विषयेष्वप्रसत्तिश्चक्षत्रियस्यसमासतः ॥८९॥
 पशून्ारक्षणन्दानमिज्याध्ययनमेवच ।
 वणिक्पथंकुसीदञ्चवैश्यस्यकृषिमेवच ॥९०॥
 एकमेवतुशुद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् ।
 एतेषामेववर्णीनांशूद्रषामनसूयया ॥९१॥
 उर्ध्वनाभेर्मेध्यतरःपुरुषःपरिकीर्तितः ।
 तस्मान्मेध्यतमन्त्वस्यमुखमुक्तंस्वयम्भुवा ॥९२॥
 उत्तमंगोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्ब्रह्मणश्चैवधारणात् ।
 सर्वस्यैवास्यसर्गस्यधर्मतोब्राह्मणःप्रभुः ॥९३॥
 तंहिस्वयम्भूःस्वादास्यात्तपस्तप्त्वादितोऽसृजत् ।
 हयकथाभिवात्सायसर्वस्यास्यचगुप्सये ॥९४॥
 यस्यास्येनसदाश्नन्तिहयानित्रिदिवौकसः ।
 कथानिचैवपितरःकिम्भूतमधिकन्ततः ॥९५॥
 भूतानाम्प्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ।
 बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेषुब्राह्मणाःस्मृताः ॥९६॥

- ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सुकृतबुद्धयः १
 कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥९७॥
 उत्पत्तिरेव विप्रस्य भूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती १
 सहिधर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥९८॥
 ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्यामधिजायते १
 ईश्वरः सर्वभूतानां भूर्भुवः स्वः ॥९९॥
 सर्वस्वं ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् १
 श्रेष्ठेनाभिजनेनेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥१००॥
 स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वन्ददाति च १
 आनृशं स्याद्ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीतरे जनाः ॥१०१॥
 तस्य कर्मविवेकार्थं शेषाणामनुपूर्वशः १
 स्वायम्भुवो मनुर्धर्मानि दंशास्त्रमकल्पयत् ॥१०२॥
 विदुषा ब्राह्मणेनेदमध्येत यम्प्रयत्नतः १
 शिथेभ्यश्च प्रवक्तव्यं सम्यग्नान्येन केनचित् ॥१०३॥
 इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः शंसितव्रतः १
 मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते ॥१०४॥
 पुनाति पंक्तिं वंश्यांश्च सप्तसप्तपरावरान् १
 पृथिवीमपि चैवेमां कृत्स्नामेकोऽपि सोऽर्हति ॥१०५॥

- इदंस्वस्त्ययनंश्रेष्ठमिदम्बुद्धिविवर्द्धनम् १
 इदंयशस्यमायुथमिदंनिःश्रेयसम्परम् ॥१०६॥
 अस्मिन्धर्मोऽखिलेनोक्तोगुणदोषौचकर्मणाम् १
 चतुर्णामपिवर्णानामाचारश्चैवशाश्वतः ॥१०७॥
 आचारःपरमोधर्मःश्रुत्युक्तःस्मार्तैवच १
 तस्मादस्मिन्सदायुक्तो नित्यंस्यादात्मवान्बुद्धिजः ॥१०८॥
 आचाराद्विच्युतोविप्रो न वेदफलमश्नुते १
 आचारेण तु संयुक्तः सम्पूर्णफलभागभवेत् ॥१०९॥
 एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयोगतिम् १
 सर्वस्य तपसोमूलमाचारं जगृहुः परम् ॥११०॥
 जगतश्च समुत्पत्तिं संस्कारविधिमेव च १
 व्रतचर्योपचारं च स्नानस्य च परं विधिम् ॥१११॥
 दाराधिगमनं चैव विवाहानां च लक्षणम् १
 महायज्ञविधानं च श्राद्धकल्पं च शाश्वतम् ॥११२॥
 वृत्तीनां लक्षणं चैव स्नातकस्य व्रतानि च १
 भक्ष्याभक्ष्यं च शौचं च द्रव्याणां शुद्धिमेव च ॥११३॥
 स्त्रीधर्मयोगं तापस्यं मोक्षं संन्यासमेव च १
 राज्ञश्च धर्ममखिलं कार्यीणां च विनियम् ॥११४॥

- साक्षिप्रश्नविधानंचधर्मस्त्रीपुंसयोरपि १
 विभागधर्म्मद्यूतंचकंटकानांचशोधनम् ॥११५॥
 वैश्यशूद्रोपचारंचसंकीर्णानांचसम्भवम् १
 आपद्धर्म्मचवर्णीनाम्प्रायश्चित्तविधिन्तथा ॥११६॥
 संसारगमनंचैवत्रिविधंकर्मसम्भवम् १
 निःश्रेयसंकर्म्मणांचगुणदोषपरीक्षणम् ॥११७॥
 देशधर्मीनूजातिधर्मीनूकुलधर्म्माश्चाश्वतान् १
 पाषंडगणधर्माश्चास्मिन्नुक्तवान्मनुः ॥११८॥
 यथेदमुक्तवान्शास्त्रम्पुरापृष्ठोमनुर्मया १
 तथेदंयूयमप्यद्यमत्सकाशान्निबोधत ॥११९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां द्वितीयोऽध्यायः ॥

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः १
हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥१॥
कामात्मतानप्रशस्तानचैवेहास्त्यकामता १
काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वेदिकः ॥२॥
संकल्पमूलः कामो वै यज्ञाः संकल्पसम्भवाः १
व्रतानियमधर्माश्च सर्वे संकल्पजाः स्मृताः ॥३॥
अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेह कर्हिचित् १
यद्यद्विकुरुते किञ्चित्तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥४॥
तेषु सम्यग्वर्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् १
यथा संकल्पितां भेहसर्वान् कामान्समश्नुते ॥५॥
वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् १
आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥६॥
यः कश्चित्कस्यचिद्धर्मो भिन्नुना परिकीर्तितः १
स सर्वोऽभिहितो वेदे सर्वज्ञानमयो हि सः ॥७॥

सर्वतुसमवेक्ष्येदन्निखिलंज्ञानचक्षुषा १
 श्रुतिप्रामाण्यतोविद्वान्स्वधर्मेनिविशेत वै ॥८॥
 श्रुतिस्मृत्युदितन्धर्ममनुतिष्ठन्हिमानवः १
 इहकीर्तिमवाप्नोतिप्रेत्यचानुत्तमंमुखम् ॥९॥
 श्रुतिस्तुवेदोविज्ञेयोधर्मशास्त्रन्तुवैस्मृतिः १
 नेसर्वीर्षेष्वमीमांस्येताभ्यान्धर्मोहिनिर्बभौ ॥१०॥
 योऽवमन्येततेमूलेहेतुशास्त्राश्रयाद्विजः १
 ससाधुभिर्विहिष्कार्योनास्तिकोवेदनिन्दकः ॥११॥
 वेदःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः १
 एतच्चतुर्विधम्प्राहुःसाक्षाद्धर्मस्यलक्षणम् ॥१२॥
 अर्थकामेष्वसत्तानान्धर्मज्ञानंविधीयते १
 धर्मजिज्ञासमानानाम्प्रमाणम्परमंश्रुतिः ॥१३॥
 श्रुतिवैधन्तुयत्रस्यात्रधर्मीवुभौस्मृतौ १
 उभावपिहितौधर्मोसम्यगुक्तौमनोषिभिः ॥१४॥
 उदितेऽनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा १
 सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवेदिकीश्रुतिः ॥१५॥
 निषेकादिश्मशानान्तोमंत्रैर्यस्योदितोविधिः १
 तस्यशास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन्ज्ञेयोनान्यस्यकस्यचित् ॥१६॥

- सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् १
तन्देवनिर्मितन्देशम्ब्रलावर्तम्प्रचक्षते ॥१७॥
तस्मिन्देशेयआचारःपारम्पर्यक्रमागतः १
वर्णानांसान्तरालानांससदाचारउच्यते ॥१८॥
कुरुक्षेत्रंचमत्स्याञ्चपंचालाःशूरसेनकाः १
एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्तीदनन्तरः ॥१९॥
एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादयजन्मनः १
स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन्पृथिव्यांसर्वमानवाः ॥२०॥
हिमवद्विंध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि १
प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशःप्रकीर्तितः ॥२१॥
आसमुद्रान्तुवैपूर्वादासमुद्रान्तुपश्चिमात् १
तयोरेवान्तरंगिर्योरार्यावर्तविदुर्बुधाः ॥२२॥
कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रस्वभावतः १
सज्ञेयोयज्ञियोदेशोमेच्छदेशस्त्वतःपरः ॥२३॥
एतान्द्विजातयोदेशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः १
शूद्रस्तुयस्मिन्कस्मिन्वानिवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥२४॥
एषाधर्मस्यवोयोनिःसमासेनप्रकीर्तिता १
सम्भवञ्चास्यसर्वस्यवर्णधर्मान्निबोधत ॥२५॥

वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकाद्विजिन्मनाम् १
 कार्यैः शरीरसंस्कारः प्रावनः प्रेत्य चेह च ॥२६॥
 गर्भेर्होमैर्जीतकर्मचोऽमोऽजीनिबन्धनैः १
 वैजिकंगार्भिकं चैनो द्विजानामपमृज्यते ॥२७॥
 स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैश्चैविद्येनेज्यया सुतैः १
 महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥२८॥
 प्राङ्नाभिवर्द्धनात्पुंसो जातकर्मविधीयते १
 मंत्रवत्प्राशनं चास्य हिरण्यमधु सर्पिषाम् ॥२९॥
 नामधेयन्दशम्यान्तुडादश्यावास्यकारयेत् १
 पुण्येतिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥३०॥
 मंगल्यं ब्राह्मणस्य स्यात्क्षत्रियस्य बलान्वितम् १
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥३१॥
 शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राक्षोरक्षासमन्वितम् १
 वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रस्य प्रैष्यसंयुतम् ॥३२॥
 स्त्रीणां सुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थमनोहरम् १
 मंगल्यन्दीर्घवर्णीन्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥३३॥
 चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् १
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि यद्वेष्टं मंगलं कुले ॥३४॥

- चूडाकर्मद्विजातीनांसर्वेषामेवधर्मतः १
 प्रथमेन्दे तृतीयेवाकर्मयंश्रुतिचोदनात् ॥३५॥
 गर्भाष्टमेन्दे कुर्वीति ब्राह्मणस्योपनायनम् १
 गर्भादेकादशे राशोगर्भात्तुद्वादशे विशः ॥३६॥
 ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यविप्रस्य पंचमे १
 राशो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ॥३७॥
 आषोऽशा ब्राह्मणस्य सावित्रीनातिवर्तते १
 आद्वाविंशात्क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥३८॥
 अतर्द्ध्वत्रयोऽप्येते यथाकालं संस्कृताः १
 सावित्रीपतिता ब्राह्म्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥३९॥
 नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित् १
 ब्राह्मणान्यौनां च सम्बन्धान्नचरेद्ब्राह्मणः सह ॥४०॥
 काष्ठीरौरववास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः १
 वसीरन्नानुपूर्वेण शाणक्षौमाविकानि च ॥४१॥
 मोंजीत्रिवृत्समाशुष्णा कार्या विप्रस्य मेखला १
 क्षत्रियस्य तु मोर्वीज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥४२॥
 मुंजालाभेतु कर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवस्वजैः १
 त्रिवृतायन्थि नैकेन त्रिभिः पंचभिरेव वा ॥४३॥

- कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्द्ध्वतंत्रिवृत् १
 शणसूत्रमयंराज्ञोवैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥४४॥
 ब्राह्मणोवैत्वपालाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ १
 पैलवौदुम्बरोवैश्योदंडानर्हन्तिधर्मतः ॥४५॥
 केशान्तिकोब्राह्मणस्यदंडःकार्यःप्रमाणतः १
 ललाटसंमितोराज्ञःस्यानुनासान्तिकोविशः ॥४६॥
 ऋजवस्तेतुसर्वेस्युरव्रणाःसौम्यदर्शनाः १
 अनुङ्गेगकरानृणांसत्वचोनाग्निदूषिताः ॥४७॥
 प्रतिगृह्णेषितन्दंडमुपस्थायचभास्करम् १
 प्रदक्षिणम्परीत्याग्निंचरेद्भैक्षंयथाविधि ॥४८॥
 भवत्पूर्वचरेद्भैक्षमुपनीतोद्विजोत्तमः १
 भवन्मध्यन्तुराजन्योवैश्यस्तुभवदुत्तरम् ॥४९॥
 मातरंवास्वसारंवामातुर्वीभगिनींनिजाम् १
 भिक्षेतभिक्षाम्प्रथमंयाचैनंनावमानयेत् ॥५०॥
 समाहृत्यतुतद्भैक्षंयावदर्थममायया १
 निवेद्यगुरवेश्नीयादाचम्यप्राङ्मुखःशुचिः ॥५१॥
 आयुथम्प्राङ्मुखोभुंक्तेयशस्यन्दक्षिणामुखः १
 श्रियम्प्रत्यङ्मुखोभुंक्तेऽतंभुंक्तेत्युदङ्मुखः ॥५२॥

- उपस्पृश्यद्विजोनित्यमन्नमद्यात्समाहितः १
 भुक्त्वाचोपस्पृशेत्सम्यगद्विःखानिचसंस्पृशेत् ॥५३॥
 पूजयेदशनंनित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् १
 दृष्ट्वाहृथेत्प्रसीदेच्चप्रतिनन्देच्चसर्वशः ॥५४॥
 पूजितंलशनंनित्यंबलमूर्जचयच्छति १
 अपूजितन्तुतद्भुक्तमुभयंनाशयेदिदम् ॥५५॥
 नोच्छिष्टंकस्यचिद्द्यान्नाद्याच्चैवतथान्तरा १
 नचैवात्यशनंकुर्यान्नचोच्छिष्टःकचिद्वजेत् ॥५६॥
 अनारोग्यमनायुथमस्वर्ग्यचातिभोजनम् १
 अपुण्यंलोकविद्विष्टन्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥५७॥
 ब्राह्मेणविप्रस्तीर्थेननित्यकालमुपस्पृशेत् १
 कायत्रैदशिकाभ्यांवानपित्र्येणकदाचन ॥५८॥
 अंगुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मन्तीर्थम्प्रचक्षते १
 कायमंगुलिमूलेभ्येदैवम्पित्र्यन्तयोरधः ॥५९॥
 त्रिराचामेदपःपूर्वद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् १
 खानिचैवस्पृशेदद्विरात्मानंशिरएवच ॥६०॥
 अनुष्णाभिरफेनाभिरद्विस्तीर्थेनधर्मवित् १
 शौचेप्सुःसर्वदाचामेदेकान्तेप्रागुदङ्मुखः ॥६१॥

- हृहाभिः पूयते विप्रः कंठगाभिस्तुभूमिपः ॥ ६२ ॥
 वैश्योऽग्निः प्राशिताभिस्तुशूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ६३ ॥
 उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः ॥ ६४ ॥
 सवे प्राचीन आवीती निवीती कण्ठसज्जने ॥ ६५ ॥
 मेखलामजिनन्दं उमुपवीतं कमंडलुम् ॥ ६६ ॥
 अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मंत्रवत् ॥ ६७ ॥
 केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते ॥ ६८ ॥
 राजन्यबन्धोऽर्द्धविंशे वैश्यस्य द्वाधिके ततः ॥ ६९ ॥
 अमंत्रिका तु कार्ये यं स्त्रीणामावृदशेषतः ॥ ७० ॥
 संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ७१ ॥
 वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ॥ ७२ ॥
 पतिमेवागुरौ वासोगृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ ७३ ॥
 एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ॥ ७४ ॥
 उत्पत्तिबंजकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ७५ ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ॥ ७६ ॥
 आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ ७७ ॥
 अध्येयमाणस्त्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ॥ ७८ ॥
 ब्रह्मांजलिं कृतोऽध्याप्यो लघुवासाजितेन्द्रियः ॥ ७९ ॥

- ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौमात्रौगुरोःसदा १
 संहृत्यहस्तावध्येयंसहिब्रह्मांजलिःस्मृतः ॥७१॥
 यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंमहणंगुरोः १
 सयेनसद्यःस्पृष्टयोदक्षिणेनचदक्षिणः ॥७२॥
 अध्येथमाणन्तुगुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः १
 अधीष्वभोइतिब्रूयाद्विरामोऽस्त्वितिचारमेत् ॥७३॥
 ब्राह्मणःप्रणवंकुर्यादादावन्तेचसर्वदा १
 क्षवत्यन्तोक्तम्पूर्वम्परस्ताच्चविशीर्यते ॥७४॥
 प्राङ्मूलान्पर्युपासीनःपवित्रैश्चैवपावितः १
 प्राणायामैस्त्रिभिःपूतस्ततजोकारमर्हति ॥७५॥
 अकारंचाप्युकारंचमकारंचप्रजापतिः १
 वेदत्रयान्निरदुहद्भुवःस्वस्तितीतिच ॥७६॥
 त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादम्पादमदूदुहत् १
 तदित्यृचोऽस्याःसावित्र्याःपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥७७॥
 एतदक्षरमेतांचजपन्ब्राह्मतिपूर्वकाम् १
 संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥७८॥
 सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्यवहिरेतन्निकंद्विजः १
 महतोऽभ्येनसोमासात्वचेवाऽहिर्विमुच्यते ॥७९॥

एतयर्चाविसंयुक्तःकालेचक्रिययास्वया १
 ब्रह्मक्षत्रियविउयोनिर्गर्हणायातिसाधुषु ॥८०॥
 ओंकारपूर्विकास्तिस्रोमहाबाहृतयोऽन्यथाः १
 त्रिपदाचैवसावित्रीविज्ञेयम्ब्रह्मणोमुखं ॥८१॥
 योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणिवर्षीण्यतन्द्रितः १
 सब्रह्मपरमभ्येतिवायुभूतःखमूर्तिमान् ॥८२॥
 एकाक्षरम्परम्ब्रह्मप्राणायामाःपरन्तपः १
 सावित्र्यास्तुपरं नास्तिमौनात्सत्यंविशिष्यते ॥८३॥
 क्षरन्तिसर्वावैदिक्योजुहोतियजतिक्रियाः १
 अक्षरंदुष्करंज्ञेयम्ब्रह्मचैवप्रजापतिः ॥८४॥
 विधियज्ञाञ्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः १
 उपांशुःस्याच्छतगुणःसाहस्रोमानसःस्मृतः ॥८५॥
 येपाकयज्ञाश्चत्वारोविधियज्ञसमन्विताः १
 सर्वेतेजपयज्ञस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥८६॥
 जप्येनैवतुसंसिद्धेर्ब्राह्मणोनात्रसंशयः १
 कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥८७॥
 इन्द्रियाणांविचरतांविषयेष्वपहारिषु १
 संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्नेववाजिनाम् ॥८८॥

- एकादशेन्द्रियाण्याहुर्यानिपूर्वेमनीषिणः १
तानिसम्यक्प्रवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ॥८९॥
श्रोत्रन्त्वक्शुषीजिह्वानासिकाचैवपंचमी १
पायूपस्थंहस्तपादंवाक्चैवदशमीस्मृता ॥९०॥
बुद्धीन्द्रियाणिपंचेषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः १
कर्मेन्द्रियाणिपंचेषाम्पाखादीनिप्रचक्षते ॥९१॥
एकादशमनोक्षेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् १
यस्मिन्जितेजितावेतौभवतःपंचक्रोगणौ ॥९२॥
इन्द्रियाणाम्प्रसंगेनदोषमृच्छत्यसंशयम् १
संनियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंनियच्छति ॥९३॥
नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति १
हविषाकृष्णवर्त्मैवभूयएवाभिवर्द्धते ॥९४॥
यच्चैतान्प्राप्नुयात्सर्वान्यच्चैतान्केवलंस्त्यजेत् १
प्रापणात्सर्वकामानाम्परित्यागोविशिष्यते ॥९५॥
नतथैतानिशक्यन्तेसंनियन्तुमसेवया १
विषयेषुप्रजुष्टानियथाज्ञानेननित्यशः ॥९६॥
वेदास्त्यागश्चयज्ञानियमान्नतपांसिच १
नविप्रदुष्टभावस्यसिद्धिं गच्छन्तिकर्हिचित् ॥९७॥

- श्रुत्वास्पृष्ट्वाचक्षुष्यभुक्त्वाग्रात्वाचयोनरः १
 नहृथतिग्लायतिवासविशेयोजितेन्द्रियः ॥९८॥
 इन्द्रियाणान्तुसर्वेष्वयद्येकंक्षरतीन्द्रियम् १
 तेनास्यक्षरतिप्रज्ञादृतेःपादादिवोदकम् ॥९९॥
 वशेकृत्वेन्द्रियग्रामंसंयम्यचमनस्तथा १
 सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् ॥१००॥
 पूर्वासंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमाःकदर्शनात् १
 पश्चिमान्तुसमासीनःसम्यगृक्षविभावनात् ॥१०१॥
 पूर्वासंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोबपोहति १
 पश्चिमान्तुसमासीनोमलंहन्तिदिवाकृतम् ॥१०२॥
 नतिष्ठतितुयःपूर्वानोपास्तेयश्चपश्चिमाम् १
 सशूद्रवद्वहिष्कार्यःसर्वस्माद्विजकर्मणः ॥१०३॥
 अपांसमीपेनियतो नैत्यकंविधिमास्थितः १
 सावित्रीमप्यधीयीतगत्वाऽरण्यंसमाहितः ॥१०४॥
 वेदोपकरणेचैवस्वाध्यायेचैवनैत्यके १
 नानुरोधोऽस्त्यनध्यायेहोममंत्रेषुचैवहि ॥१०५॥
 नैत्यकेनास्त्यनध्यायोब्रह्मसत्रंहिततस्मृतम् १
 ब्रह्माहुतिहुतम्पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥१०६॥

- यः स्वाध्यायमधीते ऋदं विधिनानियतः शुचिः १
तस्य नित्यं क्षरत्येष पयोदधिघृतं मधु ॥१०७॥
अग्नीन्धनम्भेक्षचर्यामधःशय्यांगुरोर्हितम् १
आसमावर्त्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनोद्भिजः ॥१०८॥
आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः १
आप्तः शक्तो र्थदः साधुः स्वोऽध्याप्यादशधर्मतः ॥१०९॥
नापृष्टः कस्यचिद्भूयान्नचान्यायेन पृच्छतः १
जानन्नपि हि मेधावी ज उवस्त्रोक आचरेत् ॥११०॥
अधर्मेण च यः प्राह्यबाधर्मेण पृच्छति १
तथोरन्यतरः प्रैति विद्वेषवाधिगच्छति ॥१११॥
धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विधा १
तत्र विद्यानवप्लथानुभंवी जमिवोषरे ॥११२॥
विद्ययैव समं कामं मर्त्तयम्बलवादिना १
आपद्यपि हि क्षोरायां न स्वेनाभिरिजेव पेत् ॥११३॥
विद्याब्रालणमेत्याहसेवधिस्तेऽस्मिरसमाम् १
असूयकायमांसादास्तथास्यांवीर्यवत्तमा ॥११४॥
यमेव तु शुचिं विद्यानियतं ब्रह्मचारिणम् १
तस्मै मां ब्रह्मि विप्राय निधिपायाप्रमादिने ॥११५॥

- ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् १
 सब्रह्मस्तेयसंयुक्तोनरकम्प्रतिपद्यते ॥११६॥
 लौकिकं वैदिकं वाऽपि तथा ध्यात्मिकमेव च १
 आददीतयतो ज्ञानन्तम्पूर्वमभिवादयेत् ॥११७॥
 सावित्रीमात्रसारोऽपि वरं विप्रः सुयंत्रितः १
 मायंत्रितस्त्रिवेदोऽपि सर्वाग्नीसर्वविघ्नार्थी ॥११८॥
 शय्यासनेऽध्यावरिते ज्ञेयं सामसमाविशेत् १
 शय्यासनस्थश्चैवेनम्प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥११९॥
 उर्ध्वम्प्राणमुत्त्रामन्तियूनःस्थविरजायति १
 प्रत्युत्थानाभिवादाभ्याम्पुनस्ताम्प्रतिपद्यते ॥१२०॥
 अभिवादं शीलग्नमित्यं वृद्धोपसेविनः १
 चत्वारितस्य वर्ज्यं तेऽयुर्विद्यायशो वलम् ॥१२१॥
 अभिवादात्परं विप्रोऽयथायासमभिवादयन् १
 असौ नामाहमस्मीति स्वं नामपरिकीर्तयेत् ॥१२२॥
 नामधेयस्य ये केचिदभिवादनं जानते १
 तां प्राप्सोऽहमिनिब्रूयात्स्वियः सर्वास्तथैव च ॥१२३॥
 भोः शब्दं कीर्तयेदन्तेऽवस्यमाप्नोऽभिवादने १
 नाम्नां स्वरूपभावो हि भोभावश्च विभिः स्मृतः ॥१२४॥

- आयुष्मान्भवसौम्येतिवाचोविप्रोऽभिवादाने १
 अकारवात्यनाम्नोऽन्तेवाचःपूर्वाक्षरःप्लुतः ॥१२५॥
 योनवेत्यभिवादस्यविप्रःप्रत्यभिवादनम् १
 नाभिवाद्यःसविदुषायथामूद्रस्तथैवसः ॥१२६॥
 ब्राह्मणंकुशलम्पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम् १
 वैश्यंक्षेमंसमागम्यमूद्रमारोग्यमेवच ॥१२७॥
 अवाचोदीक्षितोनाम्नायवीयानपियोभवेत् १
 भोभवत्पूर्वकंत्वेनमभिभाषेतधर्मवित् ॥१२८॥
 परपत्नीतुयास्त्रीस्यादसम्बन्धाचयोनितः १
 तांब्रूयाद्भवतीत्येवंसुभगेभगिनीतिच ॥१२९॥
 मातुलांश्चपितृयांश्चश्वशुरानृत्विजोगुरून् १
 असावहमितिब्रूयात्प्रत्युत्थाययवीयसः ॥१३०॥
 मातृष्वसामातुलानीश्वशूरथपितृष्वसः १
 सम्पूज्यामुरुपत्नीवत्समास्तागुरुभार्यया ॥१३१॥
 भ्रातुर्भार्योपसंयासासवर्णीहृन्यहृन्यपि १
 विप्रोथत्पसंयासाज्ञातिसम्बन्धियोषितः ॥१३२॥
 पितुर्भगिन्याम्मातुर्ब्रज्यायस्यांचस्वसर्गपि १
 मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्माताताभ्योगरीयसी ॥१३३॥

- दशाब्दाख्यम्पौरसख्यम्पंचाब्दाख्यंकलाभृताम् १
 त्र्यब्दपूर्वत्रोत्रियाणांस्वल्पेनापिस्वयोनिषु ॥१३४॥
 ब्राह्मणन्दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् १
 पितापुत्रोविजानीयाद्ब्राह्मणस्तुतयोःपिता ॥१३५॥
 वित्तम्बन्धुर्वयःकर्मविद्याभवतिपंचमी १
 एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥१३६॥
 पंचानांत्रिषुवर्षेषुभूयांसिगुणवन्तिच १
 यत्रस्युःसोऽत्रमानार्हःशूद्रोऽपिदशमींगतः ॥१३७॥
 चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः १
 स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयोवरस्यच ॥१३८॥
 तेषान्तुसमवेतानाम्मान्योस्नातकपार्थिवौ १
 राजस्नातकयोश्चैवस्नातकोनृपमानभाक् ॥१३९॥
 उपनीयतुयःशिथंवेदमध्यापयेद्विजः १
 सकल्पंसरहस्यंचतमाचार्यम्प्रचक्षते ॥१४०॥
 एकदेशन्तुवेदस्यवेदांगान्यपिवापुनः १
 योऽध्यापयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते ॥१४१॥
 निषेकादीनिकर्माण्यःकरोति यथाविधि १
 सम्भावयतिचान्नेनसविप्रोगुरुरुच्यते ॥१४२॥

- अग्न्याधेयम्पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् १
यःकरोतिवृतोयस्यसतस्यत्विगिहोचते ॥१४३॥
यआवृणोत्यवितथम्ब्रह्मणाश्रवणावुभौ १
समातासपिताज्ञेयस्तन्नद्रुष्टेत्कदाचन ॥१४४॥
उपाध्यायान्दशाचार्यआचार्याणांशतम्पिता १
सहस्रन्तुपितृन्मातागौरवेणातिरिच्यते ॥१४५॥
उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदःपिता १
ब्रह्मजन्महिविप्रस्यप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥१४६॥
कामान्मातापिताचैनंयदुत्पादयतोमिथः १
सम्भूतिन्तस्यतांविद्याद्यद्योनावभिजायते ॥१४७॥
आचार्यस्त्वस्ययांजातिंविधिवद्देदपारगः १
उत्पादयतिसावित्र्यासासत्यासाञ्जरामरा ॥१४८॥
अल्पंवाबहुवायस्यश्रुतस्योपकरोतियः १
तमपीह्गुरुंविद्याच्छुतोपक्रिययातया ॥१४९॥
ब्राह्मस्यजन्मनःकर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता १
बालोऽपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः ॥१५०॥
अध्यापयामासपितृन्शिशुरंगिरसःकविः १
पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥१५१॥

तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यवः ।
 देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यं वः शिशुरुक्तवान् ॥१५२॥
 अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मंत्रदः ।
 अज्ञं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मंत्रदम् ॥१५३॥
 नहाय नैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
 ऋषयश्च क्रिरेधर्मयो नूचानः स नो महान् ॥१५४॥
 विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः ।
 वैश्यानां न्धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मतः ॥१५५॥
 न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
 यो वै युवाऽप्यधीयानस्तन्देवाः स्थविरं विदुः ॥१५६॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्तस्य स्तेनामबिभ्रति ॥१५७॥
 यथा षण्डोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गविचाफला ।
 यथा चाक्षेऽफलन्दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥१५८॥
 अहिंसयेव भूतानां कार्यं त्रेयोऽनुशासनम् ।
 वाक्चैव मधुरा नृणां प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥१५९॥
 यस्य वाङ्मनसी नृजैः सम्यग्गुप्ते च सर्वदा ।
 स वै सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥१६०॥

- नारुन्तुदःस्यादातर्तोऽपिनपरद्रोहकर्मधीः ।
ययाऽस्योद्विजेतेवाचानालोकांतामुदीरयेत् ॥१६१॥
सम्मानाद्ब्राह्मणोऽनित्यमुद्विजेतविषादिव ।
अमृतस्येवचाकांक्षेदवमानस्यसर्वदा ॥१६२॥
मुखंलवमतःशेतेमुखंचप्रतिबुध्यते ।
मुखंचरतिलोकेऽस्मिन्नवमन्ताविनश्यति ॥१६३॥
अनेनक्रमयोगेनसंस्कृतात्माद्विजःशनैः ।
गुरौवसनसंचिनुयाद्ब्रह्माधिगमिकन्तपः ॥१६४॥
तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः ।
वेदःकृत्स्नोऽधिगन्तव्यःसरहस्योद्विजन्मना ॥१६५॥
वेदमेवसदाऽभ्यस्येत्तपस्तप्यन्द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासोऽहिविप्रस्यतपःपरमिहोच्यते ॥१६६॥
आहैवसनखायेभ्यःपरमन्तप्यतेतपः ।
यःस्रग्यपिद्विजोऽधीतेस्वाध्यायंशक्तितोऽन्वहम् ॥१६७॥
योऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेऽमम् ।
सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥१६८॥
मातुरयेऽधिजननंद्वितीयंमौजिबन्धने ।
तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् ॥१६९॥

- तत्रयद्वलजन्मास्यमौंजीबन्धनचिह्नितम् १
 तत्रास्यमातासावित्रीपितास्वाचार्यउच्यते ॥१७०॥
 वेदप्रदानादाचार्यम्पितरम्परिचक्षते १
 नह्यस्मिन्पुज्यतेकर्मकिंचिदामौंजीबन्धनात् ॥ १७१॥
 नाभियाहारयेद्वलस्वधानिनयनाद्वते १
 शूद्रेणहिसमस्तावद्यवद्वेदेनजायते ॥१७२॥
 कृतोपनयनस्यास्यव्रतादेशनमिष्यते १
 ब्रह्मणोमहणंचैवक्रमेणविधिपूर्वकम् ॥१७३॥
 यद्यस्यविहितंचर्मयत्सूत्रंयाचमेखला १
 योदंडोयच्चवसनन्ततदस्यव्रतेष्वपि ॥१७४॥
 सेवेतेमांस्तुनियमान्ब्रह्मचारीगुरौवसन् १
 सन्नियम्येन्द्रियमामन्तपोवृद्धार्थमात्मनः ॥१७५॥
 नित्यंस्नात्वाशुचिःकुर्याद्देवर्षिपितृतर्षणम् १
 देवताभ्यर्चनंचैवसमिधादानमेवच ॥१७६॥
 वर्ज्येन्मधुमांसंचगन्धमाल्यंरसान्स्त्रियः १
 शुक्तानियानिसर्वाणिप्राणिनांचैवहिंसनं ॥१७७॥
 अभ्यंगमंजनंचाक्ष्णोरूपानच्छत्रधारणम् १
 कामंक्रोधंचलोभंचनर्तनंगीतवादनम् ॥१७८॥

- द्यूतंचजनवादंचपरिवादन्तथाऽनृतम् १
- स्त्रीणांचप्रेक्षणालम्भमुपघातम्परस्यच ॥१७९॥
- एकःशयीतसर्वत्रनरेतःस्कन्दयेत्कुचित् १
- कामाद्विस्कन्दयन्नेतोहिनस्तिव्रतमात्मनः ॥१८०॥
- स्वप्नेसिक्ताब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः १
- स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मीमित्यृचंजपेत् ॥१८१॥
- उदकुम्भंमुमनसोगोशकृन्मृत्तिकाकुशान् १
- आहरेद्यावदार्थानिभैक्षंचाहरहश्चरेत् ॥१८२॥
- वेदयज्ञैरहीनानाम्प्रशस्तानांस्वकर्मसु १
- ब्रह्मचार्याहरेद्वैक्षंगृहेभ्यःप्रयतोऽन्वहम् ॥१८३॥
- गुरोःकुलेनभिक्षेत्तनज्ञातिकुलबन्धुषु १
- अलाभेत्वन्यगेहानाम्पूर्वम्पूर्वविवर्जयेत् ॥१८४॥
- सर्ववाऽपिचरेद्द्रयाम्पूर्वोक्तानामसम्भवे १
- नियम्यप्रयतोवाचमभिशस्तांस्तुवर्जयेत् ॥१८५॥
- दूरादाहृत्यसमिधःसंनिदध्याद्विहायसि १
- सायम्प्रातश्चजुहुयात्ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥१८६॥
- अकृत्वाभैक्षचरणमसमिध्यचपावकम् १
- अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतंचरेत् ॥१८७॥

- भैक्षेणवर्तयेन्नित्यंनैकान्नादीभवेद्वती १
- भैक्षेणव्रतिनोवृत्तिरूपवाससमास्मृता ॥१८८॥
- व्रतवद्देवदैवत्येपित्र्येकर्मण्यथर्षिवत् १
- काममभ्यर्थितोऽशनीयाद्व्रतमस्यनलुप्यते ॥१८९॥
- ब्राह्मणस्यैवकर्मेतदुपदिष्टंमनीषिभिः १
- राजन्यवैश्ययोस्त्वेवंनैतत्कर्मविधीयते ॥१९०॥
- चोदितोगुरुणानित्यमप्रचोदितएववा १
- कुर्यादध्ययनेयत्नमाचार्यस्यहितेषुच ॥१९१॥
- शरीरंचैववाचंचबुद्धीन्द्रियमनांसिच १
- नियम्यप्रांजलिस्तिष्ठेद्दीक्षमाणोगुरोर्मुखम् ॥१९२॥
- नित्यमुद्धृतपाणिःस्यात्साध्वाचारःसुसंयतः १
- आस्यतामितिचोक्तःसन्नासीताभिमुखंगुरोः ॥१९३॥
- हीनान्नवस्त्रवेषःस्यात्सर्वदागुरुसन्निधौ १
- उत्तिष्ठेत्प्रथमंचास्यचरमंचैवसंविशेत् ॥१९४॥
- प्रतिश्रवणसम्भाषेशयानोनसमाचरेत् १
- नासीनोनचभुंजानोनतिष्ठन्नपराङ्मुखः ॥१९५॥
- आसीनस्यस्थितःकुर्यादभिगच्छंस्तुतिष्ठतः १
- प्रत्युद्गम्यत्वाव्रजतःपश्चाद्भावंस्तुधावतः ॥१९६॥

- पराङ्मुखस्याभिमुखोद्गूरस्थस्यैत्यवान्तिकम् १
 प्रणम्यतुशयानस्यनिदेशेचैवतिष्ठतः ॥१९७॥
 नीचंशय्यासनंचास्यसर्वदामुरुसन्निधौ १
 गुरोस्तुचक्षुर्विषयेनयथेष्टासनोभवेत् ॥१९८॥
 नोदाहरेदस्यनामपरोक्षमपिकेवलम् १
 नचैवास्यानुकुर्वीतगतिभाषितचेष्टितम् ॥१९९॥
 गुरोर्यत्रपरोवादोनिन्दावापिप्रवर्तते १
 कर्णोत्तत्रापिधातयोगन्तयम्वाततोऽन्यतः ॥२००॥
 परीवादात्खरोभवतिश्वावैभवतिनिन्दकः १
 परिभोक्ताकृमिर्भवतिकीटोभवतिमत्सरी ॥२०१॥
 दूरस्थो नार्चयेदेनंनकुञ्जो नान्तिकेस्त्रियाः १
 यानासनस्थश्चैवेनमवरुद्धाभिवादयेत् ॥२०२॥
 प्रतिवातेऽनुवातेचनासीतगुरुणासह १
 असंश्रवेचैवगुरोर्नकिंचिदपिकीर्तयेत् ॥२०३॥
 गोश्वोष्ठयानप्रासादप्रस्तरेषुकटेषुच १
 आसीतगुरुणासार्जशिलाफलकनौषुच ॥२०४॥
 गुरोर्गुरोसन्निहितेगुरुवद्वृत्तिमाचरेत् १
 नवानिसृष्टोगुरुणास्वानगुरूनर्भिवादयेत् ॥२०५॥

विद्यागुरुष्वेतदेवनित्यावृत्तिःस्वयोनिषु १
 प्रतिषेधत्सुचाधर्माद्वित्तंचोपदिशत्त्वपि ॥२०६॥
 श्रेयःसुगुरुवद्भूतिंनित्यमेवसमाचरेत् १
 गुरुपुत्रेषुचार्येषुगुरोर्बैवस्वबन्धुषु ॥२०७॥
 बालःसमानजन्मावाशिथोवायज्ञकर्मणि १
 अध्यापयन्गुरुसुतोगुरुवन्मानमर्हति ॥२०८॥
 उत्सादनंचगात्राणांस्नापनोच्छिष्टभोजने १
 नकुर्याद्गुरुपुत्रस्यपादयोश्चावनेजनम् ॥२०९॥
 गुरुवत्प्रतिपूज्याःस्युःसवर्णीगुरुर्योषितः १
 असवर्णीस्तुसंपूज्याःप्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥२१०॥
 अभ्यंजनंस्नापनंचगात्रोत्सादनमेवच १
 गुरुपत्न्यानकार्याणिकेशानांचप्रसाधनम् ॥२११॥
 गुरुपत्नीतुयुवतिर्नर्नाभिवाद्येहपादयोः १
 पूर्णविंशतिवर्षेणगुणदोषोविजानता ॥२१२॥
 स्वभाववृषणारीणांनराणांमिहदूषणम् १
 अतोऽर्थान्नप्रमाद्यन्तिप्रमदासुविपश्चितः ॥२१३॥
 अविद्वांसमलंलोकेविद्वांसमपिवापुनः १
 प्रमदाद्युत्पद्यन्तेतुंक्रामक्रोधवशानुगम् ॥२१४॥

- मात्रास्वस्वादुहित्रावानविवित्तासनोभवेत् १
 बलवानिन्द्रियगामोविद्वांसमपिकर्षति ॥२१५॥
 कामन्तुगुरुपत्नीनांयुवतीनांयुवाभुवि १
 विधिवद्वन्दनंकुर्यादसावहमितिब्रुवन् ॥२१६॥
 विप्रोथपादमहणमन्वहंचाभिवादनम् १
 गुरुदारेषुकुर्वीतसत्तान्धर्ममनुस्मरन् ॥२१७॥
 यथाखननूखनित्रेणनरोवार्थधिगच्छति १
 तथागुरुगतांविद्यांशुश्रूषुरधिगच्छति ॥२१८॥
 मुंडोवाजटिलोवास्यादधवास्याच्छिखाजटः १
 नैनंयामेभिनिम्लोचेत्सूर्योनाभ्युदियात्कृचित् ॥२१९॥
 तंचेदभ्युदियात्सूर्यःशयानंकामचारतः १
 निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानाञ्छपन्नुपवसेद्दिनम् ॥२२०॥
 सूर्येणस्यभिनिर्मुक्तःशयानोभ्युदितश्चयः १
 प्रायश्चित्तमकुर्वीणोयुक्तःस्यान्महनैनसा ॥२२१॥
 आचम्यप्रयतो नित्यमुभेसंध्येसमाहितः १
 शुचौदेशेजपन्जप्यमुपासीतयथाविधि ॥२२२॥
 यदिस्त्रीयद्यवरजःश्रेयःकिंचित्समाचरेत् १
 तत्सर्वमाचरेद्युक्तोयत्रवाप्यरमेन्मनः ॥२२३॥

धर्मीधीवुच्यतेऽग्रेयः कामार्थो धर्म एव च ।

अर्थ एवेह वाऽग्रेयस्त्रिषर्ग इति तु स्थितिः ॥२२४॥

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ।

माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता स्वो मूर्तिरात्मनः ॥२२५॥

आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः ।

नार्तेनाप्यवमन्तया ब्राह्मणेन विशेषतः ॥२२६॥

यं मातापितरौ क्लेशं सहेते सम्भवे नृणाम् ।

न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥२२७॥

तयोर्नित्यमिप्रयंकुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा ।

तेष्वेव त्रिषु तृष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥२२८॥

तेषां त्रयाणां नुश्रूषापरमन्तप उच्यते ।

न तैरभ्यननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥२२९॥

त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः ।

त एव हि त्रयो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥२३०॥

पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माताऽग्निर्दक्षिणः स्मृतः ।

गुरुराहवनीयस्तु साऽग्नित्रेता गरीयसी ॥२३१॥

त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषु त्रीन् लोकान् विजयेद्ब्रह्मा ।

दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्विविमोदते ॥२३२॥

- इमंलोकंमातृभक्त्यापितृभक्त्यातुमध्यमम् १
 गुरुशुश्रूषयात्वेवम्ब्रह्मलोकंसमश्नुते ॥२३३॥
 सर्वे तस्यादृताधर्मीयस्यैते त्रय आदृताः १
 अनादृतास्तुयस्यैते सर्वास्तस्या फलाः क्रियाः ॥२३४॥
 यावत्त्रयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं समाचरेत् १
 तेष्वेव नित्यं शुश्रूषां कुर्यात्प्रियहिते रतः ॥२३५॥
 तेषामनुपरोधेन पारत्र्यं यद्यदाचरेत् १
 तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥२३६॥
 त्रिष्वेतेष्वितिकृत्यं हि पुरुषस्य समाप्यते १
 एषधर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्य उच्यते ॥२३७॥
 अद्धानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि १
 अन्त्यादपि परन्धर्मस्त्रीरत्नन्दुष्कुलादपि ॥२३८॥
 विषादप्यमृतं यासंबालादपि सुभाषितम् १
 अमित्रादपि सद्गतममेध्यादपि कांचनम् ॥२३९॥
 स्त्रियोरत्नान्यथोविद्याधर्मः शौचं सुभाषितम् १
 विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ॥२४०॥
 अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते १
 अनुव्रज्या च शुश्रूषाया वदध्ययनं गुरोः ॥२४१॥

- नाब्राह्मणेगुरोशिष्योवासमात्यन्तिकंवसेत् ॥ १ ॥
 ब्राह्मणेचाननूचानेकांक्षनगतिमनुत्तमाम् ॥ २४२ ॥
 यदित्वात्यन्तिकंवासंरोचयेतगुरोःकुले ॥ १ ॥
 युक्तःपरिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥ २४३ ॥
 आसमाप्तेःशरीरस्ययस्तुशुश्रूषतेगुरुम् ॥ १ ॥
 सगच्छत्यंजसाविप्रोब्रह्मणःसद्यशाश्वतम् ॥ २४४ ॥
 नपूर्वगुरवेकिंचिदुपकुर्वीतधर्मवित् ॥ १ ॥
 स्नास्यंस्तुगुरुणाज्ञप्तःशक्त्यागुर्वर्धमाहरेत् ॥ २४५ ॥
 क्षेत्रंहिरण्यंगामश्वंक्षत्रोपानहमासनम् ॥ १ ॥
 धान्यंशाकंचवासांसिगुरवेप्रीतिमावहेत् ॥ २४६ ॥
 आचार्येतुखलुप्रेतेगुरुपुत्रेगुणान्विते ॥ १ ॥
 गुरुदारेसपिंडेवागुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ॥ २४७ ॥
 एतेष्वविद्यमानेषुस्थानासनविहारवान् ॥ १ ॥
 प्रयुंजानोऽग्निशुश्रूषासाधयेद्देहमात्मनः ॥ २४८ ॥
 एवंचरतियोविप्रोब्रह्मचर्यमविप्लुतः ॥ १ ॥
 सगच्छत्युत्तमंस्थानंनचेहाजायतेपुनः ॥ २४९ ॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायान्तृतीयोऽध्यायः ॥

- षट्त्रिंशदाब्दिकंचर्यगुरौत्रैवेदिकंव्रतम् १
तदर्द्धिकम्पादिकंवामहणान्तिकमेववा ॥१॥
वेदानधीत्यवेदौवावेदंवाऽपियथाक्रमम् १
अविप्लुतब्रह्मचर्योगृहस्थाश्रमभावमेत् ॥२॥
तम्प्रतीतंस्वधर्मेणब्रह्मदायहरम्पितुः १
त्वग्विणन्तल्पआसीनमर्ह्येत्प्रथमंगवा ॥३॥
गुरूणांनुमतःस्नात्वासमावृत्तोयथाविधि १
उदहेतद्विजोभार्यासवर्णालक्षणान्विताम् ॥४॥
असपिंडाचयामातुरस्रगोत्राचयापितुः १
साप्रशस्ताद्विजातीनान्दारकर्मणिमैथुने ॥५॥
महंत्यपिसमृद्धानिगोऽजाविधनधान्यतः १
स्त्रीसम्बन्धेदशैतानिकुलानिपरिवर्जयेत् ॥६॥
हीनक्रियंनिष्पुरुषंनिश्चन्दोरोमशार्शसम् १
क्षय्यामयायपस्मारिशिवत्रिकुष्ठिकुलानिच ॥७॥

- नोद्धेत्कपिलांकन्यानाधिकाङ्गीनरोगिणीम् १
 नालोमिकां नालिलोमां नवाचाटानपिंगलाम् ॥८॥
 नक्ष्वृक्षनदीनाम्नीनान्त्यपर्वतनामिकाम् १
 नपश्यहिप्रेथनाम्नीनचभीषणनामिकाम् ॥९॥
 अथङ्गाङ्गीसौम्यनाम्नीहंसवासृणगामिनीम् १
 तनुलोमकेशदशनामृङ्गीमुद्धहेत्त्रियम् ॥१०॥
 यस्यास्तुनभवेद्वातानविज्ञायेतवापिता १
 नोपयच्छेतनाम्प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशंकया ॥११॥
 सवर्णीभ्येद्विजातीनाम्प्रशस्तादारकर्मणि १
 कामतस्तुप्रवृत्तानामिमाः स्युः क्रमशोऽवराः ॥१२॥
 शूद्रेवभार्याशूद्रस्यसन्वस्वाच्चविशः स्मृते १
 तेचस्वाचैवराज्ञश्चताश्चस्वाचायजन्मनः ॥१३॥
 नब्राह्मणक्षत्रिययोरापद्यपिहितिष्ठतोः १
 कस्मिंश्चिदपिवृत्तान्नेशूद्राभार्योपदिश्यते ॥१४॥
 हीनजातिंस्त्रियंमोहादुद्धन्तोद्विजातयः १
 कुलान्येवनयन्त्याशुससन्तानानिशूद्रताम् ॥१५॥
 शूद्रावेदीपतत्यत्रैरुतथ्यतनयस्यच १
 शौनकस्यसुतोत्पत्त्यातदपत्यतयभृगोः ॥१६॥

- शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् १
 जनयित्वासुतन्तस्याम्ब्राह्मण्यादेवहीयते ॥१७॥
 दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु १
 नाश्नन्तिपितृदेवास्तन्नचस्वर्गसगच्छति ॥१८॥
 वृषलोफेनपीतस्यनिःश्वासोपहतस्यच १
 तस्यांचैवप्रसूतस्यनिष्कृतिर्नविधीयते ॥१९॥
 चतुर्णामपिवर्णीनाम्प्रेत्यचेहहिताहितान् १
 अष्टाविमान्समासेनस्त्रीविवाहान्निबोधत ॥२०॥
 ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः १
 गान्धर्वोराक्षसश्चैवपेशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥२१॥
 योयस्यधर्म्योर्विण्स्त्रिगुणदोषोचयस्ययो १
 तद्वःसर्वम्प्रवक्ष्यामिप्रसवेचगुणागुणान् ॥२२॥
 षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोऽवरान् १
 विद्रुशूद्रयोस्तुतानेवविद्याद्धर्म्यान्नराक्षसान् ॥२३॥
 चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः १
 राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥२४॥
 पंचानान्तुत्रयोधर्म्याद्वावधर्म्योस्मृताविह १
 पेशाचश्चासुरश्चैवनकर्त्तव्योऽकदाचन ॥२५॥

पृथक्पृथग्धामिश्रोवाविवाहोपूर्वचोदितो १
 गान्धर्वोराक्षसश्चैव धर्म्योऽक्षत्रस्यतोऽस्मृतौ ॥२६॥
 आह्राद्यचार्वयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् १
 आहूयदानं कन्याया ब्राह्मणधर्मः प्रकीर्तितः ॥२७॥
 यज्ञे तु वितते सम्यगृत्विजे कर्म कुर्वते १
 अलंकृत्य सुतादानन्दैव न्धर्ममप्रचक्षते ॥२८॥
 एकंगो मिथुनं देवा वरादादाय धर्मतः १
 कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते ॥२९॥
 सहोभौ चरतान् धर्ममिति वाचाऽनुभाष्य च १
 कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥३०॥
 शांतिभ्योऽद्रविणन्दत्वा कन्याये चैव शक्तिः १
 कन्याप्रदानं स्वाच्छंदादासुरो धर्म उच्यते ॥३१॥
 इच्छ्या न्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च १
 गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः ॥३२॥
 हत्वा छित्वा च भित्त्वा च क्रोशन्ती रूदती गृहात् १
 प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥३३॥
 सुप्तं मत्तां प्रमत्तां वारहो यत्रोपगच्छति १
 स पापिष्ठो विवाहानाम्पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥३४॥

- अन्निरेव द्विजाम्याणां कन्यादानं विशिष्यते ।
 इतरेषान्तु धर्णानामितरेतरकाम्यया ॥३५॥
 योयस्यैषां विवाहानां मनुना कीर्तितो गुणः ।
 सर्वशृणुत तं विप्राः सर्वकीर्तयन्तो मम ॥३६॥
 दशपूर्वान्परान्पश्यन्नात्मानं चैकविंशकम् ।
 ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयेदेनसः पितृन् ॥३७॥
 दैवो ढाजः सुतश्चैव सप्तसप्तपरावरान् ।
 आर्षो ढाजः सुतस्त्रीन्नीनूषदृषद्रकायो ढाजः सुतः ॥३८॥
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु चतुर्ध्वेवानुपूर्वशः ।
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रा जायन्तेशिष्ठसंमताः ॥३९॥
 रूपसत्त्वगुणोपेता धनवन्तो यशस्विनः ।
 पर्याप्तभोगा धर्मिष्ठा जीवन्ति च शतं समाः ॥४०॥
 इतरेषु तु शिष्टेषु नृशंसानृतवादिनः ।
 जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्विषः सुताः ॥४१॥
 अनिन्दितैः स्त्रीविवाहैरनिंघाभवति प्रजा ।
 निन्दितैर्निन्दितानृणान्तस्मान्निंघान्विवर्जयित् ॥४२॥
 पाणियहणसंस्कारः सवर्णसूपदिश्यते ।
 असवर्णास्वयं ज्ञेयो विधिरुद्राह कर्मणि ॥४३॥

शरःक्षत्रिययायाहःप्रतोदोवेश्यकन्यया १
 वसनस्यदशामाद्याशूद्रयोत्कृष्टवेदने ॥४४॥
 ऋतुकालाभिगामीस्यात्स्वदारनिरतःसदा १
 पर्ववर्ज्यजेच्चैनान्तद्वतोरतिकाम्यया ॥४५॥
 ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणारात्रयःषोडशस्मृताः १
 चतुर्भिरितरैःसार्द्धमहोभिःसद्विगर्हितैः ॥४६॥
 तासामाद्याश्चतस्रस्तुनिन्दितैकादशीचया १
 त्रयोदशीचशेषास्तुप्रशस्तादशारात्रयः ॥४७॥
 युग्मासुपुत्राजायन्तेस्त्रियोऽयुग्मासुरात्रिषु १
 तस्माद्युग्मासुपुत्रार्थमिंविशेदार्त्तवेस्त्रियम् ॥४८॥
 पुमाम्पुंसोऽधिकेशुक्लेस्त्रीभवत्यधिकेस्त्रियाः १
 समेऽपुमाम्पुंस्त्रियोवाक्षीणेल्लेचविपर्ययः ॥४९॥
 निंद्यास्वष्टासुचान्यासुस्त्रियोरात्रिषुवर्ज्यन् १
 ब्रह्मचार्यैवभवतियत्रतत्राश्रमेवसन् ॥५०॥
 नकन्यायाःपिताविद्वान्गृहीयाच्छुल्कमण्वपि १
 गृह्णच्छुल्कंहिलोभेनस्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥५१॥
 स्त्रीधनानितुयेमोहादुपजीवन्तिबान्धवाः १
 नारीयानानिवस्त्रंवातेपापायान्त्यधोगतिम् ॥५२॥

आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतत् १
 अल्पोऽप्येवंमहान्वाऽपिविक्रयस्तावदेवसः ॥५३॥
 यासांनाददतेशुल्कंज्ञातयोनसविक्रयः १
 अर्हणन्तत्कुमारीणामानृशंस्यंचकेवलम् ॥५४॥
 पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताःपतिभिर्देवैरेस्तथा १
 पूज्याभूषयितव्याश्चबहुकल्याणमीप्सुभिः ॥५५॥
 यत्रनार्यस्तुपूज्यन्तेरमन्तेतत्रदेवताः १
 यत्रैतास्तुनपूज्यन्तेसर्वास्तत्राफलाःक्रियाः ॥५६॥
 शोचन्तिजामयोयत्रविनश्यत्याशुतत्कुलम् १
 नशोचन्तितुयत्रैतावर्द्धनेतद्विसर्वादा ॥५७॥
 जामयोयानिगेहानिशपन्त्यप्रतिपूजिताः १
 तानिकृत्याहतानीवविनश्यन्तिसमन्ततः ॥५८॥
 तस्मादेताःसदापूज्याभूषणाद्दनाशनैः १
 भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेष्णुसवेषुच ॥५९॥
 सन्तुष्टोभार्ययाभर्ताभर्त्रीभार्यातथैवच १
 यस्मिन्नेवकुलेनित्यंकल्याणन्तत्रवैधुवम् ॥६०॥
 यदिहिस्त्रीनरोचेतपुमांसंनप्रमोदयेत् १
 अप्रमोदात्पुनःपुंसःप्रजमंनप्रवर्तते ॥६१॥

त्रियान्तुरोचमानायांसर्वन्तद्रोचतेकुलम् १
 तस्यान्तुरोचमानायांसर्वमेवनरोचते ॥६२॥
 कुविवाहैःक्रियालोपैर्वेदानध्ययनेनच १
 कुलान्यकुलतांयान्तिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥६३॥
 शिल्पेनव्यवहारेणशूद्रापत्यैश्चकेवलैः १
 गोभिरश्वैश्चयानैश्चकृथाराजोपसेवया ॥६४॥
 अयाज्ययाजनेनैवनास्तिक्येनचकर्मणाम् १
 कुलान्याशुविनश्यन्तियानिहीनानिमंत्रतः ॥६५॥
 मंत्रतस्तुसमृद्धानिकुलान्यल्पधनान्यपि १
 कुलसंख्यांचगच्छन्तिकर्षन्तिचमहद्यशः ॥६६॥
 वैवाहिकेऽनौकुर्वीतगृहसंकर्मयथाविधि १
 पंचयज्ञविधानंचपत्तिंचान्वाहिकींगृही ॥६७॥
 पंचसूनागृहस्थस्यचुह्रीपेषण्युपस्करः १
 कंडनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥६८॥
 तासांक्रमेणसर्वासांनिष्कृत्यर्थमहर्षिभिः १
 पंचकुप्तामहायज्ञाःप्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥६९॥
 अध्यापनम्ब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तुतर्पणम् १
 होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥७०॥

- पंचैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः १
 सगृहेऽपिवसन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यते ॥७१॥
 देवताः तिथिभृत्यानाम्पितृणामात्मनश्चयः १
 ननिर्वपतिपंचानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥७२॥
 अहुतंचहुतंचैवतथाप्रहुतमेवच १
 ब्राह्म्यंहृतम्प्राशितंचपंचयज्ञान्प्रचक्षते ॥७३॥
 उपोऽहुतोहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः १
 ब्राह्म्यंहृतं द्विजाम्याचीप्राशितंपितृतर्पणं ॥७४॥
 स्वाध्यायेनित्ययुक्तः स्यादैवेचैवेहकर्मणि १
 दैवेकर्मणियुक्तोहिबिभर्त्तीदंचराचरम् ॥७५॥
 अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते १
 आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नन्ततःप्रजाः ॥७६॥
 यथावायुंसमाश्रित्यवर्तन्तेसर्वजन्तवः १
 तथागृहस्थमाश्रित्यवर्तन्तेसर्वआश्रमाः ॥७७॥
 यस्मात्त्रयोऽप्याश्रमिणोज्ञानेनान्नेनचान्वहम् १
 गृहस्थेनैवधार्यन्तेतस्माज्ज्येष्ठाश्रमोगृही ॥७८॥
 ससन्धार्यःप्रयत्नेनस्वर्गमक्षयमिच्छता १
 सुखंचेहेच्छतानित्ययोऽधार्योर्दुर्बलेन्द्रियैः ॥७९॥

ऋषयःपितरोदेवाभूतान्यतिथयस्तथा १
 आशासतेकुटुम्बिभ्यस्तेभ्यःकार्यविजानता ॥८०॥
 स्वाध्यायेनार्चयेदृषीन्होमैर्देवान्यथाविधि १
 पितॄन्श्राद्धैश्चनृनन्नेर्भूतानिबलिकर्मणा ॥८१॥
 कुर्यादहरहःश्राद्धमन्नाद्येनोदकेनवा १
 पयोमूलफलैर्वीपिपितृभ्यःप्रीतिमावहन् ॥८२॥
 एकमप्याशयेद्विप्रस्मिन्नर्थेपांचयज्ञिके १
 नचैवात्राशयेत्कंचिद्वैश्वदेवम्प्रतिद्विजम् ॥८३॥
 वैश्वदेवस्यसिद्धस्यगृह्येऽग्नौविधिपूर्वकम् १
 आभ्यःकुर्याद्देवताभ्योब्राह्मणोहोममन्वहम् ॥८४॥
 अग्नेःसोमस्यचैवाद्भौतयोभैवसमस्तयोः १
 विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योऽध्वन्बन्तरयएवच ॥८५॥
 कुह्वैचैवानुमत्येचप्रजापतयएवच १
 सहद्यावापृथिव्योऽतथास्विष्टकृतेऽन्नतः ॥८६॥
 एवंसम्यग्घविर्हुस्वासर्वदिःसुप्रदक्षिणम् १
 इन्द्रान्तकाप्यतीन्दुभ्यःसावुगेभ्योबलिंहरेत् ॥८७॥
 मरुद्भ्य इतितुडारिहिषेदस्वद्भ्य इत्यपि १
 वनस्पतिभ्य इत्येवंमुसलोलूखलेहरेत् ॥८८॥

उच्छीर्षकेत्रियैकुर्याद्भद्रकाल्यैवपादतः १ :
 ब्रह्मवास्तोःपतिभ्यान्तुवास्तुमध्येबलिंहरेत् ॥८९॥
 विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योबलिमाकाशउत्क्षिपेत् १
 दिवाचरेभ्योभूतेभ्योनक्तंचारिभ्यएवच ॥९०॥
 पृष्ठवास्तुनिकुर्वीतबलिंसर्वात्मभूतये १
 पितृभ्योबलिशेषन्तुसर्वदक्षिणतोहरेत् ॥९१॥
 शुनांचपतितानांचश्वपचाम्पापरोगिणाम् १
 वायसानांकृमीणांचशमकैर्निर्वपेद्भुवि ॥९२॥
 एवंयःसर्वभूतानिब्राह्मणोनित्यमर्चति १
 सगच्छतिपरंस्थानन्तेजोमूर्तिःपथर्जुना ॥९३॥
 कृत्वैतदलिकर्मेवमतिथिम्पूर्वमाशयेत् १
 भिक्षांचभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥९४॥
 यत्पुण्यफलमाप्नोतिगान्दत्वाविधिवद्भुरोः १
 तत्पुण्यफलमाप्नोतिभिक्षान्दत्वादिजोगृही ॥९५॥
 भिक्षामप्युदपात्रंवासत्कृत्यविधिपूर्वकम् १
 वेदतत्त्वार्थविदुषेब्राह्मणायोपपादयेत् ॥९६॥
 नश्यन्तिहयकथानिनराणामविजानताम् १
 भस्मीभूतेषुविप्रेषुमोहादज्ञानिदातृभिः ॥९७॥

विद्यातपःसमृद्धेषु हतं विप्रमुखाग्निषु १
 निस्तारयति दुर्गाच्च महतश्चैव किल्बिषात् ॥९८॥
 सम्प्राप्ताय त्वतिथये प्रदद्यादासनोदके १
 अन्नं चैव यथाशक्तिसत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥९९॥
 शिलानप्युद्धृतो नित्यम्पंचाग्नीनपि जुह्वतः १
 सर्वसुकृतामादत्ते ब्राह्मणो नर्चिन्नो वसन् ॥१००॥
 तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता १
 एतान्यपि सतंगोहेनोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥१०१॥
 एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः १
 अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥१०२॥
 नैक्यामीणमतिथिं विप्रं सांगतिकन्तथा १
 उपस्थितंगृहे विद्यान्नायायत्राग्नयोऽपि वा ॥१०३॥
 उपासते ये गृहस्थाः परपाकमबुद्धयः १
 तेन ते घ्रेत्यपशुतां व्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥१०४॥
 अप्रणोद्योऽतिथिः सायंसूर्योऽढो गृहमेधिना १
 काले प्राप्तस्त्वकालेषानास्यानश्नन् गृहे वसन् ॥१०५॥
 न वै स्वयन्तदशनीयादतिथिं यन्नभोजयेत् १
 धन्यं यश्चास्यमायुष्यं स्वर्ग्यर्चातिथिपूजनम् ॥१०६॥

आसनावसथोशय्यामनुवज्यामुपासनम् १

उत्तमेषूत्तमंकुर्याद्धीनेहीनंसमेसमम् ॥१०७॥

वैश्वदेवेतुनिर्वृतेयद्यन्योऽतिथिरावजेत् १

तस्याप्यन्नं यथाशक्तिप्रदद्यान्नबलिं हरेत् ॥१०८॥

नभोजनार्थंस्वेविप्रःकुलभोजनेनिवेदयेत् १

भोजनार्थं हितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यते बुधैः ॥१०९॥

नब्राह्मणस्यत्वतिथिर्गृहे राज्ञ्युच्यते १

वैश्यशूद्रौसखाचैवज्ञातयोगुरुरेव च ॥११०॥

यदित्वतिथिधर्मेणक्षत्रियोगृहमावजेत् १

भुक्तवत्सूक्तविप्रेषुकामन्तमपिभोजयेत् ॥१११॥

वैश्यशूद्रावपिप्राप्तौकुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ १

भोजयेत्सहभृत्यैस्तावानृशंस्यम्प्रयोजयन् ॥११२॥

इतरानपिसख्यादीन्सम्प्रीत्यागृहमागतान् १

सत्कृत्यान्नंयथाशक्तिभोजयेत्सहभार्यया ॥११३॥

सुवासिनींकुमारीचरोगिणोगर्भिणीस्त्रियः १

अतिथिभ्योऽप्येवैतान्भोजयेद्विचारयन् ॥११४॥

अदत्त्वातुयएतेभ्यःपूर्वभुंक्तेऽविचक्षणः १

सभुंजानोनजानातिश्वगृध्रेर्जग्धिमात्मनः ॥११५॥

- भुक्तवत्स्वथविप्रेषुस्वेषुभृत्येषुचैवहि १
 भुंजीयातान्ततःपश्चादवशिष्टन्तुदम्पती ॥११६॥
 देवानृषीन्मनुष्यांश्चपितृन्गृह्णाद्देवताः १
 पूजयित्वाततःपश्चाद्गृहस्थःशेषभुग्भवेत् ॥११७॥
 अघंसकेवलम्भुंक्तेयःपचत्यात्मकारणात् १
 यज्ञशिष्टाशनंक्षेतत्सतामन्नंविधीयते ॥११८॥
 राजर्त्विक्स्नातकगुरून्प्रियश्चशुरमातुलान् १
 अर्हयेन्मधुपर्केणपरिसंवत्सरात्पुनः ॥११९॥
 राजाचत्रोत्रियश्चैवयज्ञकर्मण्युपस्थितौ १
 मधुपर्केणसम्पूज्यौनत्वयज्ञइतिस्थितिः ॥१२०॥
 सायन्त्वन्नस्यसिद्धस्यपत्न्यमंत्रम्बलिंहरेत् १
 वैश्वदेवंहिनामैतत्सायम्प्रातर्विधीयते ॥१२१॥
 पितृयज्ञन्तुनिर्वर्त्यविप्रश्चंद्रक्षयेऽग्निमान् १
 पिण्डान्वाहार्यकंश्चाजंकुर्यान्मासानुमासिकं ॥१२२॥
 पितृणांमासिकंश्चाजमन्वाहार्यंविदुर्बुधाः १
 तच्चामिषेणकर्त्तव्यमप्रशस्तेनप्रयत्नतः ॥१२३॥
 तत्रयेभोजनीयाःस्युर्येचवर्ज्याद्विजोत्तमाः १
 यावन्तश्चैवयेऽग्नौस्तान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१२४॥

- द्वौदेवेपितृकार्येऽग्नीनेकैकसुभयत्रवा १
 भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिनप्रसञ्जेतविस्तरे ॥१२५॥
 सत्क्रियान्देशकालौचशौचम्ब्राह्मणसम्पदः १
 पंचैताम्विस्तररोहन्तितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥१२६॥
 प्रथिताप्रेतकृत्येषापित्र्यं नामविधुक्षये १
 तस्मिन्नुक्तस्येतिनित्यम्प्रेतकृत्येवलौकिकी ॥१२७॥
 त्रोट्रियायेवदेयानिहयकथानिदातृभिः १
 अर्हत्तमायविप्रायतस्मैदत्तंमहाफलम् ॥१२८॥
 एकैकमपिविद्वांसन्देवेपित्र्येचभोजयेत् १
 पुष्कलम्फलमानोतिनामंत्रज्ञान्वहूनपि ॥१२९॥
 दूरादेवपरीक्षेतब्राह्मणंवेदपारगम् १
 तीर्थन्तद्बयकथानाम्प्रदानेसोऽतिथिःस्मृतः ॥१३०॥
 सहस्रंहिसहस्राणामनृचांयत्रभुञ्जते १
 एकस्तान्मंत्रविस्तीतःसर्वानर्हतिधर्मतः ॥१३१॥
 ज्ञानोत्कृष्टायदेयानिकथानिचहवींषिच १
 नहिहस्तावसृग्दिग्धोरुधिरेणैवशुध्यतः ॥१३२॥
 यावतोयसतेयासानहयकथेष्वमंत्रवित् १
 तावतोयसतेप्रेत्यदीप्तमूलर्थयोगुडान् ॥१३३॥

- ज्ञाननिष्ठाद्विजाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे १
 तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथापरे ॥१३४॥
 ज्ञाननिष्ठेषु कथानि प्रतिष्ठाप्यानियन्ततः १
 हयानितु यथान्यायं सर्वेष्वेव चतुर्विधं ॥१३५॥
 अश्रोत्रियः पितायस्य पुत्रः स्याद्देदपारगः १
 अश्रोत्रियो वा पुत्रः स्यात्पिता स्याद्देदपारगः ॥१३६॥
 ज्यायं समनयोर्विद्याद्यस्य स्याच्छ्रोत्रियः पिता १
 मंत्रसम्पूजनार्थन्तु सत्कारमितरोऽर्हति ॥१३७॥
 न श्राद्धे भोजयेन्मित्रन्धनैः कार्योऽस्य संयहः १
 नारिं न मित्रं यं विद्यात्तं श्राद्धे भोजयेद्विजम् ॥१३८॥
 यस्य मित्रप्रधानानि श्राद्धानि च हवींषि च १
 तस्य प्रेत्य फलं नास्ति श्राद्धेषु च हविःषु च ॥१३९॥
 यः संगतानि कुरुते मोहाच्छाद्धेन मानवः १
 स स्वर्गाच्च्यवते लोकाच्छाद्धमित्रो द्विजाधमः ॥१४०॥
 सम्भोजनीसाभिहितापेशाचीदक्षिणाद्विजैः १
 इहैवास्ते तु सालोके गौरन्धेवैकवेश्मनि ॥१४१॥
 यथेरिणे वीजमुप्त्वा न वप्ता लभते फलम् १
 तथा नृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥१४२॥

- दातृन्प्रतिग्रहीतृश्चकुरुतेफलभागिनः १
- विदुषेदक्षिणान्दत्त्वाविधिवत्प्रेत्यचेहच ॥११४३॥
- कामंश्राद्धेर्चयेन्मित्रंनाभिरूपमपित्वरिम् १
- द्विषताहिहविर्भुक्तम्भवतिप्रेत्यनिष्फलम् ॥११४४॥
- यत्नेनभोजयेच्छ्राद्धेबभूवंचेदपारगम् १
- शास्त्रान्तगमथाध्वर्युच्छन्दोगन्तुसमाप्तिकम् ॥११४५॥
- एषामन्यतमोयस्यभुंजीतश्राद्धमर्चितः १
- पितृणान्तस्यतृप्तिःस्याच्छ्रावतीसाप्तपौरुषी ॥११४६॥
- एषवैप्रथमःकल्पःप्रदानेहयकथयोः १
- अनुकल्पस्त्वयंश्रेयःसदासन्निरनुष्ठितः ॥११४७॥
- मातामहंमातुलंचस्वस्त्रीयंश्वशुरंगुरुम् १
- दोहित्रंविद्रुपतिम्बन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥११४८॥
- नब्राह्मणम्परीक्षेतदेवेकर्मणिधर्मवित् १
- पित्र्येकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः ॥११४९॥
- येस्तेनपतितक्रीवायेचनास्तिकवृत्तयः १
- तानूहयकथयोर्विप्राननहीन्मनुरब्रवीत् ॥११५०॥
- जटिलंचानधीयानन्दुर्बलंकितवन्तथा १
- याजयन्तिचषेपूगांस्तांश्श्राद्धेनभोजयेत् ॥११५१॥

६०

तृतीयोऽध्यायः

चिकित्सकान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा ।

विषणेनच जीवन्तोवज्यीःस्युर्हयकथयोः ॥१५२॥

प्रेथोयामस्यराक्षसकुनखीश्यावदन्तकः ।

प्रतिरोद्धागुरोश्चैषत्यक्ताग्निर्वीर्द्धिषिस्तथा ॥१५३॥

यश्मीचपशुपालश्चपरिवेत्तानिराकृतिः ।

ब्रह्मद्विदपरिवित्तिश्चगणाभ्यन्तरएवच ॥१५४॥

कुशीलवोऽवकीर्णीचवृषलीपतिरेवच ।

घोर्भविश्चकाण्वयस्यचोपपतिर्गृहे ॥१५५॥

भृतकाध्यापकोयश्चभृतकाध्यापितस्तथा ।

शूद्रश्चिष्योगुरुश्चैववाग्दुष्टःकुण्डगोलको ॥१५६॥

अकारणपरित्यक्तामातापित्रोर्गुरोस्तथा ।

ब्राह्मेयैर्नैश्चसम्बन्धैःसंयोगंपतितैर्गतः ॥१५७॥

अगारदाहीगरदःकुण्डाशीसोमविक्रयी ।

समुद्रयायीवन्दीचतैलिकःकूटकारकः ॥१५८॥

पित्राविवदमानश्चित्तवोमद्यपस्तथा ।

पापरोग्यमिशस्तश्चदाह्निकोरसविक्रयी ॥१५९॥

धनुःशराणांकर्ताचयश्चायेदिधिषूपतिः ।

मित्रधुग्द्युतवृत्तिश्चपुत्राचार्यस्तथैवच ॥१६०॥

- भ्रामरीगणउमालीचशिवत्र्यथोपिमुनस्तथा १
 उन्मत्तोन्धश्चवर्ज्याःस्युर्वेदनिन्दकएवच ॥१६१॥
 हस्तिगोश्वोष्ट्रदमकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति १
 पक्षिणाम्पोषकोयश्चयुञ्जाचार्यस्तथैवच ॥१६२॥
 लोतसाम्भेदकोयश्चतेषांचावरणे रतः १
 गृहसंवेशकोदूतोवृक्षारोपकएवच ॥१६३॥
 श्वक्रीडीशयेनजीवीचकन्यादूषकएवच १
 हिंस्रोवृषलवृत्तिश्चगणानांचैवयाजकः ॥१६४॥
 आचारहीनःकृीवश्चनित्यंयाचनकस्तथा १
 कृषिजीवीश्लीपदीचसद्भिर्निन्दितएवच ॥१६५॥
 औरभ्रिकोमाहिषिकःपरपूर्वापतिस्तथा १
 प्रेतनिर्यातकश्चैववर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥१६६॥
 एतान्विगर्हिताचारानपांक्तैयान्द्विजाधमान् १
 द्विजातिप्रवरोविद्वानुभयत्रविवर्ज्येत् ॥१६७॥
 ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति १
 तस्मैहव्यंनदातव्यंनहिभस्मनिहूयते ॥१६८॥
 अपांक्तपदानेयोदातुर्भवित्यूर्ध्वम्फलोदयः १
 दैवेहविषिपित्र्येवातत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१६९॥

- अवतैर्यद्विजैर्भुक्तम्परिवेत्तादिभिस्तथा १
 अपांक्तेर्यैर्यदन्यैश्चतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥१७०॥
 दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽप्यजे स्थिते १
 परिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥१७१॥
 परिवित्तिः परीवेत्ता यथा च परिविद्यते १
 सर्वे ते न रकं यान्ति दातृयाजकपंचमाः ॥१७२॥
 भ्रातुर्मृतस्य भार्या यां योऽनुरज्येत कामतः १
 धर्मेणापि नियुक्ता यां स ज्ञेयो दिधिषूपतिः ॥१७३॥
 परदारेषु जायेते द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ १
 पत्यौ जीवति कुण्डः स्यान्मृते भर्तृरिगोलकः ॥१७४॥
 तौ तु जातौ परक्षेत्रे प्राणिनौ प्रेत्य चेह च १
 दत्तानि ह्यथ कथानि नाशयेते प्रदायिनाम् ॥१७५॥
 अपांक्तो यावतः पांक्तपानभुंजानाननुपश्यति १
 तावतां न फलम्प्रेत्य दाता प्राप्नोति बालिशः ॥१७६॥
 वीक्ष्यान्धो न वतेः काणः षष्ठेः शिवत्री शतस्य तु १
 पाप रोगी सहस्रस्य दातुर्नीशयते फलम् ॥१७७॥
 यावतः संस्पृशेदंगैर्ब्रीह्याणामशूद्रयाजकः १
 तावतां न भवेद्दातुः फलन्दानस्य पौर्त्तिकम् ॥१७८॥

- वेदविच्चापिविप्रोऽस्यलोभात्कृत्वाप्रतियहम् १
 विनाशं व्रजतिक्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि ॥१७९॥
 सोमविक्रयिणेविष्ठाभिषजेपूयशोणितम् १
 नष्टन्देवलकेदत्तमप्रतिष्ठन्तुवार्जुषौ ॥१८०॥
 यनुवाणिजकेदत्तं नेहनामुत्रतद्भवेत् १
 भस्मनीवहुतंहयन्तथापौनर्भवेद्विजे ॥१८१॥
 इतरेषुत्वपांक्ताषुयथोद्दिष्टेष्वसाधुषु १
 मेदोऽमृद्भंसासमज्जास्थिवदन्त्यन्नमनीषिणः ॥१८२॥
 अपांक्त्योपहतापंक्तिःपाथतेयैर्द्विजोत्तमैः १
 तान्निबोधतकात्स्न्येनद्विजाम्यान्पंक्तिपावनान् ॥१८३॥
 अम्याःसर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच १
 श्रोत्रियान्वयजाभैवविज्ञेयाःपंक्तिपावनाः ॥१८४॥
 त्रिणाचिकेतःपंचाग्निस्त्रिसुपर्णःषडंगवित् १
 ब्रह्मदेयात्मसन्तानोज्येष्ठसामगएवच ॥१८५॥
 वेदार्थवित्प्रवक्ताचब्रह्मचारीसहस्रदः १
 शतायुभैवविज्ञेयाब्राह्मणाःपंक्तिपावनाः ॥१८६॥
 पूर्वद्युरपरेद्युर्वीश्राद्धकर्मण्युपस्थिते १
 निमंत्रयेतत्र्यवरान्सम्यग्विप्रान्यथोदितान् ॥१८७॥

निमंत्रितोद्विजःपित्र्येनियतात्माभवेत्सदा १

नचछन्दांस्यधीयीतयस्यश्राद्धंचतद्भवेत् ॥१८८॥

निमंत्रितान्हिपितरउपतिष्ठन्तितान्द्विजान् १

वायुवच्चानुगच्छन्तितथासीनानुपासते ॥१८९॥

केतितस्तुयथान्यायंहव्यकथेद्विजोत्तमः १

कथंचिदप्यतिक्रामन्पापःशूकरतांव्रजेत् ॥१९०॥

आमंत्रितस्तुयःश्राद्धेवृषल्यासहमोदते १

दातुर्यदुष्कृतंकिंचित्तत्सर्वंप्रतिपद्यते ॥१९१॥

अक्रोधनाःशौचपराःसततम्ब्रह्मचारिणः १

न्यस्तशस्त्रामहाभागाःपितरःपूर्वदेवताः ॥१९२॥

यस्मादुत्पत्तिरेतेषांसर्वेषामप्यशेषतः १

येचयैरूपचर्याःस्युर्नियमैस्तान्निबोधत ॥१९३॥

मनोर्हेरण्यगर्भस्ययेमरीचादयःसुताः १

तेषामृषीणांसर्वेषाम्पुत्राःपितृगणाःस्मृताः ॥१९४॥

विराट्सुताःसोमसदःसाध्यानांपितरःस्मृताः १

अग्निष्वात्ताःदेवानांमारीचालोकविश्रुताः ॥१९५॥

दैत्यदानवयक्षाणांगन्धर्वोरगरक्षसाम् १

सुपर्णकिंनराणांचस्मृताबर्हिषदोऽत्रिजाः ॥१९६॥

- सोमपानामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः १
 वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणान्तुसुकालिनः ॥१९७॥
 सोमपास्तुकवेःपुत्राहविष्मंतोऽगिरःसुताः १
 पुलस्त्यस्याज्यपाःपुत्रावशिष्टस्यसुकालिनः ॥१९८॥
 अग्निदग्धानग्निदग्धान्काथान्वर्हिषदस्तथा १
 अग्निष्वात्तांश्चसौम्यांश्चविप्राणामेवनिर्दिशेत् ॥१९९॥
 यष्टेतुगणामुख्याःपितृणाम्परिकीर्तिताः १
 तेषामपीहविज्ञेयम्पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥२००॥
 ऋषिभ्यःपितरोजाताःपितृभ्योदेवदानवाः १
 देवेभ्यस्तुजगत्सर्वचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥२०१॥
 राजतैर्भीजनैरेषामथोवाराजतान्वितैः १
 वार्यपित्रज्यादत्तमक्षयायोपकल्पते ॥२०२॥
 देवकार्याद्विजातीनाम्पितृकार्यंविशिष्यते १
 दैवंहिपितृकार्यस्यपूर्वमाप्यायनंस्मृतम् ॥२०३॥
 तेषामारक्षभूतन्तुपूर्वदैवंनियोजयेत् १
 रक्षांसिहिविलुम्पन्तित्राद्यमारक्षवर्जितम् ॥२०४॥
 देवाद्यन्तन्तदीहेतपित्राद्यन्तंनतद्भवेत् १
 पित्राद्यन्तन्त्वीहमानःक्षिप्रंनश्यतिसान्वयः ॥२०५॥

- शुचिन्देशं विविक्षं च गोमयेनोपलेपयेत् ॥ १
 दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् ॥ २०६ ॥
 अवकाशेषु चोक्षेषु नदीतीरेषु चैव हि ॥ १
 विविक्षेषु चतुर्थन्तिदत्तेन पितरः सदा ॥ २०७ ॥
 आसनेषूपकृतेषु बर्हिष्मत्सु पृथक् पृथक् ॥ १
 उपस्पृष्टोदकान्सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ २०८ ॥
 उपवेश्य तु तान्विप्रानासनेष्वजुगुप्सितान् ॥ १
 गन्धमाल्यैः सुरभिभिरर्चयेद्देवपूर्वकम् ॥ २०९ ॥
 तेषामुदकमानीय सपवित्रांस्तिलानपि ॥ १
 अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो ब्राह्मणो ब्राह्मणैः सह ॥ २१० ॥
 अग्नेः सोमयमाभ्यां च कृत्वा प्यायनमादितः ॥ १
 हविर्दानेन विधिवत्पञ्चात्सन्तर्पयेत्पितॄन् ॥ २११ ॥
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् ॥ १
 यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥ २१२ ॥
 अक्रोधनान्सुप्रसादान्वदन्त्येतान् पुरातनान् ॥ १
 लोकस्याप्यायने युक्तान् श्राद्धदेवान् द्विजोत्तमान् ॥ २१३ ॥
 अपसथ्य मग्नौ कृत्वा सर्वमावृत्य विक्रमम् ॥ १
 अपसथ्येन हस्तेन निर्घपेदुदकम्भुवि ॥ २१४ ॥

- त्रींस्तुतस्माद्विःशेषात्पिण्डान्कृत्वासमाहितः ।
 ओदकेनैवविधिनानिर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥२१५॥
 न्युप्यपिण्डांस्ततस्तांस्तुप्रयतोविधिपूर्वकम् ।
 तेषुदर्भेषुतंहस्तंनिमृज्यास्त्रेपभागिनाम् ॥२१६॥
 आचम्योदकपरावृत्यत्रिरायम्यशनैरसून् ।
 षडृतंजनमस्कुर्यात्पितृनेवचमंत्रवित् ॥२१७॥
 उदकंनिनयेच्छेषशनैःपिण्डान्तिकेपुनः ।
 अवजिघ्रेच्चतान्पिण्डान्यथान्युत्तान्समाहितः ॥२१८॥
 पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकामात्रांसमादायानुपूर्वशः ।
 तानेवविप्रानासीनान्विधिवत्पूर्वमाशयेत् ॥२१९॥
 ध्रियमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेत् ।
 विप्रवद्वापितंत्राद्येस्वकम्पितरमाशयेत् ॥२२०॥
 पितायस्यतुवृत्तःस्थाञ्जीवेच्चापिपितामहः ।
 पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहम् ॥२२१॥
 पितामहोवातच्छ्राद्धंभुंजीतेत्यब्रवीन्मनुः ।
 कामंवासमनुज्ञातःस्वयमेवसमाचरेत् ॥२२२॥
 तेषान्दत्त्वातुहस्तेषुसपवित्रन्तिलोदकम् ।
 तत्पिण्डायम्प्रयच्छेतस्वधेषामस्त्वितिब्रुवन् ॥२२३॥

पाणिभ्यान्तूपसंगृह्यस्वयमन्नस्यवर्जितं १
 विप्रान्तिकेपितृन्ध्यायन्शनकैरूपनिक्षिपेत् ॥२२४॥
 उभयोर्हस्तयोर्मुक्तंयदन्नमुपनीयते १
 तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराःसहसादुष्टचेतसः ॥२२५॥
 गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिसृतम्भु १
 विन्यसेत्प्रयतःपूर्वम्भूमावेवसमाहितः ॥२२६॥
 भक्ष्यम्भोज्यंचविविधंभूलानिचफलानिच १
 हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच ॥२२७॥
 उपनीयतुतत्सर्वशनकैःसुसमाहितः १
 परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥२२८॥
 नास्त्रमापातयेज्जातुनकुप्येन्नानृतंवदेत् १
 नपादेनस्पृशेदन्नंचैतदवधूनयेत् ॥२२९॥
 अस्त्रंगमयतिप्रेतान्कोपोऽरीननृतंशुनः १
 पादस्पर्शस्तुरक्षांसिदुष्कृतीनवधूननम् ॥२३०॥
 यद्यद्रोचेतविप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः १
 ब्रह्मोद्याश्चकथाःकुर्यात्पितृणामेतदीप्सितम् ॥२३१॥
 स्वाध्यायंत्रावयेत्पित्र्येधर्मशास्त्राणिचैवहि १
 आख्यानानीतिहासांश्चपुराणानिखिलानिच ॥२३२॥

- हर्षयेद्बालाणांस्तुष्टोभोजयेच्चशनैःशनैः १
 अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्चपरिचोदयेत् ॥२३३॥
 व्रतस्थमपिदौहित्रंश्राद्धेयत्नेनभोजयेत् १
 कुतपंचासनंदद्यात्तिलैश्चविकिरेन्महीम् ॥२३४॥
 त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः १
 त्रीणिचात्रप्रशंसन्तिशौचमक्रोधमत्वराम् ॥२३५॥
 अत्युष्णंसर्वमन्नंस्याहुंजीरंस्तेचवाग्यताः १
 नचद्विजातयोब्रूयुर्दात्रापृष्टाहविर्गुणान् ॥२३६॥
 यावदुष्णम्भवत्यन्नंयावदश्नन्तिवाग्यताः १
 पितरस्तावदश्नन्तियावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥२३७॥
 यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयद्भुंक्तेदक्षिणामुखः १
 सोपानत्कश्यद्भुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥२३८॥
 चाण्डालश्चवराहश्चकुक्कुटःश्वातथैवच १
 रजस्वलाचषण्ठश्चनेक्षेरन्नश्नतोद्विजान् ॥२३९॥
 होमेप्रदानेभोज्येचयदेभिरभिवीक्ष्यते १
 दैवेकर्मणिपित्र्येवातद्गच्छत्ययथातथम् ॥२४०॥
 घ्राणेनशूकरोहन्तिपक्षवातेनकुक्कुटः १
 श्वातुदृष्टिनिपातेनस्पर्शेनावरवर्णजः ॥२४१॥

खंजोवायदिवाकाणोदानुःप्रेथोऽपिवाभवेत् १
 हीनातिरिक्तगात्रोवातमप्यपनयेत्पुनः ॥२४२॥
 ब्राह्मणम्भिक्षुकंवाऽपिभोजनार्थमुपस्थितम् १
 ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःशक्तितःप्रतिपूजयेत् ॥२४३॥
 सार्ववर्णिकमन्नाद्यंसन्नीयाप्लाववारिणा १
 समुत्सृजेद्भुक्तवतामयतोविकिरन्भुवि ॥२४४॥
 असंस्कृतप्रमीतानान्त्यागिनांकुलयोषिताम् १
 उच्छिष्टंभागधेयंस्याद्दर्भेषुविकिरयः ॥२४५॥
 उच्छेषणम्भूमिगतमजिसस्याशठस्यच १
 दासवर्गस्यतत्पित्र्येभागधेयम्प्रचक्षते ॥२४६॥
 आसपिण्डक्रियाकर्मद्विजातेःसंस्थितस्यतु १
 अदैवम्भोजयेच्छाद्भ्यपिण्डमेकन्तुनिर्वपेत् ॥२४७॥
 सहपिण्डक्रियायान्तुकृतायामस्यधर्मतः १
 अनयेवावृताकार्यम्पिण्डनिर्वपणंमुतैः ॥२४८॥
 श्राद्धंभुक्तायउच्छिष्टंवृषलायप्रयच्छति १
 समूढोनरकंयातिकालमूत्रमवाक्शिराः ॥२४९॥
 श्राद्धभुग्वृषलीतल्पन्तदहर्योऽधिगच्छति १
 तस्याःपुरीषेतन्मासम्पितरस्तस्यशेरते ॥२५०॥

- पृष्ठास्वदितमित्येवन्तृप्तानाचामयेत्ततः १
 आचान्तांश्चानुजानीयादभितोरम्यतामिति ॥२५१॥
 स्वधाऽस्त्वित्येवतंब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् १
 स्वधाकारः परास्त्राशीः सर्वेषु पितृकर्मसु ॥२५२॥
 ततोभुक्तवतान्तेषामन्नशेषं निवेदयेत् १
 यथाब्रूयुस्तथाकुर्यादनुज्ञातस्ततोद्विजैः ॥२५३॥
 पित्र्येस्वदितमित्येववाचंगोष्ठे तुमुश्रुतम् १
 सम्पन्नमित्यभ्युदयेदैवेरुचितमित्यपि ॥२५४॥
 अपरारूस्तथादर्भावास्तुसम्पादनंतिलाः १
 सृष्टिर्मृष्टिर्द्विजाभ्याः श्राद्धकर्मसुसंपदः ॥२५५॥
 दर्भाः पवित्रं पूर्वारूहविथाणि च सर्वशः १
 पवित्रं यच्च पूर्वोक्तं विज्ञेयाहव्यसम्पदः ॥२५६॥
 मुन्यन्नानि पयःसोमोमांसं यच्चानुपस्कृतम् १
 अक्षारलवणं चैव प्रकृत्याहविरुच्यते ॥२५७॥
 विमृज्य ब्राह्मणां स्तांस्तु नियतो वाग्यतः शुचिः १
 दक्षिणां दिशमाकांक्षन् याचेते मान्वरान् पितॄन् ॥२५८॥
 दातारो नो भिवर्द्धतां वेदाः सन्ततिरेव च १
 श्रद्धाचनो मायगमद्गुदेयं च नोऽस्त्विति ॥२५९॥

एवंनिर्वपणंकृत्वापिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् १

गांविप्रमजमग्निंवाप्राशयेदप्सुवाक्षिपेत् ॥२६०॥

पिण्डनिर्वपणंकेचित्पुरस्तादेवकुर्वते १

वयोभिःखादयन्त्यन्येप्रक्षिपन्त्यनलेऽप्सुवा ॥२६१॥

पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा १

मध्यमन्तुततःपिण्डमद्यात्सम्यक्सुतार्थिनी ॥२६२॥

आयुष्मन्तंसुतंसूतेयशोमेधासमन्वितम् १

धनवन्तंप्रजावन्तंसात्त्विकन्धार्मिकन्तथा ॥२६३॥

प्रक्षाल्यहस्तावाचम्यज्ञातिप्रायंप्रकल्पयेत् १

ज्ञातिभ्यःसत्कृतन्दत्वावान्धवानपिभोजयेत् ॥२६४॥

उच्छेषंतुतन्तिष्ठेद्यावद्विप्राविसर्जिताः १

ततोगृहबलिकुर्यादितिधर्मोऽयवस्थितः ॥२६५॥

हविर्यच्चिररात्राययच्चानन्त्यायकल्पते १

पितृभ्योविधिवद्दत्तन्तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२६६॥

तिलैर्व्रींहियवैमीषैरद्भिर्मूलफलेनवा १

दत्तेनमासन्तृप्यन्तिविधिवत्पितरोनृणाम् ॥२६७॥

द्वौमासौमत्स्यमांसेनत्रीन्मासान्हारिणेनतु १

औरभ्रेणाथचतुरःशकुनेनाथपंचवै ॥२६८॥

- षण्मासांछागमांसेनपार्षतेनचसप्तवै १
 अष्टावेणस्यमांसेनरौरवेणनवैवतु ॥२६९॥
 दशमासांस्तुतृप्यन्तिवराहमहिषामिषैः १
 शशकूर्मयोस्तुमांसेनमासानेकादशैवतु ॥२७०॥
 संवत्सरन्तुगयेनपयसापायसेनच १
 वाह्नीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥२७१॥
 कालशाकंमहाशल्काःखड्गलोहामिषंमधु १
 आनन्त्यायैवकल्पन्तेमुन्यन्नानिचसर्वशः ॥२७२॥
 यत्किंचिन्मधुनामिश्रम्प्रदद्यात्तुत्रयोदशीम् १
 तदप्यक्षयमेवस्याद्वर्षीसुचमघासुच ॥२७३॥
 अपिनःसकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् १
 पायसंमधुसर्पिर्भ्याम्प्राक्छायेकुंजरस्यच ॥२७४॥
 यद्यद्दातिविधिवत्सम्यक्श्राद्धासमन्वितः १
 तत्तत्पितृणाम्भवतिपरत्रानन्तमक्षयम् ॥२७५॥
 कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्दशीम् १
 श्राद्धेप्रशस्तास्तिथयोयथेतानतथेतराः ॥२७६॥

- युष्कुर्वन्दिनर्क्षेषुसर्वान्कामान्समश्नुते ।
 अयुक्षुतुपितृन्सर्वान्प्रजाप्राप्नोतिपुष्कलाम् ॥२७७॥
 यथाचैवापरःपक्षःपूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
 तथाश्राद्धस्यपूर्वाह्नादपराह्णोविशिष्यते ॥२७८॥
 प्राचीनावीतिनासम्यगपसवमतन्द्रिणा ।
 पित्र्यमानिधनात्कार्यविधिवद्भूषाणिना ॥२७९॥
 रात्रौश्राद्धंनकुर्वीतराक्षसीकीर्तिताहिसा ।
 संध्ययोरुभयोर्भैवसूर्येभैवाचिरोदिते ॥२८०॥
 अनेनविधिनाश्राद्धंत्रिरब्दस्येहनिर्वपेत् ।
 हेमन्तमीष्ववर्षासुपांचयश्चिकमन्वहम् ॥२८१॥
 नपैतृयश्चियोहोमोलौकिकेऽग्नौविधीयते ।
 नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनः ॥२८२॥
 यदेवतर्पयत्यद्भिःपितृन्स्नात्वाद्विजोत्तमः ।
 तेनैवकृत्स्नमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥२८३॥
 वसून्वदन्तितुपितृन्सूद्रांश्चैषपितामहान् ।
 प्रपितामहांस्तथादित्यामृतिरेषासनातनी ॥२८४॥

विषसाशीभवेन्नित्यंनित्यंवा-मृतभोजनः ।

विषसोभुक्तशेषन्तुयज्ञशेषन्तथा-मृतम् ॥२८५॥

एतद्वो-भिहितंसर्वविधानम्पांचयज्ञिकम् ।

द्विजातिमुख्यवृत्तीनांविधानंश्रूयतामिति ॥२८६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांचतुर्थोऽध्यायः ॥

चतुर्थमायुषोभागमुषित्वाद्यंगुरोद्विजः १
 द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवसेत् ॥१॥
 अद्रोहेणैवभूतानामल्पद्रोहेणवापुनः १
 यावृत्तिस्तांसमास्थायविप्रोजीवेदनापदि ॥२॥
 यात्रामात्रप्रसिद्ध्यर्थस्वैःकर्मभिरगर्हितैः १
 अक्लेशेनशरीरस्यकुर्वीतधनसंचयम् ॥३॥
 ऋतामृताभ्यांजीवेतुमृतेनप्रमृतेनवा १
 सत्यानृताभ्यामपिवानश्ववृत्त्याकदाचन ॥४॥
 ऋतमुच्छ्रुत्तिलंज्ञेयममृतंस्यादयाचितम् १
 मृतन्तुयाचितम्भैक्षम्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् ॥५॥
 सत्यानृतन्तुवाणिज्यन्तेनचैवापिजीयते १
 सेवाश्ववृत्तिराख्यातातस्मात्तामपरिवर्जयेत् ॥६॥
 कुशूलधान्यकोवास्यात्कुम्भीधान्यकएववा १
 त्र्यहैहिकोवाऽपिभवेदश्वस्तनिकएववा ॥७॥

- चतुर्णीमपिचैतेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् १
ज्यायान्परः परोक्षेयो धर्मतो लोकजित्तमः ॥८॥
षट्कर्मेकोभवत्येषां त्रिभिरन्यः प्रवर्तते १
इभ्यामेकचतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति ॥९॥
वर्तयन् शिलोद्भाभ्यामग्निहोत्रपरायणः १
इष्टीः पार्वीयणान्तीयाः केवलानिर्वपेत्सदा ॥१०॥
नलोकवृत्तं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन १
अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥११॥
सन्तोषम्परमास्थाय सुखार्थी संयतो भवेत् १
सन्तोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥१२॥
अतो न्यतमया वृत्त्या जीवंस्तु स्नातको द्विजः १
स्वर्गीयुथयशस्यानिव्रतानीमानि धारयेत् ॥१३॥
वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः १
तद्विकुर्वन् यथाशक्ति प्राप्नोति परमां गतिम् ॥१४॥
नेहेतार्थान् प्रसंगेन न विरुद्धेन कर्मणा १
न कल्पमानेष्वर्थेषु नात्यमीमपियतस्ततः ॥१५॥
इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः १
अतिप्रसक्तिं चैतेषां मनसा सन्निवर्तयेत् ॥१६॥

सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्यविरोधिनः ।

यथातथाऽध्यापयंस्तु साक्षस्यकृतकृत्यता ॥१७॥

वयसःकर्मणोऽर्थस्यश्रुतस्याभिजनस्यच ।

वेषवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरन्विचरेदिह ॥१८॥

बुद्धिवृद्धिकाराण्यामुधन्यानिचहितानिच ।

नित्यंशास्त्राण्यवेक्षेतनिगमांश्चैववैदिकान् ॥१९॥

यथायथाहिपुरुषःशास्त्रं समधिगच्छति ।

तथातथाविजानातिविज्ञानं चास्यरोचते ॥२०॥

ऋषियज्ञन्देवयज्ञभूतयज्ञंचसर्वदा ।

नृयज्ञम्पितृयज्ञंचयथाशक्तिनहापयेत् ॥२१॥

एतानेकेमहायज्ञान्यज्ञशास्त्रविदोजनाः ।

अनीहमानाःसततमिन्द्रियेष्वेव जुहुति ॥२२॥

वाचेकेजुहुतिप्राणमप्राणेवाचंचसर्वदा ।

वाचिप्राणेचपश्यन्तोयज्ञनिर्वृत्तिमक्षयाम् ॥२३॥

ज्ञानेनैवापरेविप्रायजन्त्येतेर्मखैःसदा ।

ज्ञानमूलांक्रियामेवाम्पश्यन्तोज्ञानचक्षुषा ॥२४॥

अग्निहोत्रंचजुहुयादाद्यन्तेद्युनिशोःसदा ।

दर्शेनचाद्भमासान्तेपौर्णमासेनचैवहि ॥२५॥

- सस्यान्तेनवसस्येष्टपातयर्त्तन्तेद्विजोऽध्वरैः १
 पशुनात्वयनस्यादौसमान्तेसौमिकैर्मखैः ॥२६॥
 नानिष्टानवसस्येष्ट्यापशुनाद्यग्निमान्द्विजः १
 नवान्नमद्यान्मांसंवादीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥२७॥
 नवेनानर्चितास्यस्यपशुहृद्येनचाग्नयः १
 प्राणानेवान्नुमिच्छन्तिनवान्नामिषगर्जिणः ॥२८॥
 आसनाशनशय्याभिरङ्गिर्मूलफलेनवा १
 नास्यकश्चिदसेहेहेशक्तितोऽनर्चितोऽतिथिः ॥२९॥
 पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् १
 हेतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥३०॥
 वेदविद्याव्रतस्नातान्श्रोत्रियान्गृहमेधिनः १
 पूजयेद्वयकथेनविपरीतांश्चवर्जयेत् ॥३१॥
 शक्तितोऽपचमानेभ्योदातयंगृहमेधिना १
 संविभागश्भूतेभ्यःकर्त्तव्योऽनुपरोधतः ॥३२॥
 राजतोधनमन्विच्छेत्संसीदन्स्नातकःसुधा १
 याज्यान्तेवासिनोर्वापिनत्वन्यतइतिस्थितिः ॥३३॥
 नसीदेत्स्नातकोविप्रःसुधाशक्तःकथंचन १
 नजीर्णमिलवद्वासाभवेच्चविभवेसति ॥३४॥

कृत्तकेशनखश्मश्रुदीन्तःशुक्लांबरःशुचिः १
 स्वाध्यायेचैवयुक्तःस्यान्नित्यमात्महितेषुच ॥३५॥
 वैणवीन्धारयेद्यष्टिसोदकांचकमण्डलुम् १
 यज्ञोपवीतंवेदंचशुभेरौकमेचकुण्डले ॥३६॥
 नेक्षेतोद्यन्तमादित्यंनास्तंयान्तंकदाचन १
 नोपसृष्टंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतम् ॥३७॥
 नलंघयेद्भुत्सतंत्रींनप्रधावेच्चवर्षति १
 नचोदकेनिरीक्षेतस्वरूपमितिधारणा ॥३८॥
 मृदंगान्दैवतंविप्रंघृतंमधुचतुष्पथम् १
 प्रदक्षिणानिकुर्वीतप्रज्ञातांश्वनस्पतीन् ॥३९॥
 नोपगच्छेत्प्रमत्तोऽपिस्त्रियमार्तवदर्शने १
 समानशयनेचैवनशयीततयासह ॥४०॥
 रजसाभिप्लुतांनारींनरस्यद्युपगच्छतः १
 प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रहीयते ॥४१॥
 तांविवर्जयितस्तस्यरजसासमभिप्लुताम् १
 प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रवर्जते ॥४२॥
 नाशनीयाद्भार्ययासार्द्धनैनामीक्षेतचाश्नतीम् १
 सुवतींजृम्भमाणांवानचासीनांयथासुखम् ॥४३॥

नाजयन्तींस्वकेनेत्रेनस्यभ्यक्ताभ्रनावृताम् ॥ १ ॥
 नपश्येत्प्रसवन्तींचतेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥ १४४॥
 नान्नमद्यादेकवासाननग्नःस्नानमाचरेत् ॥ १ ॥
 नमूत्रम्पथिकुर्वीतनभस्मनिनगोव्रजे ॥ १४५॥
 नफालकृष्टेनजलेनचित्यांनचपर्वति ॥ १ ॥
 नजीर्णदेवायतनेनवल्मीकेकदाचन ॥ १४६॥
 नससत्त्वेषुगर्तेषुनगच्छन्नापिचस्थितः ॥ १ ॥
 ननदीतीरमासाद्यनचपर्वतमस्तके ॥ १४७॥
 वाय्वग्निविप्रमादित्यमपःपश्यंस्तथैवगाः ॥ १ ॥
 नकदाचनकुर्वीतिविण्मूत्रस्यविसर्जनम् ॥ १४८॥
 तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्टपत्रतृणादिना ॥ १ ॥
 नियम्यप्रयतोवाचंसंवीतांगोऽवगुंठितः ॥ १४९॥
 मूत्रोच्चारसमुत्सर्गिन्दिवाकुर्यादुदङ्मुखः ॥ १ ॥
 दक्षिणाभिमुखोरात्रौसंध्योऽयथादिवा ॥ १५०॥
 छायायामन्धकारेवारात्रावहनिवा द्विजः ॥ १ ॥
 यथासुखमुखःकुर्यात्प्राणाबाधभयेषुच ॥ १५१॥
 प्रत्यग्निम्प्रतिमूर्यंचप्रतिसोमोदकद्विजान् ॥ १ ॥
 प्रतिगाम्प्रतिवातंचप्रज्ञानशयतिमेहतः ॥ १५२॥

- नाग्निं मुखेनोपधमेन्नग्नानेक्षेत च स्त्रियम् ॥ १ ॥
 नामेध्यम्प्रक्षिपेद्ग्नौ न च पादौ प्रतापयेत् ॥ ५३ ॥
 अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनमभिलंघयेत् ॥ १ ॥
 न चैनम्पादतः कुर्यान्नप्राणाबाधमाचरेत् ॥ ५४ ॥
 नाशनीयात्सन्धिवेलायां न गच्छेन्नापसंविशेत् ॥ १ ॥
 न चैव प्रलिखेद्भूमिं नात्मनोऽपहरेत्सजम् ॥ ५५ ॥
 नाप्सु मूत्रम्पुरीषं वाष्ठीवनं वासमुत्सृजेत् ॥ १ ॥
 अमेध्यलिप्तमन्यद्वालोहितं वा विषाणि वा ॥ ५६ ॥
 नैकः स्वप्याच्छून्यगेहेशयानं न प्रबोधयेत् ॥ १ ॥
 नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्नचावृतः ॥ ५७ ॥
 अग्न्यागारे गवांगोष्ठे ब्राह्मणानां च सन्निधौ ॥ १ ॥
 स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणम्पाणिमुद्धरेत् ॥ ५८ ॥
 न वारयेद्गान्धयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् ॥ १ ॥
 न दिवीन्द्रायुधं दृष्ट्वा कस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥ ५९ ॥
 नाधार्मिके वसेद्भामेन वाधिबहुले भृशम् ॥ १ ॥
 नैकः प्रपद्येताध्वानं न चिरम्पर्वते वसेत् ॥ ६० ॥
 न शूद्रराज्ये निवसेन्नाधार्मिकजनावृते ॥ १ ॥
 न पाषाण्डिगणाक्रान्तेनोपसृष्टेऽन्त्यजैर्नृभिः ॥ ६१ ॥

- नभुंजीतोद्धतस्नेहनातिसौहित्यमाचरेत् १
 नातिप्रगेनातिसायंनसायम्प्रातराशितः ॥६२॥
 नकुर्वीतवृथाचेष्टानवार्यजलिनापिवेत् १
 नोत्संगेभक्षयेद्भक्ष्यान्नजातुस्यात्कुतूहली ॥६३॥
 ननृत्येदथवागायेन्नवादित्राणिवादयेत् १
 नास्फोटयेन्नचक्ष्वेडेन्नचरत्तोविरावयेत् ॥६४॥
 नपादौधावयेत्कांस्येकदाचिदपिभाजने १
 नभिन्नभाण्डेभुंजीतनभावप्रतिदूषिते ॥६५॥
 उपानहौचवासश्धृतमन्यैर्नधारयेत् १
 उपवीतमलंकारंस्वजंकरकमेवच ॥६६॥
 नाविनीतैर्व्रजेदुय्यैर्नचक्षुद्वाधिपीडितैः १
 नभिन्नशृंगाक्षिखुरैर्नबालधिविरूपितैः ॥६७॥
 विनीतैस्तुव्रजेन्नित्यमाशुगैर्लक्षणान्वितैः १
 वर्णरूपोपसम्पन्नैःप्रतोदेनातुदम्भशम् ॥६८॥
 बालातपःप्रेतधूमोवर्ज्यभिन्नन्तथासनम् १
 नच्छिंद्यान्नखलोमानिदन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् ॥६९॥
 नमृक्षोष्टंविमृद्नीयान्नच्छिंद्यात्करजैस्तृणम् १
 नकर्मनिष्फलंकुर्यान्नायत्यामसुखोदयं ॥७०॥

- लोष्टमर्दीतृणच्छेदीनखखादीचयोनरः १
 सविनाशं व्रजत्याशुसूचकोऽशुचिरेव च ॥७१॥
 नविगर्ह्यकथांकुर्याद्बहिर्भीत्यंनधारयेत् १
 गवांचयानं पृष्ठेन सर्वथैव विगर्हितम् ॥७२॥
 अद्वारेण च नातीयाद्वाभं वा वेश्म वा वृतम् १
 रात्रौ च वृक्षमूलानि दूरतः परिवर्जयेत् ॥७३॥
 नाक्षैः क्रीडेत्कदाचित्नुस्वयं नोपानहोहरेत् १
 शयनस्थो न भुंजीत न पाणिस्थं न चासने ॥७४॥
 सर्वचतिलसम्बद्धन्नाद्यादस्तमिते रवौ १
 न च नग्नः शयीते ह न चोच्छिष्टः क्वचिद्वजेत् ॥७५॥
 आर्द्रपादस्तु भुंजीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् १
 आर्द्रपादस्तु भुंजानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥७६॥
 अचक्षुर्विषयंदुर्गन्धं प्रपद्येत कर्हिचित् १
 न विष्मूत्रमुद्रीक्षेत न बाहुभ्यां न दीतरेत् ॥७७॥
 अधितिष्ठेन्न केशास्तु न भस्मास्थिकपालिकाः १
 न कार्पासास्थि न तुषान्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥७८॥
 न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुच्छशैः १
 न मूर्खैर्न वलिप्तैर्नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥७९॥

- नशूद्रायमतिन्दद्यान्नोच्छिष्टंमहविष्कृतम् १
 नचास्थोपदिशेद्धर्मनचास्यव्रतमादिशेत् ॥८०॥
 योऽस्यधर्ममाचष्टेयश्चैवादिशतिव्रतम् १
 सोऽसंवृतं नामतमः सहतेनैवमज्जति ॥८१॥
 नसंहताभ्याम्पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः १
 नस्पृशेच्चैतदुच्छिष्टेन च स्नायाद्विना ततः ॥८२॥
 केशयहान्प्रहारांश्च शिरस्येतान् विवर्जयेत् १
 शिरः स्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पृशेत् ॥८३॥
 नराक्षः प्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितः १
 शूनाचक्रध्वजवतांवेशेनैव च जीवताम् ॥८४॥
 दशशूनासमं चक्रन्दशचक्रसमो ध्वजः १
 दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः ॥८५॥
 दशशूनासहस्राण्योवाहयति शौनिकः १
 तेन तुल्यः स्मृतो राजा धोरस्तस्य प्रतियहः ॥८६॥
 योराक्षः प्रतिगृह्णाति लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः १
 स पर्यायेण यातीमान् नरकानेकविंशतिम् ॥८७॥
 तामिह मन्धतामिहं महारौरवरौरवो १
 नरकं कालमूत्रं च महानरकमेव च ॥८८॥

संजीवनं ब्रह्मविष्णुस्तपनं सम्यक्तापनम् १
 संहतं च सप्तधा कोलं कुड्मलम्पूतिमृत्तिकम् ॥८९॥
 लोहशंकुमृजीषं च पन्थानं शाल्मलीनदीम् १
 असिपत्रवज्रं चैव लोहदारकमेव च ॥९०॥
 एतद्विदन्तो विद्धीमते ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः १
 नराक्षः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य त्रेयोऽभिकांक्षिणः ॥९१॥
 ब्रालेमुहूर्ते बुध्येत धर्मी शौचानुचिन्तयेत् १
 काशक्लेशाञ्च तन्मुलं मूत्रे दत्तत्त्वार्थमेव च ॥९२॥
 उत्थायावश्यं कृत्वा कृतशौचः समाहितः १
 पूर्वासंध्यं जपं स्तिष्ठेत्स्वकाले चापरांचिरम् ॥९३॥
 ऋषयो दीर्घसंध्यत्वा दीर्घमायुरवाप्नुयुः १
 प्रज्ञाय शश्वत्कीर्तिं च ब्रह्मवर्चसमेव च ॥९४॥
 श्रावण्याम्प्रोष्ठपद्मां वाऽप्युपाकृत्य यथाविधि १
 युक्तश्छन्दस्यधीयानमासमन्विप्रोऽर्धपंचमान् ॥९५॥
 पुथेतुच्छन्दसां कुर्याद्वहिरुत्सर्जनं द्विजः १
 माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥९६॥
 यथाशास्त्रन्तु कृत्वैव मुत्सर्गच्छन्दसां वहिः १
 विरमेत्पक्षिणीं रात्रिन्तद्वाऽप्येकमहर्निशम् ॥९७॥

- अतडुईन्तुच्छन्दंस्त्रिमुक्तेषुनियतःपठेत् १
वेदांगानिचसर्वाणिकृष्णपक्षेषुसम्पठेत् ॥९८॥
नाविस्पष्टमधीयीतनमूद्रजनसन्निधौ १
ननिशान्तेपरिश्रान्तोब्रह्माधीत्यपुनश्चास्यान् ॥९९॥
यथोदितेनविधिनानित्यंछन्दस्कृताम्पठेत् १
ब्रह्मच्छन्दस्कृतंचैवद्विजोयुक्तेष्वनापदि ॥१००॥
इमान्नित्यमनध्यायानधीयानोविवर्जयेत् १
अध्यापनंचकुर्वीणःशिष्याणांविधिपूर्वकम् ॥१०१॥
कर्णश्रवेऽनिलेरात्रौदिवापांसुसमूहने १
एतौवर्षीस्वनध्यायावध्यायज्ञाःप्रचक्षते ॥१०२॥
विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोत्कानांचसंप्लवे १
आकालिकमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीत् ॥१०३॥
एतांस्त्वभ्युदितांस्त्रिद्विद्वदादाप्रादुष्कृताग्निषु १
तदाविद्यादनध्यायमनृतोचाभ्रदर्शने ॥१०४॥
निर्घीतेभूमिचलनेज्योतिषांचोपसज्जने १
एतानाकालिकांस्त्रिद्विद्वदानध्यायानृतावपि ॥१०५॥
प्रादुष्कृतेष्वग्निषुतुविद्युत्स्तनितनिस्वने १
सज्योतिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रौयथादिवा ॥१०६॥

- नित्यानध्यायएवस्याद्वामेषुनगरेषुच १
 धर्म्मनैपुण्यकामानाम्पूतिगन्धेचसर्वदा ॥१०७॥
 अन्तर्गतशवेयामेवृषलस्यचसन्निधौ १
 अनध्यायोरुद्यमानेषमवायेजनस्यच ॥१०८॥
 उदकेमध्यरात्रेचविष्मूत्रस्यबिसर्ज्जने १
 उच्छिष्टःश्राद्धभुक्चैवमनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥१०९॥
 प्रतिगृह्यद्विजोविद्वानेकोद्दिष्टस्यकेतनम् १
 त्र्यहंनकीर्तयेद्ब्रह्मराज्ञोराहोऽसूतके ॥११०॥
 यावदेकानुदिष्टस्यगन्धोलेपश्चतिष्ठति १
 विप्रस्यविदुषोदेहेतावद्ब्रह्मनकीर्तयेत् ॥१११॥
 शयानःप्रोढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकाम् १
 नाधीयीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच ॥११२॥
 नीहारेवाणशब्देचसंध्ययोरेवचोभयोः १
 अमावास्याचतुर्दश्योःपौर्णमास्यष्टकामुच ॥११३॥
 अमावास्यागुरुंहन्तिशिथंहन्तिचतुर्दशी १
 ब्रह्माष्टकापौर्णमास्यौतस्मात्ताःपरिवर्जयेत् ॥११४॥
 पांशुवर्षेदिशान्दाहेगोमायुविरुतेतथा १
 श्वखरौष्ट्रेचरूवतिपंक्तौचनपठेद्विजः ॥११५॥

- नाधीयीतश्मशानान्तेयामान्तेगोव्रजेऽपिवा १
 वसित्वामेथुनंवासःत्राद्विकम्प्रतिगृह्यच ॥११६॥
 प्राणिवायदिवाऽप्राणियत्किंचिच्चाद्विकंभवेत् १
 तदालभ्याप्यनध्यायःपाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥११७॥
 चोरेरूपप्लुतेयामेसंभ्रमेचाग्निकारिते १
 आकालिकमनध्यायंविद्यात्सर्वीडुतेषुच ॥११८॥
 उपाकर्म्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षेपणंस्मृतम् १
 अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वन्तामुचरात्रिषु ॥११९॥
 नाधीयीताश्वमारूढोनवृक्षंनचहस्तिनम् १
 ननावनखरंनोष्ट्रंनेरिणस्थोनयानगः ॥१२०॥
 नविवादेनकलहेनसेनायानसंगरे १
 नभुक्तमात्रेनाजीर्णेनवमित्वानसूतके ॥१२१॥
 अतिथिंचाननुज्ञाप्यमारूतेवातिवाभृशम् १
 रुधिरेचक्षुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते ॥१२२॥
 सामध्वनावृग्यजुषीनाधीयीतकदाचन १
 वेदस्याधीत्यवाऽन्यन्तमारण्यकमधीत्यच ॥१२३॥
 ऋग्वेदोदेवदैवत्योयजुर्वेदस्तुमानुषः १
 सामवेदःस्मृतःपित्र्यस्तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥१२४॥

- एतद्विदन्तोविद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम् १
 क्रमशःपूर्वमभ्यस्यपश्चाद्वेदमधीयते ॥१२५॥
 पशुमण्डूकमाजीरश्वसर्पनकुलाखुभिः १
 अन्तरागमनेविद्यादनध्यायमहर्निशम् ॥१२६॥
 द्वावेववर्जयेन्नित्यमनध्यायोप्रयत्नतः १
 स्वाध्यायभूमिंचाशुद्धामात्मानंचाशुचिंद्विजः ॥१२७॥
 अमावस्यामष्टमींचपौर्णमासींचतुर्दशीम् १
 ब्रह्मचारीभवेन्नित्यमप्यृतोस्नातकोद्विजः ॥१२८॥
 नस्नानमाचरेद्भुक्तानातुरेनमहानिशि १
 नवासोभिःसहाजलंमाविज्ञातेजलाशये ॥१२९॥
 देवतानांगुरोराज्ञःस्नातकाचार्ययोस्तथा १
 नाक्रामेत्क्रामतश्छायांबभूणोदीक्षितस्यच ॥१३०॥
 मध्यन्दिनेर्द्धरात्रेचश्चाद्धभुक्त्वाचसामिषम् १
 संध्ययोरुभयोर्बैवनसेवेतचतुष्पथम् ॥१३१॥
 उद्धर्तनमपस्नानंविण्मूत्रेरक्तमेवच १
 श्लेष्मनिष्ठ्यूतवान्तानिनाधितिष्ठेतुक्वामतः ॥१३२॥
 वैरिणंनोपसेवेतसहायंचैववैरिणः १
 अधार्मिकन्तस्करंचपरस्यैवचयोषितम् ॥१३३॥

- नहीदृशमनायुथंलोकेकिंचनबिद्यते १
यादृशम्पुरुषस्येहपरदारोपसेवनम् ॥१३४॥
क्षत्रियंचैवसर्पचब्राह्मणंचबहुश्रुतम् १
नावमन्येतवैभूष्णःकृशानपिकदाचन ॥१३५॥
एतत्रयंहिपुरुषंनिर्द्देहदवमानितम् १
तस्मादेतत्रयंनित्यंनावमन्येतबुद्धिमान् ॥१३६॥
नात्मानमवमन्येतपूर्वाभिरसमृद्धिभिः १
आमृत्योःत्रियमन्विच्छेन्नैनानामन्येतदुर्लभाम् ॥१३७॥
सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् १
प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्मःसनातनः ॥१३८॥
भद्रम्भद्रमितिब्रूयाद्भद्रमित्येववावदेत् १
शुष्कवैरंविवादंचनकुर्यात्केनचित्सह ॥१३९॥
नातिकल्यंनानातिसायंनानातिमध्यन्दिनेस्थिते १
नाज्ञातेनसमंगच्छेन्नैकोनवृषलैःसह ॥१४०॥
हीनांगानतिरिक्तांगान्विद्याहीनान्वयोधिकान् १
रूपद्रव्यविहीनांजातिहीनांअनाक्षिपेत् ॥१४१॥
नस्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टोविप्रोगोब्राह्मणानलान् १
नचापिपश्येदशुचिःसुस्थोज्योतिर्गणान्दिवि ॥१४२॥

९२.

चतुर्थोऽध्यायः

- स्पृष्टैतानशुचिर्नित्यमग्निःप्राणानुपस्पृशेत् १
गात्राणिचैवसर्वाणिनाभिम्पाणितलेनतु ॥१४३॥
अनातुरःस्वानिखानिनस्पृशेदनिमित्ततः १
रोमाणिचरहस्थानिसर्वाण्येवविवर्जयेत् ॥१४४॥
मंगलाचारयुक्तःस्यात्प्रयतात्माजितेन्द्रियः १
जपेच्चजुहुयाच्चेवनित्यमग्निमतन्द्रितः ॥१४५॥
मंगलाचारयुक्तानानित्यंचप्रयतात्मनाम् १
जपतांजुहुतांचैवविनिपातो नविद्यते ॥१४६॥
वेदमेवाभ्यसेन्नित्यंयथाकालमतन्द्रितः १
तंयस्याहुःपरन्धर्ममुपधर्म्मोऽन्यउच्यते ॥१४७॥
वेदाभ्यासेनसततंशौचेनतपसैवच १
अद्रोहेणचभूतानांजातिंस्मरतिपौर्विकीम् ॥१४८॥
पौर्विकींसंस्मरन्जातिम्ब्रह्मेवाभ्यसतेपुनः १
ब्रह्माभ्यासेनचाजस्रमनन्तंसुखमश्नुते ॥१४९॥
सावित्राश्शान्तिहोमांश्चकुर्यात्पर्वसुनित्यशः १
पितृभैवाष्टकास्वर्चेन्नित्यमन्वष्टकांसुच ॥१५०॥
दूरादावसथान्भूत्रंदूरात्पादावसेचनम् १
उच्छिष्टान्ननिषेकंचदूरादेवसमाचरेत् ॥१५१॥

- मेत्रम्प्रसाधनंस्नानन्दन्तधावनमंजनम् १
 पूर्वीरूपवकुर्वीतदेवतानां च पूजनम् ॥१५२॥
 देवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्च द्विजोत्तमान् १
 ईश्वरं चैवरक्षार्थं गुरुनेव च पर्वसु ॥१५३॥
 अभिवादयेद्बृद्धांश्च दद्याच्चैवासनं स्वकम् १
 कृतांजलि रूपासीतगच्छतः पृष्ठतोऽन्वियात् ॥१५४॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यग्द्विबद्धं स्वेषु कर्मसु १
 धर्ममूलनिषेवेत सदाचारमतन्द्रितः ॥१५५॥
 आचारास्त्रभतेऽथायुराचारादीप्सिताः प्रजाः १
 आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥१५६॥
 दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः १
 दुःस्वभागी च सततं व्याधितोऽप्यायुरेव च ॥१५७॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः १
 अद्धानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥१५८॥
 यद्यत्परवशं कर्मेतत्तद्यत्नेन वर्जयेत् १
 यद्यदात्मवशान्तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः ॥१५९॥
 सर्वम्परवशन्दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् १
 एतद्विद्यात्समाप्तेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥१६०॥

यत्कर्मकुर्वतोऽस्यस्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः १

तत्प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतन्तुवञ्जयेत् ॥१६१॥

आचार्यं च प्रवक्तारं पितरं मातरं गुरुम् १

न हिंस्याद्ब्राह्मणान् गान्धर्वान् सर्वान् चैव तपस्विनः ॥१६२॥

नास्तिक्यं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् १

द्वेषं दम्भं च मानं च क्रोधं च क्षयं च वर्जयेत् ॥१६३॥

परस्य दण्डं नोद्यच्छेत्कुड्मो नैनं निपातयेत् १

अन्यत्र पुत्राच्छिष्याश्च शिष्यार्थं ताडयेत्तु तौ ॥१६४॥

ब्राह्मणायावगुर्येव द्विजातिर्बध्नाम्यथा १

शतं वर्षाणि तामित्तेन रके परिवर्तते ॥१६५॥

ताडयित्वा तृणेनापि संरम्भान्मतिपूर्वकम् १

एकविंशतमाजातीः पापयोनिषु जायते ॥१६६॥

अयुध्यमानस्योत्पाद्य ब्राह्मणस्याऽमृगं गतः १

दुःखं सुमहदाप्नोति प्रेत्याप्राप्ततया नरः ॥१६७॥

शोणितं यावतः पांशून् संगृह्णाति महीतलात् १

तावतोऽद्भान्मुत्रान्यैः शोणितोत्पादकोऽन्यते ॥१६८॥

न कदाचिद्विजेत स्माद्विद्वानवगुरेदपि १

न ताडयेत्तृणेनापि न गात्रात्स्वावयेदसृक् ॥१६९॥

- अधार्मिकोनरोयोहियस्यचाप्यनृतन्धनम् १
 हिंसारतत्रयोनित्यन्नेहासौसुखमेधते ॥१७०॥
 नसीदन्नपिधर्मेणमनोऽधर्मेनिवशयेत् १
 अधार्मिकाणाम्पापानामाशुपश्यन्विपर्ययम् ॥१७१॥
 नाधर्मविरितोलोकेसद्यःफलतिगौरिव १
 शनैरावर्तमानस्तुकर्तुर्मूलानिकृन्तति ॥१७२॥
 यदिनात्मनिपुत्रेषुनचेत्पुत्रेषुनप्तृषु १
 नत्वेवतुकृतोऽधर्मःकर्तुर्भवतिनिष्फलः ॥१७३॥
 अधर्मेणैधतेतावत्ततोभद्राणिपश्यति १
 ततःसपत्नान्जयतिसमूलस्तुविनश्यति ॥१७४॥
 सत्यधर्मीर्यवृत्तेषुशौचेचैवारमेत्सदा १
 शिथ्याश्चशिथ्याद्धर्मेणवाग्बाहूदरसंयतः ॥१७५॥
 परित्यजेदर्थकामौयोस्यातान्धर्मवर्जितौ १
 धर्मचाप्यसुखोदर्वलोकविकृष्टमेवच ॥१७६॥
 नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोनृजुः १
 नस्याद्वाक्चपलश्चैव नपरद्रोहकर्मधीः ॥१७७॥
 येनास्यपितरोयातायेनयाताःपितामहाः १
 तेनयायात्सतांमार्गन्तेनगच्छन्नरिथते ॥१७८॥

- ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मतुलातिथिसंज्ञितैः १
 बालवृद्धातुरेवैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिवान्धवैः ॥१७९॥
 मातापितृभ्यांयामीभिर्भ्रात्रापुत्रेणभार्यया १
 दुहित्रादासवर्गेणविवादंनसमाचरेत् ॥१८०॥
 एतैर्विवादान्सन्त्यज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते १
 एभिर्जितैश्चजयतिसर्वान्लोकानिमानृगृही ॥१८१॥
 आचार्योब्रह्मलोकेशःप्राजापत्येपिताप्रभुः १
 अतिथिस्त्विन्द्रलोकेशोदेवलोकस्यचत्विजः ॥१८२॥
 यामयोऽप्सरसांलोकेवैश्वदेवस्यबान्धवाः १
 सम्बन्धिनोऽप्यंलोकेपृथिव्यामातृमातुलो ॥१८३॥
 आकाशेशास्तुविज्ञेयाबालवृद्धकृशातुराः १
 भ्राताज्येष्ठःसमःपित्राभार्यापुत्रःस्वकातनुः ॥१८४॥
 ह्यायास्वादासवर्गश्चदुहिताकृपणम्परम् १
 तस्मादेतैरधिक्षिप्तःसहेतासंज्वरःसदा ॥१८५॥
 प्रतियहसमर्थोऽपिप्रसंगस्तत्रचर्जयेत् १
 प्रतियहेणस्यशुब्राह्मन्तेजःप्रशाम्यति ॥१८६॥
 नद्रथाणामविज्ञायविधिन्धर्म्यमप्रतियहे १
 प्राज्ञःप्रतियहंकुर्यादवसीदन्मपिशुधा ॥१८७॥

- हिरण्यंभूमिमश्वंगामन्नंवासस्तिलानृधृतम् १
 प्रतिगृह्णन्विद्वांस्तुभस्मीभवतिदारुवत् ॥१८८॥
 हिरण्यमायुरन्नंचभूर्गोश्चाप्योषतस्तनुम् १
 अश्वश्चक्षुस्त्वचंवासोधृतन्तेजस्तिलाःप्रजाः ॥१८९॥
 अतपास्त्वनधीयानःप्रतियहरुचिर्द्विजः १
 अम्भस्यश्मप्लुवेनेवसहतेनैवमज्जति ॥१९०॥
 तस्माद्विद्वान्विभियाद्यस्मात्तस्मात्प्रतियहान् १
 स्वल्पकेनाप्यविद्वान्हिपंकैगौरिवसीदति ॥१९१॥
 नवार्यपिप्रयच्छेत्तुवैडालव्रतिकेद्विजे १
 नवकव्रतिकेविप्रेनावेदविदिधर्मवित् ॥१९२॥
 त्रिष्वप्येतेषुदत्तंहिविधिनाऽप्यजित्तिन्धनम् १
 दातुर्भवत्यनर्थीयपरत्रादातुरेवच ॥१९३॥
 यथाप्लुवेनोपलेननिमज्जत्युदकेतरन् १
 तथानिमज्जतोऽथस्तादशौदातृप्रतीच्छकौ ॥१९४॥
 धर्मध्वजीसदालुब्धश्चात्रिकोलोकदम्भकः १
 वैडालव्रतिकोशेयोहिंस्रःसर्वाभिसन्धकः ॥१९५॥
 अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकःस्वार्थसाधनतत्परः १
 शठोमिथ्याविनीतश्चवक्त्रतचरोद्विजः ॥१९६॥

- येवकव्रतिनोविप्रायेचमाञ्जीरलिंगिनः १
 तेपतन्त्यन्धतामिस्त्रेतेनपापेनकर्मणा ॥१९७॥
 नधर्मस्यापदेशेनपापंकृत्वाव्रतंचरेत् १
 व्रतेनपापम्प्रच्छाद्यकुर्वन्स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥१९८॥
 प्रेत्येहचेदृशाविप्रागर्हन्तेब्रह्मवादिभिः १
 ह्यनाचरितंयच्चव्रतंरक्षांसिगच्छति ॥१९९॥
 अलिंगीलिंगिवेषेणयोवृत्तिमुपजीवति १
 सलिंगिनाहरत्येनस्तिर्यग्योनौचजायते ॥२००॥
 परकीयनिपानेषुनस्नायाच्चकदाचन १
 निपानकर्तुःस्नात्वातुदुष्कृतांशेनलिप्यते ॥२०१॥
 यानशय्यासनान्यस्यकूपोद्यानमृहाणिच १
 अदत्तान्युपभुंजानएनस्रःस्यातुरीयभाक् ॥२०२॥
 नदीषुदेवखातेषुतडागेषुसरःसुच १
 स्नानंसमाचरेन्नित्यंगर्तप्रस्नवणेषुच ॥२०३॥
 यमान्सेवेतसततंननित्यंनियमान्बुधः १
 यमान्पतत्यकुर्वन्निनियमान्केवलान्भजन् ॥२०४॥
 नाश्रोत्रियतनेयज्ञेयामयाजिकृतेतथा १
 स्त्रियाक्रीवेनबहुतेभुंजीतब्राह्मणःकृच्चित् ॥२०५॥

- अश्लीकमेतत्साधूनांयत्र जुहुत्यभीहविः १
 प्रतीपमेतद्देवानान्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥२०६॥
 मत्तक्रुद्धातुराणांचनभुंजीतकदाचन १
 केशकीटावपन्नंचपदास्पृष्टंचकामतः ॥२०७॥
 भ्रूणघ्रावेक्षितंचैवसंस्पृष्टंचाप्युदक्यया १
 पतत्रिणावलीढंचशुनासंस्पृष्टमेवच ॥२०८॥
 गवाचान्नमुपघ्रातंघुष्टान्नंचविशेषतः १
 गणान्नंगणिकान्नंचविदुषांचजुगुप्सितम् ॥२०९॥
 स्तेनगायनयोश्चान्नन्तर्हणोर्वीर्जुषिकस्यच १
 दीक्षितस्यकदर्यस्यबद्धस्यनिगडस्यच ॥२१०॥
 अभिशस्तस्यषण्डस्यपुंश्चल्यादाभिकस्यच १
 शुक्लम्पर्युषितंचैवशूद्रस्योच्छिष्टमेवच ॥२११॥
 चिकित्सकस्यमृगयोःक्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः १
 उयान्नंसूतिकान्नंचपर्याचान्तमनिर्दशं ॥२१२॥
 अनर्चितंवृथामांसमवीरायाश्चयोषितः १
 द्विषदन्नंनमर्यन्नम्पतितान्नमवशुतम् ॥२१३॥
 पिशुनानृत्तिनोश्चान्नंक्रतुविक्रयिणस्तथा १
 शैलूषतुन्नवायान्नंकृतघ्नस्यान्नमेवच ॥२१४॥

- कम्भीरस्यनिषादस्यरंगावतारकस्यच १
 सुवर्णकर्तुर्वैणस्यशस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥२१५॥
 श्ववतांशौण्डिकानांचचेलनिर्णेजकस्यच १
 रंजकस्यनृशंसस्ययस्यचोपपतिर्गृहे ॥२१६॥
 मृथन्तियेचोपपतिंस्त्रीजितानांचसर्वशः १
 अनिर्दशंचप्रेतान्नमतुष्टिकरमेवच ॥२१७॥
 राजान्नन्तेजआदत्तेशूद्रान्नम्ब्रह्मवर्चसम् १
 आयुःसुवर्णकारान्नयशश्चमीवकर्त्तिनः ॥२१८॥
 कारुकान्नम्प्रजाहन्तिबलंनिर्णेजकस्यच १
 गणान्नंगणिकान्नंचलोकेभ्यःपरिकृन्तति ॥२१९॥
 पूयंचिकित्सकस्यान्नम्पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियं १
 विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलं ॥२२०॥
 यएभ्योन्येत्वभोज्यान्नाःक्रमशःपरिकीर्तिताः १
 तेषान्त्वगस्थिरोमाणिवदन्त्यन्नमनीषिणः ॥२२१॥
 भुक्त्वात्तोन्न्यतमस्यान्नममत्याक्षपणंत्र्यहम् १
 मत्याभुक्त्वाचरेत्कृच्छ्रंरेतोविण्मूत्रमेवच ॥२२२॥
 नाद्याच्छूद्रस्यपक्वान्नंविद्वानश्राद्धिनोद्विजः १
 आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकं ॥२२३॥

- श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्जुषः १
 मीमांसित्वोभयन्देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥२२४॥
 तान् प्रजापतिराहेत्यमाकृद्द्विषमंसमम् १
 अद्यापूतं वदान्यस्य हतमब्रह्मयेतरत् ॥२२५॥
 अद्ययेष्टं च पूर्णं च नित्यं कुर्यादतन्द्रितः १
 अद्याकृते सस्येते भवतः स्वागतेर्जनैः ॥२२६॥
 दानधर्म्मनिषेवेत नित्यमैष्टिकपोर्त्तिकम् १
 परितुष्टेन भावेन पात्रमासाद्य शक्तितः ॥२२७॥
 यत्किंचिदपि दातव्यं याचितेनानसूयया १
 उत्पत्स्यते हितत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥२२८॥
 वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः १
 तिलप्रदः प्रजामिष्टादीपदं बहुस्तमम् ॥२२९॥
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः १
 गृहदोऽभ्याणिवेशमानिरूप्यदोरूपमुत्तमं ॥२३०॥
 वासोदं बन्धुसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः १
 अनडुहः त्रियं पुष्टांगो दोब्रध्नस्य पिष्टपं ॥२३१॥
 यानशय्याप्रदो भार्य्यामैश्वर्यमभयप्रदः १
 धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसार्धिताम् ॥२३२॥

सर्वेषामेवदानानाम्ब्रह्मदानंविशिष्यते ।
 वार्यन्नगोमहीवासस्तिलकांचनसर्पिषाम् ॥२३३॥
 येनयेनतुभावेनयद्यद्दानंप्रयच्छति ।
 तत्तत्रैवभावेनप्राप्नोतिप्रतिपूजितः ॥२३४॥
 योऽर्चितम्प्रतिगृह्णातिददात्यर्चितमेवच ।
 तावुभौगच्छतःस्वर्गन्नरकन्तुविपर्यये ॥२३५॥
 नविस्मयेततपसावदेदिष्टाचनानृतम् ।
 नातीत्यपवदेद्विप्रान्नदत्त्वापरिकीर्तयेत् ॥२३६॥
 यज्ञोऽनृतेनक्षरतितपःक्षरतिविस्मयात् ।
 आयुर्विप्रापवादेनदानंचपरिकीर्तनात् ॥२३७॥
 धर्मशनेःसंचिनुयाद्बल्मीकमिवपुनिकाः ।
 परलोकसहायार्थं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥२३८॥
 नामुत्रहिसहायार्थंस्पृतामाताचतिष्ठतः ।
 नपुत्रदारन्नज्ञातिर्द्धर्मस्तिष्ठति केवलः ॥२३९॥
 एकःप्रजायतेजन्तुरेकएवप्रलीयते ।
 एकोऽनुभुङ्क्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् ॥२४०॥
 मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्ठसमंक्षितौ ।
 विमुखाबांधवायान्तिधर्मस्तममुगच्छति ॥२४१॥

तस्माद्धर्मसहायार्थमित्यसंचिनुयाच्छनेः ॥ १ ॥

धर्मेणहिसहायेनतमस्तरतिदुस्तरम् ॥ २४२ ॥

धर्मप्रधानम्पुरुषन्तपसाहतकिल्बिषम् ॥ १ ॥

परलोकन्नयत्यामुभास्वन्तंस्वधारीरिणम् ॥ २४३ ॥

उत्तमेरुत्तमेर्नित्यंसम्बन्धानाचरेत्सह ॥ १ ॥

निनीषुःकुलमुत्कर्षमधमानधर्मास्त्यजेत् ॥ २४४ ॥

उत्तमानुत्तमानगच्छन्हीनान्हीनांभवर्जयन् ॥ १ ॥

ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनमूढताम् ॥ २४५ ॥

दृढकारीमृदुदीन्तःक्रूराचारेरसंवसन् ॥ १ ॥

अहिंसोदमदानाभ्यांजयेत्स्वर्गन्तथाव्रतः ॥ २४६ ॥

एधोदकंमूलफलमन्नमभ्युद्यत्तंचयत् ॥ १ ॥

सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥ २४७ ॥

आहृताभ्युद्यताभिशंपुरस्तादप्रचोदिताम् ॥ १ ॥

मेनेप्रजापतिर्यात्रामपिदुष्कृतकर्मणः ॥ २४८ ॥

नाश्नन्तिपितरस्तस्यदशवर्षाणिपंचव ॥ १ ॥

नचहयंवहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ २४९ ॥

शय्यांगृहान्कुशान्गंधानपःपुष्पमणीन्द्रधि ॥ १ ॥

धानामत्स्यान्प्रयोमांसंशाकंयैवननिर्णुदित् ॥ २५० ॥

गुरून्भृत्यांश्चोद्भिहीर्षन्नर्चयन्देवतातिथीन् १
 सर्वतःप्रतिगृहीयान्नतुतृष्येत्स्वयन्ततः ॥२५१॥
 गुरुषुत्वभ्यतीतेषुविनावातेर्गृहिवसन् १
 आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन्गृहीयात्साधुतःसदा ॥२५२॥
 आर्द्धिकःकुलमित्रं चगोपालोदासनापितौ १
 एतेशूद्रेषुभोज्यान्नायन्मात्मानंनिवेदयेत् ॥२५३॥
 यादृशोऽस्यभवेदात्मायादृशंचचिकीर्षितम् १
 यथाचोपचरेदेनन्तथात्मानंनिवेदयेत् ॥२५४॥
 योन्यथासन्तमात्मानमन्यथासत्सुभाषते १
 सपापकृत्तमोलोकेस्तेनआत्मापहारकः ॥२५५॥
 वाचर्थानियताःसर्वेवाद्भूलावाग्विनिःसृताः १
 तान्तुयःस्तेनयेद्वाचंससर्वस्तेयकृन्नरः ॥२५६॥
 महर्षिपितृदेवानांगत्वानृण्यंयथाविधि १
 पुत्रेसर्वसमासज्यवसेन्माध्यस्थमात्रितः ॥२५७॥
 एकाकीचिन्तयेन्नित्यंविपित्तेहितमात्मनः १
 एकाकीचिन्तयानोहिपरं त्रेयोऽधिगच्छति ॥२५८॥
 एषोदितागृहस्थस्यवृत्तिर्विप्रस्यशाश्वती १
 स्नातकव्रतकल्पश्चसत्त्ववृद्धिकरःशुभः ॥२५९॥

अनेनविप्रोवृत्तेनवर्त्तयन्वेदशास्त्रवित् १

यपेतकल्मषो नित्यम्ब्रह्मलोकेमहीयते ॥२६०॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तयांसंहितायांपंचमोऽध्यायः ॥

श्रुत्वैतानृषयोधर्मीन्स्नातकस्ययथोदितान् १

इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवभृगुम् ॥१॥

एवंयथोक्तंविप्राणांस्वधर्ममनुतिष्ठताम् १

कथंमृत्युःप्रभवतिवेदशास्त्रविदाम्प्रभो ॥२॥

सतानुवाचधर्मीत्नामहर्षीन्मानवोभृगुः १

श्रूयतांयेनदोषेणमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥३॥

अनभ्यासेनवेदानामाचारस्यचवर्जनात् १

आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥४॥

लशुनंगृजनंचैवपलाण्डुंकवकानिच १

अभक्ष्याणिद्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिच ॥५॥

लोहितान्वृक्षनिर्यासान्ब्रश्मनप्रभवांस्तथा १

शेलुंगथंचपेयूषम्प्रयत्नेनविवर्जयेत् ॥६॥

वृथाकृसरसंयावम्पायसापूपमेवच १

अनुपाकृतमांसानिदेवान्नानिहवींषिच ॥७॥

अनिर्दिशायागोःशीरभोष्ट्रमैकशफान्तथा १
 आविक्रंसन्धिनीशीरंविदत्सायागोःपयः ॥८॥
 आरण्यानांचसर्वेषामृगाणामाहिषंविना १
 स्त्रीशीरंचैववज्र्यानि सर्वशुक्तानिचैवहि ॥९॥
 दधिभक्ष्यंचशुक्लेषुसर्पचदधिसम्भवम् १
 यानिचैवाभिषूयन्तेपुष्पमूलफलेःशुभेः ॥१०॥
 क्रयादानशकुनीन्सर्वस्तथायामनिज्रासिनः १
 अनिर्दिष्टांशैकशफांष्टिदृढिभंचविवर्जयेत् ॥११॥
 कलविंकं प्लवंहंसंचक्रांभंयामकुक्कुटम् १
 सारसंरज्जुवम्लंचदास्यूहंशुकसारिके ॥१२॥
 प्रतुदानूजालपादांशकोयष्टिमल्लविष्किरान् १
 निमज्जतश्चमत्स्याद्रान्शोर्नंवल्लूरमेवच ॥१३॥
 वकंचैवबलाकांशकाकोलंखंजरीदृक्कम् १
 मत्स्यादानूविड्वराहांश्चमत्स्यानेवचसर्वशः ॥१४॥
 योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांससादुच्यते १
 मत्स्यादःसर्वमांससादस्तस्मान्मत्स्यानून्निवर्जयेत् ॥१५॥
 पाठीनरोहिताषाद्योनियुक्तौहबकथयोः १
 राजीवान्सिंहतुण्डांश्चशल्कांश्चैवसर्वशः ॥१६॥

नभक्षयेदेकचरानज्ञातांमृगद्विजान् १
 भक्ष्येष्वपिसमुद्दिष्टान्सर्वान्पंचनखांस्तथा ॥१७॥
 श्वाविधंशल्यकंगोधाखड्गकूर्मशशांस्तथा १
 भक्ष्यान्पंचनखेष्वहुरनुष्टंभैक्तोदतः ॥१८॥
 ह्यत्राकंविद्धराहंचलशुनंयामकुक्कुटम् १
 पलाण्डुगंजनंचैवमत्याजग्ध्वापतेद्विजः ॥१९॥
 अमत्यैतानिषड्जग्ध्वाकृच्छंसान्तपनंचरेत् १
 यदिचान्द्रायणंवापिशेषेषूपवसेदहः ॥२०॥
 संवत्सरस्यैकमपिचरेत्कृच्छंद्विजोत्तमः १
 अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थज्ञातस्यतुविशेषतः ॥२१॥
 यजार्थं ब्राह्मणेर्वध्याःप्रशस्तामृगपक्षिणः १
 भृत्यानांचैववृत्त्यर्थमगस्त्योक्षाचरत्पुरा ॥२२॥
 बभूवुर्हिपुरोडाशाभक्ष्याणामृगपक्षिणाम् १
 पुराणेष्वपियज्ञेषुब्रह्मसूत्रसवेषुच ॥२३॥
 यत्किंचितस्मेहसंयुक्तम्भक्ष्यम्भोज्यमगर्हितम् १
 तत्पर्युषितमप्याद्यंहविःशेषंचयद्भवेत् ॥२४॥
 चिरस्थितमपित्वाद्यमस्मेहाक्तंद्विजातिभिः १
 यवगोधूमजंसर्वम्पयसचैवविक्रियाः ॥२५॥

- एतदुक्तं द्विजातीनाम्भस्याभक्ष्यमशेषतः १
मांसस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिम्भक्षणवर्जने ॥२६॥
प्रोक्षितम्भक्षयेन्मांसम्ब्राह्मणानां च काम्यया १
यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥२७॥
प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयन् १
स्थावरं जंगमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥२८॥
चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः १
अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥२९॥
नात्तादुथत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि १
धात्रेव सृष्टास्त्राद्यान्प्राणिनोऽन्तारएव च ॥३०॥
यज्ञाय जग्धिर्मांसस्येत्येष देवो विधिः स्मृतः १
अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तुराक्षसो विधिरूच्यते ॥३१॥
क्रीत्वा स्वयं वाऽप्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा १
देवान्पितॄन्बार्चयित्वा स्वादन्मांसं न दुष्यति ॥३२॥
नाद्याद विधिना मांसं विधिशोऽनापदि द्विजः १
जग्ध्वास्त्रविधिना मांसं प्रेत्य ते रद्यतेऽवशः ॥३३॥
न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्जनार्थिनः १
यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि स्वादतः ॥३४॥

नियुक्तस्तु यथान्यायं योमांसं नास्ति मानवः १
 सप्रेत्यपशुनां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥३५॥
 असंस्कृतान्पशून्मंत्रेनीष्टादिप्रःकदाचन १
 मंत्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाप्स्यतं विधिमास्थितः ॥३६॥
 कुर्यादृतपशुसंगे कुर्यात्पिष्टपशुन्तथा १
 न त्वेव तु वृथा हस्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन ॥३७॥
 यावन्ति पशुरोमाणि तावत्कृत्वोहमारणम् १
 वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्म निजन्मनि ॥३८॥
 यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा १
 यज्ञोऽस्य भूत्येसर्वस्य तस्माद्यज्ञे बधोऽबधः ॥३९॥
 ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यचः पक्षिणस्तथा १
 यज्ञार्थं निधनम् प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥४०॥
 मधुपर्के च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि १
 अत्रैव पशवो हिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥४१॥
 एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः १
 आत्मानं च पशून्मेव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥४२॥
 गृहे गुरावरण्ये बानि वसन्नात्मवान् द्विजः १
 नावेदविहितां हिंसां माषद्यपि समाचरेत् ॥४३॥

- यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे १
 अहिंसामेवतांविद्याद्देदाद्यमोहिनिर्बभौ ॥४४॥
 योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया १
 सजीवंश्चमृतञ्चैव न क्वचित्सुखमेधते ॥४५॥
 यो बन्धनबध्नेशानप्राणिनाम्नचिकीर्षति १
 स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमप्नुते ॥४६॥
 यद्वायतियत्कुरुते रतिम्बध्नातियज्ञच १
 तदवाप्नोत्ययत्नेन यो हिनस्ति न किंचन ॥४७॥
 नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् १
 न च प्राणिबधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥४८॥
 समुत्पत्तिं च मांसस्य बध्बन्धौ च देहिनाम् १
 प्रसमीक्ष्य निवर्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् ॥४९॥
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् १
 स लोके प्रियतां याति बाधिभिश्च न पीयते ॥५०॥
 अनुमन्ता विशसितानि हन्ता क्रयविक्रयी १
 संस्कृती चोपहृती च स्वादकचेति घातकाः ॥५१॥
 स्वमांसम्परमांसेन यो वर्जयितुमिच्छति १
 अनभ्यर्च्य पितृन् देवान्स्ततोऽन्यो नास्त्यपुण्यकृत् ॥५२॥

नियुक्तस्तु यथान्यायं योमांमं नान्निमानवः १

सप्रेत्यपशुतां यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥३५॥

असंस्कृतान्पशून्मंत्रेनीद्यादिप्रःकदाचन १

मंत्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाम्बतं विधिमास्थितः ॥३६॥

कुर्याद्दत्तपशुसंगे कुर्यात्पिष्टपशुस्तथा १

न त्वेव तु वृथा हस्तुम्पशुमिच्छेत्कदाचन ॥३७॥

यावन्ति पशुरोमाणि तावत्कृत्वोहमारणम् १

वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्म निजन्मनि ॥३८॥

यज्ञार्थम्पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा १

यज्ञोऽस्य भूत्येसर्वस्य तस्माद्यज्ञे बधोऽवधः ॥३९॥

ओषधयः पशवो वृक्षास्तिर्यचः पक्षिणस्तथा १

यज्ञार्थं निधनम्प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥४०॥

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदेवतकर्म्मणि १

अत्रैव पशवो हिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥४१॥

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः १

आत्मानं च पशून् चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥४२॥

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः १

ना वेदविहितां हिंसां मापद्यपि समाचरेत् ॥४३॥

- यावेदविहिताहिंसानियताऽस्मिंश्चराचरे १
 अहिंसामेवतांविद्यादेदाजमोहिनिर्कर्मो ॥४४॥
 योगहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया १
 सजीवंमृतवैवकचित्सुखमेधते ॥४५॥
 योबन्धनबधक्लेशानप्राणिनान्नचिकीर्षति १
 ससर्वस्यहितप्रेप्सुःसुखमत्यन्तमप्नुते ॥४६॥
 यज्जायतियत्कुरुतेरतिम्बध्नातियत्रच १
 तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिंचन ॥४७॥
 नाकृत्वाप्राणिनांहिंसाम्भांसमुत्पद्यतेकचित् १
 नचप्राणिबधःस्वर्ग्यस्तस्मान्भांसंविवर्जयेत् ॥४८॥
 समुत्पत्तिंचमांसस्यबधबन्धौचदेहिनाम् १
 प्रसमीक्ष्यनिवर्तेतसर्वमांसस्यभक्षणात् ॥४९॥
 नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत् १
 सलोकेप्रियतांयातिबाधिभिर्बनपीड्यते ॥५०॥
 अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी १
 संस्कृतीचोपहृतीचखादकचेतिघातकाः ॥५१॥
 स्वमांसम्परमांसेनयोवर्जयितुमिच्छति १
 अनभ्यर्चयितुंनृदेवान्स्ततोऽन्योनस्त्यपुण्यकृत् ॥५२॥

- वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः १
 मांसानिचनखादेद्यस्तयोःपुण्यफलंसमम् ॥५३॥
 फलमूलाशनैर्मेध्यैर्मुन्यन्नानांचभोजनैः १
 नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्जनात् ॥५४॥
 मांसभक्षयिताऽमुत्रयस्यमांसमिहाव्यहम् १
 एतन्मांसस्यमांसत्वमप्रवदन्तिमनीषिणः ॥५५॥
 नमांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैश्वने १
 प्रवृत्तिरेषाभूतानान्निवृत्तिस्तुमहाफला ॥५६॥
 प्रेतशुद्धिम्प्रवक्ष्यामिद्रव्यशुद्धिन्तथैवच १
 चतुर्णामपिवर्णीनांयथावदनुपूर्वशः ॥५७॥
 दन्तजातेऽनुजातेचकृतचूडेचसंस्थिते १
 अशुद्धाबान्धवाःसर्वेसूतकेचतथोच्यते ॥५८॥
 दशाहंशावमाशौचंसपिण्डेषुविधीयते १
 आर्वीक्संचयनादस्त्रांश्चहमेकाहमेवच ॥५९॥
 सपिण्डतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्तते १
 समानोदकभावस्तुजन्मनाम्नोरवेदने ॥६०॥
 यथेदंशावमाशौचंसपिण्डेषुविधीयते १
 जननेऽप्येवमेवस्यान्निपुणांशुद्धिमिच्छताम् ॥६१॥

- सर्वेषांशावभाशौचंमातापित्रोस्तुसूतकम् १
 सूतकंमातुरेवस्यादुपस्पृश्यपिनाशुचिः ॥६२॥
 निरस्यतुपुमानूशुक्रमुपस्पृश्यैवशुध्यति १
 वैजिकादभिसम्बन्धादनुरंध्यादयंत्र्यहम् ॥६३॥
 अद्वाचैकेनरात्र्याञ्चत्रिरात्रैरेवचत्रिभिः १
 शवस्पृशोविशुध्यन्तित्र्यहादुदकदायिनः ॥६४॥
 गुरोःप्रेतस्यशिथस्तुपितृमेधंसमाचरन् १
 प्रेतहारेःसमन्तत्रदशरात्रेणशुध्यति ॥६५॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिगर्भस्त्रावेविशुध्यति १
 रजस्युपरत्तेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वला ॥६६॥
 नृणामकृतचूडानांविशुद्धिर्नेशिकीस्मृता १
 निर्वृतचूडकानान्तुत्रिरात्राच्छुद्धिरिथते ॥६७॥
 पुनर्द्विवार्षिकम्प्रेतन्निदध्युबीन्धवावहिः १
 अलंकृत्यशुद्धौभूमावस्थिसंचयनादृते ॥६८॥
 नास्यकार्योऽग्निःसंस्कारोवचकार्योदकक्रिया १
 अरण्येकाष्टवर्ष्यत्वाक्षपेयुष्यहमेवच ॥६९॥
 नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबान्धवैरुदकक्रिया १
 जातदन्तस्यवाकुर्युनीम्निवाऽपिकृतेसति ॥७०॥

सव्रलचारिण्येकाहमतीतेक्षपणंस्मृतम् १
 जन्मन्येकोदकानान्तुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥७१॥
 स्त्रीणामसंस्कृतानान्तुत्र्यहाच्छुध्यन्तिबान्धवाः १
 यथोक्तेनैवकल्पेनशुध्यन्तितुसनाभयः ॥७२॥
 अक्षारलवणान्नाःस्युनिमज्जेयुस्तेत्र्यहम् १
 मांसाशनंचनाशनीयुःशयीरंचपृथक्क्षितौ ॥७३॥
 सन्निधावेषवैकल्पःशावाशौचस्यकीर्तितः १
 असन्निधावयंज्ञेयोविधिःसम्बन्धिवान्धवैः ॥७४॥
 विगतन्तुविदेशस्थंशृणुयाद्योस्यनिर्देशम् १
 यच्छेषन्दशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेत् ॥७५॥
 अतिक्रान्तेदशाहेचत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् १
 संवत्सरेयतीतेतुस्पृष्टैवापोविशुध्यति ॥७६॥
 निर्देशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच १
 सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवः ॥७७॥
 बालेदेशान्तरस्थेचपृथक्पिण्डेचसंस्थिते १
 सवासाजलमाप्लुत्यसद्यएवविशुध्यति ॥७८॥
 अन्तर्दशाहेस्यातांचेतपुनर्मरणजन्मनी १
 तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तस्यादनिर्देशम् ॥७९॥

त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्य्येसंस्थितेसति १

तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिः ॥८०॥

ओत्रियेतूपसम्पन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् १

मातुलेपक्षिणींरात्रिंशिथर्त्विग्बान्धवेषुच ॥८१॥

प्रेतेराजनिसज्योतिर्यस्यस्याद्विषयेस्थितः १

अओत्रियेत्वहःकृत्स्नमनूचानेतथागुरो ॥८२॥

शुध्येद्विप्रोदशाहेनद्वादशाहेनभूमिपः १

वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुध्यति ॥८३॥

नवर्द्धयेदघाहानिप्रत्यूहेन्नाग्निषुक्रियाः १

नचतत्कर्म्मकुर्वाणःसनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् ॥८४॥

दिवाकीर्त्तिमुदक्यांचपतितंसूतिकान्तथा १

शवन्तत्स्पृष्टिनंचैवस्पृष्टास्नानेनशुध्यति ॥८५॥

आचम्यप्रयतो नित्यंजपेदशुचिदर्शने १

सौरान्मंत्रान्यथोत्साहम्पावमानीशशक्तितः ॥८६॥

नारंस्पृष्टाःस्थिसन्नेहंस्नात्वाविप्रोविशुध्यति १

आचम्यैवतुनिःस्नेहंगामाल्भ्यार्कमीक्ष्यवा ॥८७॥

आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् १

समाप्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रेणैवशुध्यति ॥८८॥

वृथासंकरजातानाम्प्रव्रज्यासुचत्तिष्ठताम् १
 आत्मनस्त्यागिनांचैवनिवर्तेतोदकक्रिया ॥८९॥
 पाषण्डमाश्रितानांचचरन्तीनांचकामतः १
 गर्भभर्तृद्रुहांचैवसुरापीनांचयोषिताम् ॥९०॥
 आचार्यस्वमुपाध्यायम्पितरम्मातरंगुरुम् १
 निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतान्नव्रतेनवियुज्यते ॥९१॥
 दक्षिणेनमृतंशूद्रम्पुरद्वारेणनिर्हरेत् १
 पश्चिमोत्तरपूर्वेस्तुयथायोगंद्विजन्मनः ॥९२॥
 नराज्ञामघदोषोऽस्तिव्रतिनान्नचसत्रिणाम् १
 ऐन्द्रंस्थानमुपासीनाब्रह्मभूताहितेसदा ॥९३॥
 राक्षोमाहात्मिकेस्थानेसद्यःशौचंविधीयते १
 प्रजानाम्परिरक्षार्थमासनंचान्नकारणम् ॥९४॥
 डिम्बाहवहतानांचविद्युतापार्थिवेनच १
 गोब्राह्मणस्यचैवार्थेयस्यचेच्छतिपार्थिवः ॥९५॥
 सोमाग्न्यकीनिलेन्द्राणांविज्ञापत्योर्यमस्यच १
 अष्टानांलोकपालानांवपुधीरयतेनृपः ॥९६॥
 लोकेशाधिष्ठितोराजानास्याशौचंविधीयते १
 शौचाशौचंहिमर्त्यानांलोकेशप्रभवाप्ययम् ॥९७॥

- उद्यतेराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महतस्यच १
- सद्यःसन्तिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिः ॥९८॥
- विप्रःशुध्यत्यपःस्पृष्टाक्षत्रियोवाहनायुधम् १
- वैश्यःप्रतोदंरश्मीनूवायष्टिंशूद्रःकृतक्रियः ॥९९॥
- एतद्वोऽभिहितंशौचंसपिण्डेषुद्विजोत्तमाः १
- असपिण्डेषुसर्वेषुप्रेतशुद्धिनिबोधत ॥१००॥
- असपिण्डंद्विजम्प्रेतंविप्रोनिर्हृत्यबन्धुवत् १
- विशुध्यतित्रिरात्रेणमातुराप्तांश्चबान्धवान् ॥१०१॥
- यद्यन्नमन्नितेषान्तुदशाहेनैवशुध्यति १
- अनदन्नन्नमद्वैवनचेतस्मिन्गृहेवसेत् ॥१०२॥
- अनुगम्येच्छयाप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेववा १
- स्नात्वासचैलःस्पृष्टाग्निंघृतम्प्राश्यविशुध्यति ॥१०३॥
- नविप्रंस्वेषुतिष्ठत्सुमृतंशूद्रेणनाययेत् १
- अस्वर्ग्यास्नाहतिःसास्याच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता ॥१०४॥
- ज्ञानन्तपोऽग्निराहारोमृन्मनोवायूर्युपांजनम् १
- वायुःकर्माकालौचशुद्धेःकर्तृणिदेहिनाम् ॥१०५॥
- सर्वेषामेवशौचानामर्थशौचम्परंस्मृतम् १
- योऽर्थेशुचिर्हिसशुचिर्नमृद्भारिशुचिःशुचिः ॥१०६॥

- क्षान्त्याशुध्यन्तिविद्वांसोदामेनाकार्यकारिणः १
- प्रच्छन्नपापाजप्येनतपसावेदवित्तमाः ॥१०७॥
- मृत्तोयैःशुध्यतेशोऽनदीवेगेनशुध्यति १
- रजसास्त्रीमनोदुष्टासंन्यासेनद्विजोत्तमः ॥१०८॥
- अद्भिर्गात्राणिशुध्यन्तिमनःसत्येनशुध्यति १
- विद्यातपोभ्याम्भूतात्माबुद्धिर्ज्ञानेनशुध्यति ॥१०९॥
- एषशौचस्यवःप्रोक्तःशारीरस्यविनिर्णयः १
- नानाविधानान्द्रव्याणांशुद्धेःशृणुतनिर्णयम् ॥११०॥
- तैजसानांमणीनांचसर्वस्याश्ममयस्यच १
- भस्मनाऽद्भिर्मृदाचैवशुद्धिरुक्तामनीषिभिः ॥१११॥
- निर्लेपंकांचनम्भाण्डमद्भिरेवविशुध्यति १
- जडमश्ममयंचैवराजतंचानुपस्कृतम् ॥११२॥
- अपामग्नेश्चसंयोगाद्धेमरूप्यंचनिर्वभौ १
- तस्मात्तयोःस्वयोन्येवनिर्णैकोगुणवत्तरः ॥११३॥
- ताम्रायःकांस्यरेत्यानांत्रपुणःसीसकस्यच १
- शौचंयथार्हकृत्तृणंक्षाराम्लोदकवारिभिः ॥११४॥
- द्रवाणांचैवसर्वेषांशुद्धिरुत्पवनंस्मृतम् १
- प्रोक्षणंसंहतानांचदारवाणांचतक्षणम् ॥११५॥

- माज्जीनयज्ञपात्राणाम्पाणिनायसकर्मणि १
चमसानामहाणांचशुद्धिःप्रक्षालनेनतु ॥११६॥
चरूणांस्तुक्स्तुवाणांचशुद्धिरूपेणवारिणा १
स्थशूर्पशकटानांचमुसलोत्खलस्यच ॥११७॥
अद्विस्तुप्रोक्षणंशौचम्बहूनान्धान्यवाससाम् १
प्रक्षालनेनत्वल्पानामद्विःशौचंविधीयते ॥११८॥
चैलवच्चर्मणांशुद्धिर्वेदलानान्तथैवच १
शाकमूलफलानांचधान्यवच्चुद्धिरिष्यते ॥११९॥
कोशेयाविक्रयोरूपैःकुतपानामरिष्टकैः १
श्रीफलैरंशुपट्टानांक्षौभाणांगोरसर्षपैः ॥१२०॥
क्षौमवच्छंस्वशृंगाणामस्थिदन्तमयस्यच १
शुद्धिर्विजानताकार्यागोमूत्रेणोदकेनवा ॥१२१॥
प्रोक्षणानृणकाष्ठंचपलालंचैवशुध्यति १
माज्जीनोपांजनैर्वैश्वपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२२॥
मद्यैर्मूत्रैःपुरीषैर्वीष्टीवनैःपूयशोणितैः १
संस्पृष्टंनैवशुध्येतपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२३॥
संमार्जनीधंजनेनसेकेनोत्सेखनेनच १
गवांचपरिवासेनभूमिःशुध्यतिपंचभिः ॥१२४॥

पक्षिजग्धंगवाघ्रातमन्नधूसमवसुतम् ॥ १ ॥
 दूषितं केशकीटैश्च मृत्प्रक्षेपेण मुष्यति ॥ ११२५ ॥
 यावन्नापैत्य मेध्याक्ता जन्धोलेपवत्तत्कृतः ॥ १ ॥
 तावन्मृद्वारिचादेयं सवीसुद्वयमुद्धिषु ॥ ११२६ ॥
 त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामुक्त्वा यन् ॥ १ ॥
 अदृष्टमग्निं निर्णित्य च वाचा प्रशस्यते ॥ ११२७ ॥
 आपः शुद्धा भूमिगता वै तृष्णयं यासु गोभवेत् ॥ १ ॥
 अयाप्ता बदे मेध्येन गन्धवर्णरिसान्विताः ॥ ११२८ ॥
 नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ॥ १ ॥
 ब्रह्मचारिगतम्भैश्च नित्यं मेध्यमिति स्थितिः ॥ ११२९ ॥
 नित्यमास्यं शुचिस्त्रीणां शकुनिः फलपातने ॥ १ ॥
 प्रसवे च शुचिर्वत्सः श्वामृगग्रहणे शुचिः ॥ ११३० ॥
 श्वभिर्हृतस्य यन्मांसं शुचितन्मनुरब्रवीत् ॥ १ ॥
 क्रयाज्जिह्वहृतस्यान्यैश्चण्डालाश्चैव दस्युभिः ॥ ११३१ ॥
 दुर्जनैर्भयानि खानितानि मेध्यानि सर्वशः ॥ १ ॥
 यान्यधस्तान्य मेध्यानि देहाच्चैव मलान्मुताः ॥ ११३२ ॥
 मक्षिकाविप्रुषश्चायागौरश्चः सूर्यरश्मयः ॥ १ ॥
 रजोभूर्वीथुरग्निश्च स्पर्शे मेध्यानि निर्दिशेत् ॥ ११३३ ॥

- विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थं मृद्वार्यादेयमर्थवत् १
- दैहिकानां मलानां च शुद्धिषु द्वादशस्वपि ॥१३४॥
- वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविद्रक्कणिविण्मखाः ॥१३५॥
- श्लेष्माशुद्रूषिकास्वेदोद्वाद्येतेनृणां मलाः ॥१३५॥
- एकालिंगे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश १
- उभयोः सप्तदातथामृदः शुद्धिमभीप्सता ॥१३६॥
- एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् १
- त्रिगुणं स्यान्नस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥१३७॥
- कृत्वामूत्रम्पुरीषं वा खान्याचान्त उपस्पृशेत् १
- वेदमध्येथमाणञ्जन्नमश्विनं सर्वदा ॥१३८॥
- त्रिराचामेदपः पूर्वदिः प्रमृज्यात्ततो मुखम् १
- शारीरं शौचमिच्छन् हि स्त्रीशूद्रस्तु सकृत् सकृन् ॥१३९॥
- शूद्राणां मासिकं कार्यं वपनं न्यायवर्तिनाम् १
- वैश्यवच्छौचकल्पञ्चिजोच्छिष्टं च भोजनम् ॥१४०॥
- नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषो गोपतन्त्रिणाः १
- नश्मश्रूणि गतान्यास्यन्नदन्तान्तरधिष्ठितम् ॥१४१॥
- स्पृशन्ति विन्दवः पादौ यथाचामयतः परान् १
- भौमिकैस्ते समाक्षेयान्तैरप्रयतो भवेत् ॥१४२॥

- उच्छिष्टेनतुसंपृष्टोद्रयहस्तःकथंचन १
- अनिधायैवतद्व्यमाचान्तःशुचितामियात् ॥१४३॥
- वान्तोविरिक्तःस्नात्वातुधृतप्राशनमाचरेत् १
- आचामेदेवभुक्त्वाऽन्नंस्नानंमैथुनिनःस्मृतम् ॥१४४॥
- सुप्ताशुत्वाचभुक्त्वाचनिष्ठीयोक्त्वाऽनृतानिच १
- पीत्वाऽपोऽध्येयमाणश्चआचामेत्प्रयतोऽपिसन् ॥१४५॥
- एषशौचविधिःकृत्स्नोद्रयशुद्धिस्तथैवच १
- उक्तोवःसर्ववर्णीनांस्त्रीणान्धर्मीन्निबोधत ॥१४६॥
- बाल्यावायुवत्यावावृद्धयावाऽपियोषिता १
- नस्वातंत्र्येणकर्तव्यंकिंचित्कार्यंगृहेष्वपि ॥१४७॥
- बाल्येपितुर्वर्षेतिष्ठेत्पाणिमाहस्ययौवने १
- पुत्राणाम्भर्तारिप्रेतेनभजेत्स्त्रीस्वतंत्रताम् ॥१४८॥
- पित्राभर्त्रीसुतैर्वीऽपिनेच्छेद्विरहमात्मनः १
- एषांहिविरहेणस्त्रीगर्भेकुर्यादुभेकुले ॥१४९॥
- सदाप्रदृष्ट्याभावंगृहकार्येषुदक्षया १
- सुसंस्कृतोपस्करयाव्ययेचामुक्तहस्तया ॥१५०॥
- यस्मैदद्यात्पितात्वेनाभ्रातावाऽनुमतेपितुः १
- तंशुश्रूषेतजीवन्तंसंस्थितंचनलंघयेत् ॥१५१॥

- मंगलार्थस्वस्त्ययनंयज्ञासाम्प्रजापतेः १
 प्रयुज्यतेविवाहेषुप्रदानंस्वाम्यकारणम् ॥१५२॥
 अनृतावृतुकालेचमंत्रसंस्कारकृत्पतिः १
 सुखस्यनित्यन्दातेहपरलोकेचयोषितः ॥१५३॥
 विशीलःकामवृत्तोवागुणैर्वीपरिवर्जितः १
 उपचर्यःस्त्रियासाध्यासततन्देववत्पतिः ॥१५४॥
 नास्तिस्त्रीणाम्पृथग्यज्ञोनव्रतन्नाप्युपोषितम् १
 पतिंशुश्रूषतेयेनतेनस्वर्गेमहीयते ॥१५५॥
 पाणियाहस्यसाध्वीस्त्रीजीवतोवामृतस्यवा १
 पतिलोकमभीप्सन्तीनाचरेत्किंचिदप्रियम् ॥१५६॥
 कामन्तुक्षपयेद्देहम्पुष्पमूलफलैःशुभैः १
 नतुनामापिगृह्णीयात्पत्योप्रेतेपरस्यतु ॥१५७॥
 आसीतामरणात्क्षान्तानियताब्रह्मचारिणी १
 योधर्मैकपत्नीनांकांक्षन्तीतमनुत्तमम् ॥१५८॥
 अनेकानिसहस्राणिकुमारब्रह्मचारिणाम् १
 दिवंगतानिविप्राणामकृत्वाकुलसन्ततिम् ॥१५९॥
 मृतेभर्तारिसाध्वीस्त्रीब्रह्मचर्येयवस्थिता १
 स्वर्गगच्छत्यपुत्राऽपियथातेब्रह्मचारिणः ॥१६०॥

- अपत्यलोभाद्यातुल्यभर्तारमतिवर्तते । १ ॥
- मेहनिन्दामवाप्नोतिपतिलोकाञ्चहीयते ॥१६१॥
- नान्योत्पन्नाप्रजास्तीह न चाप्यन्यपरिमहे । १ ॥
- न द्वितीयससाध्वीनांकुचिन्नर्तोपदिश्यते ॥१६२॥
- पतिं हित्वाऽपकृष्टं स्वेमुत्कृष्टं यानिषेवते । १ ॥
- निन्द्यैव सा भवेत्लोके परपूर्वेति चोच्यते ॥१६३॥
- यभिचारात्तु भर्तुः स्त्रीलोके प्राप्नोति निन्द्यताम् । १ ॥
- शृगालयोनिमप्राप्नोति पापरो गैश्च पीड्यते ॥१६४॥
- पतिं यानाभिचरति मनोवाग्देहसंयता । १ ॥
- सा भर्तृलोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥१६५॥
- अनेन नारी वृत्ते न मनोवाग्देहसंयता । १ ॥
- इहाय्यां कीर्तिमाप्नोति प्रतिलोकम् परत्र च ॥१६६॥
- एवं वृतांसवर्णास्त्रिंशज्जातिः पूर्वमारिणीम् । १ ॥
- दाहयेदग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥१६७॥
- भार्यायै पूर्वमारिण्यै दत्त्वाऽग्नीनन्त्यकर्मणि । १ ॥
- पुनर्दीरक्रियांकुर्वीत् पुनराधानमेव च ॥१६८॥

अनेनविधिनानित्यम्पंचयज्ञान्नहापयेत् १

द्वितीयमायुषोभागंकृत्तदारोगृहेवमेत् ॥१६९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ शौचविधिःपंचमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांषष्ठोऽध्यायः ॥

एवंगृहाश्रमेस्थित्वाविधिवत्स्नातकोद्विजः १
 वनेवसेत्तुनियतोयथावद्विजितेन्द्रियः ॥१॥
 गृहस्थस्तुयदापश्येदलीपलितमात्मनः १
 अपत्यस्यैवचापत्यन्तदारण्यंसमाश्रयेत् ॥२॥
 सन्त्यज्यगोम्यमाहारंसर्वचैवपरिच्छदम् १
 पुत्रेषुभार्यानिक्षिप्यवनंगच्छेत्सहैववा ॥३॥
 अग्निहोत्रंसमादायगृहंचाग्निपरिच्छदम् १
 यामादरण्यन्निःसृत्यनिवसेन्नियतेन्द्रियः ॥४॥
 मुन्यन्नेर्विविधेर्मेधैःशाकमूलफलेनवा १
 एतानेवमहायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥५॥
 वसीतचर्मचीरंवासायंस्नायात्प्रगेतथा १
 जटाश्चबिभृयान्नित्यंश्मश्रुलोमनखानिच ॥६॥
 यद्गन्धंस्यात्ततोदद्यादलिम्बिष्ठांचशक्तितः १
 अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ॥७॥

स्वाध्यायेनित्ययुक्तः स्याद्दान्तोमैत्रः समाहितः १

दातानित्यमनादातासर्वभूतानुकम्पकः ॥८॥

वैतानिकंच जुहयादग्निहोत्रं यथाविधि १

दशमिस्कंदयन्पर्वपौर्णमासंच योगतः ॥९॥

ऋक्षेष्ट्यामायणंचैव चातुर्मीस्थानि चाहरेत् १

उत्तरायणंचक्रमशोदाक्षस्थायनमेव च ॥१०॥

वासन्तशारदैर्मध्येर्मुन्यन्नेः स्वयमाहृतैः १

पुरोडाशां च ह्येव विधिवन्निर्वपेत् पृथक् ॥११॥

देवताभ्यस्तुतद्ब्रुत्वावन्यमेध्यतरंहविः १

शेषमात्मनियुंजीतलवणंचस्वयंकृतम् ॥१२॥

स्थलजौदकशाकानि पुष्पमूलफलानि च १

मेध्यवृक्षोद्भवान्यथात्स्नेहां च फलसम्भवान् ॥१३॥

वर्जयेन्मधुमांसंच भौमानिकवकानि च १

भूस्तृणं शिमुकंचैव स्लेष्मातकफलानि च ॥१४॥

त्यजेदाश्वयुजे मासि मुन्यन्नम् पूर्वसंचितम् १

जीर्णानि चैव वासां शिशाकमूलफलानि च ॥१५॥

न फालकृष्टमग्नीयादुत्सृष्टमपि केनचित् १

नयामजातान्यात्तर्पि मूलानि च फलानि च ॥१६॥

- अग्निपक्वाशनोवास्यात्कालपक्वभुगेववा १
 अश्मकुट्टोभवेद्वाऽपिदन्तोलूखलिकोऽपिवा ॥१७॥
 सद्यःप्रक्षालकोवास्यान्माससंचयिकोऽपिवा १
 षण्मासनिचयोवास्यात्समानिचयएववा ॥१८॥
 नक्तंचान्नंसमश्नीयाद्दिवावाहृत्यशक्तितः १
 चतुर्थकालिकोवास्यात्स्याद्वाऽप्यष्टमकालिकः ॥१९॥
 चान्द्रायणविधानेवीशुकुकृष्णेचवर्त्तयेत् १
 पक्षान्तयोर्वीऽप्यश्नीयाद्यवागूंकृत्वितांसकृत् ॥२०॥
 पुष्पमूलफलैर्वीऽपिकेवलैर्वर्त्तयेत्सदा १
 कालपक्वैःस्वयंशीर्णैर्वैखानसमतेस्थितः ॥२१॥
 भूमौविपरिवर्त्ततत्तिष्ठेद्वाप्रपदैर्दिनम् १
 स्थानासनाभ्यांविहरेत्सवनेषूपयन्नपः ॥२२॥
 ग्रीष्मेपंचतपास्तुस्याद्वर्षीस्वभावकाशिकः १
 आर्द्रवासास्तुहेमन्तेऽब्रह्मशोवर्ज्यंस्तपः ॥२३॥
 उपस्पृशंस्त्रिषवणम्पितृन्देवांस्तर्पयेत् १
 तपश्चरंश्चोमतंरंशोषयेद्देहमात्मनः ॥२४॥
 अग्नींश्चात्मनिवेतानान्समारोप्ययथाविधि १
 अनग्निरनिकेतःस्यगन्धुनिर्मूलफलशानः ॥२५॥

- अप्रयत्नः सुखार्थेषु ब्रह्मचारीधराशयः १
 शरणेष्वममन्त्रैव वृक्षमूलनिवेदनः ॥२६॥
 तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकभ्यै समाहरेत् १
 गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ॥२७॥
 ग्रामादाहृत्य वाञ्छनीयादष्टौ यासान् वने वसन् १
 प्रतिगृह्यपुटेनैव पाणिना शकलेन वा ॥२८॥
 एतावान्यान् सेवेत दीक्षाविप्रो वने वसन् १
 विविधाश्चोपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः ॥२९॥
 ऋषिभिर्ब्रीहणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः १
 विद्यातपो विवृद्धार्थं शरीरस्य च शुद्धये ॥३०॥
 अपराजितां वास्थाय ब्रजे द्विशमजिह्वगः १
 आनिपाताच्छरीरस्य युक्तो वार्यनिलाशनः ॥३१॥
 आसामहर्षिचर्याणान्त्यक्त्वा न्यतमयातनुम् १
 वीतशोकभयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ॥३२॥
 वनेषु तु विहृत्यैव नृतीयम् भागमायुषः १
 चतुर्थमायुषो भागान्त्यक्त्वा संगान् परिव्रजेत् ॥३३॥
 आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमोजितेन्द्रियः १
 भिक्षाबलिपरित्रान्तः प्रव्रजन् प्रेत्य वर्धते ॥३४॥

- ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनीमोक्षेनिवेशयेत् १
 अनपाकृत्यमोक्षन्तुसेवमानोव्रजत्यधः ॥३५॥
 अधीत्यविधिवद्देवानपुत्रांश्चोत्पाद्यधर्मतः १
 इष्ट्वाचशक्तितोयज्ञैर्मनीमोक्षेनिवेशयेत् ॥३६॥
 अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् १
 अनिष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥३७॥
 प्राजापत्यानिरूप्येष्टिसर्ववेदसदक्षिणाम् १
 आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणःप्रव्रजेद्गृहात् ॥३८॥
 योदत्वासर्वभूतेभ्यःप्रव्रजत्यभयंगृहात् १
 तस्यतेजोमयालोकाभवन्तिब्रह्मवादिनः ॥३९॥
 यस्मादण्वपिभूतानां द्विजान्नोत्पद्यतेभयम् १
 तस्यदेहाद्विमुक्तस्यभयन्नास्तिकुतश्चन ॥४०॥
 आगारादभिनिष्क्रान्तःपवित्रोपचितोमुनिः १
 समुपोढेषुकामेषुनिरपेक्षःपरिव्रजेत् ॥४१॥
 एकएवचरेन्नित्यंसिद्ध्यर्थमसहायवान् १
 सिद्धिमेकस्यसम्पश्यन्नजहातिनहीयते ॥४२॥
 अनग्निरनिकेतःस्याद्भामन्नार्थमाश्रयेत् १
 उपेक्षकोऽशंकुसुकोमुनिर्भावसमाहितः ॥४३॥

- कपालंवृक्षमूलानिकुचेलमसहायता १
 समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥४४॥
 नाभिनन्देतमरणन्नाभिनन्देतजीवितम् १
 कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशम्भृतकोयथा ॥४५॥
 दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवल्लपूतंजलम्पिवेत् १
 सत्यपूतांवदेद्वाचंमनःपूतंसमाचरेत् ॥४६॥
 अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन १
 नचेमन्देहमात्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ॥४७॥
 क्रुध्यन्तंनप्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टःकुशलंवदेत् १
 सप्तद्वारावकीर्णाचनवाचमनृतांवदेत् ॥४८॥
 अध्यात्मरतिरासीनोनिरपेक्षोनिरामिषः १
 आत्मनैवसहायेनसुखार्थीविचरेदिह ॥४९॥
 नचोत्पातनिमित्ताभ्यांननक्षत्रांगविद्यया १
 नानुशासनवादाभ्यामिष्टंलिप्सेतकहिंचित् ॥५०॥
 नतापसैब्रीलभैर्वीवयोभिरपिवाश्वभिः १
 आकीर्णमिष्टुकैर्वीन्यैरागारमुपसंव्रजेत् ॥५१॥
 कृप्तकेशनखश्मश्रुःपात्रीदण्डीकुसुम्भवान् १
 विचरेन्नियतोनित्यंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥५२॥

अतैजसानिपात्राणितस्यस्युर्निर्व्रणानिच १

तेषामद्भिःस्मृतंशौचंचमसानामिवाध्वरे ॥५३॥

अलाबुन्दारूपात्रंचमृन्मयंवैदलन्तथा १

एतानियतिपात्राणिमनुःस्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥५४॥

एककालंचरेद्वैक्षंनप्रसज्जेतविस्तरे १

भैक्षेप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जति ॥५५॥

विधूमेसन्नमुसलेयंगारेभुक्तवज्जने १

वृत्तेशरावसम्पातेभिक्षान्नित्यंयतिश्चरेत् ॥५६॥

अलाभेनविषादीस्यात्साभेचैवनहर्षयेत् १

प्राणयात्रिकमात्रःस्यान्मात्रासंगाद्विनिर्गतः ॥५७॥

अभिपूजितलाभांस्तुजुगुप्सेतैवसर्वशः १

अभिपूजितलाभैश्चयतिर्मुक्तोऽपिबध्यते ॥५८॥

अल्पान्नाभ्यवहारेणरहःस्थानासनेनच १

ह्रियमाणानिविषयैरिन्द्रियाणिनिवर्तयेत् ॥५९॥

इन्द्रियाणान्निरोधेनरागद्वेषक्षयेनच १

अहिंसयाचभूतानाममृतत्वायकल्पते ॥६०॥

अवेक्षेतगतीर्नृणांकर्मदोषसमुद्भवाः १

निरयेवैवपतनंयातनाश्चयमक्षये ॥६१॥

- विप्रयोगमिप्रियैश्चैवसंयोगंचतथाप्रियैः १
 जरयाच्चाभिभवनंयाधिभिन्नोपपीडनम् ॥६२॥
 देहादुत्क्रमणंचास्मात्पुनर्गर्भेचसम्भवम् १
 योनिकोटिसहस्रेषुसृतीआस्यान्तरात्मनः ॥६३॥
 अधर्मप्रभवंचैवदुःखयोगंशरीरिणाम् १
 धर्मार्थप्रभवंचैवसुखसंयोगमक्षयम् ॥६४॥
 सूक्ष्मतांचान्ववेक्षेतयोगेनपरमात्मनः १
 देहेषुचसमुत्पत्तिमुत्तमेष्वधमेषुच ॥६५॥
 दूषितोऽपिचरेद्धर्मयत्रतत्राश्रमेरतः १
 समःसर्वेषुभूतेषुनलिंगन्धर्मकारणम् ॥६६॥
 फलंक्तकवृक्षस्ययद्यप्यंबुप्रसादकम् १
 ननामग्रहणादेवतस्यवारिप्रसीदति ॥६७॥
 संरक्षणार्थंजन्तूनांरात्रावहनिवासदा १
 शरीरस्यात्ययेचैवसमीक्ष्यवसुधांचरेत् ॥६८॥
 अङ्गारात्र्याचयान्जन्तून्हिनस्त्यज्ञानतोयतिः १
 तेषांस्नात्वाऽशुद्ध्यर्थंप्राणायामान्षडांचरेत् ॥६९॥
 प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोऽपिविधिवत्कृताः १
 बाहृतिप्रणवैर्युक्ताविशेषम्परमन्तपः ॥७०॥

दलन्तेध्मायमानानां धातूनां हियथामलाः १
 तथेन्द्रियाणां दलन्ते दोषाः प्राणस्य नियमात् ॥७१॥
 प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषम् १
 प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥७२॥
 उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः १
 ध्यानयोगेन सम्पश्येद्भूतिमस्यान्तरात्मनः ॥७३॥
 सम्यग्दर्शनसम्पन्नः कर्मभिर्न निबध्यते १
 दर्शनेन विहीनस्तु संसारम् प्रतिपद्यते ॥७४॥
 अहिंसयेन्द्रियासंगैर्वेदिकैश्चैव कर्मभिः १
 तपसश्चरणैश्चोमैः साधयन्तीहतत्पदम् ॥७५॥
 अस्थिस्थूणं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् १
 चर्मीवनज्जंदुर्गन्धिपूर्णमूत्रपुरीषयोः ॥७६॥
 जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् १
 रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमन्त्यजेत् ॥७७॥
 नदीकूलं यथा वृक्षो वृक्षं वा शकुनिर्यथा १
 तथा त्यजन्निमन्देहं कृच्छ्राद्वाहाद्विमुच्यते ॥७८॥
 प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् १
 विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माभ्येतिसनातनम् ॥७९॥

यदाभावेनभवतिसर्वभावेषुनिःस्पृहः १

तदासुखमवाप्नोतिप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥८०॥

अनेनविधिनासर्वास्त्यक्त्वासंगानुशनैःशनैः १

सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तोब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥८१॥

ध्यानिकंसर्वमेवैतद्यदेतदभिशाब्दितम् १

नखनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाप्नुते ॥८२॥

अधियज्ञम्ब्रह्मजपेदाधिदैविकमेवच १

अध्यात्मिकंचसततंवेदान्ताभिहितंचयत् ॥८३॥

इदंशरणमज्ञानामिदमेवविजानताम् १

इदमन्विच्छतांस्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥८४॥

अनेनक्रमयोगेनपरिव्रजतियोद्विजः १

सविधूयेहपाप्मानम्परम्ब्रह्माधिगच्छति ॥८५॥

एषधर्मोऽनुशिष्टोवोयतीनानियतात्मनाम् १

वेदसंन्यासिकानान्तुकर्मयोगन्निबोधत ॥८६॥

ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा १

एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारःपृथगाश्रमाः ॥८७॥

- सर्वेऽपिक्रमशस्त्वेतेयथाशास्त्रं निषेविताः ।
यथोक्तकारिणं विप्रं नयन्ति परमांगतिम् ॥८८॥
- सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिविधानतः ।
गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः स त्रीनेतान् विभर्ति हि ॥८९॥
- यथानदी नदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।
तथैवात्र मिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥९०॥
- चतुर्भि रपि चैवैतेर्नित्यमात्रमभिर्दिजैः ।
दशलक्षणकोधर्मैः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥९१॥
- धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनियमः ।
धीर्विद्या सत्यमक्रोधोदशकन्धर्मलक्षणम् ॥९२॥
- दशलक्षणानि धर्मस्य ये विप्राः समधीयते ।
अधीत्य चानुवर्तन्ते ते यान्ति परमांगतिम् ॥९३॥
- दशलक्षणकन्धर्ममनुतिष्ठन् समाहितः ।
वेदान्तं विधि वञ्चुत्वा संन्यसेद नृणो द्विजः ॥९४॥
- संन्यस्य सर्वकर्मणि कर्मदोषानपानुदन् ।
नियतो वेदमभ्यस्य पुत्रैश्चर्ये सुखं वसेत् ॥९५॥

एवंसंन्यस्यकर्माणिस्वकार्यपरमोऽस्पृहः १

संन्यासेनापहत्यैनःप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥९६॥

एषवोऽभिहितोधर्मोब्राह्मणस्यचतुर्विधः १

पुण्योऽक्षयफलःप्रेत्यराज्ञान्धर्मनिबोधत ॥९७॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायासंहितायाम् ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांसप्तमोऽध्यायः ॥

राजधर्म्मान्प्रवक्ष्यामियथावृत्तोभवेन्नृपः १

सम्भवयथातस्यसिद्धिश्चपरमायथा ॥१॥

बालम्प्राप्तेनसंस्कारंस्त्रियेणयथाविधि १

सर्वस्यास्ययथान्यायंकर्तव्यम्परिरक्षणम् ॥२॥

अराजकेहिलोकेऽस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् १

रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानमसृजत्प्रभुः ॥३॥

इन्द्रानिलयमार्कीणामग्नेश्चवरूणस्यच १

चन्द्रवित्तेशयोश्चैवमात्रानिर्हृत्यशाश्वतीः ॥४॥

यस्मादेषांसुरेन्द्राणाम्मात्राभ्योनिर्मितोनृपः १

तस्मादभिभवत्येषसर्वभूतानितेजसा ॥५॥

तपत्यादित्यवच्चैषचक्षूंषिचमनांसिच १

नचैनम्भुविशक्नोतिकश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥६॥

सोऽग्निर्भवतिवायुश्चसोऽर्कःसोमःसधर्म्मराट् १

सकुवेरःसवरूणःसमहेन्द्रःप्रभावतः ॥७॥

- बालोऽपि नावमन्तयोमनुष्यइतिभूमिपः १
 महतीदेवतास्त्रेषानररूपेणतिष्ठति ॥८॥
 एकमेवदहत्यग्निर्नरंदुरूपसर्पिणम् १
 कुलन्दहतिराजाग्निःसपशुद्रव्यसंचयम् ॥९॥
 कार्यसोऽवेक्ष्यशक्तिंचदेशकालौचतन्वतः १
 कुरुतेधर्मसिद्ध्यर्थविश्वरूपम्पुनःपुनः ॥१०॥
 यस्यप्रसादेपद्माश्रीर्विजयश्चपराक्रमे १
 मृत्युश्चवसतिक्रोधेसर्वतेजोमयोहिसः ॥११॥
 तंयस्तुडेष्टिसंमोहात्सविनश्यत्यसंशयम् १
 तस्यद्याशुविनाशायराजाप्रकुरुतेमनः ॥१२॥
 तस्माद्धर्मयमिष्टेषुसंयवस्येन्नराधिपः १
 अनिष्टंचाप्यनिष्टेषुतन्धर्मनविचालयेत् ॥१३॥
 तस्यार्थेसर्वभूतानांगोप्तारन्धर्ममात्मजम् १
 ब्रह्मतेजोमयन्दण्डमसृजत्पूर्वमीश्वरः ॥१४॥
 तस्यसर्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच १
 भयान्नोगायकल्पन्तेस्वधर्मान्नचलन्तिच ॥१५॥
 तन्देशकालौशक्तिंचविद्यांचावेक्ष्यतन्वतः १
 यथार्हतःसम्प्रणयेन्नरेष्वन्यायवर्तिषु ॥१६॥

सराजापुरुषोदण्डःसनेताशासिताचसः १
 चतुर्णीमाश्रमाणांचधर्मस्यप्रतिभूःस्मृतः ॥१७॥
 दण्डःशास्तिप्रजाःसर्वीदण्डएवाभिरक्षति १
 दण्डःसुप्तेषुजागर्तिदण्डन्धर्मविदुर्बुधाः ॥१८॥
 समीक्ष्यसधृतःसम्यक्सर्वारंजयतिप्रजाः १
 असमीक्ष्यप्रणीतस्तुविनाशयतिसर्वतः ॥१९॥
 यदिनप्रणयेद्राजादण्डुदण्डेष्वतन्द्रितः १
 शूलेमत्स्यानिवापक्ष्यनदुर्बलान्बलवत्तराः ॥२०॥
 अद्यात्काकःपुरोडाशंश्वाचल्लिख्याद्विस्तथा १
 स्वाभ्यंचनस्यात्कस्मिंश्चित्प्रवर्तेताधरोत्तरम् ॥२१॥
 सर्वोदण्डजितोलोकोदुर्लभोहिमुचिर्नरः १
 दण्डस्यहिभयात्सर्वजगद्भोगायकल्पते ॥२२॥
 देवदानवगन्धर्वीरक्षांसिपतगोरगाः १
 तेऽपिभोगायकल्पन्तेदण्डेनैवनिपीडिताः ॥२३॥
 दुष्टेयुःसर्ववर्णीभिक्षेरन्सर्वसेतवः १
 सर्वलोकप्रकोपश्चभवेद्दण्डस्यविभ्रमात् ॥२४॥
 यत्रश्यामोलोहिताक्षोदण्डश्चरतिपापहा १
 प्रजास्तत्रनमुह्यन्तिनेताचेत्साधुपश्यति ॥२५॥

तस्याहुःसम्प्रणेतारंराजानंसत्यवादिनम् १
 समीक्ष्यकारिणम्प्राज्ञन्धर्मकामार्थकोविदम् ॥२६॥
 तंराजाप्रणयन्सम्यक्त्रिवर्गेणाभिवर्द्धते १
 कामात्माविषमःक्षुद्रोदण्डेनैवनिहन्यते ॥२७॥
 दण्डोहिमुमहतेजोदुर्द्धराकृतात्मभिः १
 धर्माद्विचलितंहन्तिनृपमेवसबान्धवम् ॥२८॥
 ततोदुर्गचराष्ट्रंचलोक्चसचराचरम् १
 अन्तरिक्षगतांश्चैवमुनीन्देवांश्चपीडयेत् ॥२९॥
 सोऽसहायेनमूढेनलुब्धेनाकृतबुद्धिना १
 नशक्योन्यायतोनेतुंसक्तेनविषयेषुच ॥३०॥
 शुचिनासत्यसन्धेनयथाशास्त्रानुसारिणा १
 प्रणेतुंशक्यतेदण्डःसुसहायेनधीमता ॥३१॥
 स्वराष्ट्रेन्यायवृत्तःस्याद्दृशदण्डश्चशत्रुषु १
 सुहृत्स्वजितःस्निग्धेषुब्राह्मणेषुक्षमान्वितः ॥३२॥
 एवंवृत्तस्यनृपतेःशिलोऽङ्गेनापिजीवतः १
 विस्तीर्यतेयशोलोकेतैलविन्दुरिवाम्भसि ॥३३॥
 अतस्तुविपरीतस्यनृपतेरजितात्मनः १
 संक्षिप्यतेयशोलोकेघृतविन्दुरिवाम्भसि ॥३४॥

स्वेस्वेधर्मे निविष्टानां सर्वेषामनुपूर्वशः ।

वर्णीनामाश्रमाणां च राजासृष्टोऽभिरक्षिता ॥३५॥

तेन यद्यत्समृत्त्येन कर्तव्यं रक्षताप्रजाः ।

तत्तद्बोद्धुमप्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥३६॥

ब्राह्मणान्पर्युपासीत प्रातस्तथायपार्थिवः ।

त्रैविद्यवृद्धान् विदुषस्तिष्ठेत्तेषां च शासने ॥३७॥

वृद्धां नित्यं सेवेत विप्रान् वेदविदः शुचीन् ।

वृद्धसेवी हि स तन् रक्षोभिरपि पूज्यते ॥३८॥

तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयं विनीतात्माऽपि नित्यशः ।

विनीतात्मा हि नृपतिर्न विनश्यति कर्हिचित् ॥३९॥

बहवोऽविनयान्नष्टा राजानः सपरिच्छदाः ।

वनस्था अपि राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥४०॥

वेणो विनष्टोऽविनयान्नुष्यन्नैव पार्थिवः ।

सुदासो यवनैश्च सुमुखो निमिरेव च ॥४१॥

पृथुस्तु विनयाद् राज्यान्प्राप्तवान् मनुरेव च ।

कुवेरश्च धनैश्चर्य्यम्ब्राह्मण्यं चैव गाधिजः ॥४२॥

त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यान्दुनीतिं च शाश्वतीम् ।

आन्वीक्षिकीं च आत्मविद्यां वात्रीरम्भां च लोकतः ॥४३॥

- इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद्दिवानिशम् १
जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥४४॥
दशकामसमुत्थानितथाऽष्टौ क्रोधजानि च १
यस नानिदुरन्तानि प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥४५॥
कामजेषु प्रसक्तो हि यस्य सनेषु महीपतिः १
वियुज्यतेऽर्थधर्मी भ्यां क्रोधजेष्वात्मनैव तु ॥४६॥
मृगयाऽक्षादिवा स्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः १
तौ र्यत्रिकं वृथाऽट्या च कामजो दशको गणः ॥४७॥
पैशुन्यं साहसं द्रोहं ईर्ष्यां मूयां च दूषणम् १
वाग्दण्डजं च पारुथं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥४८॥
इयोरप्येतयोर्मूलं सर्वेकवयो विदुः १
तं यत्नेन जयेत्सो भन्तज्जावेतावुभौ गणौ ॥४९॥
पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमम् १
एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजो गणे ॥५०॥
दण्डस्य पातनं चैव वाक् पारुथ्यार्थदूषणे १
क्रोधजेऽपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा ॥५१॥
सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषंगिनः १
पूर्वपूर्वगुरुतरं विद्याद्भयसनमात्मवान् ॥५२॥

यस्यस्यचमृत्योश्चयसनंकष्टमुच्यते १
 यस्यन्यधोऽधोव्रजतिस्वयीत्ययसनीमृतः ॥५३॥
 मौलाञ्छास्त्रविदःशूरास्त्रबलक्षान्कुलोद्गतान् १
 सचिवान्सप्तचाष्टौवाप्रकुर्वीतिपरीक्षितान् ॥५४॥
 अपियत्सुकरंकर्मतदप्येकेनदुष्करम् १
 विशेषतोऽसहायेनकिमुराज्यमहोदयम् ॥५५॥
 तैःसार्धंचिन्तयेन्नित्यंसामान्यंसन्धिविग्रहम् १
 स्थानंसमुदयंगुप्तिलब्धप्रशमनानिच ॥५६॥
 तेषांस्वंस्वमभिप्रायमुपलभ्यपृथक्पृथक् १
 समस्तानांचकार्येषुविदध्याद्वितमात्मनः ॥५७॥
 सर्वेषान्तुविशिष्टेनब्राह्मणेनविपश्चिता १
 मंत्रयेत्परमंमंत्रंराजाषाड्गुण्यसंयुतम् ॥५८॥
 नित्यंतस्मिन्समाश्वस्तःसर्वकार्याणिनिक्षिपेत् १
 तेनसार्धंविनिश्चित्यततःकर्मसमारभेत् ॥५९॥
 अन्यानपिप्रकुर्वीतिशुचीन्प्राज्ञानवस्थितान् १
 सम्यगर्थसमाहर्तृन्मात्यान्सुपरीक्षितान् ॥६०॥
 निर्वर्तेतास्ययावद्भिरितिकर्तव्यतानृभिः १
 तावतोऽतन्द्रितान्दक्षान्प्रकुर्वीतिविचक्षणान् ॥६१॥

तेषामर्थेनियुंजीतशूरान्दक्षान्कुलोद्भूतान् ॥ १ ॥
 शुचीनाकरकर्मान्तेभीरून्तन्निवेशने ॥ १६२ ॥
 दूतं चैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ १ ॥
 इंगिताकारचेष्टां शुचिन्दसंकुलोद्भूतम् ॥ १६३ ॥
 अनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान्देशकालवित् ॥ १ ॥
 वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मी दूतोरज्ञः प्रथम्यते ॥ १६४ ॥
 अमात्येदण्डायत्तोदण्डेनयिकीक्रिया ॥ १ ॥
 नृपतोकोषराष्ट्रे च दूते सन्धिविपर्ययो ॥ १६५ ॥
 दूत एव हि सन्धिते भिनत्येष च संहतान् ॥ १ ॥
 दूतस्तत्पुरुषेते कर्मभिद्यन्ते येन वानवा ॥ १६६ ॥
 सविद्यादस्य कृत्येषु निगूढे गितचेष्टितैः ॥ १ ॥
 आकारमिङ्गितं चेष्टाभृत्येषु च चिकीर्षितम् ॥ १६७ ॥
 बुद्ध्या च सर्वन्तत्त्वेन परराजचिकीर्षितम् ॥ १ ॥
 तथा प्रयत्नमातिष्ठेद्यत्मानं न पीडयेत् ॥ १६८ ॥
 जांगलं सस्य सम्पन्नमार्यघ्राय मनाविलम् ॥ १ ॥
 रम्यमानतसामन्तं स्वाजीयन्देशमावसेत् ॥ १६९ ॥
 धनुर्दुर्गमहीदुर्गमब्दुर्गवाक्षमिव वा ॥ १ ॥
 नृदुर्गगिरिदुर्गवासमात्रित्यवसेत्पुरम् ॥ १७० ॥

सर्वेणतुप्रयत्नेनगिरिदुर्गसमाश्रयेत् १
 एषां हि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥७१॥
 त्रीण्याद्यान्यात्रितास्त्वेषां मृगगतीश्रयाप्सराः १
 त्रीण्युत्तराणि क्रमशः प्लवंगमनरामराः ॥७२॥
 यथा दुर्गात्रिताने तान्नोपहिंसन्ति शत्रवः १
 तथा नरयो न हिंसन्ति नृपदुर्गसमाश्रितम् ॥७३॥
 एकः शतं यो धयति प्राकारस्थो धनुर्धरः १
 शतं दशसहस्राणितस्माद्दुर्गं विधीयते ॥७४॥
 तत्स्यादायुधसम्पन्नन्धनधान्येन वाहनैः १
 ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यज्ञैर्यवसेनोदकेन च ॥७५॥
 तस्य मध्ये सुपर्याप्तं कारयेद्बृहमात्मनः १
 गुप्तं सर्वत्रुकिं शुभ्रं जलवृक्षसमन्वितम् ॥७६॥
 तदध्यास्योद्बहेद्द्वार्यासवर्णालक्षणान्विताम् १
 कुले महति सम्भूतां हृद्यारूपगुणान्विताम् ॥७७॥
 पुरोहितं च कुर्वीत वृणुयादेव च त्विजम् १
 तेऽस्य गृह्णाणिकर्माणि कुर्युर्वै तानि कानि च ॥७८॥
 यजेत राजा क्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः १
 धर्मार्थं चैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान् धनानि च ॥७९॥

- सांवत्सरिकमाप्तैश्चराष्ट्रादाहारयेद्वलिम् १
 स्याच्चाभ्यायापरोलोकेवर्तेतपितृवन्नृषु ॥८०॥
 अध्यक्षान्विविधानकुर्यात्तत्रतत्रविपश्चितः १
 तेभ्यःसर्वाण्यवेषेरन्नृणांकार्याणिकुर्वताम् ॥८१॥
 आवृत्तानांगुरूकुलादिप्राणांपूजकोभवेत् १
 नृपाणामक्षयोत्प्रेषनिधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥८२॥
 नतंस्तेनानचामित्राहरन्तिनचनश्यति १
 तस्माद्राज्ञानिधातयोब्राह्मणेष्वक्षयोनिधिः ॥८३॥
 नस्कन्दतेनयथतेनविनश्यतिकर्हिचित् १
 वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्योब्राह्मणस्यमुखेहुतम् ॥८४॥
 सममब्राह्मणेदानंद्भिर्गुणम्ब्राह्मणब्रुवे १
 प्राधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे ॥८५॥
 पात्रस्यहिविशेषेणब्रह्मदानतयैवच १
 अल्पंवाबहुवाप्रेत्यदानस्यावाप्यतेफलम् ॥८६॥
 समोत्तमाधमैराजात्वाहूतःपालयन्प्रजाः १
 ननिवर्तेतसंयामातृक्षात्रन्धर्ममनुस्मरन् ॥८७॥
 संयामेष्वनिवर्तित्वम्प्रजानांचैवपालनम् १
 शुश्रूषाब्राह्मणानांचराज्ञांश्रेयस्करम्परम् ॥८८॥

आहवेषुमिथोऽन्योऽन्यं जिघांसन्तोभहीक्षितः ॥ १ ॥

युध्यमानाः परं शक्त्वा स्वर्गयान्त्यपराङ्मुखाः ॥ १८९ ॥

न कूटे रायुर्धेहं न्यायुध्यमानो रणे रिपून् ॥ १ ॥

न कर्णिभिर्नापि दिग्धेर्नाग्निज्वलिततेजनेः ॥ १९० ॥

न च हन्यात्स्थलारूढं न क्वीवं न कृतां जलिम् ॥ १ ॥

न मुक्तकेशन्नासीनन्नतवांस्मीतिवादिनम् ॥ १९१ ॥

न सुप्तन्न विसन्नाहन्न न भनन्न निरायुधम् ॥ १ ॥

नायुध्यमानं पश्यन्तस्त्रिपरं सभागतम् ॥ १९२ ॥

नायुधयसनप्राप्तन्नार्तन्नातिपरिक्षतम् ॥ १ ॥

न भीतन्न परावृत्तं सतान्धर्ममनुस्मरन् ॥ १९३ ॥

यस्तु भीतः परावृत्तः संयामेहन्यते परैः ॥ १ ॥

भर्तुर्यदुष्कृतं किञ्चित्सर्वम् प्रतिपद्यते ॥ १९४ ॥

यच्चास्य सुकृतं किञ्चिदमुत्रार्थमुपाजितम् ॥ १ ॥

भर्ता तत्सर्वमादत्ते परावृत्तहतस्य तु ॥ १९५ ॥

रथाश्वं हस्तिनञ्छत्रन्धनन्धान्यम्पशून्स्त्रियः ॥ १ ॥

सर्वद्रवाणिकुप्यं च यो यज्जयति तस्य तत् ॥ १९६ ॥

राज्ञश्च द्युरज्जारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ १ ॥

राज्ञा च सर्वयोधेभ्यो दातव्यमपृथग्जितम् ॥ १९७ ॥

- एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो यो धधर्मः सनातनः ।
 अस्माद्धर्मीन् च वेतक्षत्रियो घ्नन् रणे रिपून् ॥९८॥
 अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेत्प्रयत्नतः ।
 रक्षितं वर्जयेच्चैव वृद्धम्पात्रेषु निक्षिपेत् ॥९९॥
 एतच्चतुर्विधं विद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् ।
 अस्य नित्यमनुष्ठानं सम्यक्कुर्यादतन्द्रितः ॥१००॥
 अलब्धमिच्छेद्दण्डेन लब्धं रक्षेदवेक्षया ।
 रक्षितं वर्जयेद्ब्रह्मा वृद्धन्दानेन निक्षिपेत् ॥१०१॥
 नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौरुषः ।
 नित्यं संवृतसंवार्यो नित्यच्छिद्रानुसार्यरेः ॥१०२॥
 नित्यमुद्यतदण्डस्य कृत्स्नमुद्विजते जगत् ।
 तस्मात्सर्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्रसाधयेत् ॥१०३॥
 अमाययैव वर्तेत न कथंचन मायया ।
 बुध्येतारिप्रयुक्तां च मायान्नित्यं स्वसंवृतः ॥१०४॥
 नास्य छिद्रम्परो विद्यादिद्याच्छिद्रम्परस्य तु ।
 गूहेत्कूर्मं इवाङ्गानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥१०५॥
 वक्वच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्चपराक्रमेत् ।
 वृक्वच्चावलुम्पेत् शशवच्च विनिष्पतेत् ॥१०६॥

- एवंविजयमानस्ययेऽस्यस्युःपरिपन्थिनः १
- तानानयेद्वशंसर्वीन्सामादिभिरुपक्रमैः ॥१०७॥
- यदितेतुनतिष्ठेयुरूपायैःप्रथमैस्त्रिभिः १
- दण्डेनैवप्रसन्नैताञ्छनकैर्वशमानयेत् ॥१०८॥
- सामादीनामुपायानांचतुर्णीमपिपण्डिताः १
- सामदण्डौप्रशंसन्तिनित्यंराष्ट्राभिवृद्धये ॥१०९॥
- यथोद्धरतिनिर्दीताकक्षन्धान्यंचरक्षति १
- तथारक्षेन्नृपोराष्ट्रंहन्याच्चपरिपन्थिनः ॥११०॥
- मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयःकर्षयत्यनवेक्षया १
- सोऽचिराद्भश्यतेराज्याञ्जीविताच्चसबान्धवः ॥१११॥
- शरीरकर्षणात्प्राणाःक्षीयन्तेप्राणिनांयथा १
- तथाराज्ञामपिप्राणाःक्षीयन्तेराष्ट्रकर्षणात् ॥११२॥
- राष्ट्रस्यसंयहेनित्यंविधानमिदमाचरेत् १
- सुसंगृहीतराष्ट्रोहिपार्थिवःसुखमेधते ॥११३॥
- द्वयोस्त्रयाणाम्यंचानांमध्येगुल्ममधिष्ठितम् १
- तथायामशतानांचकुर्याद्राष्ट्रस्यसंयहम् ॥११४॥
- यामस्याधिपतिंकुर्याद्दशयामपतिन्तथा १
- विंशतीशंशतेशंचसहस्रपतिमेवच ॥११५॥

- यामेदोषान्समुत्पन्नान्यामिकः शनकैः स्वयम् १
 शंसेद्भामदशेशायदशेशोविंशतीशिनम् ॥११६॥
 विंशतीशस्तुतत्सर्वशतेशायनिवेदयेत् १
 शंसेद्भामशतेशस्तुसहस्रपतयेस्वयम् ॥११७॥
 यानिराजप्रदेयानिप्रत्यहंयामवासिभिः १
 अन्नपानेन्धनादीनिमामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥११८॥
 दशीकुलन्तुभुंजीतविंशीपंचकुलानिच १
 यामंयामशताध्यक्षःसहस्राधिपतिःपुरम् ॥११९॥
 तेषाम्याणिकार्य्याणिपृथक्कार्य्याणिचैवहि १
 राज्ञोऽन्यःसचिवःस्निग्धस्तानिपश्येद्वत्तन्द्रितः ॥१२०॥
 नगरेनगरेचैकंकुर्यात्सर्वीर्थचिन्तकम् १
 उच्चैःस्थानंधोरूपंनक्षत्राणामिवयहम् ॥१२१॥
 सताननुपरिक्रामेत्सर्वानेवसदास्वयम् १
 तेषांवृत्तम्परिणयेत्सम्यगाष्टेषुतच्चरैः ॥१२२॥
 राज्ञोहिरक्षाधिकृताःपरस्वादायिनःशठाः १
 भृत्याभवन्तिप्रायेणतेभ्योरक्षेदिमाःप्रजाः ॥१२३॥
 येकार्यिकेभ्योऽर्थमेवगृह्णीयुःपापचेतसः १
 तेषांसर्वस्वमादायराजाकुर्यात्प्रवासनम् ॥१२४॥

- राजकर्मसुयुक्तानांस्त्रीणाम्प्रेथजनस्यच १
 प्रत्यहंकल्पयेद्वृत्तिंस्थानकर्मनुरूपतः ॥१२५॥
 पणोदेयोऽवकृष्टस्यषडुत्कृष्टस्यवेतनम् १
 षण्मासिकस्तथाद्वादधान्यद्रोणस्तुमासिकः ॥१२६॥
 क्रयविक्रयमध्वानम्भक्तंचसपरिचयम् १
 योगक्षेमंचसम्प्रेक्ष्यवणिजोदापयेत्करान् ॥१२७॥
 यथाफलेनयुज्येतराजाकृतीचकर्मणाम् १
 तथाऽवेक्ष्यनृपोराष्ट्रेकल्पयेत्सततंकरान् ॥१२८॥
 यथाल्पाल्पमदन्त्याद्यंवाय्योकोवत्सषट्पदाः १
 तथाऽल्पाल्पोमहीतयोराष्ट्राद्राज्ञाब्दिकःकरः ॥१२९॥
 पंचाशद्भागआदेयोराज्ञापशुहिरण्ययोः १
 धान्यानामष्टमोभागःषष्ठोद्वादशएववा ॥१३०॥
 आददीताथषड्भागन्द्रुमांसमधुसर्पिषाम् १
 गन्धौषधिरसानांचपुष्पमूलफलस्यच ॥१३१॥
 पत्रशाकतृणानांचचर्मणांवैदलस्यच १
 मृन्मयानांचभाण्डानांसर्वस्याश्ममयस्यच ॥१३२॥
 भ्रियमाणोऽन्याददीतनराजाश्रोत्रियात्करम् १
 नचक्षुधाऽस्यसंसीदेच्छ्रोत्रियोविषयेवसन् ॥१३३॥

- यस्य राज्ञस्तु विषये त्रयोत्रियः सीदति क्षुधा १
 तस्यापित तृक्षुधाराष्ट्रमचिरेणैव सीदति ॥१३४॥
 श्रुतवृत्ते विदित्वाऽस्य वृत्तिन्धर्म्याम्प्रकल्पयेत् १
 संरक्षेत्सर्वतन्त्रेण मृतापुत्रमिवोरसम् ॥१३५॥
 संरक्ष्यमाणो राज्ञायं कुरुते धर्ममन्वहम् १
 तेनायुर्वर्द्धते राज्ञो द्रविणं राष्ट्रमेव च ॥१३६॥
 यत्किञ्चिदपि वर्षस्य दापयेत्करसंज्ञितम् १
 यवहारेण जीवन्तं राजाराष्ट्रे पृथग्जनम् ॥१३७॥
 कारुकाच्छिल्पिनश्चैव शूद्राश्चात्मोपजीविनः १
 एकैकं कारयेत्कर्ममासिमासिमहीपतिः ॥१३८॥
 नोच्छिन्द्यादात्मनो मूलम्परेषां चातितृष्णया १
 उच्छिन्दन् स्वात्मनो मूलमात्मानन्तां च पीडयेत् ॥१३९॥
 तीक्ष्णश्चैव मृदुः स्यात्कार्यं वीक्ष्य महीपतिः १
 तीक्ष्णश्चैव मृदुश्चैव राजा भवति सम्मतः ॥१४०॥
 अमात्यमुख्यन्धर्मज्ञम्प्राश्नन्दान्तं कुलोद्गतम् १
 स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कार्ये क्षणे नृणाम् ॥१४१॥
 एवं सर्वं विधायेदमिति कर्तव्यमात्मनः १
 युक्तश्चैवाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमां प्रजाः ॥१४२॥

विक्रोशन्त्योयस्यराष्ट्राद्वियन्तेदस्युभिःप्रजाः १

संपश्यतःसमृत्यस्यमृतःसनतुजीवति ॥१४३॥

सत्रियस्यपरोधर्मःप्रजानामेवपालनम् १

निर्दिष्टफलभोक्ताहिराजाधर्मेणयुज्यते ॥१४४॥

उत्थायपश्चिमेयामेकृतशौचःसमाहितः १

हुताग्निब्रीहणांश्चाच्यप्रविशेत्सशुभांसभाम् ॥१४५॥

तत्रस्थितःप्रजाःसर्वाःप्रतिनन्द्यविसर्जयेत् १

विसृज्यचप्रजाःसर्वामंत्रयेत्सहमंत्रिभिः ॥१४६॥

गिरिपृष्ठं समारूढ्य प्रासादं वारहोगतः १

अरण्येनिःशलाकेवामंत्रयेदविभावितः ॥१४७॥

यस्यमंत्रंनजानन्तिसमागम्यपृथग्जनाः १

सकृत्स्नांपृथिवीभुंक्तेकोषहीनोऽपिपार्थिवः ॥१४८॥

जडमूकान्धबधिरास्तिर्यग्योनान्वयोऽतिगान् १

स्त्रीम्लेच्छाधितथंगान्मंत्रकालेऽपसारयेत् ॥१४९॥

भिन्दन्त्यवमतामंत्रन्तैर्यग्योनास्तथैवच १

त्रियश्चैवविशेषेणतस्मात्तत्रादृतोभवेत् ॥१५०॥

मध्यन्दिनेऽर्द्धरात्रेवाविश्रान्तोविगतकुम्भः १

चिन्तयेद्दर्मकामार्थान्सार्द्धन्तैरेकएववा ॥१५१॥

- परस्परविरुद्धानान्तेषांचसमुपाज्जिनम् १
- कन्यानांसम्प्रदानंचकुमाराणांचरक्षणम् ॥१५२॥
- दूतसम्प्रेषणंचैवकार्यशेषन्तथैवच १
- अन्तःपुरप्रचारंचप्रणिधीनांचचेष्टितम् ॥१५३॥
- कृत्स्नंचाष्टविधंकर्मपंचवर्गंचतत्त्वतः १
- अनुरागापरागौचप्रचारम्मण्डलस्यच ॥१५४॥
- मध्यमस्यप्रचारंचविजिगीषोश्चेष्टितम् १
- उदासीनप्रचारंचशत्रोश्चैवप्रयत्नतः ॥१५५॥
- एताःप्रकृतयोमूलम्मण्डलस्यसमासतः १
- अष्टौचान्याःसमाख्याताद्वादशैवतुताःस्मृताः ॥१५६॥
- अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याःपंचचापराः १
- प्रत्येकंकथितास्त्रेताःसंक्षेपेणद्विसप्ततिः ॥१५७॥
- अनन्तरमरिंविद्यादरिसेविनमेवच १
- अरेरनन्तरम्भिन्नमुदासीनन्तयोःपरम् ॥१५८॥
- तान्सर्वानभिसन्दध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः १
- यस्तैश्चैवसमस्तैश्चपौरुषेणनयेनच ॥१५९॥
- सन्धिंचवियहंचैवयानमासनमेवच १
- द्वैधीभावंसंश्रयंचषड्गुणांश्चिन्तयेत्सदा ॥१६०॥

- आसनंचैवयानंचसन्धिवियहमेवच १
 कार्य्यवीक्ष्यप्रयुंजीतद्वैधंसंश्रयमेवच ॥१६१॥
 सन्धिन्तुद्विविधंविद्याद्राजावियहमेवच १
 उभेयानासनेचैवद्विविधःसंश्रयःस्मृतः ॥१६२॥
 समानयानकर्माचविपरीतस्तथैवच १
 तदात्वायतिसंयुक्तःसन्धिर्ज्ञेयोद्विलक्षणः ॥१६३॥
 स्वयंकृतश्चकार्यार्थमकालेकालएववा १
 मित्रस्यचैवापकृतेद्विविधोवियहःस्मृतः ॥१६४॥
 एकाकिनश्चात्ययिकेकार्येप्राप्तेयदृच्छ्या १
 संहतस्यचमित्रेणद्विविधंयानमुच्यते ॥१६५॥
 क्षीणस्यचैवक्रमशोदैवात्पूर्वकृतेनवा १
 मित्रस्यचानुरोधेनद्विविधंस्मृतमासनम् ॥१६६॥
 बलस्यस्वामिनश्चैवस्थितिःकार्यार्थसिद्धये १
 द्विविधंकीर्त्यतेद्वैधंषाड्गुण्यगुणवेदिभिः ॥१६७॥
 अर्थसम्पादनार्थंचपीड्यमानस्यशत्रुभिः १
 साधुषुचपदेशार्थंद्विविधःसंश्रयःस्मृतः ॥१६८॥
 यदाज्वगच्छेदायत्यामाधिक्यन्धुवमात्मनः १
 तदात्वेचाल्पिकाम्पीडान्तदासन्धिसमाश्रयेत् ॥१६९॥

यदाप्रकृष्टमन्येतसर्वीस्तुप्रकृतीभृशम् १
 अत्युच्छ्रितन्तथात्मानन्तदाकुर्वीतवियहम् ॥१७०॥
 यदामन्येतभावेनदृष्टम्पुष्टं बलंस्वकम् १
 परस्यविप्ररीतंचतदायायाद्विपुम्प्रति ॥१७१॥
 यदातुस्यात्परिक्षीणोवाहनेनबलेनच १
 तदासीतप्रयत्नेनश्ननकैः सान्त्वयन्तरीन् ॥१७२॥
 मन्येतारियदाराजासर्वथाबलवत्तरम् १
 तदाद्विधाबलंकृत्वासाधयेत्कार्यमात्मनः ॥१७३॥
 यदापरबलानान्तुगमनीयतमोभवेत् १
 तदातुसंश्रयेत्क्षिप्रन्धार्म्मिकं बलिनं नृपम् ॥१७४॥
 नियहम्प्रकृतीनांचकुर्याद्गो-रिबलस्यच १
 उपसेवेततन्नित्यंसर्वयत्नैर्गुर्यथा ॥१७५॥
 यदितत्रापिसम्पश्येद्दोषंसंश्रयकारितम् १
 सुयुद्धमेवतत्रापिनिर्विशंकःसमाचरेत् ॥१७६॥
 सर्वोपायेस्तथाकुर्यान्नीतिज्ञः पृथिवीपतिः १
 यथास्याभ्यधिकानस्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥१७७॥
 आयतिंसर्वकार्याणान्तदात्वंचविचारयेत् १
 अतीतानांचसर्वेषांगुणदोषौचतन्वतः ॥१७८॥

- आयत्यांगुणदोषज्ञस्तदात्वेक्षिप्रमिष्यः १
- अतीतेकार्यशेषज्ञःशत्रुभिर्नाभिभूयते ॥१७९॥
- यथैनन्नाभिसन्दध्युर्भिन्नोदासीनशत्रवः १
- तथासर्वसंविदध्यादेशसामासिकोनयः ॥१८०॥
- यदातुयानमातिष्ठेदरिराष्टम्प्रतिप्रभुः १
- तदान्नेनविधानेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८१॥
- मार्गशीर्षेऽशुभेमासियायाद्यत्रांमहीपतिः १
- फाल्गुनंवाऽथचैत्रंवासासौप्रतियथाबलम् ॥१८२॥
- अन्येष्वपितुकालेषुयदापश्येद्भुवंजयम् १
- तदायायाद्विगृह्यैवयसनेचोत्थितेरिपोः ॥१८३॥
- कृत्वाविधानम्भूलेतुयात्रिकंचयथाविधि १
- उपगृह्णास्पदंचैवचारान्सम्यग्विधायच ॥१८४॥
- संशोध्यत्रिविधंमार्गषड्विधंचबलंस्वकम् १
- साम्परायिककल्पेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८५॥
- शत्रुसेविनिमित्रेचगूढेयुक्ततरोभवेत् १
- गतप्रत्यागतेचैवसहिकष्टतरोरिपुः ॥१८६॥
- दण्डयूहेनतन्मार्गयायानुशकटेनवा १
- वराहमकराभ्यांवासूच्यावागरूडेनवा ॥१८७॥

- यतश्चभयमाशंकेततोविस्तारयेद्वलम् १
 पद्मेनचैवब्रूहेननिविशेतसदास्वयम् ॥१८८॥
 सेनापतिबलाध्यक्षौसर्वदिक्षुनिवेशयेत् १
 यतश्चभयमाशंकेत्प्राचीन्तांकल्पयेद्दिशम् ॥१८९॥
 गुल्मांश्चस्थापयेदाप्तान्कृतसंज्ञान्प्रमन्ततः १
 स्थानेयुद्धेचकुशलानभीरून्विकारिणः ॥१९०॥
 संहतानूयोधयेदल्पानूकामंविस्तारयेद्ब्रह्मन् १
 सूत्रावज्ज्ञेयचैवैतान्ब्रूहेनब्रूययोधयेत् ॥१९१॥
 स्यन्दनाश्वैस्समेयुध्येदनूपेनौद्विपैस्तथा १
 वृक्षगुल्मावृतेचापैरसिचर्मीयुधैःस्थले ॥१९२॥
 कुरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपंचालांश्चूरसेनजान् १
 दीर्घास्त्रयुग्मैश्चनरानयानीकेषुयोधयेत् ॥१९३॥
 प्रहर्षयेद्वलं ब्रूयतांश्चसम्यक्परीक्षयेत् १
 चेष्टाश्चैवविजानीयादरीन्योधयतामपि ॥१९४॥
 उपरुध्यादिमासीतराष्ट्रं चास्योपपीडयेत् १
 दूषयेच्चास्यसततंयवसान्नोदकेन्धनम् ॥१९५॥
 भिन्द्याच्चैवतडागानिप्राकारपरिखास्तथा १
 समवस्कन्दयेच्चैनंरात्रौविज्रासयेत्तथा ॥१९६॥

उपजप्यानुपजपेद्ध्येतैवचतत्कृतम् ११९७॥

युक्तेचदेवेयुध्येतजयप्रेप्सुरपेतभीः ॥१९८॥

साम्नादानेनभेदेनसमस्तैरथवापृथक् ११९९॥

विजेत्सुप्रयतेतारीन्नयुद्धेनकदाचन ॥१९८॥

अनित्योविजयोयस्माद्दृश्यतेयुध्यमानयोः १२००॥

पराजयसंयामेतस्माद्बुद्धंविबुद्धमेत ॥१९८॥

त्रयाणामप्युपायानाम्पूर्वोक्तानामसम्भवे १२०१॥

तथायुध्येतसम्पन्नोविजयेतरिपून्यथा ॥२००॥

जित्वासम्पूजयेद्देवान्ब्राह्मणान्बैवधार्मिकान् १२०२॥

प्रदद्यात्परिहारान्बन्ध्यापयेदभयानिच ॥२०१॥

सर्वेषान्तुविदित्वेषांसमासेनचिकीर्षितम् १२०३॥

स्थापयेत्तत्रतद्वंश्यंकुर्वीच्चसमयक्रियाम् ॥२०२॥

प्रमाणानिचकुर्वीततेषांलभ्यमान्यथोचितान् १२०४॥

रत्नैश्चपूजयेदेनम्प्रधानपुरुषैःसह ॥२०३॥

आदानमप्रियकरन्दानंचप्रियकारकम् १२०५॥

अभीक्षितानामर्थानांक्वलेयुत्तमप्रशस्यते ॥२०४॥

सर्वकर्मदमायतंविधानेदेप्रमानुषे १२०६॥

तयोर्देवमचिन्त्यन्तुमानुषेविद्यतेक्रिया ॥२०५॥

- सहवाऽपित्रजेद्युक्तःसन्धिंकृत्वाप्रयत्नतः १
 मित्रंहिरण्यभूमिंवासम्पश्यंस्त्रिविधम्फलम् ॥२०६॥
 पाष्णिग्राहं च सम्प्रेक्ष्य तथा क्रन्दं च मण्डले १
 मित्रादथाप्य मित्राद्वायात्राफलमवाप्नुयात् ॥२०७॥
 हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथैधते १
 यथामित्रन्धुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिसमम् ॥२०८॥
 धर्मज्ञंचकृतज्ञंचतुष्टप्रकृतिमेवच १
 अनुरक्तंस्थिरारम्भंलघुमित्रम्प्रशस्यते ॥२०९॥
 प्राज्ञंकुलीनंशूरंचदक्षन्दातारमेवच १
 कृतज्ञन्धृतिमन्तंचकष्टमाहुररिम्बुधाः ॥२१०॥
 आर्यतापुरुषज्ञानंशौर्यकरुणवेदिता १
 स्थौललक्ष्यंचसततमुदासीनगुणोदयः ॥२११॥
 क्षेम्यांसस्यप्रदान्नित्यम्पशुवृद्धिकरीमपि १
 परित्यजेन्नृपोभूमिमात्मार्यमविचारयन् ॥२१२॥
 आपदर्थन्धनंरक्षेद्द्वारान्रक्षेन्नैरपि १
 आत्मानंसततंरक्षेद्द्वारेरपिधनैरपि ॥२१३॥
 सहसर्वाःसमुत्पन्नाःप्रसमीक्ष्यापदोभृशम् १
 संयुक्तांश्चवियुक्तांश्चसर्वोपायान्सृजेद्बुधः ॥२१४॥

उपेतारमुपेयंचसर्वोपायांश्चकृत्तनशः ।

एतन्नयंसमाश्रित्यप्रयतेतार्थसिद्धये ॥२१५॥

एवंसर्वमिदं राजा सहस्रमंत्र्यमंत्रिभिः ।

यायाम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत् ॥२१६॥

तत्रात्मभूतैः कालक्षौरहार्यैः परिचारकैः ।

सुपरीक्षितमन्नाद्यमद्यान्मंत्रैर्विषापहेः ॥२१७॥

विषघ्नैरगदैश्चास्यसर्वद्रव्याणियोजयेत् ।

विषघ्नानि च रत्नानि नियतोधारयेत्सदा ॥२१८॥

परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं यजनोदकधूपनैः ।

वेषाभरणसंशुद्धाः स्पृशेयुः सुसमाहिताः ॥२१९॥

एवमप्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने ।

स्नाने प्रसाधने चैव सर्वालंकारकेषु च ॥२२०॥

भुक्तवान् विहरेच्चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ।

विहृत्य तु यथाकालम् पुनः कार्य्याणि चिन्तयेत् ॥२२१॥

अलंकृतश्च सम्पश्येदायुधीयम् पुनर्जनिम् ।

वाहनानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ॥२२२॥

सन्ध्यांचोपास्य शृणुयादन्तर्वेश्मनि शस्त्रभृत् ।

रहस्याख्यायिनां चैव प्रणिधीनां च चेष्टितम् ॥२२३॥

गत्वाकक्षान्तरन्त्वन्यत्समनुज्ञाप्यतंजनम् १
 प्रविशेद्भोजनार्थंचस्त्रीवृतोन्तःपुरम्पुनः ॥२२४॥
 तत्रभुक्त्वापुनःकिंचित्त्र्यधोषैःप्रहर्षितः १
 संविशेत्तुयथाकालमुत्तिष्ठेच्चगतक्लमः ॥२२५॥
 एतद्विधानमातिष्ठेद्रोगःपृथिवीपतिः १
 अस्वस्थःसर्वमेतत्तुभृत्येषुविनियोजयेत् ॥२२६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ राजधर्मोनामसप्तमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायामष्टमोऽध्यायः ॥

व्यवहारानदिदृक्षुस्तुब्राह्मणैःसहपार्थिवः १
 मंत्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैवविनीतःप्रविशेत्सभाम् ॥१॥
 तत्रासीनःस्थितोवापिपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् १
 विनीतवेषाभरणःपश्येत्कार्यार्थानिकार्यिणाम् ॥२॥
 प्रत्यहन्देशदृष्टैश्चशास्त्रदृष्टैश्चेहेतुभिः १
 अष्टादशसुमार्गेषुनिबद्धानिपृथक्पृथक् ॥३॥
 तेषामाद्यमृणादानन्निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः १
 सम्भूयचसमुत्थानन्दत्तस्यानपकर्मच ॥४॥
 वेतनस्यैवचादानंसंविदश्चयतिक्रमः १
 क्रयविक्रयानुशयोविवादःस्वामिपालयोः ॥५॥
 सीमाविवादधर्मश्चपारुषेदण्डवाचिके १
 स्तेयंचसाहसंचैवस्त्रीसंग्रहणमेवच ॥६॥
 स्त्रीपुन्धर्मोविभागश्चद्यूतमाह्वयएवच १
 पदान्यष्टादशैतानिव्यवहारस्थिताविह ॥७॥

एषुस्थानेषुभूयिष्ठंविवादंकरतांनृणाम् ।
 धर्मशास्वतमात्रित्यकुर्यात्कार्यविनिर्णयम् ॥६॥
 यदास्वयन्नकुर्यात्तुनृपतिःकार्यदर्शनम् ।
 तदानियुंज्याद्विद्वांसम्ब्राह्मणंकार्यदर्शने ॥७॥
 सोऽस्यकार्याणिसम्पश्येत्सभ्यैरेवत्रिभिवृतः ।
 सभामेवप्रविश्याम्यामासीनःस्थितएववा ॥१०॥
 यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः ।
 राज्ञाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभाविदुः ॥११॥
 धर्मोर्विद्वस्त्वधर्मेणसभायत्रोपतिष्ठते ।
 शल्यंचास्यनकृन्तन्तिविद्धास्तत्रसभासदः ॥१२॥
 सभावानप्रवेष्टव्यंवक्तव्यंवासमंजसम् ।
 अब्रुवन्विब्रुवन्वाऽपिनरोभवत्तिकिल्बिषी ॥१३॥
 यत्रधर्मोऽथधर्मेणसख्यंयत्रानृतेनच ।
 हन्यतेप्रेक्ष्यमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥१४॥
 धर्मएवहतोहन्तिधर्मोरक्षतिरक्षितः ।
 तस्माद्धर्मोऽनहन्तयोमानोधर्मोऽहतोऽवधीत् ॥१५॥
 वृषोहिभगवान्धर्मस्तस्ययःकुरुतेस्रलम् ।
 वृषलन्तंविदुर्देवास्तस्माद्धर्मन्नलोपयेत् ॥१६॥

एकएवसुहृद्भर्तृनिधनेऽन्यनुयातियः ॥१७॥

शरीरेणसमन्नाशं सर्वमन्यजिगच्छति ॥१७॥

पादोऽधर्मस्यकर्तारम्पादःसाक्षिणमृच्छति ॥१८॥

पादस्सभासदस्सर्वान्पादोराजानमृच्छति ॥१८॥

राजाभवत्यनेनास्तुमुच्यन्तेचसभासदः ॥१९॥

एनोगच्छतिकर्तारमिन्द्राहोयत्रनिन्द्यते ॥१९॥

जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्वाक्पणञ्जवः ॥२०॥

धर्मप्रवक्तानृपतेर्नतुशूद्रःकथंचन ॥२०॥

यस्यशूद्रस्तुकुरुतेराज्ञोधर्मविवेचनम् ॥२१॥

तस्यसीदतितद्राष्ट्रम्पङ्केगौरिवपश्यतः ॥२१॥

यद्राष्ट्रंशूद्रभूयिष्ठंनास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ॥२२॥

विनश्यत्याशुतत्कृत्स्नन्दुर्भिक्षयाधिपीडितम् ॥२२॥

धर्मासनमधिष्ठायसंवीतांगःसमाहितः ॥२३॥

प्रणम्यलोकपालेभ्यस्कार्यदर्शिनमारभेत् ॥२३॥

अर्थानर्थानुभौबुद्धाधर्माधर्मौचकेवलौ ॥२४॥

वर्णक्रमेणसर्वाणिप्रश्येत्कार्यानिकार्यिणाम् ॥२४॥

वाक्यैर्विभावयेत्सिङ्गेर्भाषमन्तर्गतंनृणाम् ॥२५॥

स्वरवर्णेगिताकारेभ्यश्चुषाबेष्टिनेनच ॥२५॥

- आकारैरिङ्गितैर्गत्याच्चेष्ट्याभाषितेनच ।
 नेत्रवक्त्रविकारेष्वगृह्यतेऽन्तर्गतम्भनः ॥२६॥
 बालदायादिकंरिक्थन्तावद्राजानुपालयेत् ।
 यावत्सस्यात्समावृत्तोयावच्चातीतशेषवः ॥२७॥
 वशाऽपुत्रासुचैवंस्याद्रक्षणन्निष्कुलामुच ।
 पतिव्रतासुचस्त्रीषुविधवास्वातुरामुच ॥२८॥
 जीवन्तीनान्तुतासांयेतद्धरेयुःस्वबान्धवाः ।
 ताञ्छ्रियाच्चौरदण्डेनधार्मिकःपृथिवीपतिः ॥२९॥
 प्रणष्टस्वामिकंरिक्थंराजात्र्यब्दन्निधापयेत् ।
 अवीकत्र्यब्दाद्धरेत्स्वामीपरेणनृपतिर्हरेत् ॥३०॥
 ममेदमितियोब्रूयात्सोऽनुयोज्योयथाविधि ।
 संवाच्यरूपसंख्यादीन्स्वामीतद्वयमर्हति ॥३१॥
 अवेदयानोनष्टस्यदेशं कालंचतत्त्वतः ।
 वर्णरूपम्प्रमाणंचतत्समन्दण्डमर्हति ॥३२॥
 आददीताथषड्भागम्प्रणष्टाधिगतान्नृपः ।
 दशमन्दादशंवाऽपि सतान्धर्ममनुस्मरन् ॥३३॥
 प्रणष्टाधिगतन्द्रयन्तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् ।
 यांस्तत्रचौरानगृहीयात्ताव्राजेभेनघातयेत् ॥३४॥

ममायमितियोब्रूयान्निधिंसत्येत्तमानवः ॥ १ ॥
 तस्याददीतषड्भागं राजा द्वादशमेव वा ॥ ३५ ॥
 अनृतन्तुवदन् दण्ड्यः स्ववित्तस्यांशमष्टमम् ॥ १ ॥
 तस्यैव वानिधानस्य संख्याया ल्पीयसी कलाम् ॥ ३६ ॥
 विद्वांस्तु ब्राह्मणो दृष्ट्वा पूर्वोपनिहितन्निधिम् ॥ १ ॥
 अशेषतोऽप्याददीत सर्वस्याधिपतिर्हिंसः ॥ ३७ ॥
 यन्तु पश्येन्निधिं राजा पुराणं निहितं क्षितौ ॥ १ ॥
 तस्माद्विजेभ्यो दत्त्वा ऽर्द्धमर्द्धकोषे प्रवेशयेत् ॥ ३८ ॥
 निधीनान्तु पुराणानान्धातूनामेव च क्षितौ ॥ १ ॥
 अर्द्धभागक्षणाद्राजा भूमेरधिपतिर्हिंसः ॥ ३९ ॥
 दातव्यं सर्ववर्णेभ्यो राजा चोरेऽर्द्धतन्धनम् ॥ १ ॥
 राजा तदुपयुं जानन्नौरस्याप्नोति किल्बिषम् ॥ ४० ॥
 जातिजानपदान् धर्मीञ्छ्रेणीधर्मीञ्च धर्मवित् ॥ १ ॥
 समीक्ष्य कुलधर्मीञ्च स्वधर्मम् प्रतिपादयेत् ॥ ४१ ॥
 स्वानि कर्माणि कुर्वीणादूरे सन्तोऽपि मानवाः ॥ १ ॥
 प्रिया भवन्ति लोकस्थस्वेवे कर्मण्यवस्थिताः ॥ ४२ ॥
 नोत्पादयेत् स्वयं कार्यं राजानाप्यस्य पूरुषः ॥ १ ॥
 न च प्रापितमन्येन मसेदर्थं कथंचन ॥ ४३ ॥

- यथानयत्यसृक्पातैर्मृगस्यमृगयुःपदम् १
 नयेत्तथाऽनुमानेनधर्मस्यनृपतिःपदम् ॥४४॥
 सत्यमर्थचसम्पश्येदात्मानमथसाक्षिणः १
 देशंरूपंचकालंचव्यवहारविधौस्थितः ॥४५॥
 सद्भिराचरितंयत्स्याद्भार्मिकैश्चिजातिभिः १
 तद्देशकुलजातीनामविरुद्धम्प्रकल्पयेत् ॥४६॥
 अधमणीर्थसिद्धर्थमुत्तमर्णेनचोदितः १
 दापयेद्वनिकस्यार्थमधमणीद्विभावितम् ॥४७॥
 यैर्यैरूपायैरर्थस्वम्प्राप्नुयादुत्तमर्णिकः १
 तैस्तेरूपायैःसंगृह्यदापयेदधमर्णिकम् ॥४८॥
 धर्मेणव्यवहारेणच्छलेनाचरितेनच १
 प्रयुक्तंसाधयेदर्थम्यंचमेनबलेनच ॥४९॥
 यःस्वयंसाधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् १
 नसराज्ञाभियोक्तव्यःस्वकंसंसाधयन्धनम् ॥५०॥
 अर्थेऽपव्ययमानन्तुकरणेनविभावितम् १
 दापयेद्वनिकस्यार्थन्दण्डलेशंचशक्तितः ॥५१॥
 अपह्नवेऽधमर्णस्यदेहीत्युक्तस्यसंसदि १
 अभियोक्तादिशेद्देश्यंकरणंवाऽन्यदुद्दिशेत् ॥५२॥

अदेश्यं यच्च दिशति निर्दिश्यापद्भुते चयः १
 यच्चाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावबुध्यते ॥५३॥
 अपदिश्यापदेश्यं च पुनर्यस्त्वपधावति १
 सम्यक्प्रणिहितं चार्थं पृष्टः सन्नाभिनन्दति ॥५४॥
 असम्भाषे साक्षिभिश्च देशे सम्भाषते मिथः १
 निरुच्यमानं प्रश्नं च नेच्छेद्यच्चापि निष्पतेत् ॥५५॥
 ब्रूहीत्युक्तं न ब्रूयादुक्तं च न विभावयेत् १
 न च पूर्वापरं विद्यात्तस्मादर्थोत्सहीयते ॥५६॥
 साक्षिणः सन्ति मेत्युक्त्वादिशेत्युक्तो दिशेन्नयः १
 धर्मस्थः कारणैरेतैर्हीनन्तमपि निर्दिशेत् ॥५७॥
 अभियोक्तानचेद्ब्रूयाद्ध्योदण्डं च धर्मतः १
 न चेत्त्रिपक्षात्प्रब्रूयाद्भर्मप्रतिपराजितः ॥५८॥
 यो यावन्निर्बुवीतार्थं मिथ्या यावति वा वदेत् १
 तौ नृपेण त्वधर्मज्ञो दाप्यौ तद्विगुणन्दमम् ॥५९॥
 पृष्टोऽप्ययमानस्तु कृतावस्थो धनैषिणा १
 त्र्यवरैः साक्षिभिर्भीथो नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥६०॥
 या दृशा धनिभिः कार्या व्यवहारेषु साक्षिणः १
 ता दृशान्सम्प्रवक्ष्यामि यथा वाच्यमृतं च तैः ॥६१॥

Digitized by Google

- बालवृद्धातुराणांचसाक्ष्येषुवदतामृषा १
 जानीयादस्थिरावाचमुत्सिक्तमनसान्तथा ॥७१॥
 साहसेषुचसर्वेषुस्तेयसंयहणेषुच १
 वाग्दण्डयोश्चपारुथेनपरीक्षेतसाक्षिणः ॥७२॥
 बहुत्वम्परिगृह्णीयात्साक्षिद्वेधेनराधिपः १
 समेषुतुगुणोत्कृष्टांगुणिद्वेधेद्विजोत्तमान् ॥७३॥
 समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चैवसिध्यति १
 तत्रसत्यंब्रुवन्साक्षीधर्मीर्थाभ्यान्नहीयते ॥७४॥
 साक्षीदृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्य्यसंसदि १
 अवाङ्मरकमभ्येतिप्रेत्यस्वर्गाच्चहीयते ॥७५॥
 यत्रानिबद्धोऽपीक्षेतशृणुयाद्वाऽपिक्वंचन १
 पृष्ठस्तत्रापितडूयाद्यथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥७६॥
 एकोऽनुबधस्तुसाक्षीस्याद्वत्यःशुचोऽपिनस्त्रियः १
 स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तुदोषैश्चान्येऽपियेवृताः ॥७७॥
 स्वभावेनैवयडूयुस्तद्वास्त्रंयावहारिकम् १
 अतोयदन्यद्विब्रूयुर्धर्मीर्थन्तदपार्थक्यम् ॥७८॥
 सभान्तःसाक्षिणःप्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसन्निधौ १
 प्राड्विवाकोऽनुयुंजीतविधिनाऽनेनसान्त्वयन् ॥७९॥

यद्वयोरनयोर्वेत्यकार्येऽस्मिन्वेष्टितमिथः १
 तद्रूपतसर्वसत्येनयुष्माकंस्वत्रसाक्षिता ॥८०॥
 सत्यंसाक्ष्येब्रुवन्साक्षीलोकानान्नोतिपुष्कलान् १
 इहचानुत्तमांकीर्तिंवागेषाब्रह्मपूजिता ॥८१॥
 साक्ष्येऽनृतं वदन्पाशैर्वध्यतेवारुणेभृशम् १
 विवशःशतमाजातीस्तस्मात्साक्ष्यं वदेद्वतम् ॥८२॥
 सत्येनपूयतेसाक्षीधर्मःसत्येनवर्द्धते १
 तस्मात्सत्यंहिवक्तव्यं सर्ववर्णेषुसाक्षिभिः ॥८३॥
 आत्मैवद्यात्मनःसाक्षीगतिरात्मातथात्मनः १
 माऽवमंस्थाःस्वमात्मानंनृणांसाक्षिणमुत्तमम् ॥८४॥
 मन्यन्तेवैपापकृतोनकश्चित्पश्यतीतिनः १
 तांस्तुदेवाःप्रपश्यन्तिस्वस्यैवान्तरपूरुषः ॥८५॥
 द्यौर्भूमिरापोहृदयंचन्द्रार्काग्नियमानिलाः १
 रात्रिःसन्ध्येचधर्मश्चवृत्तज्ञाःसर्वदेहिनाम् ॥८६॥
 देवब्राह्मणसान्निध्येसाक्ष्यमपृच्छेद्वतं द्विजान् १
 उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वापूर्वीह्रैवैशुचिःशुचीन् ॥८७॥
 ब्रूहीतिब्राह्मणमपृच्छेत्सत्यम्ब्रूहीतिपार्थिवम् १
 गोवीजकांचनैर्वैश्वंशूद्रंसर्वेस्तुपातकैः ॥८८॥

ब्रह्मघ्नोयेस्मृतालोकायेचस्त्रीबालघातिनः १
 मित्रद्रुहःकृतघ्नस्यतेतेस्युर्बुवतोमृषा ॥८९॥
 जन्मप्रभृतियत्किंचित्पुण्यम्भद्रत्वयाकृतम् १
 ततैसर्वशुनोगच्छेद्यदिब्रूयास्त्वमन्यथा ॥९०॥
 एकोऽहमस्मीत्यात्मानंयत्त्वंकल्याणमन्यसे १
 नित्यंस्थितस्तेहृद्वेषपुण्यपापेक्षितामुनिः ॥९१॥
 यमोवैवस्वतोदेवोयस्तवैषहृदिस्थितः १
 तेनचेदविवादस्तेमागंगाम्भाकुरूनगमः ॥९२॥
 नग्नोमुण्डःकपालेनभिक्षार्थीक्षुत्पिपासितः १
 अन्धःशत्रुकुलंगच्छेद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ॥९३॥
 अवाक्शिरास्तमस्यन्धेकित्विषीनरकं व्रजेत् १
 यःप्रश्नंवितथम्ब्रूयात्पृष्ठःसन्धर्मनिश्चये ॥९४॥
 अन्धोमत्स्यानिवाप्नोतिसनरःकंटकैःसह १
 योभाषतेऽर्थवैकल्पमप्रत्यक्षंसंभंगतः ॥९५॥
 यस्यविद्वान्हिवदतःक्षेत्रज्ञोनाभिशंकते १
 तस्मान्नदेवाःश्रेयांसंलोकेऽन्यम्पुरुषंविदुः ॥९६॥
 यावतोबान्धवान्यस्मिन्हन्तिसाक्ष्येऽनृतंवदन् १
 तावतःसंख्ययातस्मिन्मृणुसौम्यानुपूर्वशः ॥९७॥

- पंचपश्वनृतेहन्तिदशहन्तिगवानृते १
 शतमश्वानृतेहन्तिसहस्रम्पुरुषानृते ॥९८॥
 हन्तिजातानजातां हिरण्यार्थे नृतं वदन् १
 सर्वभूम्यनृतेहन्तिमास्मभूम्यनृतं वदीः ॥९९॥
 अप्सुभूमिवदित्याहुः स्त्रीणामभोगे च मैथुने १
 अशेषु चैव रत्नेषु सर्वेष्वशमयेषु च ॥१००॥
 एतान्दोषानवेक्ष्य त्वं सर्वाननृतभाषणे १
 यथाश्रुतं यथादृष्टं सर्वमेवाजसा वद ॥१०१॥
 गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथाकारकुशीलवान् १
 प्रैथान्वाहुषिकांश्चैव विप्रान्शूद्रवदाचरेत् ॥१०२॥
 तद्वदन् धर्मतोऽर्थेषु जानन्नप्यन्यथानरः १
 न स्वर्गाच्च्यवते लोकाद्देवीं वाचं वदन्तिताम् ॥१०३॥
 शूद्रविद्वक्षत्रविप्राणायत्रर्तौ भवेद्वधः १
 तत्र वक्तव्यमनृतन्तद्विसत्याद्विशिष्यते ॥१०४॥
 वाग्देवत्यैश्चरुभिर्यजेरंस्ते सरस्वतीम् १
 अनृतस्यैनसस्तस्य कुर्वीणानिष्कृतिम्पराम् ॥१०५॥
 कृष्माण्डैर्वीऽपि जुहुयाद्दृतमग्नौ यथाविधि १
 उदित्युचावा वारुण्यात्र्यचेनाब्दे वतेन वा ॥१०६॥

- त्रिपक्षादब्रुवन्साक्ष्यमृणादिषुनरोऽगदः १
 तच्छाम्प्राप्नुयात्सर्वन्दशबन्धंचसर्वतः ॥१०७॥
 यस्य दृश्येतसप्ताहादुक्तवाक्यस्यसाक्षिणः १
 रोगोऽग्निशीतिमरणमृणन्दाथोदमंचसः ॥१०८॥
 असाक्षिकेषुत्वर्थेषुमिथोविवदमानयोः १
 अविन्दंस्तत्त्वतस्सत्यंशपथेनापिलम्भयेत् ॥१०९॥
 महर्षिभिश्चदेवैश्चकार्यार्थशपथाःकृताः १
 वसिष्ठश्चापिशपथंशेपेपैयवनेनृपे ॥११०॥
 नवृथाशपथंकुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थेनरोबुधः १
 वृथाहिशपथंकुर्वन्प्रेत्यचेहचनश्यति ॥१११॥
 कामिनीषुविवाहेषुगवाम्भक्ष्येतथेन्धने १
 ब्राह्मणाभ्युपपत्तौचशपथेनास्तिपातकम् ॥११२॥
 सत्येनशापयेद्विप्रंसत्रियंवाहनायुधैः १
 गोवीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रंसर्वेस्तुपातकैः ॥११३॥
 अग्निंवाहारयेदेनमप्सुचैनन्निमज्जयेत् १
 पुत्रदारस्यवाऽप्येनंशिरांसिस्पर्शयेत्पृथक् ॥११४॥
 यमिद्धोनदहत्यग्निरापोनोन्मज्जयन्तिच १
 नचार्तिमृच्छतिक्षिप्रंसंज्ञेयःशपथेषुचिः ॥११५॥

- वत्सस्यह्यभिशास्तस्यपुराभ्रात्रायवीयसा १
 नाग्निर्दाहरोमापिसत्येनजगतःस्पृशः ॥११६॥
 यस्मिन्यस्मिन्विवादेतुकोटसाक्ष्यंकृतम्भवेत् १
 तत्रत्कार्य्यनिवर्त्तेतकृतंचाप्यकृतम्भवेत् ॥११७॥
 लोभान्मोहाद्वयान्मैत्रात्कामात्क्रोधात्तथैवच १
 अज्ञानाद्बालभावाच्चसाक्ष्यंचितथमुच्यते ॥११८॥
 एषामन्यतमेस्थानेयःसाक्ष्यमनृतंवदेत् १
 तस्यदण्डविशेषांस्तुप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥११९॥
 लोभात्सहस्रन्दण्ड्यस्तुमोहात्पूर्वन्तुसाहसम् १
 भयाद्द्वौमध्यमोदण्डौमैत्रात्पूर्वचतुर्गुणम् ॥१२०॥
 कामाद्दशगुणम्पूर्वक्रोधान्तुत्रिगुणम्परम् १
 अज्ञानाद्द्वेशतेपूर्णेबालिश्रयाच्छतमेवतु ॥१२१॥
 एतानाहुःकोटसाक्ष्येप्रोक्तान्दण्डान्मनीषिभिः १
 धर्मस्यायमिचारार्थमधर्मनियमायच ॥१२२॥
 कोटसाक्ष्यंतुकुर्वीणास्त्रीन्वणीन्धार्मिकोनृपः १
 प्रवासयेद्दण्डयित्वाब्राह्मणन्तुविवासयेत् ॥१२३॥
 दशस्थानानिदण्डस्यमनुःस्वायम्भुवोब्रवीत् १
 त्रिषुवर्णेषुयानिस्युरक्षतोब्राह्मणोव्रजेत् ॥१२४॥

- उपस्थमुदरं जिह्वाहस्तोपादौ च पञ्चमम् ॥ १ ॥
- चक्षुर्नीसा च कर्णौ च धनन्देहस्तथैव च ॥ ११२५ ॥
- अनुबन्धम्परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः ॥ १ ॥
- सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ ११२६ ॥
- अधर्मं दण्डनं लोके यशोघ्नं क्रीडिनाशनम् ॥ १ ॥
- अस्वर्ग्यं च परत्रापितस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ११२७ ॥
- अदण्ड्या न दण्डयन्नाजादण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ॥ १ ॥
- अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥ ११२८ ॥
- वाग्दण्डम्प्रथमं कुर्याद्विद्दण्डं तु नन्तरम् ॥ १ ॥
- तृतीयन्धनं दण्डन्तु बध्ना दण्डमतः परम् ॥ ११२९ ॥
- बधेनापि यदा त्वेतान्नियमहीतुन्नशक्नुयात् ॥ १ ॥
- तदैषु सर्वमप्येतत्प्रयुंजीत चतुष्टयम् ॥ ११३० ॥
- लोकसंयवहारार्थ्याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ॥ १ ॥
- ताम्ररूप्यसुवर्णान्ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ११३१ ॥
- जालान्तरगते भानो यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः ॥ १ ॥
- प्रथमन्तत्प्रमाणानां त्रसरेणुम्प्रचक्षते ॥ ११३२ ॥
- त्रसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिख्येकाघरिमाणतः ॥ १ ॥
- ताराजसर्षपस्तिक्षस्ते त्रयोगौरसर्षपः ॥ ११३३ ॥

- सर्षपाःषड्यवोमध्यस्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् १
- पंचकृष्णलकोमाषस्तेसुवर्णस्तुषोडश ॥१३४॥
- पलंसुवर्णीत्वात्वारःपलानिधरणन्दश १
- त्रेकृष्णलेसमधृतेविज्ञेयोरौप्यमाषकः ॥१३५॥
- तेषोडशस्याद्धरणम्पुराणशैवराजतः १
- कार्षापणस्तुविज्ञेयस्ताम्रिकःकार्षिकःपणः ॥१३६॥
- धरणानिदशज्ञेयःशतमानस्तुराजतः १
- चतुःसौवर्णिकोनिष्कोविज्ञेयस्तुप्रमाणतः ॥१३७॥
- पणानान्देशतेसार्द्धप्रथमःसाहसःस्मृतः १
- मध्यमःपंचविज्ञेयःसहस्रन्त्वेवचोक्तमः ॥१३८॥
- ऋणेदेयेप्रतिज्ञातेपंचकंशतमर्हति १
- अपह्नवेतद्विगुणन्तन्मनोरनुशासनम् ॥१३९॥
- वसिष्ठविहितांवृद्धिसृजेद्विज्ञविवर्द्धिनीम् १
- अशीतिभागंगृहीयान्मासादार्द्धषिकःशते ॥१४०॥
- द्विकंशतंवागृहीयात्सतान्धर्ममनुस्मरन् १
- द्विकंशतंहिगृह्णानोनभवत्यर्थकित्विषी ॥१४१॥
- द्विकंत्रिकंचतुष्कंचपंचकंचशतंसमम् १
- मासस्यवृद्धिगृहीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥१४२॥

- नत्वेवाधोसोपकारेकोसीर्दोवृद्धिमाप्नुयात् १
 नचाधेःकालसंरोधान्निसर्गोऽस्तिनविक्रयः ॥१४३॥
 नभोक्तयोबलादाधिर्भुजानोवृद्धिमुत्सृजेत् १
 मूल्येनतोषयेच्चैनमाधिस्तेनोन्यथाभवेत् ॥१४४॥
 आधिश्चोपनिधिश्चोभोनकालात्ययमर्हतिः १
 अवहार्योभवेतान्तोदीर्घकालमवस्थितौ ॥१४५॥
 सम्प्रीत्याभुज्यमानानिननश्यन्तिकदाचन १
 धेनुरूध्रोवहन्नश्वोयश्चदम्यःप्रयुज्यते ॥१४६॥
 यत्किञ्चिद्दृशवर्षाणिसन्निधौप्रेक्षतेधनी १
 भुज्यमानम्परैस्तूष्णीन्नसतस्त्वन्धुमर्हति ॥१४७॥
 अजउच्चेदपोगण्डोविषयेचास्यभुज्यते १
 भग्नन्तद्भवहारेणभोक्तातद्भयमर्हति ॥१४८॥
 आधिःसीमाबालधनंनिक्षेपोपनिधिःस्त्रियः १
 राजस्वंश्रोत्रियस्वंचनभोगेनप्रणश्यति ॥१४९॥
 यःस्वामिनान्ननुज्ञातमाधिभुङ्क्तेऽविचक्षणः १
 तेनार्जवृद्धिर्मोक्त्यातस्यभोगस्यनिष्कृतिः ॥१५०॥
 कुसीद्वृद्धिर्द्वैगुण्यंनात्येतिसकृदाहृता १
 धान्येसदेलवेवास्तेनातिक्रामतिपंचताम् ॥१५१॥

- कृतानुसारादधिकाश्रयतिरिक्तानसिध्यति १
 कुसीदपथमाहुस्तम्भं चकंशतमर्हति ॥१५२॥
 नातिसांवत्सरींवृद्धिस्तथाद्वयम्पुनर्हरेत् १
 चक्रवृद्धिःकालवृद्धिःकारिताकायिकाचया ॥१५३॥
 ऋणन्दातुमशक्तोयःकर्तुमिच्छेत्पुत्रप्रक्रियाम् १
 सदत्वानिर्जितांवृद्धिकेरणम्परिक्लृपयेत् ॥१५४॥
 अदर्शयित्वातत्रैवहिरण्यम्परिवर्जयेत् १
 यावतीसम्भवेद्वृद्धिस्तोषणीन्दातुमर्हति ॥१५५॥
 चक्रवृद्धिसमारूढोदेशकालययस्थितः १
 अतिक्रामन्देशकालेनतत्फलमवाप्नुयात् ॥१५६॥
 समुद्रयानकुशलादेशकालार्थदर्शिनः १
 स्थापयन्तितुयांवृद्धिसातत्राधिगमम्प्रति ॥१५७॥
 योयस्यप्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेहमानवः १
 अदर्शयन्सतन्तस्यप्रयच्छेत्स्वधनाद्यम् ॥१५८॥
 प्रातिभायंवृथादानमाक्षिकंसौरिकंचयत् १
 दण्डमुल्कावशेषंचनपुत्रोदातुमर्हति ॥१५९॥
 दर्शनप्रातिभायेतुविधिःस्थात्पूर्वचोदितः १
 दानप्रतिभुविप्रेतेदायादानपिदापयेत् ॥१६०॥

- अदातरिपुनर्दीताविज्ञातप्रकृतावृणम् १
 पञ्चात्प्रतिभुविप्रेतेपरीप्सेत्केनहेतुना ॥१६१॥
 निरादिष्टधनञ्चेत्तुप्रतिभूःस्यादलन्धनः १
 स्वधनादेवतद्द्यान्निरादिष्टइतिस्थितिः ॥१६२॥
 मत्तोन्मत्तार्ताध्यधीनैर्बालेनस्थविरेणवा १
 असम्बद्धकृतञ्चैवथवहारो नसिध्यति ॥१६३॥
 सत्यानभाषाभवतियद्यपिस्यात्प्रतिष्ठिता १
 वहिष्मेद्वाथतेधर्म्भान्नियताद्यावहारिकात् ॥१६४॥
 योगाधमनविक्रीतंयोगदानप्रतियहम् १
 यत्रवाप्युपधिम्पश्येत्तत्सर्वंविनिवर्तयेत् ॥१६५॥
 गृहीतायदिनष्टःस्यात्कुटुम्बार्थेकृतोद्ययः १
 दातव्यम्बान्धवैस्तत्स्यात्प्रविभक्तैरपिस्वतः ॥१६६॥
 कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपिथवहारंयमाचरेत् १
 स्वदेशेवाविदेशेवातंज्यायान्नविचालयेत् ॥१६७॥
 बलाद्भक्तम्बलाद्भुक्तम्बलाद्यच्चापिलेखितम् १
 सर्वान्बलकृतानर्थानकृतान्मनुरब्रवीत् ॥१६८॥
 त्रयःपरार्थेक्लिश्यन्ति साक्षिणःप्रतिभूःकुलम् १
 चत्वारस्तूपचीयन्तेविप्रजातघोषाणिङ्मृषः ॥१६९॥

- अनादेयन्नाददीतपरिक्षीणोऽपिपार्थिवः १
 नचादेयंसमृद्धोऽपिसूक्ष्ममप्यर्थमुत्सृजेत् ॥१७०॥
 अनादेयस्यचादानादादेयस्यचवर्जनात् १
 दौर्बल्यंख्याप्यतेराज्ञःसप्रेत्येहचनश्यति ॥१७१॥
 स्वादानाद्वर्णसंसर्गाद्दुर्बलानांचरक्षणात् १
 बलंसंजायतेराज्ञःसप्रेत्येहचवर्जते ॥१७२॥
 तस्माद्यमद्वस्वामीस्वयंहित्वाप्रियाप्रिये १
 वर्तेतयाम्ययावृत्त्याजितक्रोधोजितेन्द्रियः ॥१७३॥
 यस्त्वधर्मेणकार्याणिमोहात्कुर्यान्नराधिपः १
 अचिरात्तन्दुरात्मानंवशेकुर्वन्तिशत्रवः ॥१७४॥
 कामक्रोधौतुसंयम्ययोऽर्थान्धर्मेणपश्यति १
 प्रजास्तमनुवर्तन्तेसमुद्रमिवसिन्धवः ॥१७५॥
 यःसाधयन्तंछन्देनवेदयेन्निकंनृपे १
 सराज्ञातच्चतुर्भागन्दाप्यस्तस्यचतश्चनम् ॥१७६॥
 कर्मणाऽपिसमंकुर्याद्वनिकायाधमर्णिकः १
 समोऽवकृष्टजातिस्तुदद्याच्छ्रेयांस्तुतच्छनैः ॥१७७॥
 अनेनविधिनाराजामिथोविवदतान्मृणाम् १
 साक्षिप्रत्ययसिद्धानिकार्याणिसमतान्नयेत् ॥१७८॥

कुलजेवृत्तसम्पन्नेधर्मशेसंत्यंवादिदिशि १

महापक्षेधनिन्याय्येनिक्षेपेक्षिपेक्षुधः ॥१७९॥

योयथानिक्षिपेक्षस्तेयमर्थ्यस्यमानवः १

सतथैवग्रहीतयोयंयथायस्यमानवः ॥१८०॥

योनिक्षेपंयाचमानोनिक्षेपुर्नप्रयच्छति १

सयाचःप्रसृज्वाकेनतन्निःक्षेपुर्नप्रयच्छति ॥१८१॥

साक्ष्यभावेप्रणिधिष्विष्योरूपसंनितैः १

अपक्षेःशेषसंन्यस्यहिरण्यन्तस्यसम्भवतः ॥१८२॥

सयदिप्रतिपद्येतयथान्यस्तंयथाकृतम् १

नतत्रविद्यतेकिंचिद्यत्परैरंभियुज्यते ॥१८३॥

तेषान्नदद्यादितुतद्धिरण्यंयथाविधि १

उभोनिगृह्यदाप्यःस्यादितिधर्मस्यधारणा ॥१८४॥

निक्षेपोपनिधीनित्यनंदेयौप्रत्यनन्तरे १

नश्यतोविनिपातेतावन्निपातेत्वनाशिनौ ॥१८५॥

स्वयमेवतुयोदद्यान्मृतस्यप्रत्यनन्तरे १

नस्मृत्प्रज्ञानियोक्तव्येननिक्षेपुर्नबन्धुभिः ॥१८६॥

अच्छलेनैवचान्तिच्छेत्तमर्थ्यमीतिपूर्वकम् १

विचार्यतस्यवावृत्तंसाम्नेषपरिसाधयेत् ॥१८७॥

- निक्षेपेष्वेषु सर्वेषु विधिः स्यात्परिसाधने १
- समुद्रेनाप्युयात्किंचिद्यदितस्मान्नसंहरेत् ॥१८६॥
- चौरैर्हृतं जलेनोढमग्निनादग्धमेव वा १
- नदद्याद्यदितस्मात्सनसंहरति किंचन ॥१८७॥
- निक्षेपस्यापहर्तारमनिक्षेप्तारमेव च १
- सर्वैरुपायैरन्विच्छेच्छपथैश्चैव वेदिकैः ॥१८८॥
- यो निक्षेपन्नार्पयति यश्चानि क्षिप्ययाचते १
- तावुभौ चौरवच्छास्यो दाप्यो वा तत्समन्दमम् ॥१८९॥
- निक्षेपस्यापहर्तारन्तत्समन्दापयेद्दमम् १
- तथोपनिधिहर्तारमविशेषेण पार्थिवः ॥१९०॥
- उपधाभिन्नयः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः १
- ससहायः सहन्तयः प्रकाशं विविधैर्बधैः ॥१९१॥
- निक्षेपो यः कृतो येन यावांश्च कुलसन्निधौ १
- तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवन् दण्डमर्हति ॥१९२॥
- मिथोदायः कृतो येन गृहीतो मिथ एव वा १
- मिथ एव प्रदातव्यो यथादायस्तथा ग्रहः ॥१९३॥
- निक्षिप्तस्य धनस्यैव म्प्रीत्योपनिहितस्य च १
- राजा विनिर्णयं कुर्यादक्षिण्वन्यासधारिणम् ॥१९४॥

विक्रीणीतेपरस्यस्वंयोऽस्वामीस्वाम्यसम्मतः ॥ १९७ ॥
 नतन्नयेतसाक्ष्यन्तुस्तेनमस्तेनमात्मनिगम् ॥ १९८ ॥
 अवहार्योभिवेच्यैवसान्वयःषट्शतम्दमम् ॥ १९९ ॥
 निरन्वयोऽनपसरःप्राप्तःस्याद्यौरकिंत्विषम् ॥ २०० ॥
 अस्वामिनाकृतोयस्तुदायोविक्रयएववा ॥ २०१ ॥
 अकृतःसतुविज्ञेयोबपहारेयथास्थितिः ॥ २०२ ॥
 सम्भोगोदृश्यतेयत्रनदृश्येताग्रमःकुचित् ॥ २०३ ॥
 आगमःकारणस्तत्रमसम्भोगइतिस्थितिः ॥ २०४ ॥
 विक्रयाद्योधनंकिंचिद्भूत्वात्कुलसन्निधौ ॥ २०५ ॥
 क्रयेणसविशुद्धंहिन्यत्यंतोलभतेधनम् ॥ २०६ ॥
 अथमूलमनाहार्यमप्रकाशक्रयप्रोदितः ॥ २०७ ॥
 अदण्ड्योमुच्यतेराज्ञानांष्टिकोलभतेधनम् ॥ २०८ ॥
 नान्यदन्येनसंसृष्टरूपंस्विक्रयमर्हति ॥ २०९ ॥
 नचासारंनचन्यूनन्नदूरेनतिसोहितम् ॥ २१० ॥
 अन्यांचेद्दर्शयित्वाऽन्यसवोदुःकन्याप्रदीयसे ॥ २११ ॥
 उभेतेएकमुल्केनवहेदित्यब्रवीन्मनुः ॥ २१२ ॥
 नोन्मत्तायानकुष्ठित्यान्चयास्पृष्टमेथुना ॥ २१३ ॥
 पूर्वदोषानभिख्याप्यप्रदातादण्डमर्हति ॥ २१४ ॥

- ऋत्विग्यदिवृतोयज्ञेस्वकर्मपरिहापयेत् १
 तस्यकर्म्मीनुरूपेणदेयोऽशःसहकर्तृभिः ॥२०६॥
 दक्षिणासुचदत्तासुस्वकर्मपरिहापयन् १
 कृत्स्नमेवलभेतांशमन्येनैवचकारयेत् ॥२०७॥
 यस्मिन्कर्मणियास्तुस्युरूक्ताःप्रत्यंगदक्षिणाः १
 सएवताजाददीतभजेरन्सर्वएववा ॥२०८॥
 रथंहरेतचाध्वर्युर्ब्रह्माधानेचषाजिनम् १
 होतावाऽपिहरेदध्वमुद्गाताचाप्यनःक्रये ॥२०९॥
 सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे १
 तृतीयिनस्तृतीयांशास्तुर्थांशापादिनः ॥२१०॥
 सम्भूयस्वानिकर्मीणिकुर्वद्भिरिहमानवैः १
 अनेनविधियोगेनकर्तृयांशप्रकल्पना ॥२११॥
 धर्मार्थयेनदत्तंस्यात्कस्मैचिद्याचतेधनम् १
 पञ्चाञ्चनतथातत्स्यान्नदेयन्तस्यतद्भवेत् ॥२१२॥
 यदि संसाधयेत्तत्तुदपीहोभेनवापुनः १
 राज्ञादाप्यःसुवर्णस्यात्तस्यस्तेयस्यनिष्कृतिः ॥२१३॥
 दत्तस्येषोदिताधर्म्यायथावदनपक्रिया १
 अतउर्द्ध्वप्रवस्थामिवेतनस्यानपक्रियाम् ॥२१४॥

- भृतो नार्त्तो न कुर्याद्योदपीत्कर्मयथोदितम् १
- सदण्डः कृष्णलान्यष्टौ न देयं चास्य वेतनम् ॥२१५॥
- आर्त्तस्तु कुर्यात्सुस्थः स न यथाभाषितमादितः १
- स दीर्घस्यापि कालस्य तत्सभेतैव वेतनम् ॥२१६॥
- यथोक्तमार्त्तः सुस्थो वायस्तत्कर्म न कारयेत् १
- न तस्य वेतनन्देयमल्पो न स्यापि कर्मणः ॥२१७॥
- एष धर्म्मोऽखिलेनोक्तो वेतनादानकर्मणः १
- अतर्द्धमप्रवक्ष्यामि धर्म्मसमयभेदिनाम् ॥२१८॥
- योगामदेशसंधानां कृत्वा सत्येन संविदम् १
- विसंवदेन्न रोलोभातं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥२१९॥
- निगृह्य दापयेच्चैनं समयय्यभिचारिणम् १
- चतुःसुवर्णान् षष्पिष्काञ्छतमानं च राजतम् ॥२२०॥
- एतद्दण्डविधिं कुर्याज्जार्मिकः पृथिवीपतिः १
- यामजातिसमूहेषु समयय्यभिचारिणाम् ॥२२१॥
- क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् १
- सोऽन्तर्दशाहातद्व्यन्दद्याच्चैवाद्दीत च ॥२२२॥
- परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नापि दापयेत् १
- आददानोददच्चैव राज्ञा दण्डः शतानि षट् ॥२२३॥

- यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायप्रयच्छति १
 तस्यकुर्यान्नृपोदण्डंस्वयंषणवतिम्पणान् ॥२२४॥
 अकन्येतितुयःकन्याम्ब्रूयाद्वेषेणमानवः १
 सशतम्प्राप्नुयादण्डन्तस्यादोषमदर्शयन् ॥२२५॥
 पाणियहणिकामंत्राःकन्यास्वेवप्रतिष्ठिताः १
 नाकन्यामुक्चिन्नृणांलुप्तधर्मक्रियाहिताः ॥२२६॥
 पाणियहणिकामंत्रानियतन्दारलक्षणम् १
 तेषान्निष्ठातुविज्ञेयाविद्वद्भिःसप्तमेपदे ॥२२७॥
 यस्मिन्यस्मिन्कृतेकार्येयस्येहानुशयोभवेत् १
 तमनेनविधानेनधर्म्येपथिनिवेशयेत् ॥२२८॥
 पशुषुस्वामिनांचैवपालानांचयतिक्रमे १
 विवादंसम्प्रवक्ष्यामियथावद्भर्तृत्वतः ॥२२९॥
 दिवावक्तव्यतापालेरात्रौस्वामिनितद्गृहे १
 योगक्षेमेन्यथाचेत्तुपालोवक्तव्यतामियात् ॥२३०॥
 गोपःक्षीरभृतोयस्तुसदुद्धादशतोवराम् १
 गोस्वाम्यनुमतेभृत्यःसास्यात्पालेभृतेभृतिः ॥२३१॥
 नष्टंविनष्टंकृमिभिःश्वहतंविषमेमृतम् १
 हीनम्पुरुषकारेणप्रदद्यात्पालएवतु ॥२३२॥

विघुथतुहृतंचौरेर्नपालोदातुमर्हति ।
 यदिदेशेचकालेचस्वामिनःस्वस्यशंसति ॥२३३॥
 कर्णोचर्मचबालांश्चवस्तिंस्नायुंचरोचनाम् ।
 पशुषुस्वामिनान्दद्यान्मृतेष्वंगानिदर्शयेत् ॥२३४॥
 अजाविकेतुसंरुद्धेवृकैःपालेत्त्वनायति ।
 याम्प्रसत्यवृकोहन्यात्पालेत्तत्किल्बिषम्भवेत् ॥२३५॥
 तासांचेदवरूद्धानांचरन्तीनाम्भिथोवने ।
 यामुत्प्लुत्यवृकोहन्यान्पालेत्तत्रकिल्बिषी ॥२३६॥
 धनुःशतम्परीहारोयामस्यस्यात्समन्ततः ।
 शम्याप्लुतास्त्रयोवापित्रिगुणोनगरस्यतु ॥२३७॥
 तत्रापरिवृतन्धान्यंविहिंस्युःपशवोयदि ।
 नतत्रप्रणयेद्दण्डन्नृपतिःपशुरक्षिणाम् ॥२३८॥
 वृत्तिन्तत्रप्रकुर्वीतयामुष्ट्रोनाविलोकयेत् ।
 छिद्रंचघारयेत्सर्वंश्चशूकरमुखानुगम् ॥२३९॥
 पथिक्षेत्रेपरिवृतेयामान्तीयेत्यवापुनः ।
 सपालःशतदण्डाहोविपालान्वारयेत्पशून् ॥२४०॥
 क्षेत्रेष्वन्येषुतुपशुःसपादम्पणमर्हति ।
 सर्वत्रतुसदोदेयःक्षेत्रिकस्येतिधारणा ॥२४१॥

- अनिर्दशाहंगांसूतांवृषान्देवपशून्स्तथा १
 सपालान्वाविपालान्वानदण्ड्यान्मनुरब्रवीत् ॥२४२॥
 क्षेत्रिकस्यात्ययेदण्डोभागाद्दशगुणोभवेत् १
 ततोर्द्धदण्डोभृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रिकस्य तु ॥२४३॥
 एतद्विधानमातिष्ठेद्धार्मिकः पृथिवीपतिः १
 स्वामिनांचपशूनांचपालानांचयत्तिक्रमे ॥२४४॥
 सीमाम्प्रतिसमुत्पन्नेविवादेयामयोर्द्वयोः १
 ज्यैष्ठेमासिनयेत्सीमांसुप्रकाशेषुसेतुषु ॥२४५॥
 सीमावृक्षांश्चकुर्वीतम्ययोधाश्चत्थकिंशुकान् १
 शाल्मलीन्सालतालांश्चक्षीरिणश्चैवपादपान् ॥२४६॥
 गुल्मान्वेणूंश्चविविधाञ्छमीवल्लीस्थलानिच १
 शरान्कुञ्जकगुल्माञ्चतथासीमाननश्यति ॥२४७॥
 तडागान्युदपानानिवाप्यः प्रस्रवणानिच १
 सीमासन्धिषुकार्थ्याणिदेवतायतनानिच ॥२४८॥
 उपच्छन्नानिचान्यानिसीमालिंगानिकारयेत् १
 सीमाज्ञानेनृणांवीक्ष्यनित्यंलोकेविपर्ययम् ॥२४९॥
 अश्मनोऽस्थीनिगोबालांस्तुषान्भस्मकपालिकाः १
 करीषमिष्टकांगाराञ्छर्कराबालुकास्तथा ॥२५०॥

यानिचैवम्प्रकाराणिकालाद्भूमिर्नभक्षयेत् १
 तानिसन्धिषुसीमायामप्रकाशानिकारयेत् ॥२५१॥
 एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमां राजा विषदमानयोः १
 पूर्वभुक्त्वा च सततमुदकस्यागमेन च ॥२५२॥
 यदि संशय एव स्यात्सिङ्गानामपि दर्शने १
 साक्षिप्रत्यय एव स्यात्सीमावादविनिर्णयः ॥२५३॥
 ग्रामीयककुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः १
 प्रष्टव्याः सीमलिंगानितयोश्चैव विवादिनोः ॥२५४॥
 ते पृष्ठास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीम्नि निश्चयम् १
 निबद्धीयात्तथा सीमां सर्वां स्तां चैव नामतः ॥२५५॥
 शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीक्ष्य ग्विणोरक्तवाससः १
 सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्नयेयुस्ते समं जसम् ॥२५६॥
 यद्योक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः १
 विपरीतं नयन्तस्तु दाप्याः स्युर्द्विशतन्दमम् ॥२५७॥
 साक्ष्यभावे तु चत्वारो ग्रामाः सामन्तवासिनः १
 सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयताराजसन्निधौ ॥२५८॥
 सामन्तानामभावे तु मौलानां सीम्नि साक्षिणाम् १
 इमानप्यनुयुंजीत पुरुषान्वनगोचरान् ॥२५९॥

- याधाञ्छाकुनिकान्गोपान्कैवर्तीन्मूलखानकान् १
 बालयाहानुंच्छवृतीनन्यांश्चवनचारिणः ॥२६०॥
 तेपृष्ठास्तुयथाब्रूयुःसीमासन्धिषुलक्षणम् १
 तत्तथास्थापयेद्वाजाधर्मेणयामयोर्द्वयोः ॥२६१॥
 क्षेत्रकूपतडोगानामारामस्यगृहस्यच १
 सामन्तप्रत्ययोक्षेयःसीमासेतुविनिर्णयः ॥२६२॥
 सामन्ताश्चेन्मृषाब्रूयुःसेतोविषदसान्नुणाम् १
 सर्वेपृथक्पृथग्दण्ड्यारज्ञामध्यमसाहसम् ॥२६३॥
 गृहन्तडागमारामंक्षेत्रंवाभीषयाहरन् १
 शतानिपंचदण्ड्यःस्यादज्ञानाद्विशतोदमः ॥२६४॥
 सीमायामविषत्वायांस्वयंराजैवधर्मवित् १
 प्रदिशेद्भूमिमेतेषामुपकारादितिस्थितिः ॥२६५॥
 एषोऽखिलेनाभिहितोधर्मःसीमाविनिर्णयि १
 अतर्जुर्द्वम्प्रवक्ष्यामिवाक्पाठ्यविनिर्णयम् ॥२६६॥
 शतम्ब्राह्मणमाकुर्व्यक्षत्रियोदण्डमर्हति १
 वैश्योऽप्यर्द्धशतंदेवाशूद्रस्तुब्रधमर्हति ॥२६७॥
 पंचाशद्ब्राह्मणोदण्ड्यःक्षत्रियस्याभिशंसने १
 वैश्येस्यादर्द्धपंचाशच्छूद्रेद्वादशकोदमः ॥२६८॥

समवर्णेद्विजातीनान्दादशैवयतिक्रमे १

वादेष्ववचनीयेषुतदेवद्विगुणम्भवेत् ॥२६९॥

एकजातिर्द्विजातींस्तुवाचादारूण्याक्षिपन् १

जिह्वायाःप्राप्नुयाच्छेदंजघन्यप्रभवोहिसः ॥२७०॥

नामजातियहन्त्वेषामभिद्रोहेणकुर्वतः १

निक्षेपोऽथोमयःशंकुर्ज्वलन्नास्येदशांगुलः ॥२७१॥

धर्मोपदेशन्दर्पेणविप्राणामस्यकुर्वतः १

तप्तमासेचयेनैलंवक्त्रेश्रोत्रेचपार्थिवः ॥२७२॥

श्रुतन्देशंचजातिंचकर्मशारीरमेवच १

वितथेनब्रुवन्दपीडाप्यःस्याद्विशतन्दमम् ॥२७३॥

काणंवाऽन्यथवाखंजमन्यंवाऽपितथाविधम् १

तथ्येनापिब्रुवन्दाप्योदण्डंकार्षापणावरम् ॥२७४॥

मातरम्पितरंजायाम्भ्रातरन्तनयंगुरुम् १

आक्षारयञ्छतन्दाप्यःपन्थानंचाददहुरोः ॥२७५॥

ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यान्तुदण्डःकार्योविजानता १

ब्राह्मणेसाहसःपूर्वःक्षत्रियेत्वेवमध्यमः ॥२७६॥

विदूश्चूद्रयोरेवमेवस्वजातिम्प्रतितन्वतः १

हेदवर्जम्प्रणयनन्दण्डस्येतिविनिश्चयः ॥२७७॥

- एषदण्डविधिःप्रोक्तोवाक्पारुथस्यतन्वतः १
 अतुर्द्धम्प्रवक्ष्यामिदण्डपारुथनिर्णयम् ॥२७८॥
 येनकेनचिदंगेनहिंस्याच्चेष्टमन्त्यजः १
 छेत्रयन्ततदेवास्यतन्मनोरनुशासनम् ॥२७९॥
 पाणिमुद्यम्यदण्डंवापाणिच्छेदनमर्हति १
 पादेनप्रहरन्कोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥२८०॥
 सहासनमभिप्रेप्सुत्कृष्टस्यापकृष्टजः १
 कट्यांकृतांकोनिर्वीस्यःस्फिचंवास्यावकर्त्तयेत् ॥२८१॥
 अवनिष्ठीवतोदपीद्वावोष्ठौछेदयेन्नृपः १
 अवमूत्रयतोमेढ्रमवशर्जयतोगुदम् ॥२८२॥
 केशेषुगृह्णतोहस्तौछेदयेद्विचारयन् १
 पादयोर्द्वाढिकायांचयीवायांवृषणेषुच ॥२८३॥
 त्वग्भेदकःशतन्दण्ड्योलोहितस्यचदर्शकः १
 मांसभेत्तातुषभिष्कान्प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥२८४॥
 वनस्पतीनांसर्वेषामुपभोगोयथायथा १
 तथातथादमःकार्योहिंसायामितिधारणा ॥२८५॥
 मनुथाणाम्पशूनांचदुःखायप्रहृतेसति १
 यथायथामहद्दुःखन्दण्डंकुर्यात्तथातथा ॥२८६॥

अंगावपीउनायांचव्रणशोणितयोस्तथा ।
 समुत्पन्नस्य द्वाप्यसर्वदण्डमथापिवा ॥२८७॥
 द्रव्याणि हिंस्याद्योयस्य ज्ञानतोऽपिवा ।
 सतस्योत्पादयेत्तुष्टिं रजोद्वयचतुस्समम् ॥२८८॥
 चर्मचार्मिकभाण्डेषु काष्ठलोष्ठमयेषु च ।
 मूल्याः पञ्चगुणोदण्डः पुष्पमूलफलेषु च ॥२८९॥
 यानस्य चैव यातुष्वयानस्वामिन एव च ।
 दशातिवर्तनस्य बहुः शेषे दण्डो विधीयते ॥२९०॥
 छिन्ननास्ये भग्नयुगेतिर्य्यक् प्रतिमुखागते ।
 अक्षभंगे च यानस्य क्रभंगे तथैव च ॥२९१॥
 छेदने चैव यंत्राणां योक्तारश्चोस्तथैव च ।
 आक्रान्दे च्चाप्यपैहीति न दण्डमनुरब्रवीत् ॥२९२॥
 यत्रापवर्तते युरभं कै गुणयात्सजकस्य तु ।
 तत्र स्वामी भवेद्दण्डो हिंसायान्द्रिशतन्दमम् ॥२९३॥
 प्राजकश्चेद्भवेदाप्तः प्राजक्रोदण्डमर्हति ।
 युयस्थाः प्राजकैः नाप्ते सर्वे दण्ड्याः शतं शतम् ॥२९४॥
 सचेतुपथि संरुद्धः पशुभिर्वीरथेन वा ।
 प्रमापयेत्प्राणभृतस्त्वदण्डो विचारितः ॥२९५॥

- मनुष्यमारणेशिपिचौरवत्किल्बिषमभवेत् ॥ १ ॥
 प्राणभृत्सुमहत्स्वर्द्धगोणजोष्हयादिषु ॥ २९६ ॥
 शुद्रकाणाम्पशूनान्तुहिंसायान्द्विषतोदमः ॥ १ ॥
 पंचाशनुभवेद्दण्डःशुभेषुमृगपक्षिषु ॥ २९७ ॥
 गर्दभाजाविकानान्तुदण्डःस्यात्पंचमाषिकः ॥ १ ॥
 माषकस्तुभवेद्दण्डःश्वशूकरनिपातने ॥ २९८ ॥
 भार्य्यापुत्रवदासश्शिष्योभ्राताचसोदरः ॥ १ ॥
 प्राप्तापराधास्ताज्याःस्थूरज्वावेणुदलेनवा ॥ २९९ ॥
 पृष्ठतस्तुशरीरस्यनोतमंगेकथंचन ॥ १ ॥
 अतोऽन्यथातुप्रहरनप्राप्तःस्याच्चौरकिल्बिषम् ॥ ३०० ॥
 एषोऽखिलेनाभिहितोदण्डपास्त्यनिर्णयः ॥ १ ॥
 स्तेनस्यातःप्रवक्ष्यामिविधिन्दण्डविनिर्णये ॥ ३०१ ॥
 परमंयत्नमातिष्ठेत्स्तेनानान्निग्रहेनृपः ॥ १ ॥
 स्तेनानान्निग्रहादस्ययशोराष्ट्रंचवर्द्धते ॥ ३०२ ॥
 अभयस्यहियोदातासंपूज्यःसततन्नृपः ॥ १ ॥
 सत्रंहिवर्द्धतेतस्यसदेवाभयदक्षिणम् ॥ ३०३ ॥
 सर्वतोधर्मषड्भागोराज्ञोभवतिरक्षतः ॥ १ ॥
 अधर्मीदपिषड्भागोभवत्यस्यक्षरक्षतः ॥ ३०४ ॥

यदधीतेयद्यजतेयद्दातियदर्वति १

तस्यषड्भागभायाजासम्यग्भवतिरक्षणात् ॥३०५॥

रक्षन्धर्मेणभूतानिराजाबध्नांश्चधातयन् १

यजतेऽहरहर्यज्ञैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥३०६॥

योऽरक्षन्बलिमादत्तेकरंशुल्कंचपार्थिवः १

प्रतिभागंचदण्डंचससद्योनरकंचजेत् ॥३०७॥

अरक्षितारंराजानम्बलिषड्भागहारिणम् १

तमाहुःसर्वलोकस्यसमयमलहारकम् ॥३०८॥

अनपेक्षितमर्थ्यादं नास्तिकंविप्रलुम्पकम् १

अरक्षितारमत्तारंनृपंविद्यादधोगतिम् ॥३०९॥

अधार्मिकंत्रिभिर्न्यायेर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः १

निरोधनेनबन्धेनविविधेनबधेनच ॥३१०॥

नियहेणहिपापानांसाधूनांसंयहेणच १

द्विजातयश्चेज्याभिःपूयन्तेसततंनृपाः ॥३११॥

क्षन्तयम्प्रभुणानित्यंक्षिपतांकार्थिणान्नृणाम् १

बालवृद्धातुराणांचकुर्वताहितमात्मनः ॥३१२॥

यःक्षिप्तोमर्षयत्यातैस्तेनस्वर्गेमहीयते १

यस्त्वैश्वर्यान्नक्षमतेनरकन्तेनगच्छति ॥३१३॥

- राजास्तेनेनगन्तव्योमुक्तकेशेनधावता १
- आचक्षणेनतनस्तेयमेवंकर्मास्मिशाधिभाम् ॥३१४॥
- स्कन्धेनादायमुसलंलगुडंवापिखादिरम् १
- शक्तिंचोभयतस्तीक्ष्णामायसन्दण्डमेववा ॥३१५॥
- शासनाद्वाविमोक्षाद्वास्तेनःस्तेयाद्विमुच्यते १
- अशासित्वातुतंराजास्तेनस्याप्नोतिकित्विषम् ॥३१६॥
- अन्नादेभ्रूणहमार्ष्टिपत्योभार्यापचारिणी १
- गुरोश्चिथय्याज्यस्तेनोराजनिकित्विषम् ॥३१७॥
- राजनिर्द्धूतदण्डास्तुकृत्वापापानिमानवाः १
- निर्मलाःस्वर्गमायान्तिसन्तःसुकृतिनोयथा ॥३१८॥
- यस्तुरज्जुघटंकूपाद्वरेन्निन्द्याच्चयःप्रपाम् १
- सदण्डम्प्राप्नुयान्भाषन्तच्चतस्मिन्समाहरेत् ॥३१९॥
- धान्यन्दशभ्यःकुम्भेभ्योहरतोभ्यधिकम्बधः १
- शेषेभ्येकादशगुणन्दाप्यस्तस्यचतुर्जनम् ॥३२०॥
- तथाधरिममेयानांशतादभ्यधिकेबधः १
- सुवर्णरजतादीनामुत्तमानांचवाससाम् ॥३२१॥
- पंचाशतस्त्वभ्यधिकेहस्तच्छेदनमिथते १
- शेषेत्वेकादशगुणम्भूत्याद्दण्डम्प्रकल्पयेत् ॥३२२॥

- पुरुषाणांकुलीनानान्मारीणांचविशेषतः ।
 मुख्यानांचैवरत्नानांहरणेबन्धमर्हति ॥३२३॥
 महापशूनांहरणेशस्त्राणामौषधस्यच ।
 कालमासाश्चकार्य्यंचदण्डंराजाप्रकल्पयेत् ॥३२४॥
 गोषुब्राह्मणसंस्थासुहूरिकायाश्चभेदने ।
 पशूनांहरणेचैवसद्यःकार्य्योर्ध्वपादिकः ॥३२५॥
 सूत्रकार्पासकिष्कानांगोमयस्यगुडस्यच ।
 दध्नःसीरस्यतक्षस्यपानीयस्यतृणस्यच ॥३२६॥
 वेणुवैदलभाण्डानांलवणानान्तथैवच ।
 मृन्मयानांचहरणेमृदोभस्मनएवच ॥३२७॥
 मत्स्यानाम्पक्षिणांचैवतैलस्यचघृतस्यच ।
 मांसस्यमधुनचैवयज्ञान्यत्पशुसम्भवम् ॥३२८॥
 अन्येषांचैवमादीनाम्मद्यानामोदनस्यच ।
 पक्वान्नानांचसर्वेषान्तन्मूल्याद्विगुणोदमः ॥३२९॥
 पुष्पेषुहरितेधान्येगुल्मवल्लीनगेषुच ।
 अन्येष्वपरिपूतेषुदण्डःस्यात्पंचकृष्णलः ॥३३०॥
 परिपूतेषुधान्येषुशाकमूलफलेषुच ।
 निरन्वयेशतन्दण्डःसान्वयेर्ध्वशतन्दमः ॥३३१॥

- स्यात्साहसन्त्वन्वयवत्प्रसभं कर्मयत्कृतम् १
 निरन्वयम्भवेत्स्तेयं हृत्वा पश्यते च यत् ॥३३२॥
 यस्त्वेतान्युपकृप्तानि द्रव्याणि स्तेनयेन्नरः १
 तमाद्यन्दण्डयेद्राजाय चाग्निं चोरयेद्ब्रह्मात् ॥३३३॥
 येन येन यथाङ्गेन स्तेनो नृषु विचेष्यते १
 तत्र देवहरे तस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ॥३३४॥
 पिताचार्यः सुहृन्माता भार्य्या पुत्रः पुरोहितः १
 नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्तियः स्वधर्मे न तिष्ठति ॥३३५॥
 कार्षापणम्भवेद्दण्ड्यो यत्रान्यः प्राकृतोजनः १
 तत्र राजा भवेद्दण्ड्यः सहस्रमिति धारणा ॥३३६॥
 अष्टापाद्यन्तु शूद्रस्य स्तेये भवति किल्बिषम् १
 षोडशैव तु वैश्यस्य द्वात्रिंशत्क्षत्रियस्य च ॥३३७॥
 ब्राह्मणस्य चतुःषष्टिः पूर्णवापिशतम्भवेत् १
 द्विगुणा वा चतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविज्ञिसः ॥३३८॥
 वानस्पत्यम्भूलफलन्दार्वाग्न्यर्थन्तथैव च १
 तृणं च गोभ्यो यासार्थं मस्ते यम्मनुरब्रवीत् ॥३३९॥
 योऽन्दादायिनो हस्तास्त्रिष्वेत ब्राह्मणो धनम् १
 याजनाध्यापनेनापि यथास्तेन स्तथैव सः ॥३४०॥

- द्विजोऽध्वगःक्षीणवृत्तिर्द्विविषूदेचमूलके १
 आददानःपरक्षेत्रान्नदण्डुन्दातुमर्हति ॥३४१॥
 असन्धितानांसन्ध्यातासन्धितानांचमोक्षकः १
 दासाश्वरथहर्ताचप्राप्तःस्याच्चौरकिल्बिषम् ॥३४२॥
 अनेनविधिनाराजाकुर्वीणःस्तेननियहम् १
 यशोऽस्मिन्प्राप्नुयात्सोकेप्रेत्यचानुत्तमंसुखम् ॥३४३॥
 ऐन्द्रंस्थानमभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमवयम् १
 नोपेक्षेतक्षणमपिराजासाहसिकन्नरम् ॥३४४॥
 वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैवदण्डेनैवचहिंसतः १
 साहसस्यनरःकर्ताविज्ञेयःपापकृत्तमः ॥३४५॥
 साहसेवर्तमानन्तुयोमर्षयतिपार्थिवः १
 सविनाशं ब्रजत्याशुविद्वेषं चाधिगच्छति ॥३४६॥
 न मित्रकारणाद्राजाविपुलाद्वाधनागमात् १
 समुत्सृजेत्साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ॥३४७॥
 शस्त्रन्द्विजातिभिर्यास्यन्धर्मोयत्रोपरूध्यते १
 द्विजातीनांचवर्णीनांविप्लवेकालकारिते ॥३४८॥
 आत्मनश्चपरित्राणेदक्षिणानांचसंगरे १
 स्त्रीविप्राभ्युपपत्नौचघ्नन्धर्मेणनदुष्यति ॥३४९॥

- गुरुंवाबालवृद्धौवाब्राह्मणंवाबहुश्रुतम् १
 आततायिनमायान्तंहन्यादेवाविचारयन् ॥३५०॥
 नाततायिबधेदोषोहन्तुर्भवतिकश्चन १
 प्रकाशंवाऽप्रकाशंवामन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥३५१॥
 परदाराभिमर्षेषुप्रवृत्तान्मृन्महीपतिः १
 उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिद्वयित्वाप्रवासयेत् ॥३५२॥
 तत्समुत्थोहिलोकस्यजायतेवर्णसिंकरः १
 येनमूलहरोऽधर्मःसर्वनाशायकल्पते ॥३५३॥
 परस्यपत्न्यापुरुषःसम्भाषांयोजयन्रहः १
 पूर्वमाक्षारितोदोषैःप्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥३५४॥
 यस्त्वनाक्षारितःपूर्वमभिभाषेतकारणात् १
 नदोषम्प्राप्नुयात्किञ्चिन्नहितस्यव्यतिक्रमः ॥३५५॥
 परस्त्रियंयोऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्येवनेऽपिवा १
 नदीनांवाऽपिसम्भेदेससंग्रहणमाप्नुयात् ॥३५६॥
 उपचारक्रियाकेलिःस्पर्शोभूषणवाससाम् १
 सहस्रदासनंचैवसर्वसंग्रहणंस्मृतम् ॥३५७॥
 स्त्रियंस्पृशेद्देशेयःस्पृष्टोवामर्षयेत्तया १
 परस्परस्यानुमतेसर्वसंग्रहणंस्मृतम् ॥३५८॥

- अब्राह्मणःसंयहणेप्राणान्तन्दणउमर्हति १
चतुर्णीमपिवर्णीनान्दारारक्ष्यतमाःसदा ॥३५९॥
भिक्षुकावन्दिनश्चैवदीक्षिताःकारवस्तथा १
सम्भाषणंसहस्रीभिःकुर्युरप्रतिवारिताः ॥३६०॥
नसम्भाषाम्परस्त्रीभिःप्रतिषिद्धःसमाचरेत् १
निषिद्धोभाषमाणस्तुसुवर्णन्दणउमर्हति ॥३६१॥
नैषचारणदारेषुविधिर्नीत्सोपजीविषु १
सज्जयन्तिहितेनारीर्निगूढाश्चारयन्तिच ॥३६२॥
किंचिदेवतुदाप्यःस्यात्सम्भाषान्ताभिराचरन् १
प्रेथासुचैकभक्तासुरहःप्रव्रजितासुच ॥३६३॥
योऽकामान्दूषयेत्कन्यांससद्योबधमर्हति १
सकामान्दूषयंस्तुल्योनबधम्प्राप्नुयान्नरः ॥३६४॥
कन्याम्भजन्तीमुत्कृष्टन्नकिंचिदपिदापयेत् १
जघन्यंसेवमानान्तुसंयतांवासयेद्दहे ॥३६५॥
उत्तमांसेवमानस्तुजघन्योबधमर्हति १
शुल्कन्दद्यात्सेवमानःसमामिच्छेत्पितायदि ॥३६६॥
अभिषद्यतुयःकन्यांकुर्याद्द्वर्पेणमानवः १
तस्याशुकर्त्येअंगुल्यौदण्डं चार्हतिषट्शतम् ॥३६७॥

- सकामान्दूषयंस्तुल्योनांगुलिच्छेदमाप्नुयात् १
 दिशतन्तुदमन्दाप्यःप्रसंगविनिवृत्तये ॥३६८॥
 कन्यैवकन्यायाकुर्यात्तस्याःस्याद्विशतोदमः १
 शुल्कंचद्विगुणन्दद्याच्छिफाभैवाप्नुयाद्दश ॥३६९॥
 यातुकन्यामप्रकुर्यात्स्त्रीसासद्योमौण्ड्यमर्हति १
 अंगुल्योरेववाच्छेदंस्वरेणोदहनन्तथा ॥३७०॥
 भर्तारंलंघयेद्यातुस्त्रीज्ञातिगुणदर्पिता १
 तांश्वभिःखादयेद्राजासंस्थानेबहुसंस्थिते ॥३७१॥
 पुमांसन्दाहयेत्पापंशयनेतप्तआयसे १
 अभ्यादध्युक्काष्ठानितत्रदद्येतपापकृत् ॥३७२॥
 संवत्सराभिःशस्तस्यदुष्टस्यद्विगुणोदमः १
 व्रात्ययासहसंवासेचाण्डाल्यातावदेवतु ॥३७३॥
 शूद्रोगुप्तमगुप्तंवाद्वाजातंवर्णमावसन् १
 अगुप्तमंगसर्वस्वैर्गुप्तंसर्वेणहीयते ॥३७४॥
 वैश्यःसर्वस्वदण्डःस्यात्संवत्सरनिरोधतः १
 सहस्रंक्षत्रियोदण्ड्योमौण्ड्यंमूत्रेणचार्हति ॥३७५॥
 ब्राह्मणीयद्यगुप्तान्तुगच्छेतांवैश्यपार्थिवौ १
 वैश्यम्पंचशतंकुर्यात्क्षत्रियन्तुसहस्रिणम् ॥३७६॥

उभावपितुतावेवब्राह्मण्यागुप्तयासह १
 विप्लुतोऽमूद्रवद्दण्ड्योदग्धयोवाकटाग्निना ॥३७७॥
 सहस्रम्ब्राह्मणोदण्ड्योगुप्तांविप्राम्बलाङ्गजन् १
 शतानिपंचदण्ड्यःस्यादिच्छन्त्यासहसंगतः ॥३७८॥
 मौण्ड्यम्प्राणान्तिकोदण्डोब्राह्मणस्यविधीयते १
 इतरेषान्तुवर्णीनान्दण्डःप्राणान्तिकोभवेत् ॥३७९॥
 नजातुब्राह्मणंहन्यात्सर्वपापेष्वपिस्थितम् १
 राष्ट्रादेनंवहिःकुर्यात्समयधनमक्षतम् ॥३८०॥
 नब्राह्मणबधाद्भयानधर्मोविद्यतेभुवि १
 तस्मादस्यबधंराजामनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥३८१॥
 वैश्यश्चेत्क्षत्रियांगुप्तांवैश्यांवाक्षत्रियोव्रजेत् १
 योब्राह्मण्यामगुप्तायान्तावुभौदण्डमर्हतः ॥३८२॥
 सहस्रम्ब्राह्मणोदण्ड्योऽप्योगुप्तेतुतेव्रजन् १
 मूद्रायांक्षत्रियविशोःसाहस्रोवैभवेद्दमः ॥३८३॥
 क्षत्रियायामगुप्तायांवैश्येपंचशतन्दमः १
 मूत्रेणमौण्ड्यमिच्छेतुक्षत्रियोदण्डमेववा ॥३८४॥
 अगुप्तेक्षत्रियावैश्येमूद्रांब्राह्मणोव्रजन् १
 शतानिपंचदण्ड्यःस्यात्सहस्रन्त्वन्त्यजस्त्रियम् ॥३८५॥

- यस्यस्तेनःपुरेनास्तिनान्यस्त्रीगोनदुष्टवाक् १
 नसाहसिकदण्डघ्नोसराजाशक्रलोकभाक् ॥३८६॥
 एतेषान्निग्रहोराज्ञःपंचानांविषयेस्वके १
 साम्राज्यकृत्सजात्येषुलोकेचैवयशस्करः ॥३८७॥
 ऋत्विजंयस्थजेद्याज्योयाज्यंचत्विक्त्तयजेद्यदि १
 शक्तंकर्मण्यदुष्टंचतयोर्दण्डःशतंशतम् ॥३८८॥
 नमातानपितानस्त्रीनपुत्रस्त्यागमर्हति १
 त्यजन्नपतितानेतान्राज्ञादण्ड्यःशतानिषद् ॥३८९॥
 आश्रमेषुद्विजातीनांकार्यैर्विदताम्भिथः १
 नविब्रूयान्नृपोधर्मचिकीर्षन्हितमात्मनः ॥३९०॥
 यथार्हमेतानभ्यर्च्यब्राह्मणैःसहपार्थिवः १
 सान्त्वेनप्रशमय्यादौस्वधर्ममप्रतिपादयेत् ॥३९१॥
 प्रातिवेश्यानुवेश्यौचकल्पाणोविंशतिद्विजे १
 अर्हावभोजयन्विप्रोदण्डमर्हतिमाषकम् ॥३९२॥
 श्रोत्रियःश्रोत्रियंसाधुभूतिकृत्येष्वभोजयन् १
 तदन्नन्दिगुणन्दाप्योहिरण्यंचैवमाषकम् ॥३९३॥
 अन्धोजडःपीठसर्पिसप्तत्यास्थविरचयः १
 श्रोत्रियेषूपकुर्वन्नदाप्याःकेनचित्करम् ॥३९४॥

- श्रोत्रियंयाधितार्त्तौचबालवृद्धावकिंचनम् १
 महाकुलीनमार्य्यचराजासम्पूजयेत्सदा ॥३९५॥
 शात्मलीफलकेऽप्लक्षणेनेनिज्यान्नेजकःशनैः १
 नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥३९६॥
 तन्तुवायोदशपलन्दद्यादेकपलाधिकम् १
 अतोऽन्यथावर्त्तमानोदाप्योद्वादशकन्दमम् ॥३९७॥
 शुल्कस्थानेषुकुशलाःसर्वपण्यविचक्षणाः १
 कुर्य्युरर्घ्यथापण्यन्ततोविंशन्नुपोहरेत् ॥३९८॥
 राज्ञःप्रख्यातभाण्डानिप्रतिषिद्धानियानिच १
 तानिनिर्हरतोलोभात्सर्वहारंहरेन्नृपः ॥३९९॥
 शुल्कस्थानम्परिहरन्नकालेऽक्रयविक्रयी १
 मिथ्यावादीचसंख्यानेदाप्योऽष्टगुणमत्ययम् ॥४००॥
 आगमंनिर्गमंस्थानन्तथावृद्धिक्षयावुभौ १
 विचार्य्यसर्वपण्यानांकारयेत्क्रयविक्रयौ ॥४०१॥
 पंचरात्रेपंचरात्रेपक्षेपक्षेऽथवागते १
 कुर्वीतचैषाम्प्रत्यक्षमर्घ्यसंस्थापनन्नृपः ॥४०२॥
 तुलामानम्प्रतीमानंसर्वचस्यात्सुलक्षितम् १
 षट्सुषट्सुचमासेषुपुनरेवपरीक्षयेत् ॥४०३॥

- पणंयानन्तरेदाप्यम्पौरुषोर्ध्वपणन्तरे १
 पादम्पशृङ्गयोषिच्चपादार्द्धरिक्तकःपुमान् ॥४०४॥
 भाण्डपूर्णीनियानानितार्य्यन्दाप्यानिसारतः १
 रिक्तभाण्डानियत्किंचित्पुमांसञ्चापरिच्छदाः ॥४०५॥
 दीर्घाध्वनियथादेशंयथाकालन्तरोभवेत् १
 नदीतीरेषुतद्विद्यात्समुद्रेनास्तिलक्षणम् ॥४०६॥
 गर्भिणीतुद्विमासादिस्तथाप्रव्रजितोमुनिः १
 ब्राह्मणालिंगिनश्चैव नदाप्यास्तारिकन्तरे ॥४०७॥
 यन्नाविकिंचिद्दासानांविशीर्येतापराधतः १
 तद्दासैरेवदातथंसमागम्यस्वर्तोऽशतः ॥४०८॥
 एषनोयायिनामुक्तोयवहारस्यनिर्णयः १
 दाशापराधतस्तोयेदैविकेनास्तिनियहः ॥४०९॥
 वाणिज्यंकारयेद्देश्यंकुशीदंकृषिमेवच १
 पशून्तरक्षणंचैवदास्यंशूद्रंविजन्मनाम् ॥४१०॥
 क्षत्रियंचैववैश्यंचब्राह्मणोवृत्तिकर्षितो १
 विभृयादानृशंस्येनस्वानिकर्माणिकारयन् ॥४११॥
 दास्यन्तुकारयँस्त्रीभाद्राक्षणःसंस्कृतान्द्विजान् १
 अनिच्छतःप्राभवत्याद्राज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥४१२॥

- शूद्रन्तुकारयेद्दास्यं क्रीतमक्रीतमेव वा १
 दास्यायैव हि सृष्टोऽसौ ब्राह्मणस्य स्वयम्भुवा ॥४१३॥
 न स्वाभिना नि सृष्टोऽपि शूद्रो दास्याद्विमुच्यते १
 निसर्गजं हित तस्य कस्तस्मात्तदपोहति ॥४१४॥
 ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः क्रीतदत्रिमौ १
 पैत्रिको दण्डदासश्च सप्तैते दासयो नयः ॥४१५॥
 भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः १
 यत्ने समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्वनम् ॥४१६॥
 विस्रब्धम् ब्राह्मणः शूद्राद्वयोपादानमाचरेत् १
 न हितस्यास्ति किञ्चित्स्वं भर्तृहार्यधनो हिंसः ॥४१७॥
 वैश्यशूद्रौ प्रयत्नेन स्वानि कर्माणि कारयेत् १
 तौ हि च्युतौ स्वकर्मभ्यः क्षोभयेतामिदं जगत् ॥४१८॥
 अहन्यहन्यवेक्षेत कर्मान्तान् वाहनानि च १
 आयययौ च नियतावाकरान् कोषमेव च ॥४१९॥
 एवं सर्वा निमान् राजा व्यवहारान्समापयन् १
 यपो ह्येकित्विषं सर्वम् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥४२०॥

॥ इति मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायाम् ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायानवमोऽध्यायः ॥

पुरुषस्यस्त्रियाश्चैवधर्म्येवर्त्सनितिष्ठतोः १
 संयोगेविप्रयोगेचधर्मीन्वक्ष्यामिशाम्बतान् ॥१॥
 अस्वतंत्राःस्त्रियःकार्याःपुरुषैःस्वेर्द्विवानिशम् १
 विषयेषुचसज्जन्त्यःसंस्थाप्याआत्मनोवशे ॥२॥
 पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियोवने १
 रक्षन्तिस्थाविरेपुत्रानस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति ॥३॥
 कालेऽदातापितावाचोवाचश्चानुपयन्पतिः १
 मृतेभर्तारिपुत्रस्तुवाचोमातुररक्षिता ॥४॥
 सूर्यमेभ्योऽपिप्रसंगेभ्यःस्त्रियोरक्ष्याविशेषतः १
 द्वयोर्हिकुलयोःशोकमावहेयुररक्षिताः ॥५॥
 इमं हि सर्ववर्णीनामपश्यन्तो धर्ममुत्तमम् १
 यतन्तेरक्षितुम्भार्य्याम्भर्तारो दुर्बला अपि ॥६॥
 स्वाम्प्रसूतिंचरित्रंचकुलमात्मानमेव च १
 स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायंरक्षन् हिरक्षति ॥७॥

- पतिर्भीर्यासम्प्रविश्यगर्भोभूत्वेहजायते १
 जायायास्तद्विजायात्वंयदस्यांजायतेपुनः ॥६॥
 याद्वशम्भजतेहिस्त्रीसुतंसूतेतथाविधम् १
 तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थंस्त्रियंरक्षेत्प्रयत्नतः ॥९॥
 नकश्चिद्योषितःशक्तःप्रसह्यपरिरक्षितुम् १
 एतैरूपाययोगैस्तुशक्यास्ताःपरिरक्षितुम् ॥१०॥
 अर्थस्यसंयहेचैनांययेचैवनियोजयेत् १
 शौचेधर्मेऽन्नपक्वपांचपारिणाह्यस्यचेक्षणे ॥११॥
 अरक्षितागृहेरुद्धाःपुरुषैराप्तकारिभिः १
 आत्मानमात्मनायास्तुरक्षेयुस्ताःमुरक्षिताः ॥१२॥
 पानन्दुर्जनसंसर्गःपत्याचविरहोऽनम् १
 स्वप्नोऽन्यगेहवासश्चनारीसन्दूषणानिषट् ॥१३॥
 नैतारूपम्परीक्षन्तेनासांवयसिसंस्थितिः १
 सुरूपंवाविरूपंवापुमानित्येवभुंजते ॥१४॥
 पौंशल्याच्चलचित्ताच्चनैस्नेह्याच्चस्वभावतः १
 रक्षितायलतोऽपीहभर्तृष्वेताविकुर्वते ॥१५॥
 एवंस्वभावंज्ञात्वासाम्प्रजापतिनिसर्गजम् १
 परमंयत्नमातिष्ठेत्पुरुषोरक्षणम्प्रति ॥१६॥

- शय्यासनमलंकारं कामं क्रोधमनार्जवम् १
 द्रोहभावं कुचर्याचस्त्रीभ्यो मनुरक्ल्पयत् ॥१७॥
 नास्ति स्त्रीणां क्रियामंत्रैरिति धर्मैव स्थितः १
 निरिन्द्रियास्त्रासंक्रान्त्यो नृतमिति स्थितिः ॥१८॥
 तथा च श्रुतयो बन्धो निगीतानि गमेष्वपि १
 स्वालक्षण्यपरीक्षार्थं तासां शृणुत निष्कृतीः ॥१९॥
 यन्मे माता प्रलुभे विचरन्त्यपतिव्रता १
 तन्मेरेतः पिता वृत्तामित्यस्यैतन्निदर्शनम् ॥२०॥
 ध्यायत्यनिष्टं यत्किञ्चित्पाणिमाहस्यचेतसा १
 तस्यैष विचारस्य निद्रवः सम्यगुच्यते ॥२१॥
 यादृग्गुणेन भर्त्री स्त्री संयुज्येत तथा विधिः १
 तादृग्गुणासा भवति समुद्रेणेव निम्नगा ॥२२॥
 अक्षमालावशिष्टेन संयुक्ता धमयो निजा १
 शारंगीमन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥२३॥
 एतावान्यान्लोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः १
 उत्कर्षयोषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥२४॥
 एषोदिता लोकयात्रानित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा १
 प्रेत्येह च सुखोदकीन् प्रजाधर्मीन्निबोधत ॥२५॥

प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः १
 स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन ॥२६॥
 उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् १
 प्रत्यहं लोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्रीनिबन्धनम् ॥२७॥
 अपत्यन्धर्मकार्याणि शुश्रूषारतिरुत्तमा १
 दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च ह ॥२८॥
 पतियानाभिचरति मनोवाग्देहसंयता १
 सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः सा ध्वीति चोच्यते ॥२९॥
 यमिचारान्नुभर्तुः स्त्रीलोके प्राप्नोति निन्द्यताम् १
 शृगालयोनिं चाप्नोति पापरो गैश्च पीड्यते ॥३०॥
 पुत्रं प्रत्युदितं सद्भिः पूर्वजैश्च महर्षिभिः १
 विश्वजन्यमिमं पुण्यमुपन्यासन्निबोधत ॥३१॥
 भर्तुः पुत्रं विजानन्ति श्रुतिद्वैधन्तु भर्तुरि १
 आहुरुत्पादकं केचिदपरे क्षेत्रिणं विदुः ॥३२॥
 क्षेत्रभूता स्मृतानां रीवीजभूतः स्मृतः पुमान् १
 क्षेत्रवीजसमायोगात्सम्भवः सर्वदेहिनाम् ॥३३॥
 विशिष्टं कुत्रचिद्वीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्रचित् १
 उभयन्तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रशस्यते ॥३४॥

- वीजस्यैवयोन्याञ्चवीजमुत्कृष्टमुच्यते १
 सर्वभूतप्रसूतिर्हिवीजलक्षणलक्षिता ॥३५॥
 यादृशन्तूप्यतेवीजंक्षेत्रेकालोपपादिते १
 तादृयोहतितत्तस्मिन्वीजंस्वैर्यजितंगुणैः ॥३६॥
 इयम्भूमिर्हिभूतानांशाश्वतीयोनिरुच्यते १
 नचयोनिगुणान्काञ्चिद्वीजम्पुष्पतिपुष्टिषु ॥३७॥
 भूमावप्येककेदारेकालोप्तानिकृषीबलैः १
 नानारूपाणिजायन्तेवीजानीहस्वभावतः ॥३८॥
 ब्रीहयःशाल्योमुद्गास्तिलामाषास्तथायवाः १
 यथावीजम्प्ररोहन्तिलभुनानीक्षवस्तथा ॥३९॥
 अन्यदुप्तंजातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते १
 उप्यतेयद्वियद्वीजन्ततदेवप्ररोहति ॥४०॥
 तत्प्राप्तेनविनीतेनज्ञानविज्ञानवेदिना १
 आयुष्कामेनवप्तवन्नजातुपरयोषिति ॥४१॥
 अत्रगाथावायुगीताःकीर्तयन्तिपुराविदः १
 यथावीजन्नवप्तवन्मपुंसापरपरिमहे ॥४२॥
 नश्यतीषुर्यथाविद्धःखेविद्धमनुविध्यतः १
 तथानश्यतिवैक्षिप्रंवीजम्परपरिमहे ॥४३॥

पृथोरपीमाम्पृथिवीभार्याम्पूर्वविदोविदुः ।
 स्थाणुच्छेदस्यकेदारमाहुःशल्यवतोमृगम् ॥४४॥
 एतावानेवपुरुषोयज्जायात्माप्रजेतिह ।
 विप्राःप्राहुस्तथाचैतद्योभतीसास्मृताङ्गना ॥४५॥
 ननिष्क्रयविसर्गाभ्याम्भर्तुर्भार्याविमुच्यते ।
 एवंधर्म्मविजानीमःप्राक्प्रजापतिनिर्मितम् ॥४६॥
 सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्याप्रदीयते ।
 सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसतंगसकृत् ॥४७॥
 यथागोऽश्वोऽष्टदासीषुमहिथजाविकासुच ।
 नोत्पादकःप्रजाभागीतथैवान्यांगनास्वपि ॥४८॥
 येऽक्षेत्रिणोवीजवन्तःपरक्षेत्रप्रवापिणः ।
 तेवैसस्यस्यजातस्यनलभन्तेफलंकृचित् ॥४९॥
 यदन्यगोषुवृषभोवत्सानांजनयेच्छतम् ।
 गोमिनामेवतेवत्सामोघंस्कन्दितमार्षभम् ॥५०॥
 तथैवाक्षेत्रिणोवीजम्परक्षेत्रप्रवापिणः ।
 कुर्वन्तिक्षेत्रिणामर्थंनवीजीलभतेफलम् ॥५१॥
 फलन्त्वनभिसन्धायक्षेत्रिणांवीजिनान्तथा ।
 प्रत्यक्षंक्षेत्रिणामर्थोवीजाद्योनिर्गरीयसी ॥५२॥

क्रियाभ्युपगमात्वेतद्बीजार्थयत्प्रदीयते ॥४३॥
 तस्येहभागिनौदृष्टौबीजक्षेत्रिकएवच ॥४३॥
 ओधवाताहतंवीजंस्त्रक्षेत्रेप्ररोहति ॥४४॥
 क्षेत्रिकस्यैवतद्बीजन्नवप्ताल्भतेफलम् ॥४४॥
 एषधर्मोऽगवाध्वस्यदास्युष्ट्राजाविकस्यच ॥४५॥
 विहंगमहिषीणांचविज्ञेयःप्रसवम्प्रति ॥४५॥
 एतद्वःसारफल्गुत्वंवीजयोऽन्योःप्रकीर्तितम् ॥४६॥
 अतःपरम्प्रवक्ष्यामिऽयोषितान्धर्ममापदि ॥४६॥
 भ्रातृज्येष्ठस्यभार्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा ॥४७॥
 यवीयसस्तुयाभार्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥४७॥
 ज्येष्ठोयवीयसोभार्यायवीयान्वाग्रजस्त्रियम् ॥४८॥
 पतितौभवतोगत्वानियुक्तावप्यनापदि ॥४८॥
 देवराडासपिण्डाडास्त्रियासम्यङ्नियुक्ता ॥४९॥
 प्रजेप्सिताऽधिगन्तव्यासन्तावस्यपरिस्रये ॥४९॥
 विधवायान्नियुक्तस्तुघृताक्तोवाग्यतोनिशि ॥५०॥
 एकमुत्पादयेत्पुत्रन्नद्वितीयंकथंचन ॥५०॥
 द्वितीयमेकेप्रजनम्मन्यन्तेस्त्रीषुतद्विदः ॥५१॥
 अनिर्वृतन्नियोगार्थम्प्रश्यन्तोधर्मस्तस्तयोः ॥५१॥

विधवायान्नियोगार्थेनिर्वृतेतुयथाविधि ॥ १ ॥
 गुरुवच्चस्नुषावच्चवर्तेयाताम्परस्परम् ॥ ६२ ॥
 नियुक्तौयोविधिंहित्वावर्तेयातास्तुकामतः ॥ १ ॥
 तावुभौपतितौस्यातांस्नुषागगुरुतल्पगौ ॥ ६३ ॥
 नान्यस्मिन्विधवानारीनियोक्तव्याद्विजातिभिः ॥ १ ॥
 अन्यस्मिन्निनियुंजानाधर्महन्युःसनातनम् ॥ ६४ ॥
 नोद्वाहिकेषुमंत्रेषुनियोगःकीर्त्यतेकृचित् ॥ १ ॥
 नविवाहविधावुक्तंविधवावेदनम्पुनः ॥ ६५ ॥
 अयंदिजैर्हिविद्वद्भिःपशुधर्म्मोविगर्हितः ॥ १ ॥
 मनुष्याणामपिप्रोक्तोवेणेराज्यम्प्रशासति ॥ ६६ ॥
 समहीमखिलाभ्भुंजन्नाजर्षिप्रवरःपुरा ॥ १ ॥
 वर्णीनांसंकरंचक्रेकामोपहतचेतनः ॥ ६७ ॥
 ततःप्रभृतियोऽहोत्प्रमीतपतिकान्त्रियम् ॥ १ ॥
 नियोजयत्यपत्यार्थन्तंविगर्हन्तिसाधवः ॥ ६८ ॥
 यस्याभ्रियेतकन्यायावाचासत्येकृतेपतिः ॥ १ ॥
 तामनेनविधानेननिजोविन्देतदेवरः ॥ ६९ ॥
 यथाविध्यधिगम्येनांशुकुवस्त्रांशुचित्रताम् ॥ १ ॥
 मिथोभजेताप्रसवात्सकृत्सकृद्वतावृतौ ॥ ७० ॥

- नदत्वाकस्यचित्कन्याम्पुनर्दद्याद्विचक्षणः १
- दत्त्वापुनःप्रयच्छन्निहिप्राप्नोतिपुरुषानृतम् ॥७१॥
- विधिवत्प्रतिगृह्णापित्यजेत्कन्यांविगर्हिताम् १
- याधितांविप्रदुष्टंवाह्यनाचोपपादिताम् ॥७२॥
- यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायोपपादयेत् १
- तस्यतद्वितथंकुर्यात्कन्यादातुर्दुरात्मनः ॥७३॥
- विधायवृत्तिभार्यायाःप्रवसेत्कार्यवान्नरः १
- अवृत्तिकर्षिताहिस्त्रीप्रदुषेत्स्थितिमत्यपि ॥७४॥
- विधायप्रोषितेवृत्तिंजीवेन्नियममास्थिता १
- प्रोषितेत्वविधायैवजीवेच्छिल्पैरगर्हितैः ॥७५॥
- प्रोषितोधर्मकार्यार्थम्प्रतीक्ष्योऽष्टोनरःसमाः १
- विद्यार्थंषड्यशोऽर्थवाकामार्थंत्रींस्तुवत्सरान् ॥७६॥
- संवत्सरम्प्रतीक्षेतद्विषन्तींयोषितम्पतिः १
- उर्ध्वसंवत्सरान्वेनान्दायंहृत्वानसंवसेत् ॥७७॥
- अतिक्रामेत्प्रमत्तंयामत्तंरोगार्त्तमेववा १
- सात्रीन्मासान्परित्याज्याविभूषणपरिच्छदा ॥७८॥
- उन्मत्तम्पतितंक्लृप्तमधीजम्पापरोगिणम् १
- नत्यागोऽस्तिद्विषन्त्यान्नचदायापवर्त्तनम् ॥७९॥

मद्यपासाधुवृत्ताचप्रतिकूलाचयाभवेत् ॥ १ ॥
 याधिताषाधिवेत्तयाहिंसाऽर्थघ्नीचसर्वदा ॥ ६० ॥
 बन्ध्याऽष्टमेऽधिवेद्यान्देदशमेतुभृतप्रजा ॥ १ ॥
 एकादशेऽस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥ ६१ ॥
 यारोगिणीस्यानुहितासम्पन्नाचैवशीलतः ॥ १ ॥
 सानुज्ञायाधिवेत्तयानावमान्याचकर्हिचित् ॥ ६२ ॥
 अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेदुषितागृहात् ॥ १ ॥
 सासद्यःसन्निरोद्धयात्याज्यावाकुलसन्निधौ ॥ ६३ ॥
 प्रतिषिद्धापिवेद्यातुमद्यमभ्युदयेष्वपि ॥ १ ॥
 प्रेक्षासमाजंगच्छेद्वासादण्ड्याकृष्णालानिषट् ॥ ६४ ॥
 यदिस्वाभापराभैवविन्देरनयोषितोद्विजाः ॥ १ ॥
 तासांवर्णक्रमेणस्याज्ज्यैष्ठ्यम्पूजाचवेश्मच ॥ ६५ ॥
 भर्तुःशरीरशुश्रूषान्धर्मकार्यचनेत्यिकम् ॥ १ ॥
 स्वाचैवकुर्यात्सर्वेषान्नास्वजातिःकथंचन ॥ ६६ ॥
 यस्तुतत्कारयेन्मोहात्सजात्यास्थितयान्यया ॥ १ ॥
 यथाब्राह्मणचाण्डालःपूर्वदृष्टस्तथैवसः ॥ ६७ ॥
 उत्कृष्टायाभिरूपायवरायसदृशायच ॥ १ ॥
 अप्राप्तामपितान्तस्मैकन्यान्दद्याद्यथाविधि ॥ ६८ ॥

- काममामरणातिष्ठेद्देकस्यर्तुमत्यपि । १
 नवेवेनाम्प्रयच्छेत्तुगुणहीनायकहिंचित् ॥८९॥
 त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकुमार्यृतुमतीसती । १
 उर्ध्वन्तुकालादेतस्माद्विन्देत्तसद्व्यम्पतिम् ॥९०॥
 अदीयमानाभर्तारमधिगच्छेद्यदिस्वयम् । १
 नैनःकिंचिदवाप्नोतिनचयंसाधिगच्छति ॥९१॥
 अलंकारंनादद्वेत्तपित्र्यंकन्यास्वयंवरा । १
 मातृकम्भ्रातृदत्तंवास्तेनास्याद्यदितंहरेत् ॥९२॥
 पित्रेनदद्याच्छुक्लंकन्यामृतुमतीहरन् । १
 सहिस्वाम्यादतिक्रामेद्यतूनाम्प्रतिरोधनात् ॥९३॥
 त्रिंशद्वर्षोवेहेत्कन्यामृद्यान्द्वादशवार्षिकीम् । १
 त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षीवाधर्मेसीदतिसत्वरः ॥९४॥
 देवदत्ताम्पतिर्भार्याविन्दतेनेच्छयात्मनः । १
 तांसाध्वीम्बिभृयान्नित्यन्देवानाम्प्रियमाचरन् ॥९५॥
 प्रजनार्थंस्त्रियःसृष्टाःसन्तानार्थंचमानवाः । १
 तस्मात्साधरणोधर्मःश्रुतोपल्यासहोदितः ॥९६॥
 कन्यायान्दत्तशुल्कायाम्प्रियेतयदिशुल्कदः । १
 देवरायप्रदातयायदिकन्यानुमन्यते ॥९७॥

आददीतनशूद्रोऽपिशुल्कंदुहितरन्ददन् १

शुल्कंहिगृह्णन्कुरुतेछन्नन्दुहितृविक्रयम् ॥९८॥

एतत्तुनपरेचक्रुर्नापरेजातुसाधवः १

यदन्यस्यप्रतिज्ञायपुनरन्यस्यदीयते ॥९९॥

नानुशुश्रूमजात्वेतत्पूर्वेष्वपिहिजन्मसु १

शुल्कसंज्ञेनमूल्येनछन्नन्दुहितृविक्रयम् ॥१००॥

अन्योन्यस्यायभिचारोभवेदामरणान्तिकः १

एषधर्मःसमासेनज्ञेयःस्त्रीपुंसयोःपरः ॥१०१॥

तथानित्यंयतेयातांस्त्रीपुंसौतुकृतक्रियो १

यथानाभिचरेतान्तौवियुक्तापितरेतरम् ॥१०२॥

एषस्त्रीपुंसयोरुक्तोधर्मोवोरतिसंहितः १

आपद्यपत्यप्राप्तिश्चदायभागान्निबोधत ॥१०३॥

उर्ध्वम्पितुश्चमातुश्चसमेत्यभ्रातरःसमम् १

भजेरनपैतृकंरिक्थमनीशास्तेहिजीवतोः ॥१०४॥

ज्येष्ठएवतुगृह्णीयात्पित्र्यन्धनमशेषतः १

शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैवपितरन्तथा ॥१०५॥

ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः १

पितृणामनृणश्चैवसतस्मात्सर्वमर्हति ॥१०६॥

- यस्मिन्नृणंसन्नयति येन चानन्त्यमश्नुते १
- स एव धर्मजः पुत्रः कामजानितरान्विदुः ॥१०७॥
- पितेव पालयेत् पुत्रान् ज्येष्ठो भ्रातृन्यवीयसः १
- पुत्रवच्चापि वर्तेरन् ज्येष्ठे भ्रातरि धर्मतः ॥१०८॥
- ज्येष्ठः कुलं वर्द्धयति विनाशयति वा पुनः १
- ज्येष्ठः पूज्यतमो लोके ज्येष्ठः सङ्गिरगर्हितः ॥१०९॥
- योज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः स्यान्मातेव सपितेव सः १
- अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तु स्यात्स सम्पूज्यस्तु बन्धुवत् ॥११०॥
- एवं सहवसेयुर्वी पृथग्वा धर्मकाम्यया १
- पृथग्विवर्द्धते धर्मस्तस्माद्बन्धुपृथक् क्रिया ॥१११॥
- ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्भरम् १
- ततोर्द्धमध्यमस्य स्यात्तुरीयन्तु यवीयसः ॥११२॥
- ज्येष्ठश्चैव कनिष्ठश्च संहरेतां यथोदितम् १
- येन्ये ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां तेषां स्यान्मध्यमन्धनम् ॥११३॥
- सर्वेषां धनजातानां माददीताभ्यमयजः १
- यच्च साति शयं किञ्चिद्दशतन्वाप्नुयाद्भरम् ॥११४॥
- उद्धारो न दशस्वस्ति सम्पन्नानां स्वकर्मसु १
- यत्किञ्चिदेव देयन्तु ज्यायसे मानवर्द्धनम् ॥११५॥

- आददीतनशूद्रोऽपिशुल्कंदुहितरन्ददन् १
 शुल्कंहिगृह्णन्कुरुतेछन्नन्दुहितृविक्रयम् ॥९८॥
 एतत्तुनपरेचकुनीपरेजातुसाधवः १
 यदन्यस्यप्रतिज्ञायपुनरन्यस्यदीयते ॥९९॥
 नानुशुश्रूमजात्वेतत्पूर्वेष्वपिहिजन्मसु १
 शुल्कसंज्ञेनमूल्येनछन्नन्दुहितृविक्रयम् ॥१००॥
 अन्योन्यस्यायभिचारोभवेदामरणान्तिकः १
 एषधर्मःसमासेनज्ञेयःस्त्रीपुंसयोःपरः ॥१०१॥
 तथानित्यंयतेयातांस्त्रीपुंसौतुकृतक्रियो १
 यथानाभिचरेतान्तौवियुक्तावितरेतरम् ॥१०२॥
 एषस्त्रीपुंसयोरुक्तोधर्मोवोरतिसंहितः १
 आपद्यपत्यप्राप्तिश्चदायभागन्निबोधत ॥१०३॥
 दुर्धृम्पितुश्चमातुश्चसमेत्यभ्रातरःसमम् १
 भजेरनृपैतृकंरिक्थमनीशास्तेहिजीवतोः ॥१०४॥
 ज्येष्ठएवतुगृहीयात्पित्र्यन्धनमशेषतः १
 शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैवपितरन्तथा ॥१०५॥
 ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः १
 पितृणामनृणैवसतस्मात्सर्वमर्हति ॥१०६॥

- यस्मिन्नृणंसन्नयतियेनचानन्त्यमश्नुते १
- सएवधर्मजःपुत्रःकामजानितरानविदुः ॥१०७॥
- पितेवपालयेत्पुत्रान्ज्येष्ठोभ्रातृन्यवीयसः १
- पुत्रवच्चापिवर्तेरन्ज्येष्ठेभ्रातरिधर्मतः ॥१०८॥
- ज्येष्ठःकुलंवर्द्धयतिविनाशयतिवापुनः १
- ज्येष्ठःपूज्यतमोलोकेज्येष्ठःसद्भिरगर्हितः ॥१०९॥
- योज्येष्ठोज्येष्ठवृत्तिःस्यान्मातेवसपितेवसः १
- अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तुस्यात्सम्पूज्यस्तुबन्धुवत् ॥११०॥
- एवंसहवसेयुर्वीपृथग्वाधर्मिकाम्यया १
- पृथग्विवर्द्धतेधर्मस्तस्माद्धर्म्यापृथक्क्रिया ॥१११॥
- ज्येष्ठस्यविंशउद्धारःसर्वद्रव्याच्चयद्वरम् १
- ततोर्द्धम्मध्यमस्यस्यातुरीयन्तुयवीयसः ॥११२॥
- ज्येष्ठश्चैवकनिष्ठश्चसंहरेतांयथोदितम् १
- येन्येज्येष्ठकनिष्ठाभ्यांतेषांस्यान्मध्यमन्धनम् ॥११३॥
- सर्वेषान्धनजातानामाददीताभ्यमयजः १
- यच्चसातिशयंकिंचिद्विंशतान्पुन्याद्वरम् ॥११४॥
- उद्धारोदशस्वस्तिसम्पन्नानांस्वकर्मसु १
- यत्किंचिदेवदेयन्तुज्यायसेमानवर्द्धनम् ॥११५॥

- एवं समुद्धृतोद्गारे समानं शान्प्रकल्पयेत् १
 उद्गारेऽनुद्धृते त्वेषामियं स्यादंशकल्पना ॥११६॥
 एकाधिकं हरेऽज्येष्ठः पुत्रोऽध्यर्द्धन्ततोऽनुजः १
 अंशमंशं यवीयांस इति धर्मोऽयं स्थितः ॥११७॥
 स्वेभ्योऽश्वेभ्यस्तु कन्याभ्यः प्रदद्युर्ध्नीतरः पृथक् १
 स्वात्स्वादंशाच्चतुर्भागम्पतिताः स्युरदित्सवः ॥११८॥
 अजाविकं सैकशाफन्नजातुविषमम्भजेत् १
 अजाविकन्तुविषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते ॥११९॥
 यवीयान् ज्येष्ठभार्यायाम्पुत्रमुत्पादयेद्यदि १
 समस्तत्रविभागः स्यादिति धर्मोऽयं स्थितः ॥१२०॥
 उपसर्जनम्प्रधानस्य धर्मतो नोपपद्यते १
 पिता प्रधानम्प्रजनेतस्माच्चर्मेण तम्भजेत् ॥१२१॥
 पुत्रः कनिष्ठो ज्येष्ठायां कनिष्ठायां च पूर्वजः १
 कथन्तत्रविभागः स्यादिति चेत्संशयो भवेत् ॥१२२॥
 एकं वृषभमुद्गारं संहरेत् स पूर्वजः १
 ततोऽपरेऽज्येष्ठवृषास्तदूनानां स्वमातृतः ॥१२३॥
 ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठायां हरेद्वृषभषोडश १
 ततः स्वमातृतः शेषाभजे रन्निति धारणा ॥१२४॥

- सदृशस्त्रीषुजातानाम्पुत्राणामविशेषतः १
 नमातृतोज्यैष्ठ्यमस्तिजन्मतोज्यैष्ठ्यमुच्यते ॥१२५॥
 जन्मज्यैष्ठेनचाह्वानंस्वब्राह्मण्यास्वपिस्मृतम् १
 यमयोश्चैवगर्भेषुजन्मतोज्यैष्ठतास्मृता ॥१२६॥
 अपुत्रोऽनेनविधिनासुतांकुर्वीतिपुत्रिकाम् १
 यदपत्यम्भवेदस्यान्तन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥१२७॥
 अनेनतुविधानेनपुराचक्रेऽथपुत्रिकाः १
 विवृद्धार्थस्ववंशस्यस्वयन्दक्षःप्रजापतिः ॥१२८॥
 ददौसदशधर्मायकश्यपायत्रयोदश १
 सोमायराज्ञेसत्कृत्यप्रीतात्मासप्तविंशतिम् ॥१२९॥
 यथैवात्मातथापुत्रःपुत्रेणदुहितासमा १
 तस्यामात्मनितिष्ठन्त्यांकथमन्योधनंहरेत् ॥१३०॥
 मातुस्तुयौतकंयत्स्यात्कुमारीभागएवसः १
 दौहित्रएवचहरेदपुत्रस्याखिलन्धनम् ॥१३१॥
 दौहित्रोऽखिलंश्वक्थमपुत्रस्यपितुर्हरेत् १
 सएवदद्याद्द्वौपिण्डौपित्रेमातामहायच ॥१३२॥
 पौत्रदौहित्रयोर्लोकेनविशेषोऽस्तिधर्मतः १
 तयोर्हिमातापितरोसम्भूतोतस्यदेहतः ॥१३३॥

- पुत्रिकायांकृतायान्तुयदिपुत्रोऽनुजायते १
 समस्तत्रविभागःस्याज्ज्येष्ठतानास्तिहिस्त्रियाः ॥१३४॥
 अपुत्रायाम्भृतायान्तुपुत्रिकायांकथंचन १
 धनन्तत्पुत्रिकाभर्ताहरेतैवाविचारयन् ॥१३५॥
 अकृतावाकृतावाऽपियंविन्देत्सदृशात्सुतम् १
 पौत्रीमातामहस्तेनदद्यात्पिण्डंहरेद्धनम् ॥१३६॥
 पुत्रेणलोकान्जयतिपौत्रेणानन्त्यमश्नुते १
 अथपुत्रस्यपौत्रेणब्रध्नस्याप्नोतिविष्टपम् ॥१३७॥
 पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मान्नायतेपितरंसुतः १
 तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयम्भुवा ॥१३८॥
 पौत्रदोहित्रयोर्लोकैर्विशेषोनोपपद्यते १
 दोहित्रोऽपितृमुत्रैनंसन्तारयतिपौत्रवत् ॥१३९॥
 मातुःप्रथमतःपिण्डंनिर्वपेत्पुत्रिकासुतः १
 द्वितीयन्तुपितुस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुःपितुः ॥१४०॥
 उपपन्नोगुणैःसर्वैःपुत्रोयस्यतुदत्रिमः १
 सहरेतैवतद्विक्थंसम्प्राप्तोऽथन्यगोत्रतः ॥१४१॥
 गोत्ररिंक्थेजनयितुर्नहरेद्दत्रिमःकृचित् १
 गोत्रश्रवणानुगःपिण्डोयपेतिददतःस्वधा ॥१४२॥

- अनियुक्तासुतश्चैवपुत्रिण्याप्तश्चदेवरात् १
 उभौतौनार्हतोभागंजारजातककामजौ ॥१४३॥
 नियुक्तायामपिपुमान्नार्य्याजातोविधानतः १
 नैवार्हःपैतृकंश्वक्थम्पतितोत्पादितोहिसः ॥१४४॥
 हरेत्तत्रनियुक्तायांजातःपुत्रोयथौरसः १
 क्षेत्रिकस्यतुतडीजन्धर्मतःप्रसवश्चसः ॥१४५॥
 धनंयोविभृयाद्वातुमृतस्यस्त्रियमेवच १
 सोऽपत्यम्भ्रातुरुत्पाद्यदद्यात्तस्यैवतज्जनम् ॥१४६॥
 यानियुक्तान्यतःपुत्रन्देवराद्वाऽप्यवाप्नुयात् १
 तंकामजमरिक्थीयंवृथोत्पन्नम्प्रचक्षते ॥१४७॥
 एतद्विधानंविज्ञेयंविभागस्यैकयोनिषु १
 बह्वीषुचैकजातानान्नानास्त्रीषुनिबोधत ॥१४८॥
 ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येणचतस्रस्तुयदित्त्रियः १
 तासाम्पुत्रेषुजातेषुविभागेऽयंविधिःस्मृतः ॥१४९॥
 कीनाशोगोवृषोयानमलंकारश्चवैश्वच १
 विप्रस्योद्गारिकन्देयमेकांशश्चप्रधानतः ॥१५०॥
 त्र्यंशन्दायाद्वरेद्विप्रोद्वावंशौक्षत्रियासुतः १
 वैश्याजःसार्धमेवांशमंशंशूद्रासुतोहरेत् ॥१५१॥

- सर्ववान्मवथजातन्तद्दशधापरिकल्प्यच १
 धर्म्यविभागंकुर्वीतविधिनाऽनेनधर्मवित् ॥१५२॥
 चतुरोऽश्वान्द्विप्रस्त्रीनंशानक्षत्रियासुतः १
 वैश्यापुत्रोहरेद्द्व्यंशमंशंशूद्रासुतोहरेत् ॥१५३॥
 यद्यपि स्यात्तु सत्पुत्रोऽप्यसत्पुत्रोऽपि वा भवेत् १
 नाधिकन्दशमाद्द्याच्छूद्रापुत्रायधर्मितः ॥१५४॥
 ब्राह्मणक्षत्रियविशंशूद्रापुत्रोनरिक्थभाक् १
 यदेवास्यपितादद्यात्तदेवास्यधनम्भवेत् ॥१५५॥
 समवणीसुयेजाताःसर्वेपुत्राद्विजन्मनाम् १
 उद्धारंज्यायसेदत्वाभजेरन्नितरेसमम् ॥१५६॥
 शूद्रस्यतुसवर्णेवनान्याभार्याविधीयते १
 तस्यांजाताःसमांशाःस्युर्यदिपुत्रशतम्भवेत् ॥१५७॥
 पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवोमनुः १
 तेषांषड्वन्धुदायादाःषडुदायादबान्धवाः ॥१५८॥
 औरसःक्षेत्रजश्चैवदत्तःकृत्रिमएवच १
 गूढोत्पन्नोऽपि विद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥१५९॥
 कानीनश्चसहोदश्चक्रीतःपौनर्भवस्तथा १
 स्वयन्दत्तश्चशूद्रश्चषडुदायादबान्धवाः ॥१६०॥

- यादृशम्फलमाप्नोतिकुलवैः सन्तरनूजलम् १
 तादृशम्फलमाप्नोतिकुपुत्रैः सन्तरंस्तमः ॥१६१॥
 यद्येकऋक्विथनोस्यातामौरसक्षेत्रजोसुतो १
 यस्ययत्पैतृकंऋक्थंसतद्दृष्टीतनेतरः ॥१६२॥
 एकएवौरसः पुत्रः पित्र्यस्यवसुनः प्रभुः १
 शेषाणामानृशंस्यार्थम्प्रदद्यात्तुप्रजीवनम् ॥१६३॥
 षष्ठन्तुक्षेत्रजस्यांशम्प्रदद्यात्पैतृकाजनात् १
 औरसोविभजन्दायम्पित्र्यम्पंचममेववा ॥१६४॥
 औरसक्षेत्रजोपुत्रोपितृऋक्थस्यभागिनो १
 दशापरेतुक्रमशोगोत्रऋक्थांशभागिनः ॥१६५॥
 स्वेक्षेत्रे संस्कृतायान्तुस्वयमुत्पादयेद्वियम् १
 तमौरसंविजानीयात्पुत्रम्प्रथमकल्पितम् ॥१६६॥
 यस्तल्पजः प्रमीतस्यक्लीवस्यबाधितस्यवा १
 स्वधर्मेणनियुक्तायांसपुत्रः क्षेत्रजः स्मृतः ॥१६७॥
 मातापितावादद्यातांयमद्भिः पुत्रमापदि १
 सदृशम्प्रीतिसंयुक्तंसंज्ञेयोदत्रिमः सुतः ॥१६८॥
 सदृशन्तुप्रकुर्याद्यंगुणदोषविचक्षणम् १
 पुत्रम्पुत्रगुणैर्युक्तंसंविज्ञेयः कृत्रिमः ॥१६९॥

उत्पद्यतेगृहेयस्यनचज्ञायेतकस्यसः १

सगृहेगूढउत्पन्नस्तस्यस्याद्यस्यतल्पजः ॥१७०॥

मातापितृभ्यामुत्सृष्टन्तयोरन्यतरेणवा १

यम्पुत्रम्परिगृहीयादपविद्धःसउच्यते ॥१७१॥

पितृवेश्मनिकन्यातुथम्पुत्रंजनयेद्रहः १

तंकानीनंवदेन्नाम्नावोदुःकन्यासमुद्भवम् ॥१७२॥

यागर्भिणीसंस्क्रियतेज्ञाता-ज्ञाता-पिवासती १

वोदुःसगर्भोभवतिसहोदइतिचोच्यते ॥१७३॥

क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थम्मातापित्रोर्यमन्तिकात् १

सक्रीतकःसुतस्तस्यसदृशो-सदृशो-पिवा ॥१७४॥

यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया १

उत्पादयेत्पुनर्भूत्वासपौनर्भवउच्यते ॥१७५॥

साचेदक्षतयोनिःस्याद्भ्रतप्रत्यागता-पिवा १

पौनर्भवेनभर्त्रीसापुनःसंस्कारमर्हति ॥१७६॥

मातापितृविहीनोयस्त्यक्तोवास्यादकारणात् १

आत्मानंस्पर्शयेद्यस्मैस्वयन्दत्तस्तुसःस्मृतः ॥१७७॥

यम्ब्राह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम् १

सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवःस्मृतः ॥१७८॥

- दास्यांवादासदास्यांवायःशूद्रस्यसुतोभवेत् १
 सोऽनुज्ञातोहरेदंशमितिधर्मोयिवस्थितः ॥१७९॥
 क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादशयथोदितान् १
 पुत्रप्रतिनिधीनाहुःक्रियालोपान्मनीषिणः ॥१८०॥
 यएतेऽभिहिताःपुत्राःप्रसंगादन्यवीजजाः १
 यस्यतेवीजतोजातास्तस्यतेनेतरस्यतु ॥१८१॥
 भ्रातृणामेकजातानामेकचेत्पुत्रवान्भवेत् १
 सर्वास्तांस्तेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीत् ॥१८२॥
 सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् १
 सर्वास्तांस्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्मनुः ॥१८३॥
 त्रेयसःत्रेयसोऽलाभेपापीयानृक्थमर्हति १
 बहवचेत्सदृशाःसर्वेऽव्यस्यभागिनः ॥१८४॥
 नभ्रातरोनपितरःपुत्राव्यस्यहराःपितुः १
 पिताहरेदपुत्रस्यव्यस्यभ्रातरएवच ॥१८५॥
 त्रयाणामुदकंकार्यंत्रिषुपिण्डःप्रवर्तते १
 चतुर्थःसम्प्रदातेषाम्पंचमोनोपपद्यते ॥१८६॥
 अनन्तरःसपिण्डाद्यस्तस्यतस्यधनम्भवेत् १
 अतउर्ध्वंसकुल्यःस्यादाचार्यःशिष्यएववा ॥१८७॥

- सर्वेषामप्यभावेतुब्राह्मणाऋक्थभागिनः ।
 त्रैविद्याःशूचयोदान्तास्तथाधर्मोर्नहीयते ॥१८८॥
 अहार्यम्ब्राह्मणद्रव्यंराज्ञानित्यमितिस्थितिः ।
 इतरेषान्तुवर्णीनांसर्वाभावेहरेन्नृपः ॥१८९॥
 संस्थितस्यानपत्यस्यसगोत्रात्पुत्रमाहरेत् ।
 तत्रयद्वक्थजातंस्यात्तत्रस्मिन्प्रतिपादयेत् ॥१९०॥
 दौतुयोविवदेयातान्द्वाभ्यांजातौस्त्रियाधने ।
 तयोर्यद्यस्यपित्र्यंस्यात्तत्सगृहीतनेतरः ॥१९१॥
 जनन्यांसंस्थितायान्तुसमंसर्वेसहोदराः ।
 भजेरन्मातृकंऋक्थम्भगिन्यञ्जसनाभयः ॥१९२॥
 यास्तासांस्युर्दुहितरस्तासामपियथार्हितः ।
 मातामसाधनात्किञ्चित्प्रदेयम्प्रीतिपूर्वकम् ॥१९३॥
 अध्यगन्यध्यावाहनिकन्दत्तंचप्रीतिकर्मणि ।
 भ्रातृमातृपितृप्राप्तंषड्विधंस्त्रीधनंस्मृतम् ॥१९४॥
 अन्वाधेयंचयद्वत्तम्पत्याप्रीतेनचैवयत् ।
 पत्योजीवतिवृत्तायाःप्रजायास्तद्धनम्भवेत् ॥१९५॥
 ब्राह्मदैवार्षिगान्धर्वप्राजापत्येषुयद्वसु ।
 अप्रजायामतीतायाम्भर्तुरेवतदिष्यते ॥१९६॥

- यन्वस्याः स्याद्जनन्दनं विवाहेष्वासुरादिषु १
 अप्रजायामतीतायाम्मातापित्रोस्तदिथते ॥१९७॥
 स्त्रियान्तुयद्भवेद्विप्रत्रादतंकथंचन १
 ब्राह्मणीतद्धरेत्कन्यातदपत्यस्यवाभवेत् ॥१९८॥
 ननिहीरंस्त्रियः कुर्युः कुटुम्बाद्बहुमध्यगात् १
 स्वकादपिचवित्राद्विस्वस्यभर्तुरनाज्ञया ॥१९९॥
 पत्योजीवतियः स्त्रीभिरलंकारोधृतोभवेत् १
 नतम्भजेरन्दायादाभजमानाः पतन्ति ते ॥२००॥
 अनंशौक्लीवपतितोजात्यन्धबधिरोत्तथा १
 उन्मत्तजडमूकाश्चयेचकेचिन्निरिन्द्रियाः ॥२०१॥
 सर्वेषामपितुन्याय्यन्दातुंशक्त्यामनीषिणा १
 यासाह्वादनमत्यन्तम्पतितोत्सददद्भवेत् ॥२०२॥
 यद्यर्थितातुदारैः स्यात्क्लीवादीनांकथंचन १
 तेषामुत्पन्नतन्तूनामपत्यन्दायमर्हति ॥२०३॥
 यत्किंचित्पितरिप्रेतेधनंज्येष्ठोऽधिगच्छति १
 भागोयवीयसान्तत्रयदिविद्यानुपालिनः ॥२०४॥
 अविद्यानान्तुसर्वेषामीहातश्चेद्जनम्भवेत् १
 समस्तत्रविभागः स्यादपित्र्यइतिधारणा ॥२०५॥

- विद्याधनन्तुयद्यस्यतत्तस्यैवधनम्भवेत् १
 मैत्र्यमौद्वाहिकंचैवमाधुपर्किकमेवच ॥२०६॥
 भ्रातृणायस्तुनेहेतधनंशक्तःस्वकर्मणा १
 सनिर्भीज्यःस्वकादंशात्किंचिद्दत्त्वोपजीवनम् ॥२०७॥
 अनुपपन्नपितृद्रव्यंभ्रमेणयदुपाज्झितम् १
 स्वयमीहितलब्धन्तन्नाकामोदातुमर्हति ॥२०८॥
 पैतृकन्तुपिताद्रव्यमनवाप्तंयदाप्नुयात् १
 नतत्पुत्रैर्भजेत्सार्द्धमकामःस्वयमर्ज्जितम् ॥२०९॥
 विभक्ताःसहजीवन्तोविभजेरनूपुनर्यदि १
 समस्तत्रविभागःस्याज्ज्येष्ठ्यन्तत्रनविद्यते ॥२१०॥
 येषांज्येष्ठःकनिष्ठोवाहीयेतांशप्रदानतः १
 भ्रियेतान्यतरोवापितस्यभागोनलुप्यते ॥२११॥
 सोदर्याविभजेरंस्तंसमेत्यसहिताःसमम् १
 भ्रातरोयेचसंसृष्टाभगिन्यश्चसनाभयः ॥२१२॥
 योज्येष्ठोविनिकुर्वीतलोभाद्भातृनृयवीयसः १
 सोऽज्येष्ठःस्यादभागश्चनियन्तयश्चराजभिः ॥२१३॥
 सर्वेवविकर्मस्थानार्हन्तिभ्रातरोधनम् १
 नचादत्त्वाकनिष्ठेभ्योज्येष्ठःकुर्वीतयौतकम् ॥२१४॥

- भ्रातृणामविभक्तानांयद्युत्थानम्भवेत्सह १
 मपुत्रभागंविषमम्पितादद्यात्कथंचन ॥२१५॥
 दुर्ध्वविभागाज्जातस्तुपित्र्यमेवहरेज्जनम् १
 संसृष्टास्तेनवायेस्युर्विभजेतसतैःसह ॥२१६॥
 अनपत्यस्यपुत्रस्यमातादायमवाप्नुयात् १
 मातर्यपिचवृत्तायाम्पितुर्माताहरेज्जनम् ॥२१७॥
 ऋणेधनेचसर्वस्मिन्प्रविभक्तैयथाविधि १
 पश्चाद्दृश्येतयत्किंचित्तत्सर्वसमतान्नयेत् ॥२१८॥
 वस्त्रम्पत्रमलंकारंकृतान्नमुदकंस्त्रियः १
 योगक्षेमम्प्रचारंचनविभाज्यम्प्रचक्षते ॥२१९॥
 अयमुक्तोविभागोवःपुत्राणांचक्रियाविधिः १
 क्रमशःक्षेत्रजादीनान्धूतधर्मन्निबोधत ॥२२०॥
 द्यूतंसमाद्वयंचैवराजाराष्ट्रान्निवारयेत् १
 राजान्तकरणावेतोद्बोदोषोपृथिवीक्षिताम् ॥२२१॥
 प्रकाशमेतत्तास्कर्ययद्देवनसमाद्वयो १
 तयोर्नित्यम्प्रतीघातेनृपतिर्यत्नवान्भवेत् ॥२२२॥
 अप्राणिभिर्यत्क्रियतेतत्सोकेद्यूतमुच्यते १
 प्राणिभिःक्रियतेयस्तुसविज्ञेयःसमाद्वयः ॥२२३॥

द्यूतंसमाद्वयंचैवयःकुर्यात्कारयेतवा १
 तान्सर्वान्घातयेद्राजाशूद्राश्चद्विजलिङ्गिनः ॥२२४॥
 कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषंडस्थान्मानवान् १
 विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्चिप्रन्निर्वीसयेत्पुरात् ॥२२५॥
 एतेराष्ट्रेवर्तमानाराज्ञःप्रच्छन्नतस्कराः १
 विकर्मक्रिययानित्यम्बाधन्तेभद्रिकाःप्रजाः ॥२२६॥
 द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टं वैरकरम्महत् १
 तस्माद्यूतन्नसेवेतहास्यार्थमपिबुद्धिमान् ॥२२७॥
 प्रच्छन्नंवाप्रकाशंवातन्निषेवेतयोनरः १
 तस्यदण्डविकल्पःस्याद्यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥२२८॥
 क्षत्रविदश्चूडयोनिस्तुदण्डंदातुमशक्नुवन् १
 आनृण्यंकर्मणागच्छेद्विप्रोदद्याच्छनैःशनैः ॥२२९॥
 स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानान्दरिद्राणांचरोगिणाम् १
 शिषाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान्नृपतिर्दमम् ॥२३०॥
 येनियुक्तास्तुकार्येषुहन्युःकार्याणिकार्यिणाम् १
 धनोष्मणापच्यमानास्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः ॥२३१॥
 कूटशासनकर्तृश्चप्रकृतीनांचदूषकान् १
 स्त्रीबालबालणघ्नाश्चहन्याद्विदसेविनस्तथा ॥२३२॥

तीरितंचानुशिष्टंचयत्रकृचनयद्वेत् १
 कृतन्तद्धर्मतोविद्यान्तद्भूयोनिवर्तयेत् ॥२३३॥
 अमात्याःप्राड्विवाकोवायत्कुर्युःकार्यमन्यथा १
 तत्त्वयंनृपतिःकुर्यान्तान्सहस्रंचदण्डयेत् ॥२३४॥
 ब्रह्महाचसुरापश्चस्तेयीचगुरुतल्पगः १
 एतेसर्वेपृथग्ज्ञेयामहापातकिनोनराः ॥२३५॥
 चतुर्णामपिचैतेषाम्प्रायश्चित्तमकुर्वताम् १
 शारीरन्धनसंयुक्तन्दण्डन्धर्म्यम्प्रकल्पयेत् ॥२३६॥
 गुरुतल्पेभगःकार्यःसुरापानेसुराध्वजः १
 स्तेयेचश्वपदंकार्यम्ब्रह्महण्यशिराःपुमान् ॥२३७॥
 असम्भोज्यालसंयाज्याअसंपाठ्याविवाहिनः १
 चरेयुःपृथिवोन्दीनाःसर्वधर्मबहिष्कृताः ॥२३८॥
 ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेतेत्यक्तव्याःकृतलक्षणाः १
 निर्दयानिर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥२३९॥
 प्रायश्चित्तन्तुकुर्वीणाःसर्ववर्णीयथोदितम् १
 नांक्याराज्ञाल्लाटेस्युर्दीप्यास्तूतमसाहसम् ॥२४०॥
 आगःसुब्राह्मणस्यैवकार्योमध्यमसाहसः १
 विवास्योवाभवेद्राष्ट्रात्सद्रव्यःसपरिच्छदः ॥२४१॥

- इतरेकृतवन्तस्तुपापान्येतान्यकामतः १
 सर्वस्वहारमर्हन्तिकामतस्तुप्रवासनम् ॥२४२॥
 नाददीतनृपःसाधुर्महापातकिनोधनम् १
 आददानस्तुसत्त्वोभातेनदोषेणलिप्यते ॥२४३॥
 अप्सुप्रवेश्यतन्दण्डंवरुणायोपपादयेत् १
 श्रुतवृत्तोपपन्नेवाब्राह्मणेप्रतिपादयेत् ॥२४४॥
 ईशोदण्डस्यवरुणोराज्ञान्दण्डधरोहिसः १
 ईशःसर्वस्यजगतोब्राह्मणोवेदपारगः ॥२४५॥
 यत्रवर्जयतेराजापापकृद्भ्योधनागमम् १
 तत्रकालेनजायन्तेमानवादीर्घजीविनः ॥२४६॥
 निष्पद्यन्तेचसस्यानियथोप्तानिविशाम्पृषक् १
 बालाश्चनप्रमीयन्तेविकृतन्नचजायते ॥२४७॥
 ब्राह्मणान्बाधमानन्तुकामादवरवर्णजम् १
 हन्याच्चित्रैर्बधोपायैरुद्वेजनकरैर्नृपः ॥२४८॥
 यावानबध्यस्यबधेतावान्बध्यस्यमोक्षणे १
 अधर्मोर्नृपतेर्दृष्टोधर्मस्तुविनियच्छतः ॥२४९॥
 उदितोऽयंविस्तरश्चेमिथोविवदमानयोः १
 अष्टादशसुमार्गेषुबवहारस्यनिर्णयः ॥२५०॥

- एवंधर्म्याणिकार्याणिसम्यक्कुर्यन्महीपतिः १
 देशानलब्धांस्त्रिप्सेतलब्धाञ्चपरिपालयेत् ॥२५१॥
 सम्यङ्निविष्टदेशस्तुकृतदुर्गश्चास्त्रतः १
 कंटकोद्धरणेनित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ॥२५२॥
 रक्षणादार्य्यावृत्तानांकंटकानांचशोधनात् १
 नरेन्द्रास्त्रिदिव्यान्तिप्रजापालनतत्पराः ॥२५३॥
 अशासंस्तस्करान्यस्तुबलिंगृह्णातिपार्थिवः १
 तस्यप्रक्षुभ्यतेराष्ट्रंस्वर्गाच्चपरिहीयते ॥२५४॥
 निर्भयन्तुभवेद्यस्यराष्ट्रम्बाहुबलाश्रितम् १
 तस्यतद्वर्जितेनित्यंसिच्यमानइवद्रुमः ॥२५५॥
 द्विविधांस्तस्करान्विद्यात्परद्रथापहारकान् १
 प्रकाशाञ्चाप्रकाशाञ्चचारचक्षुर्महीपतिः ॥२५६॥
 प्रकाशवंचकास्तेषांनानापण्योपजीविनः १
 प्रच्छन्नवंचकास्त्वेतेयेस्तेनाटविकादयः ॥२५७॥
 उत्कोचकाञ्चोपधिकावंचकाःकितवास्तथा १
 मंगलादेशवृत्ताञ्चभद्राञ्चेशणिकैःसह ॥२५८॥
 असम्यक्कारिणश्चैवमहामात्राश्चिकित्सकाः १
 शिल्पोपचारयुक्ताञ्चनिपुणाःपण्ययोषितः ॥२५९॥

एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशांस्तोककंटकान् १
 निगूढचारिणश्चान्यावनायीनार्यलिंगिनः ॥२६०॥
 तान्विदित्वासुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः १
 चारैश्चानेकसंस्थानैःप्रोत्साद्यवशमानयेत् ॥२६१॥
 तेषान्दोषानभित्ख्याप्यस्वेस्वेकर्मणितत्त्वतः १
 कुर्वीतशासनंराजासम्यक्सारापराधतः ॥२६२॥
 नहिदण्डाद्वेश्यःकर्तुम्पापविनियहः १
 स्तेनानाम्पापबुद्धीनान्निभृतंघरतांक्षितौ ॥२६३॥
 सभाप्रपापूपशालावेशमद्यान्नविक्रयाः १
 चतुष्पञ्चाच्चैत्यवृक्षाःसमाजाःप्रेक्षणानिच ॥२६४॥
 जीर्णोद्यानान्यरण्यानिकारुकावेशनानिच १
 शून्यानिचाप्यगाराणिवनान्युपवनानिच ॥२६५॥
 एवंविधान्नृपोदेशान्गुल्मैःस्थावरजङ्गमैः १
 तस्करप्रतिषेधार्थंचारैश्चाप्यनुचारयेत् ॥२६६॥
 तत्सहायैरनुगतैर्नीनाकर्मप्रवेदिभिः १
 विद्यादुत्सादयेच्चैवनिपुणैःपूर्वतस्करैः ॥२६७॥
 भक्ष्यभोज्योपदेशैश्चब्रह्मणानां चदर्शनैः १
 शौर्यकमीपदेशैश्चकुर्युस्तेषांसमागमम् ॥२६८॥

येतत्रनोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताग्रये ॥ १ ॥
 तान्प्रसन्ननृपोहन्यात्समित्रज्ञातिबान्धवान् ॥ २६९ ॥
 नहोढेनविनाचौरंघातयेद्दाम्भिकोनृपः ॥ १ ॥
 सहोढंसोपकरणंघातयेदविचारयन् ॥ २७० ॥
 ग्रामेष्वपिचयेकेचिच्चौराणाम्भक्तदायकाः ॥ १ ॥
 भाण्डावकाशदाश्चैवसर्वास्तानपिघातयेत् ॥ २७१ ॥
 राष्ट्रेषुरक्षाधिकृतान्सामन्ताश्चैवचोदितान् ॥ १ ॥
 अभ्याघातेषुमध्यस्थाञ्छिन्नाच्चौरानिवद्रुतम् ॥ २७२ ॥
 यश्चापिधर्मसमयात्प्रच्युतोधर्मजीवनः ॥ १ ॥
 दण्डेनैवतमप्योषेत्स्वकाङ्क्षमाञ्छिविच्युतम् ॥ २७३ ॥
 ग्रामघातेहिताभंगेपथिमोषाभिदर्शने ॥ १ ॥
 शक्तितोनाभिधावन्तोनिर्वीर्याःसपरिच्छदाः ॥ २७४ ॥
 राज्ञःकोषापहर्तृप्रतिकूलेषुचस्थितान् ॥ १ ॥
 घातयेद्विविधैर्दण्डैररीणांचोपजापकान् ॥ २७५ ॥
 सन्धिंछित्त्वातुयेचौर्यंरात्रौकुर्वन्तितस्कराः ॥ १ ॥
 तेषाञ्छित्त्वानृपोहस्तौतीक्ष्णशूलेनिवेशयेत् ॥ २७६ ॥
 अंगुलीमंथिभेदस्यच्छेदयेत्प्रथमेयहे ॥ १ ॥
 द्वितीयेहस्तचरणौतृतीयेबधमर्हति ॥ २७७ ॥

अग्निदान्भक्तदंशैवतथाशस्त्रावकाशदान् १
 सन्निधातृंशमोषस्यहन्याच्चौरमिवेश्वरः ॥२७८॥
 तडागभेदकंहन्यादप्सुशुद्धबधेनवा १
 तद्वापिप्रतिसंस्कुर्याद्वाप्यस्तूतमसाहसम् ॥२७९॥
 कोष्ठागारायुधागारदेवतागारभेदकान् १
 हस्त्यश्वरथहर्तृंशहन्यादेवाविचारयन् ॥२८०॥
 यस्तुपूर्वनिविष्टस्यतडागस्योदकंहरेत् १
 आगमंवाग्यपाभिन्द्यात्सदाप्यःपूर्वसाहसम् ॥२८१॥
 समुत्सृजेद्राजमार्गेयस्त्वमेध्यमनापदि १
 सद्बौकापीपणोदद्यादमेध्यंचाशुशोधयेत् ॥२८२॥
 आपह्नतोऽथवावृद्धोर्गर्भिणीबालश्चवा १
 परिभाषणमर्हन्तितच्चशोध्यमितिस्थितिः ॥२८३॥
 चिकित्सकानांसर्वेषाम्मिथ्याप्रचरतान्दमः १
 अमानुषेषुप्रथमोमानुषेषुतुमध्यमः ॥२८४॥
 संक्रमध्वजयष्टीनाम्प्रतिमानांचभेदकः १
 प्रतिकुर्याच्चतत्सर्वम्पंचदद्याच्छतानिच ॥२८५॥
 अदूषितानान्द्रथाणान्द्रूषणेभेदनेतथा १
 मणीनामपवेधेचदण्डःप्रथमसाहसः ॥२८६॥

- समैर्हि विषमं यस्तु च रेद्वैमूल्यतोऽपि वा १
 सप्राप्त्या इमम्पूर्वन्नरो मध्यमेव वा ॥२८७॥
 बन्धनानि च सर्वाणि राजामार्गे निवेशयेत् १
 दुःखिता यत्र दृश्येरन् विकृताः पापकारिणः ॥२८८॥
 प्राकारस्य च भेत्तारम्परिखाणां च पूरकम् १
 द्वाराणां चैव भंक्तारं क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥२८९॥
 अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतोदमः १
 मूलकर्मणि चानाप्तैः कृत्यासु विविधासु च ॥२९०॥
 अवीजविक्रयी चैव वीजोत्कृष्टन्तथैव च १
 मर्यादाभेदकश्चैव विकृतम्प्राप्त्या इधम् ॥२९१॥
 सर्वकण्टकपापिष्ठं हेमकारन्तु पार्थिवः १
 प्रवर्तमानमन्यायेच्छेदयेत्तव शः सुरैः ॥२९२॥
 सीताद्रव्यापहरणेशस्त्राणामौषधस्य च १
 कालमासाद्यकार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् ॥२९३॥
 स्वाम्यमात्योपुरं राश्रं कोषदण्डौ सुहृत्तथा १
 सप्तप्रकृतयो ह्येताः सप्तांगं राज्यमुच्यते ॥२९४॥
 सप्तानाम्प्रकृतीनान्तु राज्यस्यासां यथाक्रमम् १
 पूर्वम्पूर्वगुस्त रं जानीयाद्भसनम्भहत् ॥२९५॥

सप्तांगस्येह राज्यस्य विष्टब्धस्य त्रिदण्डवत् ॥ २९६ ॥
 अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किञ्चिदतिरिच्यते ॥ २९६ ॥
 तेषु तेषु तु कृत्येषु तत्तदंगं विशिष्यते ॥ १ ॥
 येन यत्साध्यते कार्यन्तत्तस्मिन् श्रेष्ठमुच्यते ॥ २९७ ॥
 चारेणोत्साहयोगेन क्रिययैव च कर्मणाम् ॥ १ ॥
 स्वशक्तिम्परशक्तिंच नित्यं विद्यान्महीपतिः ॥ २९८ ॥
 पीडनानि च सर्वाणि यत्स नानि तथैव च ॥ १ ॥
 आरभेत ततः कार्यसंचिन्त्य गुरुलाघवम् ॥ २९९ ॥
 आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः ॥ १ ॥
 कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥ ३०० ॥
 कृतं त्रेतायुगं चैव द्वापरं कलिरेव च ॥ १ ॥
 राज्ञो वृत्तानि सर्वाणि राजा हियुगमुच्यते ॥ ३०१ ॥
 कलिः प्रसुप्तो भवति स जायद्वापरं युगम् ॥ १ ॥
 कर्मस्वभ्युद्यतस्त्रेताविचरंस्तु कृतं युगम् ॥ ३०२ ॥
 इन्द्रस्यार्क्षस्य वायोऽयमस्य वरुणस्य च ॥ १ ॥
 चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजो वृत्तान् नृपश्चरेत् ॥ ३०३ ॥
 वार्षिकं च तुरोमासान् यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति ॥ १ ॥
 तथाऽभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन् ॥ ३०४ ॥

- अष्टौमासानयथादित्यस्तोयंहरतिरश्मिभिः १
 तथाहरेत्करंराष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतंहितत् ॥३०५॥
 प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुतः १
 तथाचारैःप्रवेष्ट्यंव्रतमेतद्विमारुतम् ॥३०६॥
 यथायमःप्रियद्वेथोप्राप्तेकालेनियच्छति १
 तथाराज्ञानियन्तथाःप्रजास्तद्वियमव्रतम् ॥३०७॥
 वरुणेनयथापाशैर्बद्धएवाभिद्वयते १
 तथापापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्विवारुणम् ॥३०८॥
 परिपूर्णयथाचन्द्रं दृष्ट्वाहृथन्तिमानवाः १
 तथाप्रकृतयोयस्मिन्सचान्द्रव्रतिकोनृपः ॥३०९॥
 प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यंस्यात्पापकर्मसु १
 दुष्टसामन्तहिंस्रश्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतम् ॥३१०॥
 यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् १
 तथासर्वाणिभूतानिविभ्रतःपार्थिवंव्रतम् ॥३११॥
 एतेरूपायैरन्यैर्युक्तोनित्यमतन्द्रितः १
 स्तेनाव्राजानिगृह्णीयात्स्वराष्ट्रेपरएवच ॥३१२॥
 परामप्यापदम्प्राप्तोब्राह्मणान्नप्रकोपयेत् १
 तेत्वेनंकुपिताहन्युःसद्यःसबलवाहनम् ॥३१३॥

यैःकृतःसर्वभक्ष्योऽग्निरपेयश्महोदधिः १
 सयीचाप्यायितःसोमःकोननश्येत्प्रकोप्यतान् ॥३१४॥
 लोकानन्यान्सृजेयुर्येलोकपालांश्चकोपिताः १
 देवान्कुर्युरदेवांश्चकःक्षिण्वंस्तान्समृध्नुयात् ॥३१५॥
 यानुपात्रित्यतिष्ठन्तिलोकादेवाश्चसर्वदा १
 ब्रह्मचैवधनंयेषांकोहिंस्यात्तान्जिजीविषुः ॥३१६॥
 अविडांश्चैवविडांश्चब्राह्मणोदैवतम्महत् १
 प्रणीतश्चाप्रणीतश्चयथाऽग्निरदैवतम्महत् ॥३१७॥
 श्मशानेष्वपितेजस्वीपावकोनैवदुष्यति १
 हूयमानश्चज्ञेषुभूयएवाभिवर्द्धते ॥३१८॥
 एवंयद्यप्यनिष्टेषुवर्तन्तेसर्वकर्मसु १
 सर्वथाब्राह्मणाःपूज्याःपरमन्दैवतंहितम् ॥३१९॥
 क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्यब्राह्मणान्प्रतिसर्वशः १
 ब्रह्मैवसन्नियन्तृस्यात्क्षत्रंहिब्रह्मसम्भवम् ॥३२०॥
 अद्भ्योऽग्निरब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितम् १
 तेषांसर्वत्रगन्तेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥३२१॥
 नाब्रह्मक्षत्रमृध्नोतिनाक्षत्रम्ब्रह्मवर्द्धते १
 ब्रह्मक्षत्रंचसम्पृक्तमिहचामुत्रवर्द्धते ॥३२२॥

- दत्त्वाधनन्तुविप्रेभ्यःसर्वदण्डसमुत्थितम् १
 पुत्रेराज्यंसमासृज्यकुर्वीतप्रायणंरणे ॥३२३॥
 एवंचरन्सदायुक्तोराजधर्मेषुपार्श्विवः १
 हितेषुचैवलोकस्यसर्वानभृत्यान्नियोजयेत् ॥३२४॥
 एषोऽखिलःकर्मविधिरुक्तोराज्ञःसनातनः १
 इमंकर्मविधिंविद्यात्क्रमशोवैश्यशूद्रयोः ॥३२५॥
 वैश्यस्तुकृतसंस्कारःकृत्वादारपरियहम् १
 वार्त्तायान्नित्ययुक्तःस्यात्पशूनांचैवरक्षणे ॥३२६॥
 प्रजापतिर्हिवैश्यायसृष्ट्वापरिददेपशून् १
 ब्राह्मणायचराज्ञेचसर्वाःपरिददेप्रजाः ॥३२७॥
 नचवैश्यस्यकामःस्यान्नरक्षेयम्पशूनिति १
 वैश्येचेच्छ्रुतिनान्येनरक्षितव्याःकथंचन ॥३२८॥
 मणिमुक्ताप्रबालानांलोहानान्तान्तवस्यच १
 गन्धानांचरसानांचविद्यादर्धबलाबलम् ॥३२९॥
 बीजानामुप्तिविच्चस्यात्क्षेत्रदोषगुणस्यच १
 मानयोगंचजानीयानुलायोगांश्चसर्वशः ॥३३०॥
 सारासारंचभाण्डानान्देशानांचगुणागुणान् १
 लाभालाभंचपण्यानांपशूनाम्परिवर्द्धनम् ॥३३१॥

भृत्यानांचभृतिंविद्याद्वाषाञ्चविविधानृणाम् १

द्रव्याणांस्थानयोगाञ्चक्रयविक्रयमेवच ॥३३२॥

धर्मेणचद्रव्यवृद्धावातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् १

दद्याच्चसर्वभूतानामन्नमेवप्रयत्नतः ॥३३३॥

विप्राणांवेदविदुषांगृहस्थानांयशस्विनाम् १

शुश्रूषेवतुशूद्रस्यधर्मोनिःश्रेयसःपरः ॥३३४॥

शुचिरुत्कृष्टशुश्रूषुर्भृदुवागनहंकृतः १

ब्राह्मणापात्रयोनित्यमुत्कृष्टांजातिमश्नुते ॥३३५॥

एषोऽनापदिवर्णीनामुक्तःकर्मविधिःशुभः १

आपद्यपिहियस्तेषांक्रमशस्तन्निबोधत ॥३३६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ नवमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायान्दशमोऽध्यायः ॥

- अधीयीरंस्त्रयोवर्णीःस्वकर्मस्थादिजातयः १
 प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषान्नेतरावितिनिश्चयः ॥१॥
 सर्वेषाम्ब्राह्मणोविद्यादृत्युपयान्यथाविधि १
 प्रब्रूयादितरेभ्यश्चस्वयंचैवतथाभवेत् ॥२॥
 वैशेष्यात्प्रकृतिश्चैष्ट्यान्नियमस्यचधारणात् १
 संस्कारस्यविशेषाच्चवर्णीनाम्ब्राह्मणःप्रभुः ॥३॥
 ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यस्त्रयोवर्णीदिजातयः १
 चतुर्थेकजातिस्तुशूद्रोनास्तितुपंचमः ॥४॥
 सर्ववर्णेषुतुल्यासुपत्नीष्वक्षतयोनिषु १
 आनुलोम्येनसम्भूताजात्याज्ञेयास्तएवते ॥५॥
 स्त्रीष्वनन्तरजातासुद्विजैरूत्पादितान्सुतान् १
 सद्यश्चानेवतानाहुर्मीतृदोषविगर्हितान् ॥६॥
 अनन्तरासुजातानांविधिरेषसनातनः १
 द्वेकान्तरासुजातानान्धर्म्यंविद्यादिमंविधिम् ॥७॥

- ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामम्बष्ठोनामजायते ।
 निषादःशूद्रकन्यायांयःपारशवउच्यते ॥८॥
 क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांक्रूराचारविहारवान् ।
 क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरूपोनामप्रजायते ॥९॥
 विप्रस्यत्रिषुवर्णेषुनृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः ।
 वैश्यस्यवर्णेचैकस्मिन्षडेतेऽपसदाःस्मृताः ॥१०॥
 क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजातितः ।
 वैश्यान्मागधवेदेहौराजविप्रांगनासूतो ॥११॥
 शूद्रादायोगवःक्षत्राचण्डालश्चाधमोनृणाम् ।
 वैश्यराजन्यविप्रासुजायन्तेवर्णसंकराः ॥१२॥
 एकान्तरेत्वानुलोम्यादम्बष्ठोयौयथास्मृतौ ।
 क्षत्रवैदेहकौतडप्रतिलोम्येऽपिजन्मनि ॥१३॥
 पुत्रायेऽनन्तरस्त्रीजाःक्रमेणोक्ताविजन्मनाम् ।
 ताननन्तरनाम्नस्तुमातृदोषात्प्रचक्षते ॥१४॥
 ब्राह्मणादुयकन्यायामावृतोनामजायते ।
 अभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगयान्तुधिग्वणः ॥१५॥
 आयोगवश्क्षत्राचचण्डालश्चाधमोनृणाम् ।
 प्रातिलोम्येनजायन्तेशूद्रादपसदास्त्रयः ॥१६॥

- वैश्यान्मागधवैदेहोक्षत्रियात्सूतएवतु १
 प्रतीपमेतेजायन्तेपरेऽप्यपसदास्त्रयः ॥१७॥
 जातोनिषादाश्चूद्रायांजात्याभवतिपुङ्गवः १
 शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसर्वेकुक्षुकःसमृतः ॥१८॥
 क्षत्रुर्जीतस्तथोपायांश्चपाकइतिकीर्त्यते १
 वैदेहकेनत्वम्बुष्ठ्यामुत्पन्नोवेणुञ्चते ॥१९॥
 द्विजातयःसवर्णीसुजनयन्त्यव्रतांस्तुयान् १
 तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्ब्रात्यानितिविनिर्दिशेत् ॥२०॥
 ब्रात्यानुजायतेविप्रात्पापात्माभूर्जकण्टकः १
 आवन्त्यवाटधानौचपुष्पधःशैखएवच ॥२१॥
 ब्रह्मोमस्त्रराजन्याद्ब्रात्यान्निच्छिविरेवच १
 नटश्चकरणश्चैवखसोद्रविउएवच ॥२२॥
 वैश्यानुजायतेब्रात्यात्सुधन्वाचार्य्यएवच १
 कार्ष्णश्चविजन्माचमैत्रःसात्वतएवच ॥२३॥
 बभ्रुश्चारेणवर्णीनामवेद्यावेदनेनच १
 स्वकर्मणांचत्यागेनजायन्तेवर्णसंकराः ॥२४॥
 संकीर्णयोनयोयेतुप्रतिलोमानुलोमजाः १
 अन्योऽन्यवतिषक्ताश्चतान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२५॥

सूतोवैदेहकश्चैव चण्डालश्चनराधमः ।

मागधः क्षत्रजातिश्च तथा योगवत् एव च ॥२६॥

एते षट्सदृशान्वर्णीन् जनयन्ति स्वयोनिषु ।

मातृजात्याम्प्रसूयन्ते प्रवरा सुचयोनिषु ॥२७॥

यथा त्रयाणां वर्णीनान् द्वयोरात्मास्य जायते ।

आनन्तर्यात्स्वयोन्यान्तु तथा वास्तेष्वपि क्रमात् ॥२८॥

ते चापि वाह्यान् सुबहून्स्ततोऽप्यधिकदूषितान् ।

परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् ॥२९॥

यथैव शूद्रो ब्राह्मण्यां वाह्यं जन्तुम्प्रसूयते ।

तथा वाह्यतरं वाह्यश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयते ॥३०॥

प्रतिकूलं वर्तमाना वाह्या वाह्यतरान् पुनः ।

हीनाहीनान्प्रसूयन्ते वर्णीन्पंचदशैव तु ॥३१॥

प्रसाधनोपचारज्ञमदासन्दासजीवनम् ।

सैरिन्द्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे ॥३२॥

मैत्रेयकन्तुवैदेहो माधूकं सम्प्रसूयते ।

नृनृप्रशंसत्यजसं यो घण्टाताडोऽरुणोदये ॥३३॥

निषादो मार्गवं सूते दासन्नौ कर्मजीविनम् ।

कैवर्त्तमिति यम्प्राहुराथीवर्त्तनिवासिनः ॥३४॥

- मृतवस्त्रभृत्स्वनायीसुगर्हितान्नाशनासुच १
 भवन्त्यायोगवीष्वेतेजातिहीनाः पृथक्त्रयः ॥३५॥
 कारावरोनिषादानुचर्म्मकारः प्रसूयते १
 वैदेहिकादन्ध्रमेदौवहिर्यामप्रतिश्रयो ॥३६॥
 चण्डालात्पाण्डुसोपाकस्त्वक्सारथ्यवहारवान् १
 आहिण्डकोनिषादेनवैदेह्यामेवजायते ॥३७॥
 चण्डालेनतुसोपाकोमूल्यसनवृत्तिमान् १
 पुच्छस्यांजायतेपापः सदासञ्जनगर्हितः ॥३८॥
 निषादस्त्रीतुचण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिमम् १
 श्मशानगोचरं सृतेवास्त्रानामपिगर्हितम् ॥३९॥
 संकरेजातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदृशिताः १
 प्रच्छन्नावाप्रकाशावावेदितयाः स्वकर्मभिः ॥४०॥
 सजातिजानन्तरजाः षट्सुतादिजधर्मिणः १
 शूद्राणान्तुसधर्मीणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः ॥४१॥
 तपोवीजप्रभावेस्तुतेगच्छन्तियुगेयुगे १
 उत्कर्षचापकर्षचमनुषेष्विहजन्मतः ॥४२॥
 शनकैस्तुक्रियालोपादिमाः क्षत्रियजातयः १
 वृषलत्वंगतालोकेब्राह्मणादर्शनेनच ॥४३॥

पोण्डकाशोद्भविडाःकाम्बोजायवनाःशकाः १

पारदापह्णवाग्नीनाःकिरातादरदाःखशाः ॥४४॥

मुखबाहूरूपज्जानांयालोकेजातयोवहिः १

म्लेच्छवाचशार्थवाचःसर्वेतेदस्यवःस्मृताः ॥४५॥

येद्विजानामपसदायेचापध्वंसजाःस्मृताः १

तेनिन्दितैर्वर्तयेयुर्द्विजानामेवकर्मभिः ॥४६॥

सूतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानांचिकित्सनम् १

वैदेहकानांस्त्रीकार्यम्मागधानांवणिकपथः ॥४७॥

मत्स्यघातोनिषादानान्त्वष्टिस्त्वायोगवस्यच १

मेदान्ध्रचुंचुमङ्गनामारण्यपशुहिंसनम् ॥४८॥

सत्रुयपुक्कसानान्तुविलौकोबधबन्धनम् १

धिग्वणानांचर्मकार्यवेणानाम्भाण्डवादनम् ॥४९॥

चैत्यद्रुमशमशानेषुशैलेषूपवनेषुच १

वसेयुरेतेविज्ञानावर्तयन्तःस्वकर्मभिः ॥५०॥

चण्डालश्चपचानान्तुवहिर्मीमात्प्रतित्रयः १

अपपात्राचकर्तव्याधनमेषांश्वगर्दभम् ॥५१॥

वासांसिमृतचेलानिभिन्नभाण्डेषुभोजनम् १

काष्णीयसमलंकारःपरिव्रज्याचनित्यशः ॥५२॥

- नतैःसमयमन्विच्छेत्पुरुषोधर्ममाचरन् १
 व्यवहारोमिथस्तेषांविवाहःसद्यःसह ॥५३॥
 अन्नमेषाम्पराधीनन्देयस्याङ्गिन्नभाजने १
 रात्रौनविचरेयुस्तेयामेषुनगरेषुच ॥५४॥
 दिवाचरेयुःकार्यार्थचिद्विताराजशासनैः १
 अबान्धवंशवंचैवनिर्हरेयुरितिस्थितिः ॥५५॥
 बध्यांबहन्युःसततंयथाशास्त्रंनृपाज्ञया १
 बध्यवासांसिगृह्णीयुःशय्याश्चाभरणानिच ॥५६॥
 वर्षीपेतमविज्ञातन्नरंकलुषयोनिजम् १
 आर्यरूपमिवानार्यकर्मभिःस्वैर्विभावयेत् ॥५७॥
 अनार्यतानिष्ठुरताक्रूरतानिष्क्रियात्मता १
 पुरुषंयजयन्तीहलोकेकलुषयोनिजम् ॥५८॥
 पित्र्यंवाभजतेशीलम्मातुर्वोभयमेववा १
 नकथंचनदुर्योनिःप्रकृतिंस्वान्नियच्छति ॥५९॥
 कुलेमुख्येऽपिजातस्ययस्यस्याद्योनिसंकरः १
 संश्रयत्येवतच्छीलन्नरोऽल्पमपिवाबहु ॥६०॥
 यत्रत्वेतेपरिध्वंसाजायन्तेवर्णदूषकाः १
 राष्ट्रिकैःसहतद्राष्ट्रंक्षिप्रमेवविनश्यति ॥६१॥

- ब्राह्मणार्थेगवार्थेवादेहत्यागोऽनुपस्कृतः ।
- स्त्रीवाल्मीक्युपपत्तौकवाल्यानांसिद्धिकारणम् ॥६२॥
- अहिंसासत्यमस्तेयंशौचमिन्द्रियनियहः ।
- एतंसामासिकन्धर्मचतुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥६३॥
- शूद्रायाम्ब्राह्मणाज्जातःश्रेयसाचेत्प्रजायते ।
- अश्रेयाञ्छ्रेयसींजातिंगच्छत्यासप्तमाद्युगात् ॥६४॥
- शूद्रोब्राह्मणतामेतिब्राह्मणमेतिशूद्रताम् ।
- क्षत्रियाज्जातमेवन्तुविद्यादेश्यान्तथैवच ॥६५॥
- अनार्यायांसमुत्पन्नोब्राह्मणानुयदृच्छया ।
- ब्राह्मण्यामप्यनार्यानुश्रेयस्त्वंक्वेतिचेद्भवेत् ॥६६॥
- जातोऽनार्यामनार्यायामार्यादार्योभवेदुभौः ।
- जातोऽप्यनार्यादार्यायामनार्यइतिनिश्चयः ॥६७॥
- तावुभावप्यसंस्कार्यावितिधर्मोऽथवस्थितः ।
- वैगुण्याज्जन्मनःपूर्वउत्तरःप्रतिलोमतः ॥६८॥
- सुवीजंचैवसुक्षेत्रेजातंसम्पद्यतेयथा ।
- तथाऽर्याज्जातआर्यायांसर्वसंस्कारमर्हति ॥६९॥
- वीजमेकेप्रशंसन्तिक्षेत्रमन्येमनीषिणः ।
- वीजक्षेत्रेतथैवान्येतत्रेयन्तुवस्थितिः ॥७०॥

- अक्षेत्रेवीजमुत्सृष्टमन्तरेवविमश्यति ।
 अवीजकमपिक्षेत्रंवेवलंस्थण्डिलम्भवेत् ॥७१॥
 यस्माद्वीजप्रभावेणतिर्यग्जातृषयोभवन् ।
 पूजिताश्चप्रशस्ताश्चतस्माद्वीजम्प्रशस्यते ॥७२॥
 अनार्य्यमार्य्यकर्म्मिणमार्य्यचानार्य्यकर्म्मिणम् ।
 सम्प्रधार्य्याब्रवीद्वातानसमोनाम्प्रमाविति ॥७३॥
 ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थायैस्वकर्मण्यवस्थिताः ।
 तेसम्यगुपजीवेयुःषट्कर्मणिगुण्यथाक्रमम् ॥७४॥
 अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा ।
 दानम्प्रतियहश्चैवषट्कर्मण्ययजन्मनः ॥७५॥
 षण्णान्तुकर्मणामस्यत्रीणिकर्माणिजीविका ।
 याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतियहः ॥७६॥
 त्रयोधर्मानिवर्तन्तेब्राह्मणात्क्षत्रियम्प्रति ।
 अध्यापनंयाजनंचतृतीयचप्रतियहः ॥७७॥
 वैश्यम्प्रतितथैवैतेनिवर्तेरन्नितिस्थितिः ।
 नतोप्रतिहितान्धर्म्मान्मनुराहप्रजापतिः ॥७८॥
 शस्त्रास्त्रभृत्वंशत्रस्यवणिकपशुकृषिर्विशः ।
 आजीवनार्थन्धर्म्मस्तुदानमध्ययनंयजिः ॥७९॥

- वेदाभ्यासो ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य च रक्षणम् १
 वार्त्तिकार्थेन वैश्यस्य विशिष्टानि स्वकर्मसु ॥८०॥
 अजावंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा १
 जीवेत् क्षत्रियधर्मेण सत्यस्य प्रत्यनन्तरः ॥८१॥
 उभाभ्यामप्यजावंस्तु कथं स्यादिति चेद्भवेत् १
 कृषिगोरक्षमास्थाय जीवेद् वैश्यस्य जीविकाम् ॥८२॥
 वैश्यवृत्त्याऽपि जावंस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा १
 हिंसाप्रायाम्पराधीनां कृषिं यत्नेन वर्जयेत् ॥८३॥
 कृषिं साध्विति मन्यन्ते सावृत्तिः स द्विगर्हिता १
 भूमिभूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयो मुखम् ॥८४॥
 इदन्तु वृत्तिवैकल्यात् यजतो धर्मनैपुणम् १
 विदपण्यमुद्धृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्द्धनम् ॥८५॥
 सर्वान्नसानपोहेत कृतान्नं च तिलैः सह १
 अश्मनो लवणं चैव पशवो ये च मानुषाः ॥८६॥
 सर्वचतान्तवं रक्तं शाणक्षौमाविकानि च १
 अपि चेत्स्युररक्तानि फलमूले तथौषधीः ॥८७॥
 अपः शस्त्रं विषम्मांसं सोमं गन्धाञ्च सर्वशः १
 क्षीरं क्षौद्रं दधि घृतं तैलम् मधु गुडं कुशान् ॥८८॥

- आरण्यां पशून्सर्वान्दंष्ट्रिणश्च वयं सिच १
 मद्यन्नीलिवलाक्षां च सर्वा वै कशपांस्तथा ॥८९॥
 काममुत्पाद्य कृथा तु स्वयमेव कृषीबलः १
 विक्रीणीत तिलाञ्जुडान् धर्मार्थमचिरस्थितान् ॥९०॥
 भोजनाभ्यंजनाद्यानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः १
 कृमिभूतः श्वविष्टायाम्पितृभिः सह मज्जति ॥९१॥
 सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च १
 त्र्यहेण मूद्री भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥९२॥
 इतरेषां तु पण्यानां विक्रयादिह कामतः १
 ब्राह्मणः सप्तरात्रेण वैश्यभावन्नियच्छति ॥९३॥
 रसारसैर्निमातयानत्वेवलवणं रसैः १
 कृतान्नं चाकृतान्नेन तिलाधान्येन तत्समाः ॥९४॥
 जीवे देतेन राजन्यः सर्वेणाप्यनयंगतः १
 नत्वेव ज्यायसीं वृत्तिमभिमन्येत कर्हिचित् ॥९५॥
 यो लोभाद्धमोजात्या जीवेदुत्कृष्टकर्मभिः १
 तं राजानिर्धनं कृत्वा क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥९६॥
 वरं स्वधर्मो विगुणो न पारक्यः स्वनुष्ठितः १
 परधर्मेण जीवन् हि सद्यः पतति जातितः ॥९७॥

- वैश्योऽजीवनस्वधर्मेणशूद्रवृत्त्याऽपिवर्त्तयेत् १
 अनाचरन्नकार्याणिनिवर्त्तेतचशक्तिमान् ॥९८॥
 अशक्नुवंस्तुशुश्रूषांशूद्रःकर्तुं द्विजन्मनाम् १
 पुत्रदारात्ययम्प्राप्तोजीवेत्कारूककर्मभिः ॥९९॥
 येऽकर्मभिःप्रचरितैःशुश्रूथन्तेद्विजातयः १
 तानिकारूककर्माणिशिल्पानिविविधानिच ॥१००॥
 वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणःस्वेपथिस्थितः १
 अवृत्तिकर्षितःसीदन्निमन्धर्मसमाचरेत् ॥१०१॥
 सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयंगतः १
 पवित्रन्दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥१०२॥
 नाध्यापनाद्याजनाद्वागर्हिताद्वाप्रतियहात् १
 दोषोभवतिविप्राणांज्वलनाम्बुसमाहिते ॥१०३॥
 जीवितात्ययमापन्नोयोऽन्नमन्नित्यतस्ततः १
 आकाशमिवपंकेननसपापेनलिप्यते ॥१०४॥
 अजीगर्तःसुतंहन्तुमुपासर्पदुभुक्षितः १
 नचालिप्यतपापेनसुत्प्रतीकारमाचरन् ॥१०५॥
 श्वमांसमिच्छन्नातर्तोऽनुन्धमीधर्मविचक्षणः १
 प्राणानाम्परिरक्षार्थं वामदेवोनलिप्तवान् ॥१०६॥

- भरद्वाजःसुधार्तस्सुसपुत्रोविजनेवने १
 बह्वीर्गीःप्रतिजयाहवृधोस्तक्ष्णोमहातपाः ॥१०७॥
 सुधार्तश्चातुमभ्यागाद्विष्वाभिन्नःश्वजाघनीम् १
 चण्डालहस्तादादायधर्मीधर्मविचक्षणः ॥१०८॥
 प्रतिमहाद्याजनाद्वातथेष्वाध्यापनादपि १
 प्रतियहःप्रत्यवरःप्रेत्यषिप्रस्थगर्हितः ॥१०९॥
 याजनाध्यापनेनित्यंक्रियेतेसंस्कृतात्मनाम् १
 प्रतियहस्तुक्रियेतेशूद्रस्यप्यन्यजन्मनः ॥११०॥
 जपहोमैरपेत्येनोयाजनाध्यापनैःकृतम् १
 प्रतिमहनिमित्तन्तुत्यागेनतपसेवच ॥१११॥
 शिलोञ्छमप्याददीतविप्रोऽजीवन्यतस्ततः १
 प्रतियहाच्छिलःत्रेयांस्ततोऽप्युञ्छःप्रशस्यते ॥११२॥
 सीदद्भिःकुप्यमिच्छद्भिर्धनंवापृथिवीपतिः १
 याचःस्यात्स्नातकैर्विप्रैरदित्संस्त्यागमर्हति ॥११३॥
 अकृतंचकृतात्क्षेत्राद्गौरजाविक्रमेवच १
 हिरण्यन्धान्यमन्नंचपूर्वम्पूर्वमदोषवत् ॥११४॥
 सप्तविन्नागमाधर्म्यादायोलाभःक्रयोजयः १
 प्रयोगःकर्मयोगश्चसत्प्रतियहएवच ॥११५॥

- वैश्योऽजीवनस्वधर्मेणशूद्रवृत्त्याऽपिवर्त्तयेत् १
 अनाचरन्नकार्याणिनिवर्त्तेतचशक्तिमान् ॥९८॥
 अशक्नुवंस्तुशुश्रूषांशूद्रःकर्तुंदिजन्मनाम् १
 पुत्रदारात्ययम्प्राप्तोजीवेत्कारूककर्मभिः ॥९९॥
 येःकर्मभिःप्रचरितैःशुश्रूथन्तेदिजातयः १
 तानिकारूककर्माणिशिल्पानिविविधानिच ॥१००॥
 वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणःस्वेपथिस्थितः १
 अवृत्तिकर्षितःसीदन्निमन्धर्मसमाचरेत् ॥१०१॥
 सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयंगतः १
 पवित्रन्दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥१०२॥
 नाध्यापनाद्याजनाद्वागर्हिताद्वाप्रतियहात् १
 दोषोभवतिविप्राणाञ्ज्वलनाम्बुसमाहिते ॥१०३॥
 जीवितात्ययमापन्नोयोऽन्नमन्नित्यतस्ततः १
 आकाशमिवपंकेननसपापेनलिप्यते ॥१०४॥
 अजीगर्तःसुतंहन्तुमुपासर्पद्भुक्षितः १
 नचालिप्यतपापेनसुत्प्रतीकारमाचरन् ॥१०५॥
 श्वमांसमिच्छन्नातर्तोऽनुन्धमीधर्मविचक्षणः १
 प्राणानाम्परिरक्षार्थं वामदेवोनलिप्तवान् ॥१०६॥

- भरद्वाजः सुधार्तस्तु सपुत्रो विजनेवने १
 बह्वीर्गाः प्रतिजग्राहवृधोस्तक्ष्णो महातपाः ॥१०७॥
 सुधार्तश्चात्तुमभ्यागाद्विष्वाभिन्नः श्वजाघनीम् १
 चण्डालहस्तादादायधर्माधर्मविचक्षणः ॥१०८॥
 प्रतिमहाद्याजनाद्वातथेष्वाध्यापनादपि १
 प्रतिमहः प्रत्यवरः प्रेत्यविप्रस्यगर्हितः ॥१०९॥
 याजनाध्यापने नित्यं क्रियेते संस्कृतात्मनाम् १
 प्रतिमहस्तु क्रियेतेशूद्रस्य प्यन्त्यजन्मनः ॥११०॥
 जपहोमैरपे येनो याजनाध्यापनैः कृतम् १
 प्रतिमहनिमित्तन्तु त्यागेन तपसेव च ॥१११॥
 शिलोञ्छमप्याददीतविप्रो जीवन्त्यतस्ततः १
 प्रतिमहाच्छिलः श्रेयास्ततोऽप्युञ्छः प्रशस्यते ॥११२॥
 सीदद्भिः कुप्यमिच्छद्भिर्धनं वा पृथिवीपतिः १
 याचः स्यात्स्नातकैर्विप्रैरदित्संस्त्यागमर्हति ॥११३॥
 अकृतं च कृतात्क्षेत्राद्गौरजा विकमेव च १
 हिरण्यन्धान्यमन्नं च पूर्वम् पूर्वमदोषवत् ॥११४॥
 सप्तविन्नागमाधर्म्यादायो लाभः क्रयोजयः १
 प्रयोगः कर्मयोगश्च सत्प्रतिमह एव च ॥११५॥

- विद्याशिल्पभृतिःसेवागोरक्ष्यंविपणिःकृषिः १
 धृतिर्भेक्षंकुसीदंचदशजीवनहेतवः ॥११६॥
 ब्राह्मणःक्षत्रियोवाऽपिवृद्धिर्नैवप्रयोजयेत् १
 कामन्तुखलुधर्मार्थन्दद्यात्पापीयसेऽल्पिकाम् ॥११७॥
 चतुर्थमाददानोऽपिक्षत्रियोभागमापदि १
 प्रजारक्षन्परंशक्त्याकिल्बिषात्प्रतिमुच्यते ॥११८॥
 स्वधर्मोविजयस्तस्यनाहवेस्यात्पराङ्मुखः १
 शस्त्रेणवैश्यान्नक्षित्वाधर्म्यमाहारयेदलिम् ॥११९॥
 धान्येऽष्टमंविंशंशुल्कंविंशंकार्षीपणावरम् १
 कर्मोपकरणाःशूद्राःकारवःशिल्पिनस्तथा ॥१२०॥
 शूद्रस्तुवृत्तिमाकांक्षन्क्षत्रमाराधयेद्यदि १
 धनिनंवाऽप्युपाराध्यवैश्यंशूद्रोजिजीविषेत् ॥१२१॥
 स्वर्गार्थमुभयार्थंवाविप्रानाराधयेत्तुसः १
 जातब्राह्मणशब्दस्यसाक्षस्यकृतकृत्यता ॥१२२॥
 विप्रसेवैवशूद्रस्यविशिष्टंकर्मकीर्त्यते १
 यदतोऽन्यद्विकुरुतेतद्भवत्यस्यनिष्फलम् ॥१२३॥
 प्रकल्यातस्यतैर्वृत्तिःस्वकुटुम्बाद्यथार्हतः १
 शक्तिंचावेक्ष्यदाक्ष्यंचभृत्यानांचपरियहम् ॥१२४॥

- उच्छिष्टमन्नन्दातयंजीणीनिवसनानिच १
 पुलाकाश्चैवधान्यानांजीणीश्चैवपरिच्छदाः ॥१२५॥
 नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हति १
 नास्याधिकारोधर्मेऽस्तिनधर्मात्प्रतिषेधनम् ॥१२६॥
 धर्मेऽसवस्तुधर्मज्ञाःसतांवृत्तमनुष्ठिताः १
 मंत्रवर्ज्यन्नदुष्यन्तिप्रशंसाम्प्राप्नुवन्तिच ॥१२७॥
 यथायथाहिसङ्गतमातिष्ठत्यनसूयकः १
 तथातथेमंचामुंचलोकम्प्राप्नोत्यनिन्दितः ॥१२८॥
 शक्तेनापिहिशूद्रेणनकार्योऽधनसंचयः १
 शूद्रोहिधनमासाद्यब्राह्मणानेवबाधते ॥१२९॥
 एतेचतुर्णावर्णानामापद्धर्मीःप्रकीर्तिताः १
 यान्सम्यगनुतिष्ठन्तोव्रजन्तिपरमांगतिम् ॥१३०॥
 एषधर्मविधिःकृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्यकीर्तितः १
 अतःपरम्प्रवक्ष्यामिप्रायश्चित्तविधिंशुभम् ॥१३१॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ दशमोऽध्यायः ॥

॥ मानवे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां एकादशोऽध्यायः ॥

सान्तानि कंयश्च्यमाणमध्वगं सार्ववेदसम् ।
 गुर्वर्थं पितृमात्रार्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः ॥१॥
 न वै तान् स्नातकान्विद्याब्राह्मणान् धर्मभिक्षुकान् ।
 निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्योदानं विद्याविशेषतः ॥२॥
 एतेभ्यो हि द्विजाग्न्येभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।
 इतरेभ्यो वहिर्वेदिकृतान्नन्देयमुच्यते ॥३॥
 सर्वरत्नानि राजानुयथार्हं प्रतिपादयेत् ।
 ब्राह्मणान्वेदविदुषो यज्ञार्थं चैव दक्षिणाम् ॥४॥
 कृतदारोऽप्यरान्दारान् भिक्षित्वा योऽधिगच्छति ।
 रतिमात्रं फलन्तस्य द्रव्यदातुस्तु सन्ततिः ॥५॥
 धनानि तु यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् ।
 वेदवित्सु विविक्तेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥६॥
 यस्य त्रैवार्षिकं भक्त्युपस्थितं भृत्यवृत्तये ।
 अधिकं वाऽपि विद्येत स सोमं मप्स्यतुमर्हति ॥७॥

- अतःस्वल्पीयसिद्धयेयःसोमम्पिवतिद्विजः १
 सपीतसोमपूर्वोऽपिनतस्याप्नोतितत्फलम् ॥८॥
 शक्तःपरजनेदातास्वजनेदुःखजीविनि १
 मध्वापातोविषास्वादःसधर्मप्रतिरूपकः ॥९॥
 भृत्यानामुपरोधेनयत्करोत्यौर्द्ध्वदेहिकम् १
 तद्भवत्यसुखोदकजीवतश्चमृतस्यच ॥१०॥
 यज्ञश्चेत्प्रतिरुद्धःस्यादेकेनागेनयज्वनः १
 ब्राह्मणस्यविशेषेणधार्मिकेसतिराजनि ॥११॥
 योवैश्यःस्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः १
 कुटुम्बात्तस्यतद्भयमाहरेद्यज्ञसिद्धये ॥१२॥
 आहरेद्वीणिवाद्देवाकामंशूद्रस्यवेश्मनः १
 नहिशूद्रस्ययज्ञेषुकश्चिदस्तिपरिमहः ॥१३॥
 योऽनाहिताग्निःशतगुरयज्वाचसहस्रगुः १
 तयोरपिकुटुम्बाभ्यामाहरेदविचारयन् ॥१४॥
 आदाननित्याच्चादातुराहरेदप्रयच्छतः १
 तथायशोऽस्यप्रथतेधर्मश्चैवप्रवर्द्धते ॥१५॥
 तथैवसप्तमेभक्तेभक्तानिषडनश्नता १
 अश्वस्तनविधानेनहर्तृयंहीनकर्मणः ॥१६॥

- खलात्सेत्रादगाराद्वायतोवाभ्युपलभ्यते १
 आख्यातयन्तुतत्रस्मैपृच्छतेयदिपृच्छति ॥१७॥
 ब्राह्मणस्वनहर्तृयंक्षत्रियेणकदाचन १
 दस्युनिष्क्रिययोस्तुस्वमजीवनहर्तुमर्हति ॥१८॥
 योऽसाधुभ्योऽर्थमादायसाधुभ्यःसम्प्रयच्छति १
 सकृत्वाप्तवमात्मानंसन्तारयतितावुभौ ॥१९॥
 यज्ञनयज्ञशीलानान्देवस्वन्तद्विदुर्बुधाः १
 अयज्वनान्तुयद्विज्ञमासुरस्वन्तदुच्यते ॥२०॥
 नतस्मिन्धारयेद्दण्डन्धार्मिकःपृथिवीपतिः १
 क्षत्रियस्यहिबालिभ्याद्ब्राह्मणःसीदतिशुधा ॥२१॥
 तस्यभृत्यजनंज्ञात्वास्वकुदुम्बान्महीपतिः १
 श्रुतशीलेचविज्ञायवृत्तिन्धर्म्यमप्रकल्पयेत् ॥२२॥
 कल्पयित्वाभ्यवृत्तिंचरक्षेदेनंसमन्ततः १
 राजाहिधर्मषड्भागन्तस्मात्प्राप्नोतिरक्षितात् ॥२३॥
 नयज्ञार्थन्धनंशूद्राद्विप्रोभिक्षेतकर्हिचित् १
 यजमानोहिभिक्षित्वाचण्डालःप्रेत्यजायते ॥२४॥
 यज्ञार्थमर्थंभिक्षित्वायोनसर्वम्प्रयच्छति १
 सयातिभासतांविप्रःक्काकतांवाशतंसमाः ॥२५॥

- देवस्वम्ब्राह्मणस्वंवालोभेनोपहिनस्तियः १
- सपापात्मापरेलोकेगृध्रोच्छिष्टेनजीवति ॥२६॥
- इष्टिवैश्वानरींनित्यन्निर्वपेदब्दपर्यये १
- कृप्तानाम्पशुसोमानान्निष्कृत्यर्थमसम्भवे ॥२७॥
- आपत्कल्पेनयोधर्मकुरुतेनापदिद्विजः १
- सनाप्नोतिफलन्तस्यपरत्रेतिविचारितम् ॥२८॥
- विश्वैश्वदेवैःसाध्येब्राह्मणेभ्यमहर्षिभिः १
- आपत्सुभरणाद्गीतेर्विधेःप्रतिनिधिःकृतः ॥२९॥
- प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोऽनुकल्पेनवर्तते १
- नसाम्परायिकन्तस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम् ॥३०॥
- नब्राह्मणोवेदयेत्तत्किंचिद्राजनिधर्मवित् १
- स्ववीर्य्येणैवताञ्छिथान्मानवानपकारिणः ॥३१॥
- स्ववीर्य्याद्राजवीर्य्याच्चस्ववीर्य्यम्बलवत्तरम् १
- तस्मात्स्वेनैववीर्य्येणनिगृह्णीयादरीन्द्रिजः ॥३२॥
- श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीःकुर्यादित्यविचारयन् १
- वाक्शस्त्रंवेब्राह्मणस्यतेनहन्यादरीन्द्रिजः ॥३३॥
- क्षत्रियोबाहुवीर्य्येणतरेदापदमात्मनः १
- धनेनवैश्यशूद्रौतुजपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥३४॥

विधाताशासितावक्तामैत्रोब्राह्मणउच्यते १

तस्मैनाकुशलम्ब्रूयान्नशुष्कांगिरमीरयेत् ॥३५॥

नवैकन्यानयुवतिनील्पविद्योनबालिशः १

होतास्यादग्निहोत्रस्यनार्त्तोनासंस्कृतस्तथा ॥३६॥

नरकेहिपतन्त्येतेजुह्वतःसचयस्यतत् १

तस्माद्वैतानकुशलोहोतास्याद्वेदपारगः ॥३७॥

प्राजापत्यमदत्वाऽश्वमग्न्याधेयस्यदक्षिणाम् १

अनाहिताग्निर्भवतिब्राह्मणोविभवेसति ॥३८॥

पुण्यान्यन्यानि कुर्वीतश्च दधानोजितेन्द्रियः १

नत्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेतेहकथंचन ॥३९॥

इन्द्रियाणियशःस्वर्गमायुःकीर्तिम्प्रजाःपशून् १

हन्त्यल्पदक्षिणोयज्ञस्तस्मान्नाल्पधनोयजेत् ॥४०॥

अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन्ब्राह्मणःकामकारतः १

चान्द्रायणंचरेन्मासंवीरहत्यासमंहितत् ॥४१॥

येशूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते १

ऋत्विजस्तेहिशूद्राणाम्ब्रह्मवादिषुगर्हिताः ॥४२॥

तेषांसततमज्ञानांवृषलाग्न्युपसेविनाम् १

पदामस्तकमाक्रम्यदातादुर्गाणिसन्तरेत् ॥४३॥

- अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितं च समाचरन् १
 प्रसक्तचेन्द्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयतेनरः ॥४४॥
 अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः १
 कामकारकृतेऽप्याहुरेके श्रुतिनिदर्शनात् ॥४५॥
 अकामतः कृतम्पापं वेदाभ्यासेन शुध्यति १
 कामतस्तु कृतम्भोहात् प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैः ॥४६॥
 प्रायश्चित्तीयताम्प्राप्य देवात् पूर्वकृतेन वा १
 न संसर्गं व्रजेत्सद्भिः प्रायश्चित्तेऽकृते द्विजः ॥४७॥
 इह दुश्चरितैः केचित् केचित् पूर्वकृतेस्तथा १
 प्राप्नुवन्ति दुःखान्मानान् नरान्पविर्पर्ययम् ॥४८॥
 सुवर्णचौरः कौनख्यं सुरापः श्यावदन्तताम् १
 ब्रह्महाक्षय रोगित्वन्दौ शर्म्यगुरुतल्पगः ॥४९॥
 पिशुनः पौतिनासिक्यं सूचकः पूतिवत्त्रताम् १
 धान्यचोरोऽङ्गहीनत्वमातिरेक्यन्तु मिश्रकः ॥५०॥
 अन्नहर्ता मयावित्वम्भौक्यं वागपहारकः १
 वस्त्रापहारकः श्वैत्र्यम्पंगुतामश्वहारकः ॥५१॥
 एवं कर्मविशेषेण जायन्ते सद्भिर्गर्हिताः १
 जडभूकान्धबधिरा विकृता कृतयस्तथा ॥५२॥

- चरितयमतो नित्यम्प्रायश्चित्तं विशुद्धये १
 निन्द्यैर्हिलक्षणे र्युक्ता जायन्ते निष्कृतेन सः ॥५३॥
 ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयं गुर्वगनागमः १
 महान्तिपातकान्याहुः संसर्गमापितैः सह ॥५४॥
 अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् १
 गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्याया ॥५५॥
 ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्बधः १
 गर्हितानाद्य योर्जीग्धिः सुरापानसमानिषद् ॥५६॥
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च १
 भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥५७॥
 रेतःश्लेकः स्वयोनीषुकुमारीष्वन्त्यजासु च १
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥५८॥
 गोबधोऽन्याज्यसंयाज्यं पारदार्थात्मविक्रयम् १
 गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्नयोः सुतस्य च ॥५९॥
 परिवित्तिताऽनुजेन परिवेदनमेव च १
 तयोर्द्दैनं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥६०॥
 कन्यायादूषणं चैव वार्द्ध्यं व्रतलोपनम् १
 तडागारामदारणामपत्यस्य च विक्रयः ॥६१॥

- व्रात्यतावान्धवत्यागोभृत्याध्यापनमेवच १
 भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानांचविक्रयः ॥६२॥
 सर्वाकरेष्वधीकारोमहायंत्रप्रवर्तनम् १
 हिंसोषधीनांख्याजीवोऽभिचारोमूलकर्मच ॥६३॥
 इन्धनार्थमशुष्काणान्द्रुमाणामवपातनम् १
 आत्मार्थचक्रियारम्भोनिन्दितान्नादनन्तथा ॥६४॥
 अनाहिताग्नितास्तेयमृणानामनपक्रिया १
 असच्छास्त्राधिगमनंकोशीलयस्यचक्रिया ॥६५॥
 धान्यकुप्यपशुस्तेयम्मद्यपत्नीनिषेवणम् १
 स्त्रीशूद्रविद्रक्षत्रबधोनास्तिक्यंचोपपातकम् ॥६६॥
 ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरग्रेयमद्ययोः १
 जैल्यंचमैथुनम्पुंसिजातिभ्रंशकरंस्मृतम् ॥६७॥
 खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकबधस्तथा १
 संकरीकरणंज्ञेयम्मीनाहिमहिषस्यच ॥६८॥
 निन्दितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् १
 अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषणम् ॥६९॥
 कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् १
 फलैधःकुसुमस्तेयमघैर्यंचमलावहम् ॥७०॥

एतान्येनांसिसर्वाणियथोक्तानिपृथक्पृथक् ।
 येर्यैर्व्रतैरपोषन्तेतानिसम्यङ्निबोधत ॥७१॥
 ब्रह्महाद्वादशसमाःकुटीकृत्वावनेवसेत् ।
 भैक्षाययात्मविशुद्ध्यर्थकृत्वाश्वशिरोध्वजम् ॥७२॥
 लक्ष्यंशस्त्रभृतांवास्याद्विदुषामिच्छयात्मनः ।
 प्रास्येदात्मानमग्नौषासमिद्धेत्रिरवाविशराः ॥७३॥
 यजेतवाऽश्वमेधेनस्वर्जितागोसवेनवा ।
 अभिजिद्विष्वजिद्भ्यावात्रिवृताग्निष्टुताऽपिवा ॥७४॥
 जपन्वान्यतमंवेदंयोजनानांशतंब्रजेत् ।
 ब्रह्महत्याऽपनोदायमितभुङ्क्ष्यतेन्द्रियः ॥७५॥
 सर्वस्वंवेदविदुषेब्राह्मणायोपपादयेत् ।
 धनंवाजीवनायालगृहंवासपरिच्छदम् ॥७६॥
 हविष्यभुग्वानुसरेत्प्रतिस्रोतःसरस्वतीम् ।
 जपेद्धानियताहारस्त्रिवेदेदस्यसंहिताम् ॥७७॥
 कृतवापनोनिवसेद्द्वामान्तेगोव्रजेऽपिवा ।
 आश्रमेवृक्षमूलेवागोब्राह्मणहितेरतः ॥७८॥
 ब्राह्मणार्थेगवार्थेवासद्यःप्राणान्परित्यजेत् ।
 मुच्यतेब्रह्महत्यायागोप्तागोब्राह्मणस्यच ॥७९॥

- अथर्वप्रतिरोद्धावासर्वस्वमवजित्यवा १
 विप्रस्यतन्निमित्तेवाप्राणालाभेविमुच्यते ॥८०॥
 एवं दृढव्रतोनित्यम्ब्रह्मचारीसमाहितः १
 समाप्तेद्वादशेवर्षेब्रह्महत्यांथपोहति ॥८१॥
 शिष्टावाभूमिदेवानान्मरदेवसमागमे १
 स्वमेनोऽवभृथस्नातोहयमेधेविमुच्यते ॥८२॥
 धर्मस्यब्राह्मणोभूलमयंराजन्यउच्यते १
 तस्मात्समागमेतेषामेनोविख्याप्यशुध्यति ॥८३॥
 ब्राह्मणःसम्भवेनैवदेवानामपिदेवतम् १
 प्रमाणंचैवलोकस्यब्रह्मात्रैवहिकारणम् ॥८४॥
 तेषांवेदविदोब्रूयुस्त्रयोऽप्येनःसुनिष्कृतिम् १
 सातेषाम्पावनायस्यात्पवित्राविदुषांहिवाक् ॥८५॥
 अतोऽन्यतममास्थायविधिंविप्रःसमाहितः १
 ब्रह्महत्याकृतम्पापंथपोहत्यात्मवत्तया ॥८६॥
 हत्वागर्भमविज्ञातमेतदेवव्रतंचरेत् १
 राजन्यवैश्यौचेजानावात्रेयीमेवचस्त्रियम् ॥८७॥
 उक्ताचैवानृतंसाक्ष्येप्रतिरूध्यगुरुन्तथा १
 अपहृत्यचनिक्षेपंकृत्वाचस्त्रीसुहृद्दधम् ॥८८॥

इयंविशुद्धिरुदिताप्रमाथ्याकामतोद्विजम् ।
 कामतोब्राह्मणबधेनिष्कृतिर्नविधीयते ॥८९॥
 मुराम्पीत्वाद्विजोभोहादग्निवर्णामुराम्पिवेत् ।
 तयासकायेनिर्दग्धेमुच्यतेकिस्त्विषाक्ततः ॥९०॥
 गोमूत्रमग्निवर्णवापिवेदुदकमेववा ।
 पयोघृतं वामरणाज्ञोशंकृद्रसमेववा ॥९१॥
 कणान्वाभक्षयेदब्दम्पिण्याकंवासकृन्मिशि ।
 मुरापानापनुन्यर्थबालवासाजटीध्वजी ॥९२॥
 मुरावैमलमन्नानाम्पाप्माचमलमुच्यते ।
 तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौषेयजनमुराम्पिवेत् ॥९३॥
 गौडीपेष्टीचमाध्वीचविशेयात्रिविधामुरा ।
 यथैवैकातथासर्षानपातथाद्विजोत्तमैः ॥९४॥
 यक्षरक्षःपिशाचान्नम्मद्यम्मांसमुरासवम् ।
 तद्ब्राह्मणेननातयन्देवानामन्नताहविः ॥९५॥
 अमेध्येवापतेन्मत्तोवैदिकंवाऽप्युदाहरेत् ।
 अकार्यमन्यत्कुर्याद्ब्राह्मणोमदमोहितः ॥९६॥
 यस्यकायगतम्ब्रह्ममद्येनाप्लाथतेसकृत् ।
 तस्ययपेतिब्राह्मण्यंशूद्रत्वंचसगच्छति ॥९७॥

- एषाविचित्राभिहितासुरापानस्यनिष्कृतिः ।
 अतउर्द्धम्प्रवक्ष्यामिसुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥९८॥
 सुवर्णस्तेयकृद्दिप्रोराजानमभिगम्यतु ।
 स्वकर्मख्यापयन्ब्रूयान्माम्भवाननुशास्त्विति ॥९९॥
 गृहीत्वामुसलंराजासकृन्न्यानुतंस्वयम् ।
 बधेनशुध्यतिस्तेनोब्राह्मणस्तपसैवतु ॥१००॥
 तपसापनुनुत्सुस्तुसुवर्णस्तेयजम्भलम् ।
 चीरवासाद्विजोऽरण्येचरेद्ब्रह्महणोव्रतम् ॥१०१॥
 एतैर्व्रतैरपोहेतपापंस्तेयकृतन्दिजः ।
 गुरुस्त्रीगमनीयन्तुव्रतैरेभिरपानुदेत् ॥१०२॥
 गुरुतल्प्यभिभाषेनस्तप्तेस्वप्यादयोमये ।
 मूर्मीज्वलन्तींस्वाश्लिषेन्मृत्युनासविशुध्यति ॥१०३॥
 स्वयंवाशिष्णवृषणावुत्कृत्याधायचांजलौ ।
 नैर्ऋतीन्दिशमातिष्ठेदानिपातादजिह्वगः ॥१०४॥
 खट्वांगीचीरवासावाश्मश्रुलोविजनेवने ।
 प्राजापत्यंचरेत्कृष्णमब्दमेकंसमाहितः ॥१०५॥
 चान्द्रायणंवात्रीन्मासानभ्यस्येन्नियतेन्द्रियः ।
 हविषेणयवाग्वावागुरुतल्पापनुत्तये ॥१०६॥

एतैर्व्रतैरपोहेयुर्महापातकिनोमलम् १

उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नीनाधिधैर्व्रतैः ॥१०७॥

उपपातकसंयुक्तोगोघ्नोमासंयवान्पिवेत् १

कृतवापोवसेहोष्टेचर्मणातेनसंवृतः ॥१०८॥

चतुर्थकालमग्नीयादक्षारलवणम्मितम् १

गोमूत्रेणाचरेत्स्नानन्दोमासोनियतेन्द्रियः ॥१०९॥

दिवान्गुच्छेद्वास्तास्तुतिष्ठन्नूर्ध्वरजःपिवेत् १

शुश्रूषित्वानमस्कृत्यरात्रौवीरासनंवसेत् ॥११०॥

तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तुव्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् १

आसीनासुतथासीनोनियतोवीतमत्सरः ॥१११॥

आतुरामभिशस्तांवाचौरयाघ्रादिभिर्भयैः १

पतिताम्पंकलनांवासर्वोपायैर्विमोचयेत् ॥११२॥

उष्णोवर्षतिशीतेवाभारुतेवातिवाभृशम् १

नकुर्वीतात्मनस्त्राणंगोरकृत्वातुशक्तिः ॥११३॥

आत्मनोयदिवान्येषांगृहेक्षेत्रेथवाखले १

भक्षयन्तीन्नकथयेत्प्रवन्तंचैववत्सकम् ॥११४॥

अनेनविधिनायस्तुगोघ्नोगामनुगच्छति १

सगोहत्याकृतम्पापंत्रिभिर्मासेर्षपोहति ॥११५॥

- वृषभैकादशागाश्च दद्यात्सुचरितव्रतः ॥ १ ॥
- अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत् ॥ १११६ ॥
- एतदेव व्रतं कुर्युरूपपातकिनो द्विजाः ॥ १ ॥
- अवकीर्णिवर्ज्यं शुद्धार्थं चान्द्रायणमथापि वा ॥ १११७ ॥
- अवकीर्णीतुकाणेन गर्दभेन चतुष्पथे ॥ १ ॥
- पाकयज्ञविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशि ॥ १११८ ॥
- हृत्वाऽनौ विधिवद्भोमानन्ततश्च समित्युच्चा ॥ १ ॥
- वातेन्द्रगुरुवद्दीनां जुहुयात्सर्पिषा हुतीः ॥ १११९ ॥
- कामतोरेतसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः ॥ १ ॥
- अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ ११२० ॥
- भारुतम्पुरुहूतं च गुरुम्पावकमेव च ॥ १ ॥
- चतुरो व्रतिनोऽभ्येति ब्राह्मन्तेजोऽवकीर्णिनः ॥ ११२१ ॥
- एतस्मिन्नेन सिप्राप्ते वसित्वा गृहभाजिनम् ॥ १ ॥
- सप्तागारांश्चरेद्भैक्षं स्वकर्मपरिकीर्तयन् ॥ ११२२ ॥
- तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्तयन्नेककालिकम् ॥ १ ॥
- उपस्पृशंस्त्रिषवणत्वब्देन सविशुध्यति ॥ ११२३ ॥
- जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वाऽन्यतममिच्छया ॥ १ ॥
- चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ ११२४ ॥

- संकरापात्रकृत्यासुमासंशोधनमैन्दवम् १
 मलिनीकरणीयेषुतप्तःस्याद्यावकव्यहम् ॥१२५॥
 तुरीयोब्रह्महत्यायाःक्षत्रियस्यबधेऽस्मृतः १
 वैश्येऽष्टमांशोवृत्तस्थेऽष्ट्रेऽज्ञेयस्तुषोऽशः ॥१२६॥
 अकामतस्तुराजन्यंविनिपात्यद्विजोत्तमः १
 वृषभैकसहस्रागादद्यात्सुचरितव्रतः ॥१२७॥
 त्र्यब्दंचरेद्धानियतोजटीब्रह्महणोव्रतम् १
 वसन्दूरतरेयामादृक्षमूलनिकेतनः ॥१२८॥
 एतदेवचरेदब्दम्प्रायश्चित्तंद्विजोत्तमः १
 प्रमाप्यवैश्यं वृत्तस्थन्दद्याच्चैकशतंगवाम् ॥१२९॥
 एतदेवव्रतंकृत्स्नंषण्मासाञ्छूद्रहाचरेत् १
 वृषभैकादशावाऽपिदद्याद्विप्रायगाःसिताः ॥१३०॥
 माजीरनकुलोहत्वाचाषम्मण्डूकमेवच १
 श्वगोधोलूककाकांश्छूद्रहत्याव्रतंचरेत् ॥१३१॥
 पयःपिवेत्त्रिरात्रंवायोजनंवाऽश्वनोव्रजेत् १
 उपस्पृशेत्स्रवन्त्यांवासूक्तंवाऽब्देवतंजपेत् ॥१३२॥
 अग्निंकाष्णीयसीन्द्रद्यात्सर्पहत्वाद्विजोत्तमः १
 पलालभारकंपण्डेसेसकंचैकमाषकम् ॥१३३॥

- घृतकुम्भं वराहेतुतिलद्रोणन्तुतित्रिरो १
 शुकेद्विहायनंवत्संक्रौंचं हत्वा त्रिहायनम् ॥१३४॥
 हत्वा हंसं वलाकां च वकं षर्हिणमेव च १
 वानरं श्येनभासौ च स्पर्शयेद्वाल्मीकायगाम् ॥१३५॥
 वासोदद्यादयं हत्वा पंचनीलान्वृषाणां जम् १
 अजमेषावनद्वाहं खरं हत्वेकहायनम् ॥१३६॥
 क्रथादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुन्दद्यात्पयस्विनीम् १
 अक्रथादान्वत्सतरीमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णालम् ॥१३७॥
 जीनकार्मुकवस्तावीन्पृथग्दद्याद्दिशुञ्जये १
 चतुर्णीमपि वर्णानान् नारीर्हत्वा नवस्थिताः ॥१३८॥
 दानेन बधनिर्णेकं सपीदीनामशक्नुवन् १
 एकैकश चरेत्कृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये ॥१३९॥
 अस्थिमतान्तु सन्तानां सहस्रस्य प्रमापणे १
 पूर्णे चानस्य न स्थान्तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥१४०॥
 किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमताम्बधे १
 अनस्थं चैव हिंसायाम्प्राणायामेन मुध्यति ॥१४१॥
 फलदानान्तु वृक्षाणाञ्छेदने जप्यमृकशतम् १
 गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥१४२॥

- अन्नाद्यजानांसन्नानारसजानांचसर्वशः १
 फलपुष्पोद्भवानांचघृतप्राशोविशोधनम् ॥१४३॥
 कृष्टजानामोषधीनांजातानांचस्वयंवने १
 वृथात्मभेन्नुगच्छेद्भान्दिनमेकम्पयोव्रतः ॥१४४॥
 एतैर्व्रतैरपोषंस्यादेनोहिंसासमुद्भवम् १
 ज्ञानाज्ञानकृतंकृत्स्नंशृणुतानाद्यभक्षणे ॥१४५॥
 अज्ञानाद्भारूणीम्पीत्वासंस्कारेणैवशुध्यति १
 मतिपूर्वमनिर्देश्यम्प्राणान्तिकमितिस्थितिः ॥१४६॥
 अपःसुराभाजनस्थामद्यभाण्डस्थितास्तथा १
 पंचरात्रमपिवेत्पीत्वाशंखपुष्पीशृतम्पयः ॥१४७॥
 स्पृष्ट्वादत्वाचमदिरांविधिवत्प्रतिगृह्यच १
 शूद्रोच्छिष्टाश्चपीत्वाऽपःकुशवारिपिवेत्त्र्यहम् ॥१४८॥
 ब्राह्मणस्तुसुरापस्यगन्धमाघ्रायसोमपः १
 प्राणानप्सुत्रिरायम्यघृतम्प्राश्यत्रिशुध्यति ॥१४९॥
 अज्ञानात्प्राश्यविष्मूत्रंसुरासंस्पृष्टमेवच १
 पुनःसंस्कारमर्हन्तित्रयोवणीद्विजातयः ॥१५०॥
 वपनम्मेखलादण्डोभेक्ष्यचर्याव्रतानिच १
 निवर्तन्तेद्विजातीनाम्पुनःसंस्कारकर्मणि ॥१५१॥

- अभोज्यानान्तुभुक्त्वाऽन्नंस्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेवच १
जग्ध्वा मांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं यवान्पिपेत् ॥१५२॥
शुक्लानि च कषायान् शपीत्वामेध्यान्यपि द्विजः १
तावद्भवत्यप्रयतो यावत्तन्नं ब्रजत्यधः ॥१५३॥
विड्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः १
प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥१५४॥
शुष्काणि भुक्त्वा मांसानि भौमानि कवकानि च १
अज्ञानं चैव शूनास्थमेतदेव व्रतं चरेत् ॥१५५॥
क्रथादशूकरोष्ट्राणां कुक्कुटाणां च भक्षणे १
नरकाकखराणां च तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥१५६॥
मांसिकान्नन्तु योऽश्नीयादसमावर्तको द्विजः १
सत्रीण्यहान्युपवसेदेकाहं चोदके वसेत् ॥१५७॥
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथंचन १
सकृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥१५८॥
विडालकाकाखूच्छिष्टं जग्ध्वाऽश्वनकुलस्य च १
केशकीटावपन्नं च पिबेद्ब्रह्मसुवर्चलाम् ॥१५९॥
अभोज्यमन्नं नान्नयमात्मनः शुद्धिमिच्छता १
अज्ञानभुक्तन्तूतार्यशोध्यं वाऽप्याशुशोधनैः ॥१६०॥

- एषोऽनाद्यादनस्योक्तोव्रतानां विविधो विधिः १
 स्तेयदोषापहर्तृणां व्रतानां श्रूयतां विधिः ॥१६१॥
 धान्यान्नधनचौर्याणिकृत्वा कामाद्विजोत्तमः १
 स्वजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुध्यति ॥१६२॥
 मनुष्याणान्तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च १
 कूपवापीजलानां च शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥१६३॥
 द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वा न्यवेशतः १
 चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रन्तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥१६४॥
 भक्ष्यभोज्यापहरणे या न शय्यासनस्य च १
 पुष्पमूलफलानां च पंचगव्यं विशोधनम् ॥१६५॥
 तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च १
 चेलचर्मीमिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥१६६॥
 मणिमुक्ताप्रवालानान्ताम्रस्य रजतस्य च १
 अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नता ॥१६७॥
 कार्पीसकीटजोर्णीणान्द्विशफैकशफस्य च १
 पक्षिगन्धोषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहम्पयः ॥१६८॥
 एतैर्व्रतैरपोहेतपापं स्तेयकृतं द्विजः १
 अगम्यागमनीयन्तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥१६९॥

- गुरुतल्पव्रतंकुर्याद्वेतःसिक्तास्वयोनिषु १
- सख्युःपुत्रस्यचस्त्रीषुकुमारीष्वन्त्यजासुच ॥१७०॥
- पैतृष्वसेयीम्भगिनींस्वस्त्रीयाम्मातुरेवच १
- मातुश्चभ्रातुस्तनयांगत्वाचान्द्रायणंचरेत् ॥१७१॥
- एतास्तिष्ठस्तुभार्यार्थेनोपयच्छेत्तुबुद्धिमान् १
- ज्ञातित्वेनानुपेयास्ताःपततिद्युपयन्नधः ॥१७२॥
- अमानुषीषुपुरुषउदक्यायामयोनिषु १
- रेतःसिक्ताजलेचैवकृच्छ्रंसान्तपनंचरेत् ॥१७३॥
- मैथुनन्तुसमासेथपुंसियोषितिवाद्भिजः १
- गोयानेभ्सुदिवाचैवसवासाःस्नानमाचरेत् ॥१७४॥
- चण्डालान्त्यस्त्रियोगत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच १
- पतत्यज्ञानतोविप्रोज्ञानात्साम्यन्तुगच्छति ॥१७५॥
- विप्रदुष्टास्त्रियम्भर्तानिरुन्ध्यादेकवेशमनि १
- यत्पुंसःपरदारेषुतच्चैनाचारयेद्व्रतम् ॥१७६॥
- साचेत्पुनःप्रदुथेत्तुसदृशेनोपयंत्रिता १
- कृच्छ्रंचान्द्रायणंचैवतदस्याःपावनंस्मृतम् ॥१७७॥
- यत्करोत्येकरात्रेणवृषलीसेवनाद्भिजः १
- तत्रैशभुजपन्नित्यंत्रिभिर्वर्षैर्यपोहति ॥१७८॥

- एषाम्पापकृतामुक्ताचतुर्णीमपिनिष्कृतिः १
 पतितैःसम्प्रयुक्तानामिमाःशृणुतनिष्कृतीः ॥१७९॥
 संवत्सरेणपततिपतितेनसहाचरन् १
 याजनाध्यापनाद्योनान्नतुयानासनाशनात् ॥१८०॥
 योयेनपतितेनैषांसंसर्गयातिमानवः १
 सतस्यैवव्रतंकुर्यात्तत्संसर्गविशुद्धये ॥१८१॥
 पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्वहिः १
 निन्दितेऽहनिसायाद्देशात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥१८२॥
 दासीघटमपाम्पूर्णम्यस्येत्येतवत्पदा १
 अहोरात्रमुपासीरन्नशौचम्बान्धवैःसह ॥१८३॥
 निवर्तेरंश्चतस्मातुसम्भाषणसहासने १
 दायाद्यस्यप्रदानंचयात्राचैवहिलौकिकी ॥१८४॥
 ज्येष्ठताचनिवर्तेतज्येष्ठावाप्यंचयद्धनम् १
 ज्येष्ठांशम्प्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोऽधिकः ॥१८५॥
 प्रायश्चित्तेतुचरितैर्पूर्वकुम्भमपान्नधम् १
 तेनैवसार्द्धम्प्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशये ॥१८६॥
 सत्वप्सुतंघटम्प्रास्यप्रविश्यभक्षणंस्वकम् १
 सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥१८७॥

- एतमेवविधिंकुर्याद्योषित्सुपतितास्वपि १
 वत्नान्नपानन्देयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥१८८॥
 एनस्विभिरनिर्णितैर्नार्थकिंचित्सहाचरेत् १
 कृतनिर्णेजनांश्चैवनजुगुप्सेतकर्हिचित् ॥१८९॥
 बालघ्नाश्चकृतघ्नाश्चविशुद्धानपिधर्मतः १
 शरणागतहन्तृश्चस्त्रीहन्तृश्चनसंवसेत् ॥१९०॥
 येषान्द्विजानांसावित्रीनानूचेतयथाविधि १
 तांशारयित्वात्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत् ॥१९१॥
 प्रायश्चित्तंचिकीर्षन्तिविकर्मस्थास्तुयेद्विजाः १
 ब्रह्मणाचपरित्यक्तस्तेषामप्येतदादिशेत् ॥१९२॥
 यद्गर्हितेनार्ज्यन्तिकर्मणाब्राह्मणाधनम् १
 तस्योत्सर्गेणशुध्यन्तिजप्येनतपसैवच ॥१९३॥
 जपित्वात्रीणिसावित्र्याःसहस्राणिसमाहितः १
 मासंगोष्ठेपयःपीत्वामुच्यतेऽसत्प्रतियहात् ॥१९४॥
 उपवासकृशन्तन्तुगोब्रजात्पुनरागतम् १
 प्रणतम्परिपृच्छेयुःसाम्यंसौम्येच्छसीतिकिम् ॥१९५॥
 सत्यमुक्त्वानुविप्रेषुविकिरेद्यवसंगवाम् १
 गोभिःप्रवर्तितेतीर्थेकुर्युस्तस्यपरियहम् ॥१९६॥

- व्रात्यानां याजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च १
 अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैश्च पोहति ॥१९७॥
 शरणागतम्परित्यज्य वेदं विप्लाव्य च द्विजः १
 संवत्सरं यवाह्वारस्तत्पापमपसेधति ॥१९८॥
 श्वशृगालखरैर्दृष्टो याम्यैः क्रथाद्विरेव च १
 नराश्वोष्ट्वराहैः प्राणायामेन शुध्यति ॥१९९॥
 षष्ठान्नकालतामासं संहिताजप एव वा १
 होमाश्च साकलानित्यमपां तपानां विशोधनम् ॥२००॥
 उद्धयानं समारुह्य खरयानन्तुक्रामतः १
 स्नात्वा तु विप्रो दिग्वासाः प्राणायामेन शुध्यति ॥२०१॥
 विना द्विरप्सु वा न्यार्तः शारीरं सन्निवेस्य च १
 सचेलो वहिराप्नुत्य गामालभ्य च शुध्यति ॥२०२॥
 वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे १
 स्नातकघृतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥२०३॥
 हंकारम्ब्राह्मणस्योक्तात्वं कारं च गरीयसः १
 स्नात्वा न्नश्नन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥२०४॥
 ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वा खध्यवाससा १
 विवादे वा विनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥२०५॥

- अवगूर्यत्वब्दशतंसहस्रमभिहत्यच १
जिघांसयाब्राह्मणस्यनरकम्प्रतिपद्यते ॥२०६॥
शोणितंयावतःपांशून्संगृह्णातिमहीतले १
तावन्त्यब्दसहस्राणितत्कर्त्तानरकेवसेत् ॥२०७॥
अवगूर्यचरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रग्निपातने १
कृच्छ्रातिकृच्छ्रोकुर्वीतिविप्रस्योत्पाद्यशोणितम् ॥२०८॥
अनुक्तनिष्कृतीनान्तुपापानामपनुत्तये १
शक्तिंचावेक्ष्यपापंचप्रायश्चित्तम्प्रकल्पयेत् ॥२०९॥
यैरभ्युपायैरेनांसिमानवोयपकर्षति १
तान्वोभ्युपायान्वक्ष्यामिदेवर्षिपितृसेवितान् ॥२१०॥
त्र्यहम्प्रातस्त्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् १
त्र्यहम्परंचनाम्नीयात्प्राजापत्यंचरन्दिजः ॥२११॥
गोमूत्रंगोमयंक्षीरन्दधिसर्पिःकुशोदकम् १
एकरात्रोपवासश्चकृच्छंसान्तपनंस्मृतम् ॥२१२॥
एकैकंयासमम्नीयात्त्र्यहाग्नित्रीणिपूर्ववत् १
त्र्यहंचोपवसेदन्त्यमतिकृच्छंचरन्दिजः ॥२१३॥
तप्तकृच्छंचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान् १
प्रतित्र्यहम्पिवेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः ॥२१४॥

- यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् १
 पराकोनामकृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदनः ॥२१५॥
 एकैकं ह्रासयेत्पिण्डं कृष्णशुक्ले च वर्धयेत् १
 उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥२१६॥
 एतमेव विधिं कृत्स्नमाचरेद्यवमध्यमे १
 शुक्लपक्षादिनियतश्चरं चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१७॥
 अष्टावष्टौ समश्नीयात्पिण्डान्मध्यन्दिने स्थिते १
 नियतात्मा हविषाशीयति चान्द्रायणं चरन् ॥२१८॥
 चतुरः प्रातरश्नीयात्पिण्डान्विप्रः समाहितः १
 चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं स्मृतम् ॥२१९॥
 यथाकथंचित्पिण्डानान्तिस्त्रोऽशीतीः समाहितः १
 मासेनाश्नन् हविषस्य चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥२२०॥
 एतद्गुद्रास्तथादित्यावसवश्चाचरन् व्रतम् १
 सर्वाकुशलमोक्षाय मरुतश्च महर्षिभिः ॥२२१॥
 महाथाहृतिभिर्होमः कर्तव्यः स्वयमन्वहम् १
 अहिंसासत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् ॥२२२॥
 त्रिरह्नन्निर्निशायाश्च सवासाजलमाविशेत् १
 स्त्रीभूद्रपतितांश्चैव नाभिभाषेत कर्हिचित् ॥२२३॥

- स्थानासनाभ्यांविहरेदशक्तोऽधःशयीतवा १
- ब्रह्मचारीव्रतीचस्याहुरदेवद्विजार्चकः ॥२२४॥
- सावित्रीचजपेन्नित्यम्पवित्राणिचशक्तिः ॥
- सर्वेष्वेवव्रतेष्वेवम्प्रायश्चित्तार्थमादृतः ॥२२५॥
- एतैर्द्विजातयःशोभ्याव्रतेराविष्कृतेनसः १
- अनाविष्कृतपापांस्तुभंत्रैर्होमैश्चशोधयेत् ॥२२६॥
- ख्यापनेनानुतापेनतपसाध्ययनेनच १
- पापकृन्मुच्यतेपापात्तथादानेनचापदि ॥२२७॥
- यथायथानरोऽधर्मस्वयंकृत्वान्नुभाषते १
- तथातथात्वचेवाहिस्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥२२८॥
- यथायथामनस्तस्यदुष्कृतंकर्मगर्हति १
- तथातथाशरीरन्तत्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥२२९॥
- कृत्वापापंहिसन्तप्यतस्मात्पापात्प्रमुच्यते १
- नैवंकुर्याम्पुनरितिनिवृत्त्यापूयतेतुसः ॥२३०॥
- एवंसंचिन्त्यमनसाप्रेत्यकर्मफलोदयम् १
- मनोवाङ्मूर्तिभिर्नित्यंशुभंकर्मसमाचरेत् ॥२३१॥
- अज्ञानाद्यदिबाज्ञानात्कृत्वाकर्मविगर्हितम् १
- तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्द्वितीयन्नसमाचरेत् ॥२३२॥

यस्मिन्कर्मण्यस्यकृतेमनसःस्यादलाघवम् १
 तस्मिंस्तावत्तपःकुर्याद्यावत्तुष्टिकरम्भवेत् ॥२३३॥
 तपोमूलमिदं सर्वन्दैवमानुषकंसुखम् १
 तपोमध्यम्बुधैः प्रोक्तन्तपोऽन्तं वेददर्शिभिः ॥२३४॥
 ब्राह्मणस्य तपोज्ञानन्तपः क्षत्रस्य रक्षणम् १
 वैश्यस्य तु तपोवाक्मीतपः शूद्रस्य सेवनम् ॥२३५॥
 ऋषयः संयतात्मानः फलमूलानिलाशनाः १
 तपसैव प्रपश्यन्ति त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥२३६॥
 औषधान्यगदो विद्यादेवी च विविधा स्थितिः १
 तपसैव प्रसिध्यन्ति तपस्तेषां हि साधनम् ॥२३७॥
 यद्गुस्तरं यद्गुरापं यद्गुर्गीयं च दुष्करम् १
 सर्वन्तु तपसा साध्यन्तपो हि दुरतिक्रमम् ॥२३८॥
 महापातकिनश्चैव शेषाश्चाकार्यकारिणः १
 तपसैव सुतप्तेन मुच्यन्ते किल्बिषा ततः ॥२३९॥
 कीटाश्चाहिपतंगाश्च पशवश्च वयं सिच १
 स्थावराणि च भूतानि दिवं यान्ति तपो बलात् ॥२४०॥
 यत्किंचिदेनः कुर्वन्ति मनोवाङ्मूर्तिभिर्जीनाः १
 तत्सर्वं निर्दहन्त्याशु तपसैव तपोधनाः ॥२४१॥

- तपसैवविशुद्धस्वब्राह्मणस्यदिवौकसः १
 इज्याप्रतिगृह्णन्तिकामान्संवर्जयन्तिच ॥२४२॥
 प्रजापतिरिदंशास्त्रन्तपसैवासृजत्प्रभुः १
 तथैववेदानृषयस्तपसाप्रतिपेदिरे ॥२४३॥
 इत्येतत्तपसोदेवामहाभाग्यम्प्रचक्षते १
 सर्वस्यास्यप्रपश्यन्तस्तपसःपुण्यमुत्तमम् ॥२४४॥
 वेदाभ्यासोन्म्वहंशक्त्यामहायज्ञक्रियाक्षमा १
 नाशयन्त्याशुपापानिमहापातकजान्यपि ॥२४५॥
 यथैधस्तेजसावद्विःप्राप्तन्निर्दहतिक्षणात् १
 तथाज्ञानाग्निनापापंसर्वन्दहतिवेदवित् ॥२४६॥
 इत्येतदेनसामुक्तम्प्रायश्चित्तंयथाविधि १
 अतर्जुर्हरहस्यानाम्प्रायश्चित्तंनिबोधत ॥२४७॥
 सबाहृतिप्रणवकाःप्राणायामास्तुषोऽश १
 अपिभ्रूणहणम्मासात्पुनन्त्यहरहःकृताः ॥२४८॥
 कौत्संजप्त्वापइत्येतद्वासिष्ठंचप्रतीत्यृचम् १
 माहित्रंशुद्धवत्यश्चसुरापोऽपिविशुध्यति ॥२४९॥
 सकृज्जप्त्वास्यवामीयंशिवसंकल्पमेवच १
 अपहृत्यसुवर्णन्तुक्षणाद्भवतिनिर्मलः ॥२५०॥

हविचन्तीयमभ्यस्य नतमंह इतीति च १

जपित्वा पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतत्पगः ॥२५१॥

एनसां स्थूलसूक्ष्माणानां चिकीर्षन्नपनोदनम् १

अवेत्यृचं जपेदब्दं यत्किंचिदमितीति षा ॥२५२॥

प्रतिगृह्याप्रतियास्य भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् १

जपं स्तरत्समन्दीयं पूयते मानवस्य हात् ॥२५३॥

सोमारौद्रन्तु बद्धेनामासमभ्यस्य मुध्यति १

स्रवन्त्यामाचरन् स्नानमर्थ्यमिनामिति च त्र्यचम् ॥२५४॥

अब्दार्द्धमिन्द्रमित्येतदेनस्वीसप्तकं जपेत् १

अग्रशस्तन्तुकृत्वाऽमुमासमासीत भैक्षभुक् ॥२५५॥

मंत्रैः शाकलहोमीयैरब्दं हुत्वा घृतं द्विजः १

सुगुर्वप्यपहन्त्येनो जप्त्वा वानम इत्यृचम् ॥२५६॥

महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्वाः समाहितः १

अभ्यस्याब्दं पावमानिर्भेसाहारो विमुध्यति ॥२५७॥

अरण्ये वा त्रिरभ्यस्य प्रयतो वेदसंहिताम् १

मुच्यते पातकैः सर्वैः पराकैः शोधितस्त्रिभिः ॥२५८॥

त्र्यहन्तूपवसेद्युक्तास्त्रिरद्वौऽभ्युपयन्नपः १

मुच्यते पातकैः सर्वैस्त्रिर्जपित्वाऽघमर्षणम् ॥२५९॥

यथाऽश्वमेधः क्रतुराद्रसर्वपापापनोदनः १
 तथाऽधमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥२६०॥
 हत्वा लोकानपीमांस्त्रीनश्नन्नपियतस्ततः १
 ऋग्वेदन्धारयन्विप्रो नैनः प्राप्नोति किंचन ॥२६१॥
 ऋक्संहितां त्रिरभ्यस्य यजुषां वासमाहितः १
 साम्नां वासरहस्यानां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२६२॥
 यथामहाह्मदम्प्राप्य क्षिप्तं लोष्टं विनश्यति १
 तथा दुश्चरितं सर्ववेदे त्रिवृत्तिमञ्जति ॥२६३॥
 ऋचो यजुषि चान्यानि सामानि विविधानि च १
 एष श्रेयस्त्रिवृद्धे दोयो वेदे न संवेदवित् ॥२६४॥
 आद्यं यत्त्र्यक्षरम्ब्रसत्रयीयस्मिन् प्रतिष्ठिता १
 सगुह्योऽन्यस्त्रिवृद्धे दोयस्तं वेदसंवेदवित् ॥२६५॥

॥ इति मानवेधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायाम् ॥

॥ एकादशोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांद्वादशोऽध्यायः ॥

चातुर्वर्ण्यस्यकृत्स्नोऽयमुक्तोधर्मस्त्वयानघ १
 कर्मणाम्फलनिर्वृत्तिंशंसनस्तत्त्वतःपराम् ॥१॥
 सतानुवाचधर्मात्मा महर्षीन्मानवोभृगुः १
 अस्यसर्वस्यशृणुतकर्मयोगस्यनिर्णयम् ॥२॥
 शुभाशुभफलं कर्ममनोवाग्देहसम्भवम् १
 कर्मज्जागतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः ॥३॥
 तस्येह त्रिविधस्यापित्र्यधिष्ठानस्य देहिनः १
 दशलक्षणयुक्तस्य मनोविद्यात्प्रवर्तकम् ॥४॥
 परद्रवेष्वभिध्यानम्मनसा निष्ठचिन्तनम् १
 वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्ममानसम् ॥५॥
 पारुथ्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः १
 असम्बद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥६॥
 अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः १
 परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥७॥

- मानसम्मनसैवायमुपभुंक्तेषुभाशुभम् १
वाचावाचाकृतंकर्मकायेनैवचकायिकम् ॥८॥
शरीरजैःकर्मदोषैर्यातिस्थावरतान्नरः १
वाचिकैःपक्षिमृगताम्मानसैरन्त्यजातिताम् ॥९॥
वाग्दण्डोऽथमनोदण्डःकायदण्डस्तथैवच १
यस्यैतेनिहिताबुद्धौत्रिदण्डीतिसुच्यते ॥१०॥
त्रिदण्डमेतन्निक्षिप्यसर्वभूतेषुमानवः १
कामक्रोधौतुसंयम्यततःसिद्धिन्नियच्छति ॥११॥
योऽस्यात्मनःकारयितातंक्षेत्रज्ञम्प्रचक्षते १
यःकरोतितुकर्माणिसभूतात्मोच्यतेबुधैः ॥१२॥
जीवसंज्ञोऽन्तरात्मान्यःसहजःसर्वदेहिनाम् १
येनवेदयतेसर्वमुखन्दुःखंचजन्मसु ॥१३॥
तावुभौभूतसम्पृक्तौमहान्क्षेत्रज्ञएवच १
उच्चावचेषुभूतेषुस्थितन्तंयाप्यतिष्ठतः ॥१४॥
असंख्यामूर्तयस्तस्यनिष्पतन्तिशरीरतः १
उच्चावचानिभूतानिसततंचेष्टयन्तिताः ॥१५॥
पंचभ्यएवमात्राभ्यःप्रेत्यदुष्कृतिनान्मृणाम् १
शरीरंयातनार्थीयमन्यदुत्पद्यतेध्रुवम् ॥१६॥

तेनानुभूयतायामीःशरीरेणेहयातनाः १

तास्वेवभूतमात्रासुप्रलीयन्तेविभागशः ॥१७॥

सोऽनुभूयासुखोदकीन्दोषान्विषयसंगजान् १

यंपेतकल्मषोऽभ्येतितावेवोभौमहौजसौ ॥१८॥

तौधर्मम्पश्यतस्तस्यपापंचातन्द्रितोसह १

याभ्याम्प्राप्नोतिसम्पृक्तःप्रेत्येहचसुखासुखम् ॥१९॥

यद्याचरतिधर्मसंप्रायशोऽधर्ममल्पशः १

तैरेवचावृतोभूतैःस्वर्गसुखमुपाप्नुते ॥२०॥

यदितुप्रायशोऽधर्मसेवतेधर्ममल्पशः १

तैर्भूतैःसपरित्यक्तोयामीःप्राप्नोतियातनाः ॥२१॥

यामीस्तायातनाःप्राप्यसजीवोषीतकल्मषः १

तान्येवपंचभूतानिपुनरभ्येतिभागशः ॥२२॥

एतादृष्ट्वाऽस्यजीवस्यगतीःस्वेनैवचेतसा १

धर्मतोऽधर्मतश्चैवधर्मेदध्यात्सदामनः ॥२३॥

सत्त्वंरजस्तमश्चैवत्रीन्विद्यादात्मनोगुणान् १

येर्ष्याप्येमान्स्थितोभावान्महान्सर्वानशेषतः ॥२४॥

योयदैषांगुणोदेहेसाकल्येनातिरिच्यते १

सतदातद्गुणप्रायन्तंकरोतिशरीरिणम् ॥२५॥

- सत्त्वंज्ञानन्तमोऽज्ञानंरागद्वेषोरजःस्मृतम् १
 एतद्वाप्तिमदेतेषांसर्वभूताश्रितं वपुः ॥२६॥
 तत्रयत्प्रीतिसंयुक्तं किंचिदात्मनिलक्षयेत् १
 प्रशान्तमिव शुद्धाभं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥२७॥
 यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः १
 तद्रजोप्रतिघंविद्यात्सततंहारिदेहिनाम् ॥२८॥
 यत्तु स्यान्मोहसंयुक्तमव्यक्तं विषयात्मकम् १
 अप्रतर्क्यमविज्ञेयन्तमस्तदुपधारयेत् ॥२९॥
 त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां यः फलोदयः १
 अग्न्योमध्योजघन्यश्च तम्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥३०॥
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानंशौचमिन्द्रियनियहः १
 धर्मक्रियात्मचिन्ताचसात्त्विकंगुणलक्षणम् ॥३१॥
 आरम्भरुचिताधैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः १
 विषयोपसेवाचाजस्रंराजसंगुणलक्षणम् ॥३२॥
 लोभःस्वप्नोऽभृतिःक्रौर्यन्नास्तिक्यमभिन्नवृत्तिता १
 याचिष्णुताप्रमादश्चतामसंगुणलक्षणम् ॥३३॥
 त्रयाणामपि चैतेषां गुणानां त्रिषु तिष्ठताम् १
 इदं सामासिकं ज्ञेयं क्रमशोगुणलक्षणम् ॥३४॥

- यत्कर्मकृत्वाकुर्वन्करिष्यंश्चैवलज्जति १
 तज्ज्ञेयंविदुषासर्वन्तामसंगुणलक्षणम् ॥३५॥
 येनास्मिन्कर्मणालोकेख्यातिमिच्छतिपुष्कलाम् १
 नचशोचत्यसंपन्नौतद्विज्ञेयन्तुराजसम् ॥३६॥
 यत्सर्वेणेच्छतिज्ञातुंयन्नलज्जतिचाचरन् १
 येनतुष्टतिचात्मान्यतत्सत्त्वगुणलक्षणम् ॥३७॥
 तमसोलक्षणंकामोरजसस्त्वर्थउच्यते १
 सत्त्वस्यलक्षणन्धर्मःश्रेष्ठमेषांयथोत्तरम् ॥३८॥
 येनयांस्तुगुणेनैषांसंसारान्प्रतिपद्यते १
 तान्समासेनवक्ष्यामिसर्वस्यास्ययथाक्रमम् ॥३९॥
 देवत्वंसान्त्विकायान्तिमनुष्टवंचराजसाः १
 तिर्यङ्मन्तामसानित्यमित्येषात्रिविधागतिः ॥४०॥
 त्रिविधात्रिविधेषांतुविज्ञेयागौणिकीगतिः १
 अधमामध्यमाऽप्याचकर्मविद्याविशेषतः ॥४१॥
 स्थावराःकृमिकीटाश्चमत्स्याःसर्पाःसकच्छपाः १
 पशवश्चमृगाश्चैवजघन्यातामसीगतिः ॥४२॥
 हस्तिनश्चतुरंगाश्चशूद्राम्लेच्छाश्चगर्हिताः १
 सिंहाद्याघ्रावराहाश्चमध्यमातामसीगतिः ॥४३॥

- चारणाश्चसुपर्णाश्चपुरुषाश्चैवदाभ्यकाः १
- रक्षांसिचपिशाचाश्चतामसीषूतमागतिः ॥४४॥
- ब्रह्मामल्लानटाश्चैवपुरुषाःशस्त्रवृत्तयः १
- द्यूतपानप्रसक्ताश्चजघन्याराजसीगतिः ॥४५॥
- राजानःक्षत्रियाश्चैवराक्षांचैवपुरोहिताः १
- वादयुद्धप्रधानाश्चमध्यमाराजसीगतिः ॥४६॥
- गन्धर्वागुह्यकायक्षाविबुधानुचराश्चये १
- तथैवाप्सरसःसर्वा राजसीषूतमागतिः ॥४७॥
- तापसायतयोविप्रायेचवैमानिकागणाः १
- नक्षत्राणिचदैत्याश्चप्रथमासात्त्विकीगतिः ॥४८॥
- यज्वानऋषयोदेवावेदाज्योतींषिवत्सराः १
- पितरश्चैवसाध्याश्चद्वितीयासात्त्विकीगतिः ॥४९॥
- ब्रह्माविश्वसृजोधर्मोमिहानयत्तमेवच १
- उत्तमांसात्त्विकीमेतांगतिमाहुर्मनीषिणः ॥५०॥
- एषसर्वःसमुद्दिष्टस्त्रिप्रकारस्यकर्मणः १
- त्रिविधस्त्रिविधःकृत्स्नःसंसारःसार्वभौतिकः ॥५१॥
- इन्द्रियाणाम्प्रसंगेनधर्मस्यासेवनेनच १
- पापान्संयान्तिसंसारानविद्वांसोनराधमाः ॥५२॥

- यांयांयोनिन्तुजीवोऽयंयेनयेनेहकर्मणा १
 क्रमशोयातिलोकेऽस्मिंस्तत्तत्सर्वन्निबोधत ॥५३॥
 बहून्वर्षगणानूधोरान्नरकान्प्राप्यतत्क्षयात् १
 संसारान्प्रतिपद्यन्तेमहापातकिनस्त्विमान् ॥५४॥
 श्वश्रूकरखरोष्ठ्राणांगोऽजाविभृगपक्षिणाम् १
 चण्डालपुच्छशानांचब्रह्महायोनिमृच्छति ॥५५॥
 कृमिकीटपतंगानांविड्भुजांचैवपक्षिणाम् १
 हिंसाणांचैवसत्त्वानांसुरापोब्राह्मणोव्रजेत् ॥५६॥
 लूतांहिसरटानांचतिरश्चांचाम्बुचारिणाम् १
 हिंसाणांचपिशाचानांस्तेनोविप्रःसहस्रशः ॥५७॥
 तृणगुल्मलतानांचक्रथादान्दंष्ट्रिणामपि १
 क्रूरकर्मकृतांचैवशतशोगुरुतल्पगः ॥५८॥
 हिंसाभवन्तिक्रथादाःकृमयोऽभक्ष्यभक्षिणः १
 परस्परादिनःस्तेनाःप्रेतान्त्यस्त्रीनिषेविणः ॥५९॥
 संयोगम्पतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् १
 अपहृत्यचविप्रस्वभावतिब्रह्मराक्षसः ॥६०॥
 मणिमुक्ताप्रबालानिहृत्वालोभेनमानवः १
 विविधानिचरत्नानिजायतेहेमकर्तृषु ॥६१॥

- धान्यंहृत्वाभवत्याखुःकांस्यंहंसोजलंलवः १
 मधुदंशःप्रयःकाकोरसंश्वानकुलोघृतम् ॥६२॥
 मांसंगृध्रोवपाम्भुस्तैलन्तैलपयःखगः १
 चीरीवाकस्तुलवणम्बलाकाशकुनिर्दधि ॥६३॥
 कौशेयन्तिन्निरिर्हृत्वाक्षौमंहृत्वातुददुरः १
 कार्पीसतान्तवक्रौचोगोधागांवाग्गुदोगुडम् ॥६४॥
 कुच्छुन्दरिःशुभान्गन्धान्पत्रशाकन्तुवर्हिणः १
 श्वावित्कृतान्नंविषमकृतान्नन्तुशल्यकः ॥६५॥
 वकोभवतिहृत्वाग्निंगृहकारीद्युपस्करम् १
 रक्तानिहृत्वापासांसिजायतेजीवजीवकः ॥६६॥
 वृकोभृगेभंघ्राघ्रोऽश्वम्फलमूलन्तुमर्कटः १
 स्त्रीमृक्षःस्तोककोवारियानान्युष्ट्रःपशूनजः ॥६७॥
 यज्ञातडापरद्रव्यमपहृत्यबलान्नरः १
 अवश्यंयातितिर्यक्त्वंजग्ध्वाचैवाहुतंहविः ॥६८॥
 स्त्रियोऽप्येतेनकल्पेनहृत्वादोषमवाप्नुयुः १
 एतेषामेवजन्तूनाम्भार्यात्वमुपयान्तिताः ॥६९॥
 स्वेभ्यःस्वेभ्यस्तुकर्मभ्यश्च्युतावर्णीयनापदि १
 पापान्संसृत्यसंसारान्प्रेथतांयान्तिशत्रुषु ॥७०॥

वान्ताश्युल्कामुखःप्रेतोविप्रोर्धमीत्स्वकाद्भ्युतः १
 अमेध्यकुणपाशीचक्षत्रिर्यःकटपूतनः ॥७१॥
 मैत्राक्षज्योतिकःप्रेतोवैश्योभवतिपूयभुक् १
 चैलाशकश्चभवतिशूद्रोर्धमीत्स्वकाद्भ्युतः ॥७२॥
 यथायथानिषेवन्तेविषयान्विषयात्मकाः १
 तथातथाकुशलतातेषान्तेषूपजायते ॥७३॥
 तेऽभ्यासात्कर्मणान्तेषाम्पापानामल्पबुद्धयः १
 सम्प्राप्नुवन्तिदुःखाणितासुतास्विहयोनिषु ॥७४॥
 तामित्रादिषुचोमेषुनरकेषुविवर्त्तनम् १
 असिपत्रवनादीनिबन्धनच्छेदनानिच ॥७५॥
 विविधाश्चैवसम्पीडाःकाकोलूकैश्चभक्षणम् १
 करम्भबालुकातापान्कुम्भीपाकांश्चदारुणान् ॥७६॥
 सम्भवांश्चवियोनीषुदुःखप्रायासुनित्यशः १
 शीतातपाभिघातांश्चविविधानिभयानिच ॥७७॥
 असकृद्गर्भवासेषुवासंजन्मचदारुणम् १
 बन्धनानिचकष्टानिपरप्रेथत्वमेवच ॥७८॥
 बन्धुप्रियवियोगांश्चसंवासंचैवदुर्जनैः १
 द्रव्यार्जनंचनाशंचमित्रामित्रस्यचार्ष्ण्यम् ॥७९॥

- जरांचैवाप्रतीकारायाधिभिन्नोपपीडनम् १
 क्लेशाश्चिविविधास्तांस्तान्मृत्युमेवचदुर्जयम् ॥८०॥
 यादृशेनतुभावेनयद्यत्कर्मनिषेवते १
 तादृशेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाप्नुते ॥८१॥
 एषसर्वःसमुद्दिष्टःकर्मणांघःफलोदयः १
 नैःश्रेयसंकर्मविधिंविप्रस्येमन्निबोधत ॥८२॥
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणांचसंयमः १
 अहिंसागुरुसेवाचनिःश्रेयसकरम्परम् ॥८३॥
 सर्वेषामपिचैतेषांशुभानामिहकर्मणाम् १
 किंचिच्छ्रेयस्करतरंकर्मोक्तिम्पुरुषम्प्रति ॥८४॥
 सर्वेषामपिचैतेषामात्मज्ञानम्परंस्मृतम् १
 तद्व्ययंसर्वविद्यानाम्प्राप्यतेहमृतन्ततः ॥८५॥
 षण्णामेषान्तुसर्वेषांकर्मणाम्प्रेत्यचेहच १
 श्रेयस्करतरंश्रेयंसर्वदाकर्मवैदिकम् ॥८६॥
 वैदिकेकर्मयोगेतुसर्वाण्येतान्यशेषतः १
 अन्तर्भवन्तिव्रतशस्तस्मिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ ॥८७॥
 सुखाभ्युदयिकंचैवनैःश्रेयसिकमेवच १
 प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् ॥८८॥

इहचामुत्रवाकाम्यम्प्रवृत्तंकर्मकीर्त्यते १
 निष्कामंज्ञानपूर्वन्तुनिवृत्तमुपदिश्यते ॥८९॥
 प्रवृत्तंकर्मसंसेवदेवानामेतिसाम्यताम् १
 निवृत्तंसेवमानस्तुभूतान्यत्येतिपंचवै ॥९०॥
 सर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि १
 समम्पश्यन्नात्मयाजीस्वाराज्यमधिगच्छति ॥९१॥
 यथोक्तान्यपिकर्माणिपरिहायद्विजोत्तमः १
 आत्मज्ञानेशमेचस्याद्वेदाभ्यासेचयत्नवान् ॥९२॥
 एतद्विजन्मसाफल्यम्ब्राह्मणस्यविशेषतः १
 प्राप्यैतत्कृतकृत्योहिद्विजोभवतिनान्यथा ॥९३॥
 पितृदेवमनुष्याणांवेदश्शुःसनातनम् १
 अशक्यंचाप्रमेयंचवेदशास्त्रमितिस्थितिः ॥९४॥
 यावेदवाखाःस्मृतयोयाश्चकाश्चकुदृष्टयः १
 सर्वास्तानिष्फलाःप्रेत्यतमोनिष्ठाहिताःस्मृताः ॥९५॥
 उत्पद्यन्तेचवन्तेचयान्यतोऽन्यानिनानिचित् १
 तान्यर्वाकालिकतयानिष्फलान्यनृतातिच ॥९६॥
 चातुर्वर्ण्यत्रयोलोकाश्चत्वारश्चाश्रमाःपृथक् १
 भूतम्भवद्भविष्यच्चसर्ववेदात्प्रसिध्यति ॥९७॥

- शब्दःस्पर्शरूपरसोगन्धश्चपञ्चमः १
 वेदादेवप्रसूयन्तेप्रसूतिगुणकर्मतः ॥९८॥
 विभर्तिसर्वभूतानिवेदशास्त्रं सनात्तनम् १
 तस्मादेतत्परम्भन्येयञ्जन्तोरस्यसाधनम् ॥९९॥
 सैनापत्यंचराज्यंचदण्डनेतृत्वमेवच १
 सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ॥१००॥
 यथाजातबलोवद्विर्हत्यार्द्रानपिद्रुमान् १
 तथादहतिवेदज्ञःकर्मजन्दोषमात्मनः ॥१०१॥
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसन् १
 इहैवलोकेतिष्ठन्सब्रह्मभूयायकल्पते ॥१०२॥
 अज्ञेभ्योयन्धिनःश्रेष्ठायन्धिभ्योधारिणोवराः १
 धारिभ्योज्ञानिनःश्रेष्ठाज्ञानिभ्योवसायिनः ॥१०३॥
 तपोविद्याचविप्रस्यनिःश्रेयसकरम्परम् १
 तपसाकिल्बिषंहन्तिविद्ययाऽमृतमश्नुते ॥१०४॥
 प्रत्यक्षंचानुमानंचशास्त्रंचविविधागमम् १
 त्रयंसुविदितंकार्यन्धर्मशुद्धिमभीप्सता ॥१०५॥
 आर्षन्धर्मोपदेशंचवेदशास्त्राविरोधिना १
 यस्तर्केणानुसन्धत्तेसधर्मवेदनेतरः ॥१०६॥

नैःश्रेयसमिदं कर्मयथोदितमशेषतः १

मानवस्यास्यशास्त्रस्यरहस्यमुपदिश्यते ॥१०७॥

अनाम्नातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेन्न वेत् १

यं शिष्टाब्राह्मणाब्रूयुः स धर्मः स्यादशंकितः ॥१०८॥

धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः स परिर्वहणः १

तेशिष्टाब्राह्मणाज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥१०९॥

दशावरावापरिषद्यन्धर्मम्पारकल्पयेत् १

त्र्यवरावाऽपि वृत्तस्थातन्धर्मनविचालयेत् ॥११०॥

त्रैविद्यो हेतुकस्तर्कानैरुक्तो धर्मपाठकः १

त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वपरिषत्स्याद्दशावरा ॥१११॥

ऋग्वेदविद्यजुर्विच्चसामवेदविदेव च १

त्र्यवरापरिषज्ज्ञेया धर्मसंशयनिर्णये ॥११२॥

एकोऽपि वेदविद्धर्मयं व्यवस्येद्विजोत्तमः १

स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥११३॥

अव्रतानाममंत्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् १

सहस्रशः समेतानाम्परिषत्त्वं न विद्यते ॥११४॥

यं वदन्ति तमोभूता मूर्खी धर्ममतद्विदः १

तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वृत्तननुगच्छति ॥११५॥

- एतद्वोऽभिहितं सर्वन्निःश्रेयसकरम्परम् १
 अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥११६॥
 एवं स भगवान् देवोलोकानां हितकाम्यया १
 धर्मस्य परमं गुह्यम् मेदं सर्वमुक्तवान् ॥११७॥
 सर्वमात्मनिसम्पश्येत्सच्चासच्चसमाहितः १
 सर्वस्यात्मनिसम्पश्यन्नाधर्मे कुरुते मनः ॥११८॥
 आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् १
 आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥११९॥
 खं सन्निवेशयेत्स्वेषु चेष्टनस्पर्शनेऽनिलम् १
 पक्तिदृष्ट्योः परन्तेजः स्नेहेऽपोगां च मूर्तिषु ॥१२०॥
 मनसीन्दुन्दिशः श्रोत्रे क्रान्ते विष्णुम्बले हरम् १
 वाच्यग्निमित्रमुत्सर्गे प्रजने च प्रजापतिम् ॥१२१॥
 प्रशासितारं सर्वेषामणीयां समणोरपि १
 रुक्माभं स्वप्नधीगम्यं विद्यात्तम्पुरुषम्परम् ॥१२२॥
 एतमेकेव दन्त्यग्निम्भनुमन्ये प्रजापतिम् १
 इन्द्रमेकेऽपरे प्राणमपरे ब्रह्मशाश्वतम् ॥१२३॥
 एष सर्वाणि भूतानि पञ्चभिर्ब्रह्ममूर्तिभिः १
 जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् ॥१२४॥

३०८

द्वादशोऽध्यायः

एवंयःसर्वभूतेषुपश्यत्यात्मानमात्मना १

ससर्वसमतामेत्यब्रह्माभ्येतिपरम्पदम् ॥१२५॥

इत्येतन्मानवंशास्त्रभृगुप्रोक्तम्पठन् द्विजः १

भवत्याचारवान्नित्यंयथेष्टाम्प्राप्नुयाद्गतिम् ॥१२६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ द्वादशोऽध्यायः ॥

॥ इतिमनुसंहितासमाप्ता ॥

॥ शुभम्भूयान् ॥

NOTES ON THE TEXT.

---

4 K

GENERAL NOTICE OF THE TEXT.

IN undertaking to print the Institutes of MENU in their original language, it became a matter of the first importance to collect as many manuscripts as could be obtained, and to have the power of collating the rest at pleasure. The difficulties attendant upon such an enterprise were, it will be evident, much enhanced by the distance, which my regular duties at this College forced me to be at from the press, during the printing of the greatest portion of the work. In editing Oriental works in the East, much aid is derived from native assistants: but in this country, every deficiency found in the compositor must be supplied by the editor; for the former is often ignorant of the very names and powers of the letters of the language in which the work is to be printed. Errours of the gravest nature must consequently be the result without the most unceasing watchfulness; and more particularly at the commencement of the undertaking. At length something like a language of the nursery arises between the editor and the compositor, which in the course of the progress of the work enables them to come to a mutual understanding of what is required. This answers on all common occasions; but is insufficient, and often useless,
in

in all anomalous cases. To remedy an evil of such magnitude, and which seemed to set all hope of accuracy at defiance, I contrived the following plan. All the *Déva Nāgarī* types were arranged according to their classes and combinations, and every character, whether single or compound, was numbered. A copy of the alphabet thus arranged was put into the hands of the compositor, and, when any correction was to be made, the shape and number of the letter were specified in the margin of the proof-sheet. The result I trust will be found to be, that the present work will bear a fair comparison, for typographical accuracy, with most Oriental publications.

As my object was to make the text as clear and easy for the student as was consistent with the rules laid down by native grammarians, I have introduced the *ardd'hácra*, or apostrophe (·), in every instance where the strict rule of grammar would authorise its insertion; namely, wherever a final अ, इ, or ओ was followed by an initial अ. At the same time it is right to state that, from an inspection of different mss. as well as of the Sanscrit works printed in India, it seems to be introduced at pleasure, wherever any final vowel is followed by an initial अ. To have imitated the native copyists in this deviation from grammar, would have been to introduce confusion instead of clearness into the text. Its admission being simply to point out that an initial vowel अ had been elided, we cannot, with any pretension to accuracy, allow its being inserted where two vowels are in a state of coalescence, or where an initial अ is preceded by a dissimilar vowel; as in the following instances,

instances, which are taken from the Calcutta edition of *MENU*, viz. ब्राह्मणस्याभृगम् Chap. iv. v. 167, स्रवत्यन्नीकृतम् Chap. ii. v. 74, and elsewhere.

Though the Calcutta edition has been made the foundation for the present text, I have, after a careful comparison with several mss. assumed to myself, the right of an editor, to substitute whatever I conceived a better reading. As often as this has been the case, I have stated my reasons for making the emendation in the notes. Perhaps some scholars will be of opinion, that this power ought to have been exercised more frequently than has been done. It appears to me, however, that very considerable caution should be shewn in altering the texts of ancient works. Anomalous forms of grammar and diction may have been admissible at the period in which they were composed, of which grammars make no record, or with which we are unacquainted from our imperfect knowledge of original treatises on the subject. I refer to the notes for many particulars that will elucidate and support this remark.

The Calcutta edition of *MENU*, published by BA'BU' RA'M, though perhaps the most accurate of the works printed at his press, has many errors. Some relate to the text itself, others arise from the slovenly and indistinct manner in which the natives of Bengal Proper sound certain letters, and which consequently extends to the indifferent use of one for the other in writing, as a ज्ञ for a य, and a व for a ष, and *vice versa*. The irregular use of the last two letters for one another extends, nearly, to every verse in that edition. Many errors result from careless-

ness in the correction of the press. A list of them is subjoined to that edition ; but it is so defective, that it might have been omitted without any essential loss to the work.

Having made the above remarks upon the Calcutta edition, it is but just to state, that that work is, for a native publication, very respectably edited. This latter remark, when contrasted with what has been before observed, conveys no inconsistency or contradiction ; for it will be obvious that the business of collating, emending, and printing mss. is too novel in its nature in India, to have formed those habits in the inferior scholars, who would have the charge of preparing them for the press, to admit even a reasonable presumption, that that degree of skill has been yet attained which is essential to the restoration of the text of an ancient author. Having stated this, I feel it but due to myself, to say, that I mean not by such a remark to be supposed to infer that the present text is faultless. Much I have no doubt remains to be done ; and a comparison with other mss. will help to clear up any difficulties that still remain.

From the good sense displayed by CULLU'CA BHATTA in his comment on *Menwa*, styled *Menwart'ha Muctávali*, it is much to be regretted, that we have not a copy containing the undoubted text as restored by him. Had we this, little I am convinced would then be required in the way of emendation ; for it appears to me that there is much reason to believe, that self-conceited and ignorant transcribers have occasionally tampered with the text as printed in the Calcutta edition. Thus the manuscript No. II.,
does

does not always agree with that edition about certain words, though there is a perfect conformity between them in the *dicta* of the legislator. A reference to the remarks made upon No. II. will explain this subject.

In conformity with the mode practised in Bengal, the exact and definite nasal character, suitable to the case, has been occasionally printed. This has been more particularly attended to at the end of a hemistich, where the definite letter ऋ has been uniformly printed instead of the *anuswára* (·), as often as the verse ended with it. We are very nearly placed, with regard to Oriental printing, in the same situation as the first inventors of the art; and it appears to me that the editors of the works printed in Calcutta have shewn their good sense in making use of the proper and definite nasal letter, wherever their space would admit it. The unequalled perfection of the Sanscrit alphabet consists in its containing a definite representative of every sound in the language; and it would be to show ourselves insensible of its merits over every other system of orthography, if we did not take advantage of its exactness, whenever there was no other reason to be adduced against it, but the careless habits of copyists. In following the plan of the Calcutta editors no rule of grammar is violated, and we are thereby enabled to bring the opinions of the natives themselves in support of the mode adopted in this work.

NOTES.

NOTES.

THE following description is designed to explain the nature of the authorities consulted in the course of printing this work.

No. I.

The Calcutta edition of the text of MENU, accompanied by the admirable comment of CULLU'CA BHATTA, styled *Menwart'ha Muct'raali*. The preceding GENERAL NOTICE contains every remark I have thought necessary to make upon this edition.

No. II.

A very valuable manuscript of the text of MENU, accompanied by the comment of CULLU'CA BHATTA. This is one of the numerous MSS. presented by H. T. Colebrooke Esq. to the East-India Company. It is marked J. ^{p.}177, in the catalogue of their library. This manuscript appears to me to be that which was followed by the editors of the Calcutta edition. The agreement between them is too remarkable, not to have arisen from the one having been subservient to the other; either the Calcutta edition has been printed from this, or the latter has

been corrected subsequently from it. In many cases where this copy agreed with the other mss. it has been altered, and these changes agree entirely with the text in the Calcutta edition; though it occasionally happens that such alterations are not emendations of the text. As they have been made with a very glossy ink they are easily detected.

It is not an ancient copy, and will be quoted as No. II.

No. III.

For this valuable copy I am indebted to the kindness of Mr. Charles Wilkins, who lent it to me out of his private collection. He had it copied for him by a Maharatta *pandit*, who was afterwards employed by Sir William Jones. The large and beautiful copy of the *Rámáyana*, which is now in the library of the Royal Society, was transcribed by this copyist. The work in question is written in a very handsome and elegant hand. The words are released from their *sandhi*, and stand apart. It contains only the text; but I do not think it was copied from that established by CULLU'CA BHATTA; neither are its readings the same as those given by ME'D'HA'TITHI. There are many redundant verses, and frequent substitution of synonymous terms for those found in the Calcutta edition; but with these exceptions there is a general agreement with the latter work. When quoted, it will be called "Mr. Wilkins' manuscript, or copy."

No.

No. IV.

I consider this manuscript as the most valuable check upon the Calcutta edition it has been in my power to consult. It is one of those presented to the East-India Company by the GAIKAWA'R, and was evidently copied out for that purpose. Hence it has not had the advantage of being corrected and collated in the course of perusal; but its errors are merely those of a man who did not understand what he was copying, though careful in the execution of his work. The mistakes are confined to obscure compound letters, which are easily understood by the help of the Calcutta edition itself. There is often a surprising agreement between it and that work, even when all other authorities differ; an agreement so remarkable, that it would almost lead to a suspicion that it had been copied from it, if there were not occasionally the most remarkable discrepancies. Very often it has served to point out that an *anusvara* had been omitted in the Calcutta edition. But its chief use, as being an independent text from the Western side of India, will be obvious, when it is remembered, that all the other copies were written on the Bengal or Eastern side of the peninsula, and may possibly have been copied in regular succession from one another; thereby perpetuating and multiplying errors of the most serious nature. It contains some verses that are not adopted by CULLU'CA BHATTA; and there are occasionally some couplets deficient: it has no comment. Whenever alluded to in
the

the notes, it will be quoted as the "Bombay copy, or manuscript."

No. V.

This is one of the mss. presented by Mr. H. T. Colebrooke to the East-India Company, and is included in two volumes: the first, marked J. ¹, contains the first six chapters, and the second, J. ², comprises the last six chapters. It is a very carefully written manuscript, in a singularly compact and mature hand. The diphthongs are written like those of the provincial alphabet of Bengal; and the shape of the letters may be considered an approximation between the *Déva Nāgarī* and the *Bengālī*. I conjecture that it may have been written on the Western or North-Western side of India, as the letters ॠ and ॡ are frequently substituted for each other. Its date, which was written at the same time with the rest of the work, and found at the end of the ninth chapter, is 1648 of the *Sanvat*; which makes it 232 years old (A. D. 1824).

This work contains the text and comment of ME'D'HA'-TITHI, the son of VI'RA SWA'MI', whose name is written at the end of each chapter. It is a very valuable manuscript, though deficient in many places, owing to its having been copied from an incomplete or defaced work. Its deficiencies are marked by blanks. Its readings are in general very good; but it, in common with the other two copies of ME'D'HA'-TITHI, differs extremely in the eighth chapter from the other mss. But these differences, and the deficiencies, will be best observed in the course of
of

of perusing the notes. It likewise contains in several places redundant verses.

If a conjecture might be offered, with regard to ME'D'HA'-TITHI's comment and text, as appearing in this copy and in Nos. VI. and VII. it would be, that in the frequent transcriptions the work had undergone, (a proof of its antiquity), the labours of CULLU'CA BHATTA were rendered necessary, not merely for the purpose of giving a more clear and concise explanation of the text of MENU, but in reality to re-establish its true readings. No two comments of any authors can vary more in manner, and perhaps, in merit, than those of ME'D'HA'-TITHI and CULLU'CA BHATTA. The prolixity and obscurity of the former, and the conciseness, clearness, and precision of the latter, quite justify the high eulogium pronounced upon it by Sir William Jones, in his preface to the English translation. It is sometimes very curious to observe how CULLU'CA BHATTA follows his predecessor; very often adopting his particular terms, when he agrees with him, and condensing in an admirably clear and masterly style, the jut of the other's remarks. His good sense is equally shewn in entering into detailed explanations of any obscure expression, though ME'D'HA'-TITHI had, perhaps, been extremely concise in its elucidation, or altogether silent. Yet it very often happens that the prolixity of ME'D'HA'-TITHI explains a technical or local expression, of which the *European* student might seek for in vain in the Dictionaries; and which CULLU'CA has left unnoticed, from conceiving, perhaps,

4 N

that

that it was familiarly understood, and required no interpretation.

These two volumes will be quoted as No. V.

No. VI.

I have under this number classed two volumes, the first containing the first six chapters, and the latter the remaining six. They are of those presented to the East-India Company by Mr. H. T. Colebrooke. The first volume is marked in the catalogue of the East-India Company's Library, J. 233; the second J. 201. They contain the text and comment of *ME'D'HA'TITHI*. Though I have ranged them together for the sake of reference, the first volume is a much older and better written work than the second; yet there is a great resemblance between them. They form together a valuable work: when quoted here they will be called No. VI.

No. VII.

Under this head I have included four volumes, the first of which, marked J. 198, contains the three first chapters, the second, numbered J. 199, comprises the fourth, fifth, sixth and seventh. In the third volume, J. ^{D.}200, are the eighth, tenth and eleventh chapters. The ninth chapter, marked J. 142, forms a distinct volume, and the twelfth is altogether wanting. It is one of those presented by Mr. H. T. Colebrooke, to the East-India Company. When copied originally, this work was extremely faulty, but it has been collated, and there is
not

not a page without a dozen obliterations, often of whole lines. It is very frequently imperfect. This likewise contains the text and gloss of *ME'D'HA'TITHI*, and will be quoted as No. VII.

No. VIII.

This manuscript contains only the last six chapters, with the exception of the ninth, of the text and comment of *ME'D'HA'TITHI*, and was presented to the East-India Company by Mr. H. T. Colebrooke, and is marked J, 149. It has been of little or no use, being destitute of any marks or divisions to distinguish the text from the comment. By occasional marginal insertions, it would seem to have been collated, but, like No. VII., it is full of obliterations.

N.B. I had not possession of Nos. V., VI., VII. and VIII., till the fifth chapter was printed off; but Mr. C. J. Mickle of the East-India Company's library, with the most obliging readiness, occasionally consulted them for me, and sent a transcript of any reading I was desirous of comparing with the authorities I had by me.

No. IX.

A manuscript belonging to the collection of the late Sir William Jones, and now in the possession of the Royal Society, containing but the text of *MENU*. It is marked *a* 37, and has occasionally the meaning of a word in latin, apparently in the hand-writing of its former possessor. It is noted as "*imperfect*" in the catalogue made out

out by Mr. Wilkins. It, as well the next (*b* 37), was occasionally consulted, when I happened to be in town; but neither of them was of any essential use.

No. X.

This is in the same collection as the foregoing, and is marked *b* 37. It is described as "*very imperfect*" by Mr. Wilkins. This and the former, when quoted, will be alluded to as *a* or *b* 37. R. S., or of the Royal Society's library.

When the text of the Calcutta edition agreed with Mr. Wilkins' manuscript and Sir W. Jones' translation, it was considered to be good, and generally no further collation took place; except in cases where there was reason to doubt of the grammatical form of a word; but when there appeared a disagreement, further reference was made to the other authorities, and the differences discovered are recorded in the following notes.

CHAP.

CHAP. I.

Verse 4, hemistich 2. In the Calcutta edition the strict grammatical forms, deducible from the rules of euphony, are generally printed ; in such cases I have preferred following it to copying the more popular and familiar modes. Thus, in this hemistich we find in that edition महर्षीक्षयताम् compounded of महर्षीन् क्षयताम्.

V. 20, h. 2. The form यावतिथः is not found, as a derivative, among the terminations in Mr. Wilkins' grammar ; but it occurs in Forster's Essay, pages 584, 596, and 648, as an irregular suffix to form nouns of number, weight, and measure. The technical termination is termed तिथ. The final त् of the words ending in वत् is dropped. This termination may be subjoined to the following words, viz. एतावत्, गण, तावत्, पूग, यावत्, बहु, and संघ.

V. 38, h. 1. I have not deviated from the Calcutta edition in the form मेघाँश्च, in which the ँ seems indifferently used for the *anuswāra*, when followed by a sibilant. Perhaps it may be here employed on account of the preceding heavy letter.

V. 55, h. 1. The Bombay ms. and that of Mr. Wilkins, read तमोयदा instead of तमोयं ; but Nos. II. V. VI. and VII. agree with the Calcutta, and the present, text.

V. 59, h. 2. All other authorities differ from the text, the Calcutta edition, and No. II. in giving सर्वमेव instead

CHAP. I. of सर्वमेषः; but I have preserved the reading in the Calcutta edition, taking it for granted, that when the sense was good, and agreed with Sir William Jones' translation, such readings would be, most likely, those that were sanctioned by the authority of CULLU'CA BHATTA. It is only when I have had reason to think that *his* text had been altered that I have ventured to make an emendation.

V. 64, h. 2. The Bombay ms. agrees with Mr. Wilkins' in reading तावता in the second hemistich for तावतः. Nos. II. V. and VII. however, agree with the present text.

V. 72, h. 2. The Calcutta edition reads तावतीरात्रिमेवच, thus making a false concord. All the other authorities agree with our text. The ms. No. II. was originally the same as the rest; but has subsequently been altered to तावतीरात्रिमेवच which would be more correct than the Calcutta edition, if the accusative were required. But it will be clear that the last half of the hemistich is not under the same government as अहन्, but is quite independent, being merely supplied, as is remarked by CULLU'CA, to complete the verse. The reader will notice, that in the measure of sixteen syllables to the hemistich, in which this work is composed, the foot which contains eight syllables generally comprises a complete sense in itself. This peculiarity has often been of use in ascertaining the sense and genuineness of the text.

V. 81, h. 2. The Calcutta edition, and the ms. No. II. agree in reading प्रतिवर्तते while all the other authorities

give उपवर्त्तते. The former reading seems most analogous, as the idea of a *return* conveyed by प्रति seems peculiarly apt for the sense of the verse, “ *No advantage reverts to man by iniquity.*” It will be seen in the course of the notes, that the prepositions are frequently interchanged in the Calcutta edition; and the editors of that work have often made mistakes in substituting निः for नि. This has not been from oversight, because the same alteration had been previously made in No. II., but fortunately (as has been already stated) in a glossy ink, which admits of their being easily observed.

V. 83, h. 2. All the authorities differ from the Calcutta edition and No. II. They all read त्वेषावयः in the second hemistich, for त्वेषामायुः; the difference, however, is quite immaterial.

V. 89, h. 2. I have put the word प्रसक्तिः as found in all the authorities, in the accusative case, it being clearly under the government of अवल्पयत् in the preceding verse. In the Calcutta edition and in No. II. it is spelt as if derived from शक् “ *be able,*” but it will be evident that it should be from the root षञ्ज् “ *adhere,*” (see Chap. iv. v. 16 and elsewhere); the passage implying “ *non-attachment to sensualities.*” The other authorities likewise give समादिशत् for समासतः.

V. 106, h. 2. All the other mss. differ from the Calcutta edition and No. II. and give सततं for आयुषं; but Nos. V. VI. and VII. agree with those two in reading निःश्रेयसं, while the Bombay and Mr. Wilkins’ ms. read नैःश्रेयसं. In verses 334 of Chap. ix., and 82, 83, and 107
of

CHAP. I. of Chap. XII. may be seen similar phrases : both forms are correct.

V. 112, h. 2. The Calcutta edition, contrary to No. II. reads कल्पः in the nominative case, and puts its adjective in the same case to agree with it; but it is clearly an error, for कल्पः in common with all the other things enumerated, is in the accusative case, and is governed by उक्तवान् of v. 118. The Bombay and Mr. Wilkins' ms. support No. II. This verse, and several more at the end of this chapter, are wanting in the copies of ME'D'HA'-TITHI's text and comment.

CHAP. II.

CHAP. II. Verse 33, hemistich 2. The Bombay copy gives मनोरमं for मनोहरं; in this it is supported by that of Mr. Wilkins, but all the others agree with the text. The latter epithet is extremely common, pervading the dialects; but the former is less frequent.

V. 44, h. 2. In Mr. Wilkins' ms. and in Nos. V. VI. and VII. सूत्रिकं occurs for सौत्रिकं, but the Bombay copy has सूत्रकं. Frequent variations of a similar nature will be observed to occur in the course of the notes. The other authorities agree with the text.

V. 63, h. 2. Mr. Wilson's dictionary gives प्राचीनावीती instead of प्राचीनजावीती. Mr. Wilkins' and the Bombay ms. Nos. V. and VII. read प्राचीनमावीती, thus interposing

a

a म to eke out the measure, which is effected in the text CHAP. II. by the inherent vowel अ. Nos. II. and VI. agree with the Calcutta edition and the text.

V. 74, h. 2. The Calcutta edition and No. II., from which that work was most probably printed, read the last word of this couplet विशीर्यति in the *parasmaipada*, or active form, as if it belonged to the fourth conjugation, while the other authorities have विशीर्यते. All the lists of roots in my possession, *viz.* those of Mr. Wilkins, Mr. Wilson, Foster, and those of Dr. Carey in the *Bengálí* and *Déva Nágarí* characters, state the root मृ "injure" to be of the ninth conjugation. To suppose the Calcutta edition and No. II. to be right, we must allow the root to belong to the fourth conjugation, and the lists to be defective. I have followed the other authorities; first, because they are the most numerous, and harmonize with the lists of roots and the grammars; and secondly, because if the root should eventually be found to be of the fourth conjugation, the form विशीर्यते will still be correct, as there is not the least difference of form between the *átmanépada*, or middle voice, of the fourth conjugation and the passive voice. It must not be omitted, that the form विशीर्यति, as if it belonged to the fourth conjugation, is found in the comment of the Calcutta edition and in No. II., Chap. III. v. 226. The sense too seems to require a neuter, and not a passive verb.

It is to be remarked, that the fourth conjugation contains the great body of the neuter verbs, while at the same time it is that which in its middle voice is identical

CHAP. II. tical, in form, with the passive. My object is now to shew, that whatever purpose is effected by the letter य, which is the distinctive sign of the passive voice, is equally accomplished by the same letter for the fourth conjugation. In all languages there are certain verbs that might be almost indifferently classed under the passive or neuter voice; and such instances frequently occur in *MENU*, the elucidation of which has led me to lengthen this note.

The verb जायते "*he is born*," is classed by the Sanscrit grammarians in the fourth conjugation, though, had they ranged it with the passive verbs, it would not have ~~been changed~~ in the slightest degree in form. That they have not done so ~~shews the~~ correctness of their notions of grammar. Dr. Johnson, in his *Dictionary of the English Language*, states that the verb "*to be born*" is neuter-passive. The verb is originally passive, for when all its parts are supplied, it means "*to be borne by a mother*;" but in its popular and elliptical use, being employed without any reference to its agent, as when we say, "*he was born last year*," it becomes truly a neuter verb, for it then merely affirms the first appearance of a child in the world. The verb *nascor*, in latin, may be contested as belonging to the passive by its form, and to the neuter by its use; for it answers the stipulations of a deponent verb, which requires a *passive* form without a passive signification. The French derivative of *nascor*, i. e. *naître*, is laid down to be neuter in the dictionary of the French Academy. In *Hindustani* the passive and some other verbs are conjugated with *jáná* "*to go*," and none but neuter

neuter ones with *hóná* "to be;" and in that language "to be born" is *paidá hóná*, and therefore *neuter*. Thus we see that we have the analogy of language for considering "to be born" as neuter by its use, whatever may be the conclusion we come to by a reference to its derivation. CHAP. II.

Perhaps the following reason for the solution of the equivocal nature of some neuter verbs may be of service, as affording a clue for determining their classification, and to shew *why* there is that similarity between the fourth conjugation and the passive voice in Sanscrit.

Both the subject in the passive and neuter voice have no *will* or *choice* in the action implied by the verb: thus, in the sentence "*he dies*," the subject is affected by a *STATE* over which he has no controul, and which he would resist if he could; and in that of "*he is killed*," he suffers from an *ACTION* he cannot avoid. In both these instances the subject is exposed to but one result, independant of his *will*; the having or not having which, constitutes the real distinction in all animal sufferings and actions. Hence I conceive it is, that there is such a similarity between the fourth conjugation and the passive voice, for whether the subject of the verb be exposed to a *state*, or to an *action*, which is unavoidable, he must be the *object*. If a conjecture might be offered as to the sense of the increment य, which forms the passive and the fourth conjugation, I would say, that it is connected with या or इ "go," and that it fills the same office in Sanscrit which is done by the derivative *jána* "to go," in *Hindustání* and the other dialects.

To

CHAP. II. To define the distinction in doubtful cases between a neuter and a passive verb, we have therefore only to consider whether the subject suffers from a *state* or an *action*; that is, whether there is the agency of an individual, or of natural causes, in producing the effect implied by the verb.

But if it be necessary, on the one hand, to distinguish accurately between the passive and the neuter, it is equally important to discriminate between the neuter and the intransitive verb, in nice and doubtful cases; for the neuter verb holds an intermediate place between the passive and the intransitive: and here again the same test will give us the true definition; namely, if the action implied by the verb depends upon its subject, we may be certain it is not neuter, and that the verb is consequently either transitive or intransitive. Had a rule of this kind, which would afford a logical arrangement, been kept in view, we should not have our grammarians differing about the nature of neuter verbs. That they have been much perplexed in making distinctions, upon imperfect grounds of judgment, may be seen by referring to Mr. Lindley Murray's English Grammar, on the Verb. The presence or absence of volition in the nominative can alone enable us to determine the nature of the verb, and consequently by that test are we to be guided whether the nominative is the *agent* or the *object*. Upon this view of the matter I have arranged the different verbs as follows: and have given examples, lest any doubt should arise as to their classes.

VOLUNTARY.

VOLUNTARY.

CHAP. II.

The Nominative THE AGENT.	{	Intransitive,	as <i>He runs, stands, sits.</i>
		Transitive,	— <i>He kills, strikes, &c.</i>
		Reflective,	— <i>He kills, &c. (himself).</i>
		Causal,	— <i>He causes to kill, strike, &c.</i>

INVOLUNTARY.

The Nominative THE OBJECT.	{	Impersonal,	as <i>It rains, thunders, snows, &c.</i>
		Neuter,	— <i>He dies, sleeps, drowns, &c.</i>
		Passive,	— <i>He is killed, struck, &c.</i>
		Causal Passive,	— <i>He is caused to be killed, &c.</i>

V. 84, h. 2. A considerable difficulty presented itself in selecting the proper reading in the second hemistich of this verse, owing to the disagreement of authorities. I have, in consequence, followed the Calcutta edition. For the word दुष्करं Mr. Wilkins' ms. Nos. II. V. VI. and VII. give अक्षरं, but the Bombay ms. has अक्षयं. I did not venture to alter the Calcutta text, because its very dissimilarity made me doubtful whether the editors of that work had not referred to some decisive authority by which they had been guided. If a conjecture might be allowed as to the true reading, it would be for अक्षरं, because it makes a sort of pun; which the scholar will often observe in similar passages in MENU; though the comment of CULLU'CA BHATTA, in No. II. seems rather to support अक्षयं.

V. 101, h. 2. I was kindly favoured by Mr. A. W.

CHAP. II. Von Schlegel with critical remarks on the first portion of this work : they extend to the end of v. 93 of the fourth chapter. The mistakes of the press which he noted, had been previously discovered ; in some cases, even the leaves in which they occurred had been cancelled before the receipt of his letter containing his remarks. These, therefore will be unnoticed ; but such as relate to emendations of the text I shall quote in their proper places, with the exception of one or two, which from their nature very naturally led him into error, as he had no comment to consult. The first of that gentleman's critical remarks relates to the expression सम्यगृक्षविभावनात्, which he suggests should be सम्यगर्क्षविभावनात्. I quote his own words : " Car la fin du second vers doit répondre à celle du premier : l'une et l'autrefois l'ablatif gouverné par la preposition आङ् doit exprimer ici le *terminus ad quem*, et आ + ऋ fait अङ्." This remark is perfectly grammatical in principle ; and the reading approved of by Mr. Schlegel is found in Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. : but, on the other hand, the reading of our text is confirmed by the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, and the very ancient copy No. V. What causes me to hesitate in at once adopting Mr. Schlegel's emendation is the circumstance of so many authorities reading the other way, and the possibility of सम्यक् itself governing the fifth case, like other words of similar formation ending in अञ्च्, as प्राक् in प्राङ्नाभिवर्जनात् MENU, Chap. II. v. 29, h. 1. This part of grammar requires

quires much elucidation, and a list of particles, with the cases they govern would be of great service to the scholar. CHAP. II.

V. 115, h. 1. A mistake is made in the Calcutta edition, where विद्यान्नियत is printed, but all the authorities give विद्यानियत, "*thou mayest know of subdued organs*;" thus agreeing with the translation.

V. 120, h. 1. There seems to be a little uncertainty whether there are two modes of spelling उर्द्धु. Some mss. give उर्ध्व but very rarely. The first form is alone found in Mr. Wilson's dictionary. I think the former mode most classical, and it is found in several mss. particularly in the Bombay copy.

V. 136, h. 2. An *arka* was omitted in the Calcutta edition, after बन्धुः which is in the nominative case, in common with all the other things enumerated. No. II. has it written subsequently in a different ink and handwriting. It is found in all the others.

V. 156, h. 2. The learned translator has rendered विदुः "*they considered*;" but the sense rather requires a present signification, for which this fifth tense is commonly employed. See Mr. Wilkins' Gram. p. 174.

V. 163, h. 1. बुध्यते is the form commonly adopted in the Calcutta edition for बुध्यते; but as the form ध्य is equally good and more simple than the व्य, it has been invariably adopted. The form ध्य is found in all the authorities except the Calcutta edition and No. II.

V. 169, h. 1. } The reader will observe that the last
V. 171, h. 2. } vowel of the word मौंजी has been made
short

CHAP. II. short in these two verses to answer the measure. This circumstance is noticed by CULLU'CA BHATTA in his comment.

V. 177, h. 2. In the Calcutta edition and in No. II. we find शुक्लानि for शुक्तानि, both in the text and comment. The Bombay ms. would seem to support the Calcutta edition, if it were not remembered, that in compound letters, from their equivocal nature in manuscripts, no dependence can be placed upon them, when they are not supported by the sense and the etymology. But in many cases the letter त् in that and other mss. is written very like ल्, when compounded with another letter. The other authorities give शुक्तानि, which is confirmed by the sense of the comment, by Mr. Wilson's Dictionary, and by Sir William Jones' translation. If further proof were required, we have that of the Calcutta edition itself, and of No. II., with all the others in Chap v. v. 10, and elsewhere.

V. 204, h. 1. I cannot find any authority for लस्तर, as found in the Calcutta edition and in No. II., and the same orthography is given in the comment. Whether it is an error of the press cannot be easily determined ; but the text has been printed प्रस्तर, to agree with every other authority and the dictionaries.

V. 206, h. 2. The Calcutta edition has चाधर्मीन् instead of चाधर्मीत्. The latter reading has been adopted, being supported by all the mss.

V. 223, h. 1. समाचारेत् in the Calcutta edition is decidedly an error, being both contrary to grammar and

and to the measure of the verse ; I have therefore printed CHAP. II.
समाचरेत्.

V. 249, h. 2. Mr. Schlegel suggests that नचेहाजायते should be न चेह जायते. All the mss. however agree with our text.

CHAP. III.

Verse 10, hemistich 2. Mr. Schlegel has very correctly CHAP. III.
remarked, that the first foot of this verse contains *nine* syllables ; and that the reading must therefore be false. He is supported by Nos. V. VI. and VII., which read तन्वोष्ट्र केशदशनाम्. It is remarkable, that the very words of the text have been adopted by CULLU'CA in his comment ; the same have been translated by Sir W. Jones, and are found in the Calcutta edition, No. II., Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. The reading of Nos. V. VI. and VII. would afford a different sense ; namely, "*of delicate lips, hair and teeth.*" At the time this passage was printed I was not in possession of the three last authorities ; and if I had, I should have been perplexed to know which reading to have followed ; as my intention has been to restore the text as established by CULLU'CA BHATTA. May we not suppose that a false quantity or a redundant syllable may have been made by the original compiler?

V. 30, h. 1. An error of the press occurs in the
4 R first

CHAP. III. first part of this couplet in the Calcutta edition, which causes a doubt as to the real reading intended by its editors. If we suppose that सहतो “*they two together*,” was meant instead of सहनो which makes no sense, then this emendation will be unsupported by any other authority ; for all read सहोभौ “*both together*,” not even excepting No. II. I have in consequence adopted the latter reading.

V. 33, h. 1. It is worthy of remark, that छित्वा is found with only one त् in all the authorities. This is undoubtedly an error, as the root is छिद् “*to cut in two*.” The same reason cannot be urged for this anomaly which can be advanced for सत्त्वं, which appears to be by long use, as correct as सत्त्वं. The latter word has such a common use that it would be natural to write it in a contracted form ; but छित्त्वा being a participle of only casual application, the rejection of the second त् can only have arisen from the wish of transcribers to save themselves trouble. In one other place in MĒNU, where it occurs, it is equally contracted.

V. 57, h. 1. Contrary to all the other mss. and Sir W. Jones’ translation, both No. II. and the Calcutta edition read विनश्यन्ति in the plural, though the sense requires the verb in the singular number to agree with its own nominative. The necessary correction has therefore been made in this work.

V. 67, h. 2. Mr. Schlegel suggests that चान्वाहिकी would be preferable to चान्वाहिकी ; but the latter reading is found in every ms. The former mode of spelling applies to आहिकी as derived from अहन्, “*a day* ;” but
the

present word is apparently the attributive of अन्वहं "daily," CHAP. III. and is I think quite correct. The form अन्वहं, may be seen in Chap. II. v. 167, h. 2., and elsewhere.

V. 68, h. 1. The word which is printed in the text चुल्ली is done so in conformity with the Calcutta edition, No. II. V. and the Bombay ms. ; but Nos. VI. VII. and Mr. Wilkins' ms. read चुली, which is supported by the *Amera Cōsha*, and Mr. Wilson, and is preferred by Mr. Schlegel. Though the form which has been adopted is not in either of those collections, I believe it to be admissable and perhaps more ancient than the other, which is merely its less guttural sound. It occurs in the dialects with the aspirate after the ल, as if it were spelt *chulhá*, a proof of the former existence of the aspirate, and strongly supporting the Calcutta edition. Thus we find the word चिन्न *chihna* always written and sounded *chinha* in the dialects. We should very speedily curtail and limit the words in this language if we allowed no forms to be correct but those found in the *Cōshas*; I have therefore, on the above authorities, retained this variety in the orthography. In the same hemistich Mr. Schlegel suggests that अपस्कर might be preferable to उपस्कर; but all the authorities support the latter word.

V. 81, h. 1. Mr. Schlegel has very accurately shewn that there is a false quantity in the first foot, which as it now stands ends thus $\sim \sim \sim$, and must therefore be wrong; and he very happily suggests that it may be right to read अर्चयेत्तपीन्. In this emendation he is supported by Nos. V. VI. and VII. and the Bombay copy seems to have intended

CHAP. III. intended the same reading, but there is a fault in the passage: a न being given instead of त, and the *arka* not being very clear. No. II. had, originally, the same reading, but has been corrected into अर्चयेतृषीन् by the same hand and in the same ink as the rest of the work. Mr. Wilkins' ms. confirms this last reading. In the present text we have a mistake, which is likewise found in the Calcutta edition, where the passage reads as with us अर्चयेतृषीन्, with a short for a long, agreeably to the usual orthography of the word ऋषिः. To allow Mr. Wilkins' ms. and the correction in No. II. to be right, we must suppose that ऋषिः may have its first syllable long, either by right, or by poetical licence; and we at once settle the question that अर्च् may be of the common form, which Mr. Wilkins (in his list of roots) states is allowed to be so only by some authorities. I very much incline to Mr. Schlegel's emendation, and the reading of Nos. V. VI. and VII.

V. 83, h. 2. The word किञ्चित् in the neuter is found in this verse in the Calcutta edition, and in Nos. II. and VII. The verse is wanting in No. V., but all the others agree in giving कञ्चित्, which is the right reading, as it agrees in the accusative with the masculine noun द्विजं. It has been corrected in No. VI.

V. 93, h. 2. Considerable discrepancies prevail with regard to the word मूर्तिः which the Calcutta edition and all the authorities except the Bombay copy and No. VI. read without the *visarga*. It has subsequently been inserted in Mr. Wilkins' ms., and is clearly required by the sense, as तेजोमूर्तिः is a *bahuvrihi* or compound epithet.

V.

V. 100, h. 1. The word शिल being only found in the CHAP. III. neuter in the Dictionaries, Mr. Schlegel proposes that we should probably read शिलानि instead of शिलान्. All the authorities read as it is printed, except No. II. which has शिलाम्, which it again repeats as the catch-word to the comment.

V. 105, h. 2. The Calcutta edition is unsupported by the context or by any of the authorities in reading प्राप्ताः in the plural: it should be प्राप्ताः. वसन् by mistake has been printed for वसेत्, which is the reading of every authority except the Calcutta edition, This error is likewise noticed by Mr. Schlegel.

V. 106, h. 2. An error has crept into the Calcutta edition, in giving वा in the second hemistich of this verse. The sense so clearly requires that we should read च with all the authorities, that this substitution in the Calcutta edition must be by an oversight.

V. 107, h. 1. In substituting उपासनम् for उपासनाम् I have only followed every authority except the Calcutta edition. No. II. was the same as the others originally, but has been altered to agree with the Calcutta edition. Though both forms are admissible, yet it will be allowed, that, in authorities which have no decided preference over one another, it will be safest to go with the greatest number, particularly when the majority is so overpowering as in the present instance.

V. 114, h. 1. The readings with regard to the first hemistich of this couplet vary so much, that perhaps

4 s

it

CHAP. III. it will be best to give them in full. Mr. Wilkins' ms. reads,

सुवासिनीः कुमारं रोगिणो गर्भिणीस्तथा

The Bombay copy agrees with this reading exactly, except in the first syllable, for which it substitutes स्व. No. V. agrees with Mr. Wilkins too, except in the words कुमारं "and boys," in place of which it reads कुमारी "and girls." Nos. V. and VI. substitute सुवासिनी without visarga; but in every other respect agree with Mr. Wilkins' manuscript. In all the copies except the Calcutta edition and No. II. the word तथा is found for त्रियः. I have preserved the entire reading of the Calcutta edition and No. II. because of their exact agreement, and the extreme differences that prevail in the rest. Yet if a conjecture might be offered with regard to the true reading, it would be for that of Mr. Wilkins' ms. for the following reasons; first, that the other persons enumerated are in the plural; and secondly, that in CULLU'CA's comment, as well as in that of ME'DHA'TITHI, the word is repeated in the plural form सुवासिन्यः and explained नवोढाः त्रियः "newly married women" or "brides." Mr. Wilson, in his Dictionary, following Mr. Colebrooke, differs from the comment in assigning the sense of सुवासिनी and स्ववासिनी to be "a woman, married or unmarried, residing in her father's house." Mr. Schlegel suggests that the form गर्भिणीत्रियः should be गर्भिणीःत्रियः.

V. 129, h. 1. The sense of the second hemistich seems to be suspended upon that of the first, and would apparently

parently require the present participle भोजयन्, as suggested by Mr. Schlegel ; but every authority reads भोजयेत् as with our text. CHAP. III.

V. 122, h. 2. The word चन्द्र has been substituted for चेन्दु in conformity with all the authorities except the Calcutta edition and No. II. because the sense does not seem to require the particle च which precedes इन्दु in these two.

V. 123, h. 2. It is not easy to explain why the word समन्ततः has been substituted for प्रयत्नतः which is required by the context, and is supported by every other authority. Even No. II., between which and the Calcutta edition there is such an identity of text, in general, does not support it in this instance.

V. 125, h. 2. In the first hemistich कृत्ये is substituted for कार्ये in all the authorities, except No. II. and the Calcutta edition. I have followed these two, because I think the word कार्यः is more usual in the sense required.

The word प्रसज्जेत in the second hemistich, is rather perplexing. All the authorities except No. II. differ from the Calcutta edition, and read प्रसज्येत. But the Calcutta edition and No. II. support themselves, in reading exactly the same in Chap. vi. v. 55, h. 1 and 2, where a similar expression occurs. Yet both these two agree with all the others in Chap. iv. v. 16, h. 1. where we find प्रसज्येत and not प्रसज्जेत. As no root from which either can be derived is found in the fourth conjugation, we must understand the Calcutta edition and No. II. to employ the word in a neuter sense, while the others must be conceived to be passive,

CHAP. III. passive, and derived here, as well as Chap. IV. v. 16, h. 1. from षंज् “attach.” The proofs given in the note on v. 55, Chap. VI. will shew that I have done right to follow No. II. and the Calcutta edition. In Mr. Wilkins’ list of roots षंज् “go, move” is given as the root of सञ्जति and सञ्जते; but Mr. Wilson in his Dictionary gives षस्ज् “move, go.”

V. 148, h. 2. Mr. Schlegel thinks that we should read याजी in the dual for याज्यो in the same case; but though the word याज्यः does not occur in Mr. Wilson’s Dictionary as an agent, it is so used again in MENU, Chap. VIII. v. 338, h. 1.

V. 185, h. 1. In Mr. Wilson’s Dictionary, the word which we have printed त्रिणाचिकेतः occurs in the form त्रिणात्रिकेतः; as no authority is quoted by which the true reading might be traced out, it is most likely one of those words which that gentleman mentions in his preface to have been taken from MENU, and collected in his private reading. The letter च is so like the letters त्र in the character in which his Dictionary is printed, that I have but little doubt that the त्र occurs for च by a mistake of the press. Had he suggested an etymology of the word, we might have formed a tolerably accurate conjecture on the subject. The latter portion of the compound appears to be a volitive form of कित् “know.” No. II. in the comment, reads त्रिणाचिकेतः; and in the text for च we have a व. Mr. Wilkins’ ms. has तृणाचिकेतः but formerly had the first syllable त्रि. The Bombay copy has तृणाचिकेतुः. No. V. and VI. agree with Mr. Wilkins’ ms. and No. VII. with

with our text. Mr. Schlegel had likewise remarked the difference between the orthography of the word in the text, and that in Mr. Wilson's Dictionary. CHAP. III.

V. 106, h. 2. The manuscripts are divided about the reading of the second hemistich. The Calcutta edition is supported in अतिथिपूजनम् by Nos. II. VI. and VII. while Mr. Wilkins, the Bombay ms. and No. V. agree in giving अतिथिभोजनम्. All, however, accord in reading अतिथिपूजनम् in verse 70; I have in consequence followed the Calcutta edition.

V. 133, h. 2. In reading दीप्त instead of दीप्तान् I have followed the Calcutta edition and No. II.; both make equally good sense and metre.

V. 169, h. 1. अपाङ्ग of the Calcutta edition has been altered to अपाङ्ग्य to make the word agree with v. 176, 182, and 183, and all the mss. except No. II. in which the letter य has apparently been obliterated.

V. 201, h. 1. The Calcutta edition, contrary to every authority, reads देवमानवः for देवदानवः; but, independently of these, the sense of v. 194, 199, and the remaining portion of this very verse forbids it. The phrase may be again seen in Chap. VII. v. 23, h. 1: it has become proverbial in the dialects, and implies "*gods and demons.*"

V. 202, h. 2. All the authorities give उपकल्पते and not उपकल्प्यते as is found both in No. II. and the Calcutta edition. The root कृप् is not of the fourth conjugation; and, from its apparently having a neuter sense, it cannot have a passive voice (See v. 74, Chap. II.). But in some other passages in the Calcutta edition even,

CHAP. III. it should clearly be without the य. See Chap. III. v. 266 and 272.

V. 214, h. 1. This verse is altogether deficient in Nos. VI. and VII. In the Bombay ms., in Mr. Wilkins' copy, and in No. V. सर्वमावृत्परिक्रमम् is found instead of सर्वमावृत्यविक्रमम्. This reading does not seem to give such good sense as the first.

V. 221, h. 1. Mr. Wilson, among many other senses of the word वृत्तः gives "*dead*," being that which is required by the context, if we read with all the authorities except the Calcutta edition. To establish its text it will be necessary to reverse the meaning, and translate the word "*alive*." For तुवृत्तः which is found in every authority, and even in No. II. by a correction, (for it had नु originally), the Calcutta edition gives नवृत्तः.

V. 228, h. 2. It is singular that No. II. should have altered परिवेषयेत् into परिवेषयेत, as if it were in the middle voice, for it destroys the measure, giving a syllable more than it should to the foot. The Calcutta edition has the same error. This is a further instance of the connexion between those two works. No. V. is faulty in this verse; but has the word in the common form. No. VI. has the letter त् obliterated, but the correction has been omitted. No. VI. confirms the text in this word, but varies in other respects. In place of the vowel introduced by the others, at the end of the pontential, it has the particle च, and it further varies from all but No. VII. in substituting प्रणोदयन् for प्रचोदयन्. It is quite clear that all these alterations have been made under the idea that the first foot

foot was a syllable short, which can hardly be accounted CHAP. III.
for in so many works. Mr. Wilkins' and the Bombay ms.
are correct.

V. 239, h. 1. Some copies read पातयेत् for आपातयेत्,
and interpose a च to complete the measure. No. II. and
the Bombay copy support the text.

V. 234, h. 2. The following reasons have guided me
in putting आसनम् for आसने. In Nos. V. and VII., the
Bombay ms. and Mr. Wilkins' copy it is so found. In
No. VI. the case appears to have been added in a less
glossy ink than the rest. The verb दद्यात् does not seem
applicable for the sense requisite, if we read the word in
the seventh case, with the Calcutta edition, Nos. II. and
VI. दध्यात् would be more suitable. Is it not possible
that in the time of CULLU'CA the practice of giving the
Népal-blanket had been changed into merely covering
the ground with it? Sir W. Jones has followed the mean-
ing as given by CULLU'CA in his text and comment.

V. 237, h. 1. A reference to the verse preceding this
will be sufficient to shew that अश्नातिवाग्यतः in the sin-
gular, as printed in the Calcutta edition, must be wrong,
and that it should be in the plural to agree with the
sense, and with every other authority except No. II.

V. 240, h. 2. In No. II. there is a mark over the word
गच्छति which seems to have been mistaken by the Cal-
cutta editors for an *anuswára*, otherwise it seems difficult
to conceive how they could have read this word in the
plural, contrary to the sense, and to every other manu-
script.

V.

CHAP. III. V. 251, h. 1. Both No. II. and the Calcutta edition differ from the other mss. and the grammar in reading आचमयेत् for आचामयेत्. It is true that roots in the causal form ending in अम् do not generally augment their penult vowel, by R. 460 of Mr. Wilkins' grammar; but that very rule contains an exception in favour of चम्, कम् and अम्. This exception is confirmed by Dr. Carey, p. 486. The root चम्, even in the first conjugation, when preceded by the preposition आङ् augments its vowel, See Mr. Wilson's Dictionary, Forster's Essay, p. 448, rule 101, and Dr. Carey's Grammar, page 201.

V. 259, h. 2. The rule regarding the negative or interdictory particle मा seems somewhat obscure. Mr. Wilkins, in his grammar, Rule 1310, lays down, that the augment of the first preterite should be rejected when preceded by मास्म; but by an error, the word भवेत् of the potential is given as the example. In Rule 1313, the fifth tense has an example of the use of मा in the expression मा भूत् where the elision of the augment is implied by the manner in which it is printed. Dr. Carey is still more express as to its use. He states that "अम् (the augment) is constantly prefixed to the *Dhatoo*, in the fourth, fifth, and tenth tenses, unless it be constructed with the privative मा." In Forster's Essay, page 684, Rule 677 b, and 678 a, two examples are given of the employment of मा and मास्म before the tenses ची and टी, in both of which the augment is dropped. For the purpose of more clearly seeing the differences of the various readings upon this point, the following extracts have been made. In the present

present couplet we have in our text and in the Calcutta CHAP. III. edition, Nos. II. V. VI. and in Mr. Wilkins' ms. as follows:

१ ब्रह्मचर्योपायगमद्विहृदेयंचनोऽस्त्विति १

No. VII. at present agrees with these: but it originally was the same as the Bombay manuscript, and read माविगमत्. The celebrated verse in the *Rāmāyana*, Book I. Section ii. v. 18, which it is there asserted is the first that was ever uttered, supports the text.

१ मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शास्वतीः समाः १

१ यत् क्रौंचमिशुनादेकमबधीः काममोहितम् ॥

In Chap. VIII. of MENU, verse 84, we read

१ मावमंस्थाः स्वमात्मानं नृणां साक्षिणमुत्तमम् १

which is supported by every authority; and again in the same book, v. 92.

१ तेन वेदविवादस्ते मार्गां गमाकुरुन्ममः ॥

This reading is confirmed by the other copies. The second Chap. v. 116, contains another instance of the use of मा before the third preterite. No argument can be founded upon it, as it will support either opinion, and may, or may not, be said to have its initial vowel, owing to its being immediately preceded by the long आ. But this cannot be said of the first of the two last examples which would have मावामंस्थाः instead of मावमंस्थाः; if it had not rejected its augment. The example in Chap. II. v. 114, is this १ असूयकायमामादाः १ "give me not to the scorner." Under all these difficulties I have not ventured to differ from the Calcutta edition.

CHAP. III. Another example may be quoted from v. 15, h. 2, Chap. VIII., but it is too equivocal to say what was originally intended. Either अ or ब would cause the preceding *visarga* to be changed into ओ; but the apostrophe (.) has been retained agreeably to the Calcutta edition.

V. 266, h. 1. It has been before remarked in the note on v. 202 of this Chapter, that the root कृप् seems to be a neuter noun, and that it is consequently incapable of becoming passive (See v. 74, Chap. II.), and being of the first conjugation, the य of that voice is inadmissible. All the authorities except No. V. in which the verse is wanting, and No. II., read उपकल्पते and not उपकल्प्यते as in the Calcutta edition.

V. 271, h. 2. In proportion as the words are of rare occurrence or obsolete is the variation of the readings of the mss. Thus वाङ्मणिस् which is so spelt in Mr. Wilson's Dictionary, and is there rendered "*rhinoceros*," Sir W. Jones translates "*the long eared white goat*," In ME'D'HA'TITHI'S comment, this word is interpreted जरच्छागः "*an aged goat*;" and is there supported by the following quotation from the *Vēda*:

१ त्रिपिवं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं वृद्धमजापतिम् १

१ वाङ्मणिसन्तु तम्प्राहुर्याशिकाः पितृकर्मणि ॥

An explanation of the meaning of त्रिपिवः follows; but I select that given by CULLU'CA, (who quotes the same passage), as the shortest. १ नद्यादोषयः पिवतो यस्य त्रीणि जलं स्पृशन्ति कर्णौ जिह्वा च त्रिभिः पिवतीति त्रिपिवः ॥ Perhaps a translation of both may be of service to the young scholar.

Verse.

Verse.

CHAP. III.

“ The white lord (of the herd) of goats, decrepid with age, who takes a triple-draught, him those skilled in sacrifice call *várdd'hr̥nasa* in the (solemnization of) rites to the manes.”

Comment.

“ Of him drinking water in a stream &c. (these) three, (*viz.*) the two ears and the tongue, touch the fluid, and he imbibes with the three: this (is the sense of) *tripiva*, or he who takes a triple-draught.”

Hence we see the propriety of Sir W. Jones' translation. Respecting the orthography of this word there is some doubt, Mr. Wilson spells it वाङ्मणिस; No. II. the Calcutta edition, Mr. Wilkins' copy and No. VI. by correction in the text, read वाङ्मणिस. The Bombay ms. has वाध्रीणिस and in this is supported by No. VI. in one place. No. V. seems to confirm Mr. Wilson; but it is not very clear, from the manner in which that ancient copy is written, whether there is an *arka* over the ध or not. I have printed the word वाङ्मणिस: after the orthography given in Mr. Wilson's Dictionary, which was approved of by Mr. Colebrooke, whom I consulted upon it. I forgot to mention that No. V. reads वाणीणिस:.

V. 272, h. 2. Here even No. II. gives उपकल्पते without the य which is found in the Calcutta edition, and is supported by the other mss. See Chap. III. v. 202 and 266.

V. 274, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins'

CHAP. III. Wilkins' copy all agree in reading जायात् in the first hemistich, while all the others give भूयात्. The forms जायात् and जन्यात् in the precative of the common form are both recorded in Foster's Essay, but are omitted in Mr. Wilkins' Grammar.

V. 275, h. 2. It should be noticed, that आनन्त्यम् instead of अनन्तम् is found in the Bombay ms. and that of Mr. Wilkins. All the other mss. agree with the text.

V. 281, h. 2. A little variety is found in the different authorities. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, read with us पांचयज्ञिकम्, while Nos. V. VI. and VII. (by a correction), give पांचयाज्ञिकम्. Mr. Wilkins' ms. has पांचयज्ञियम्.

V. 282, h. 1. The same difference is found in this couplet, where Nos. V. VI. and VII. read पेनृयाज्ञिकः instead of पेनृयज्ञियः. The Bombay ms. has पेनृयज्ञिकः. Mr. Wilkins' copy varies from all in reading पेत्रयज्ञियः but the word पेत्र for पेनृ appears to be so by a subsequent alteration. Mr. Wilson's Dictionary supports the latter form.

V. 284, h. 2. Every authority, including *a* and *b* 37 r. s. make the first foot of the second hemistich a syllable too long; but the measure is easily mended, as it has been suggested by Mr. Colebrooke, (who kindly afforded his opinion on the subject), if in place of तथा we substitute either तु or च when the foot will be प्रपितामहंस्त्वदित्यान्. This gentleman remarks that the measure is not good; neither is it so in the first *páda* of the same *śloka*. The
measure

measure being the *Vipulá vactra*, admits a tribrachys, CHAP. III. amphimacer, molossus, &c. &c. in the first and third *páda*. The unusual length of the verse had been remarked by Mr. Schlegel.

In the Asiatick Researches, Vol. x. pages 440 and 462; every information regarding *Sanscrit* and *Prácrit* prosody will be found in an admirable essay, by Mr. Colebrooke; and that portion which relates to the admissible varieties of the *Anushtubh sloca* or *vactra* I have subjoined, as the original essay may not be accessible to every one.

“ The most common *Sanscrit* metre is the stanza of four
 “ verses, containing eight syllables each; and denomi-
 “ nated from the name of the class, *Anushtubh*. Several
 “ species of it have been described. Two very simple
 “ kinds of it occur, consisting of iambic, or trochaic feet
 “ exclusively.* The rest are included in one general desig-
 “ nation.† But several analogous species are compre-
 “ hended under the denomination of *Vactra*. Here the
 “ laws of the metre, leaving only the first and eighth
 “ syllables indeterminate, require either a bacchius
 “ or an amphibrachys‡ before the eighth syllable, and
 “ forbid

* “ The first termed *Pramāni*, the other *Samāni*. Considered as a species of uni-
 “ form metre, the first is also named *Nagaswarupini* or *Mataklit*; and the second is
 “ denominated *Mallic*. There is also a regular measure which alternates trochees
 “ and iambics, and is denominated *Manavacáridá*: and another, named *Chitrapadá*,
 “ consisting of two dactyls and a spondee.”

† “ *Vitāna*.”

‡ “ The metre is named *Pathyá* when an amphibrachys is introduced in the 2d
 “ and 4th verses; some say in the 1st and 3d.”

CHAP. III. " forbid an anapaest or tribrachys after the first ; as also
 " in the 2d and 4th verses of the stanza, an amphimacer.
 " A variety of this metre introduces a tribrachys before
 " the eighth syllable in the 1st and 3d verses, and a
 " bacchius in the 2d and 4th.* And another sort,† which
 " admits five varieties, requires the penultimate syllable to
 " be short in the 2d and 4th verses ; and introduces before
 " the 8th syllable of the 1st and 3d verses, a dactyl,
 " anapæst, tribrachys, amphimacer, or molossus.
 " The metre, which is most in use, is one of the species
 " now described, in which the number of syllables is de-
 " terminate (*viz.* 8) ; but the quantity variable. CA'LID-
 " DA'SA appropriates to this metre the term *S'loca* (abbrevi-
 " ated from *Anushtubh s'loca*) ; and directs, that the fifth
 " syllable of each verse be short ; the sixth, long ; and
 " the seventh alternately long and short. The mythologi-
 " cal poems under the title of *Purán'a*, and the metrical
 " treatises on law and other sciences, are almost entirely
 " composed in this easy verse ; with a sparing intermix-
 " ture of other analogous sorts, and with the still rarer
 " introduction of other kinds of metre. The varieties of
 " the *Anushtubh S'loca*, which most frequently occur,
 " make the 5th, 6th, and 7th syllables of the 1st and 3d
 " verses all long or all short ; or else the 5th long with the
 " 6th and 7th short. Thus varied, it is much used by the
 " best poets. CA'LIDA'SA has employed it in the 2d and
 " 6th cantos of his poem, entitled *Cumára sambhava* ; and
 " in

* " *Chapalá.*"

† " *Vipulá.*"

“ in the 1st, 4th, and several others of the *Raghuvans'a*. CHAP. III.

“ The 2d and 19th cantos of MA'G'HA's poems are in this
“ metre, and so is the 11th of the *Cirātārjunīya*.” *Asiatick
Researches*, Vol. X. p. 440.

V. 285, h. 1. I have followed the Calcutta edition,
No. II. and the Bombay ms. in reading षा, as it appears
to me the option afforded by that particle is preferable to
the simple copulative sense of च; which is found in
Mr. Wilkins' copy, and Nos. V. VI. and VII. Sir W.
Jones' translation favours the latter, and not the former
reading.

V. 286, h. 1. Every thing said with regard to 281
may be again repeated here; except that No. V. reads
पंचयक्षिकम्.

CHAP. IV.

Verse 15, hemistich 2. The expression कल्पमानेषु is CHAP. IV.
found in every authority except the Calcutta edition and
No. II., and I have accordingly adopted it, because the
more familiar term विद्यमानेषु seems to have been substi-
tuted as more familiarly intelligible.

V. 16, h. 1. See the remarks, Chap. III. v. 125, on
प्रसज्येत.

V. 37, h. 2. The Calcutta edition differs, most likely
by an error of the press, from all the authorities, in
omitting

CHAP. IV. omitting the *anuswāra* of मध्यं which is required by the sense.

V. 48, h. 1. Mr. Schlegel thinks that we should read वाय्वग्नी in the dual form, instead of वाय्वग्नि; but all the authorities agree in reading the compound as it is printed. I regret to say that I am not able to quote Mr. Schlegel's critical remarks beyond this note.

V. 52, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads प्रतिगु in the second hemistich, as if it were in composition. No. V. has it प्रतिगुं while all the others, with the exception of No. VII. in which the couplet is wanting, agree with the text in reading प्रतिगां. The reader can refer to Rule 1061 of Mr. Wilkins' Grammar for the form when in composition.

V. 57, h. 1. In the first hemistich of this couplet, as in the last of 99, the form स्वपेत् is found in both the Calcutta edition and No. II. According to all the authorities व्वप् is of the second conjugation, common form, and should therefore take the termination यात् in the first person of the potential. All the other mss. read स्वप्यात्; but Nos. V. VI. and VII. make it follow and not precede शून्यगृहे. The text has in consequence been made to agree with the grammar.

V. 61, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition and No. II. agree in reading जन, in the second hemistich, and not गण; yet I have preserved the latter, because it is again repeated in other texts of CULLU'CA BHATTA.

V. 64, h. 2. There is much variety in the readings of the last word in this couplet. Mr. Wilkins' copy has
विरामयेत्

विरामयेत् the Bombay ms. reads विराजयेत्. No. V. CHAP. IV. gives विरोध्यन् perhaps for विरोध्येत्. No. VI. affords another variety, viz. विवारयेत्, with which No. VII. agrees by a subsequent obliteration, as it formerly stood विवारोध्येत्. No. II. and the Calcutta text both accord in reading विरावयेत्.

V. 89, h. 2. Sir William Jones, in enumerating the various places of torment, agrees with the text, the Calcutta edition, and No. II. in reading संहत instead of संघात as is found in every other authority. Again, as he coincides with every authority except the Calcutta edition and No. II. in reading पूतिमृत्तिक instead of प्रतिमृत्तिक. I have made the text to conform to his reading.

V. 90, h. 2. The Calcutta edition and No. II., which I have followed, both read लोहदारक; while Sir William Jones is supported by Mr. Wilkins' ms. in reading लोहंगारक. No. V. has लोहभारक, with which No. VII. formerly agreed, but has been altered to लोहचारक, which is likewise the reading of No. VI. and the Bombay ms. Under so many varying authorities I have not ventured to differ from the Calcutta edition. CULLU'CA in his comment merely states, generally, that the account of these various places of punishment, is to be found in the *Márcandéya*, and other *purānas*. A reference to these would no doubt satisfactorily establish the proper reading.

V. 92, h. 1. The word ब्राह्म of the first hemistich is so written in the Calcutta edition and No. II.; but in No.

CHAP. IV. VII. the Bombay ms. and that of Mr. Wilkins it is spelt ब्रह्मे, and No. VI. is so by a subsequent correction. No. V. reads ब्रह्म. The comment supports the text.

V. 99, h. 1. An error of the press occurs in the first hemistich of the Calcutta edition, in reading जन्निधौ for सन्निधौ. In the second hemistich, likewise, परिश्रान्तो should be read for परिश्रान्ते.

V. 99, h. 2. It has been already remarked in the note on v. 57, that the root ष्वप् is only recorded as being of the second conjugation. I have ventured to alter स्वपेत् into स्वप्यात् for the same reasons as in the former instance, yet it is proper to state that every authority reads in this hemistich स्वपेत्.

V. 125, h. 2. The Calcutta edition differs from every authority in reading क्रमत्: for क्रमशः. The variation is trifling, but I have restored what I conceive the right termination.

V. 128, h. 1. According to Mr. Wilkins' Grammar, page 429, either अमावास्या or अमावस्या is good; but all the authorities except the Calcutta edition, read the penultimate syllable long. The difference is however so trifling, that I have not made any alteration.

V. 130, h. 2. In the second hemistich we find बभ्रुणः the sixth case of बभ्रुः declined as if it were a neuter, and not as a masculine noun, ending in उ, which if according to rule would be बभ्रोः.

V. 147, h. 1. All the authorities agree in reading जपेत् and not आभ्यसेत्, as is found in the Calcutta edition and No. II.; yet I have not altered it, because in the very
next

next two verses, in continuation of the same subject, CHAP. IV. they all employ the word **आभ्यास**.

V. 149, h. 2. The form **आनन्त्य**, is found in every authority, except the Calcutta edition and No. II. where we read in the second hemistich **अनन्त**. As this last form is likewise an adjective, and has already been supported by many of the authorities, (See note on Chap. III. v. 275), I have not ventured to alter it. The form **आनन्त्य** will be found in Chap. III. v. 272, where there can be no doubt of its correctness.

V. 152, h. 1. The correctness of the word **मेत्र** in so unusual a sense might be doubted, if it were not supported by the comment, which is here quoted to establish its genuineness.

॥ मित्रदेवताकत्वान्मेत्रःपायुःतद्भवत्वान्मेत्रंपुरीषोत्सर्गं ॥

But for this explanation it might fairly be conjectured to be misprinted for **मौत्र**. See **मित्रं** Chap. XII. v. 121, h. 2.

V. 164, h. 1. In the Calcutta edition **नेनं** is read for **नेव**, and in No. II. we have the same by a subsequent alteration. No. II. appears, however, to have formerly read **नेनं**, and in this it is supported by every other authority, including Sir William Jones' translation, and the mss. in the Royal Society's library marked *a* and *b* 37. I have therefore corrected the text to **नेनं**.

V. 168, h. 2. The expression **अमुत्रत्येः** of the Calcutta edition seems to afford no satisfactory sense. In adopting **अमुत्रान्येः** I have followed Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. No. V. has **अमुत्रत्येः**. No. VI. was the same, but now agrees with Mr. Wilkins, &c. No. VII. has

CHAP. IV. has undergone some alteration, but at present agrees with No. V. In selecting the present reading, I have been guided by the comment, Sir W. Jones' translation, and the force of verse 33 of Chap. v.

V. 185, h. 1. In venturing to read छायास्वा, instead of छायास्वः, as it is found in the Calcutta edition and No. II. I have been guided by the apparent sense of the passage and the authority of Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. The two mss. of the Royal Society's library likewise read स्वा. Some of these authorities put स्वा before, and some after छाया.

V. 205, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads हुते for तते in the first hemistich; the others accord with the last reading. But though all agree in reading हुते for कृते in the same hemistich, I have not made any alteration, as it is supported by the Calcutta edition and No. II.

V. 208, h. 2. An error has crept into the Calcutta edition, where वेक्षितम् is found for वेक्षितं. This last reading is supported by every other authority, and is required by the sense.

V. 209, h. 2. From the frequency with which the *anuswāra* is omitted in the mss. there is some difficulty in ascertaining the true reading in such forms as विदुषा and विदुषां, particularly when both afford equally good sense. The Calcutta edition reads the word in the genitive case, and this is supported (I think by a subsequent correction) by Nos. II. and VI. and by the two mss. marked *a* and *b*. 37 of the Royal Society's library. All the others read the word in the third case. Owing to these discrepancies

I

I have followed the Calcutta edition, Sir William Jones' CHAP. IV. translation, and the most obvious sense.

V. 215, h. 2. Sir William Jones, following the comment of CULLU'CA, considers the second class of prohibited persons, mentioned in the last hemistich, to be workers in cane. ME'D'HA'TITHI, on the contrary, considers the class in question to be players on musical instruments, and consequently reads the word वेण. But if "*a splitter or worker in cane*" be intended, we must read वेणः a derivative of वेणु "*a cane or bambu.*" The Calcutta edition, therefore, appears to be wrong in reading वेण "*amusician.*" No. II. is imperfect, the word not being legible, though some alteration has been attempted; its comment is likewise faulty. I have followed the Bombay ms. in reading वेण, which is supported by Mr. Wilson's Dictionary. No. V. has वर्ण, which must be faulty.

V. 221, h. 1. The sense of the commencement of this couplet does not seem clear, as it stands in the Calcutta edition, Nos. II. and V. viz. यहेतेन्येत्वभोज्यान्नाः. The Bombay ms. is evidently incorrect, being moreover a syllable short; it has एतेन्येत्वभोज्यान्नाः. Nos. VI. and VII. have a syllable too much, and read यहेतेभ्योन्येत्वभोज्यान्नाः yet they rather support Mr. Wilkins' ms., which I have followed, the difference being almost confined between एभ्यः and एतेभ्यः. The reading adopted seems corroborated by CULLU'CA's comment.

V. 231, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' copy, read विष्टपं in the

CHAP. IV. the last hemistich, the others have पिष्टपं. According to Mr. Wilson's Dictionary, both forms are good.

V. 232, h. 2. The reading साष्टिताम् is confirmed by the Calcutta edition, the text of No. II. the Bombay ms. Mr. Wilkins' copy, and that marked *a* 37 in the Royal Society's library. The following copies give साम्बतं viz. Nos. V. VI. VII. The ms. marked *b* 37 R.S. has by an error साम्बदं and No. II. in the comment reads साष्ट्रितां.

V. 250, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have निर्नुदेत् contrary to the rules of euphony, which require निर्णुदेत्. The proper reading is supported by the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' copy reads निर्वदेत्.

V. 258, h. 2. It should be recorded here, that all the authorities as well as the measure support चिन्तयानः as it is found in the second hemistich. The root चित् (इ), being of the tenth conjugation, should make, according to rule, चिन्तयमानः in the active participle of the proper form. If we suppose the latter to have been the true reading; originally, it will be necessary to leave out the particle हि, otherwise there will be a syllable too much. I incline, however, for the first reading, as I think I remember to have met it in other works; and because in Chap. VIII. v. 32, there is a similar anomaly in the use of अवेदयानः.

Note.—Since printing page 358, v. 99, I feel reason to doubt whether the form स्वप्यान् be admissible or not at the end of a second or fourth *páda*; even though the last letter of the double consonant be a liquid. If this doubt be valid we must read स्वपेत्.

CHAP.

CHAP. V.

Verse 25, hemistich 2. The word विक्रियाः has no CHAP. V.
visarga in the Calcutta edition, nor in No. II.; but it is found with it in all the other mss.

V. 28, h. 1. Mr. Wilkins' ms. affords a solitary instance, in reading प्राणस्यार्थ for प्राणस्यान्नं.

V. 38, h. 1. An important difference occurs about the words कृत्वोह, which I have preserved because it is expressly countenanced by CULLU'CA's comment, and the Bombay ms. Mr. Wilkins' copy formerly had the same, but it has subsequently been altered to कृत्वेह (कृत्वा + इह). This latter form is that of Nos. V. VI. and VII. The affix कृत्वस् is employed to modify the sense of words relating to portions of time, as is known to every scholar. See Mr. Wilkins' grammar, Rule 1040. The expletive ह is merely an ornamental adjunct to complete the sound and metre. It is singular that notwithstanding this express notice in the comment, No. II. reads कृत्वेह in the text.

V. 40, h. 2. The word उत्सृतीः is found in the last hemistich of the Calcutta edition, and it is spelt उत्सृतिः in No. II. This latter form of the word, if spelt according to rule, would make उत्सृतिः which is the mode in which it is found in Mr. Wilkins' ms. in the Bombay copy, and in b 37 R. S. Mr. Wilson's Dictionary, and v. 170 of Chap. VII. confirm this, as we there find उत्सृति the perfect participle

CHAP. V. participle of the same etymon. Nos. V. VI. and VII. read उच्छृतीः. *a* 37 R. S. has उत्थितां.

V. 41, h. 2. The Calcutta edition, contrary to the sense and every other authority, reads हिन्स्यान् instead of हिन्स्यान् (हिन्स्याः + न्) of the second hemistich.

V. 42, h. 2. The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. and *a* and *b* 37 R. S. read पशून् in the accusative plural, contrary to the Calcutta edition and No. II. which have the accusative singular. Sir W. Jones' translation supports the plural form, which is further required to complete the sense of the first hemistich. The 42d and 43d couplets are not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 47, h. 1. I have ventured to restore धृतिं into रतिं in the first hemistich, because it was so in No. II. and is so in the Bombay copy, in Mr. Wilkins' ms. and in Nos. V. VI. VII. and *a* and *b* 37 R. S. It is true that CULLU'CA mentions the word धृति; but this may be merely explanatory of the general idea, and owing to his often adopting a different word to convey the sense of the text with clearness.

V. 59, h. 2. Owing to the Calcutta edition and No. II. reading the first word आवीक् with the first vowel long, to the Bombay copy having आवी, and to Mr. Wilkins' ms. reading आवी, and my not being at the time of printing in possession of Nos. V. VI. and VII. the word has been so printed instead of अवीक्; for though Mr. Wilson's Dictionary supports the last form, there appeared to me reason to doubt whether the word आवीक् might not be equally

equally good, particularly as even the two copies, namely, CHAP. V. the Bombay ms. and Mr. Wilkins', though faulty in the rest of the word, agreed with the Calcutta edition in reading the first vowel long. However, Nos. V. VI. and VII. have it short, and in Chap. VIII. v. 30 the word again occurs, where it is short in all. It is likewise so written in Mr. Wilkins' Sanscrit Grammar, p. 545, and in Dr. Carey's, p. 764. The manuscript *a* 37 R. S. agrees with Mr. Wilkins' copy; and *b* 37 R. S. reads with our text, the Calcutta edition, and No. II. *viz.* आवीक्.

V. 67, h. 2. Great discrepancies are found in the mss. when the prepositions नि or निः occur, one being continually substituted for the other, though reversing the sense. The same observations will hold with regard to the derivatives from the roots वृ and वृत्. The Calcutta edition, No. II. (by a subsequent correction of नि into निः) and No. VII. agree in reading निवृत्, which is supported by Mr. Wilson's Dictionary and the etymology of the term. No. VI. nearly confirms this reading, as it has निवृत्. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and *b* 37 R. S. read निवृत्, while No. V. and *a* 37 R. S. differ from all in reading निवृत्ति. Nos. V. VI. and VII. all substitute मुंडकानां for चूडकानां.

V. 69, h. 2. Mr. Wilkins' ms. in the second hemistich reads क्षेपेयुः for क्षपेयुः. The Bombay copy has क्षिपेत्. *b* 37 R. S. on the contrary gives क्षपेत्, and No. V. reads क्षेपेत्, while क्षपेयुः is supported by the Calcutta edition, Nos. II. VI. VII. and by *a* 37 R. S.

CHAP. V. V. 73, h. 1. The Calcutta edition, and No. II. (by a subsequent alteration), read निर्मज्जुयुः instead of निमज्जुयुः; for the latter reading we have the authority of the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. No. V. and a 37 R. S.; while for the former we have in addition Nos. VI. and VII. The two last are decidedly so, for the letter म is doubled under the *arka*. Yet I have ventured to read with the greater number of authorities.

V. 84, h. 1. Instead of अघाहानि (अघ + अहानि) of the first hemistich, which is supported by the Bombay ms. and Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' copy reads, by subsequent alteration, अघस्त्रानि, which has not to my knowledge any sense. No. II. was right, but the last आ in the word has been obliterated with yellow orpiment, the usual pigment employed for this purpose. a 37 R. S. has अशहानि, and b 37 R. S. अहानि. In proportion as a term is obscure will the mss. be found to be defective.

V. 84, h. 2. Mr. Wilson only gives the form सनाभिः in his Dictionary. All the authorities agree in reading सनाभ्यः.

V. 94, h. 2. From the indistinctness with which the mss. are generally written, there would be no possibility of discovering the true reading but for the comments. The very equivocal shape of the words चात्र (च + अत्र) is the probable cause why in every ms. even including No. II. we find चात्र substituted in the last hemistich.

V. 97, h. 2. No verse in the work has given more trouble than this, in the hope of reconciling the syntax, etymology, and sense. The difficulty lies in reading प्रभवाप्ययम् as it

it is found in the Calcutta edition, and in Mr. Wilkins' CHAP. V. ms. The sense required is very clear. The idea is the "*beginning and end*," "*commencement and cessation*," or any similar opposition of terms. प्रभव answers for the first very well ; but अत्यय is not found in any Dictionary, and does not seem to admit of derivation. The word is expressly countenanced by CULLU'CA's comment, where it is said to imply विनाश: "*destruction*." No. II. reads by an error in the text प्रभवस्थियं, but agrees with the Calcutta edition in the comment. Under such express authority I have not ventured to make any alteration or emendation, but I think it is not the true reading, and I state the following reasons for this belief. Nos. VI. and VII. in both text and comment, read प्रभवाप्ययो. Now this cannot be right, because the term must be considered as an epithet qualifying शोचाशौचं, and consequently should agree with the latter in number, case, and gender, as it is found to do in the Calcutta edition. No. V. has, both in the text and comment, प्रभवाव्ययो and agrees with Nos. VI. and VII. in explaining the passage to mean प्रवृत्तिनिवृत्ति, "*beginning and end*." The Bombay ms. has प्रभवोत्थयं, which I have little doubt is misspelt for प्रभवोत्थयं, as it is found in b 37 R. S. This last, in my opinion, approaches the true reading (प्रभवात्ययं), as the sense of अत्ययं, "*end, death*," contrasts exactly with प्रभव, "*beginning, birth*." a 37 R. S. is two syllables short, and reads प्रभयम्.

V. 103, h. 1. Though the Calcutta edition is supported by Nos. V. VI. and VII. in reading एवच in the last hemistich

CHAP. V. hemistich instead of एववा, I have ventured to substitute the last, which is required by the sense, and is supported by the comment of the Calcutta edition. Both text and comment of No. II. had एववा originally. This reading is further supported by Mr. Wilkins' copy and the Bombay ms.

V. 103, h. 2. Though सचेल be found in the Calcutta edition, Mr. Wilkins' copy, and Mr. Wilson's Dictionary, yet I have preferred सचेल, which is supported by the Bombay copy, Nos. II. V. VI. and VII. a 37 R. S. reads the same, and Mr. Wilkins gives चेल as an example when explaining the root चिल्, in his list of roots. चेल is not noticed by Mr. Wilson in his Dictionary.

V. 113, h. 1. I think the Calcutta edition and No. II. are decidedly in error in reading हेमरोष्यं for हेमरूप्यं which is the reading in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. The last three, likewise, read अग्रेष before अपाम् at the commencement of the couplet.

V. 114, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy read ताम्रायस्कांस्य, all the others ताम्रायःकांस्य. The difference is trifling.

V. 115, h. 1. The Calcutta edition reads आपुवन in the text, and उपुवन (उत्पुवन?) in the comment. No. II. has उत्पुवन in the text, and पुवन in the comment. Mr. Wilkins' ms. reads उत्पवन, but formerly had उत्पुवन. This last is likewise the reading of b 37 R. S. The Bombay copy, Nos. VI. and VII. read उत्पवन; but No. V. reads उक्तावन by an evident error of the copyist, for in
the

the comment of that ms. as well as in that of Nos. VI. CHAP. V. and VII. the word is spelt उत्पवन. Mr. Wilson, in his Dictionary, states that उत्पवन implies the "*straining of fluids before using them for religious purposes.*" That उत्पवन is the word intended is clear, because the sense required is the act of purifying liquids; but according to CULLU'CA's comment this is effected by stirring them with a couple of blades of *cusa-grass*, and not by straining them.

V. 117, h. 2. The word स्प्य is neither found in any Dictionary nor is it mentioned in any of the comments, simply because it must be of the most popular use. In Mr. Wilkins' ms. there is only स, but it is found in every other ms. But for Sir W. Jones' translation its meaning would be unknown, he describes it as an instrument for collecting grain. It may not be out of place here to mention that the word उलूखल is spelt उलूषल in No. V. which tends to shew that that ancient copy comes from the Western or North-Western side of India, where ष is popularly used indifferently for ख, and with the same sound, viz. *kha*.

V. 119, h. 1. I have altered चेलवत् into चैलवत् for the same reason as already given in the note on v. 103.

V. 122, h. 2. The letter त् of the compound मृन्मयं is changed into न् by Rule 35^b of Mr. Wilkins' Grammar; but I am not aware whether, in a casual compound, the rules of euphony must be carried so much further as to require the न् being changed into ण्, because of its following the letter ऋ. In the Calcutta edition in this couplet, and in the next verse, as well as in other places, how-

CHAP. V. ever, the compound is written मृन्मयं. In No. II. it is likewise so spelled, v. 125, but it is written मृन्मयं in this couplet. In all the other authorities, including *a* and *b* 37 R. S. the term is spelt मृन्मयं. Both the comment of the Calcutta edition and of No. II. read मृन्मय in this distich.

V. 124, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is supported by Nos. V. VI. VII. and by *b* 37 R. S. in reading संमार्जनेनांजनेन, while the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, and *a* 37 R. S. read with us संमार्जनोपांजनेन. The word उपांजन is explained in the comment of MED'HA'TITHI on v. 122, to mean, "*the coating or uncaring the ground or floor with a plaster of cow-dung, &c.*" The word is not found in Mr. Wilson's Dictionary.

V. 128, h. 1. The Calcutta edition has तृष्यं in the first hemistich, which I have altered into तृष्यं, as it is found in Mr. Wilkins' copy. No. II. reads तृष्यं, and *b* 37 R. S. तृष्ये, apparently for the 4th case of तृप्तिः. The other mss. seem to read तृष्यं; but there is little reliance to be placed upon them in the case of compound letters.

V. 129, h. 1. The word पण्यं is put पण्ये in the Calcutta edition, but the first mode is supported by Nos. II. V. VI. VII. the Bombay copy and Mr. Wilkins' ms.

V. 129, h. 2. मेसं is found for मेस्यं in the Bombay copy and in Mr. Wilkins' ms.; but Nos. II. V. VI. and VII. read मेस्यं.

V. 135, h. 1. Supported by Sir William Jones' translation, Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. V.

VI.

VI. and VII. I have ventured to substitute कर्णविण्खा: CHAP. V. for घ्राणकर्णविद्. The Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. read मूर्त्र in the nominative, all the others make it to form part of the compound.

V. 136, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads वामकरे instead of एकत्रकरे; but this last reading is supported by the Calcutta edition, Nos. II. V. the Bombay ms. and b 37 R. S. In No. VI. the word करे was alone written, but वाम has since been inserted in the margin. No. VI. had एकत्रकरे but it has been altered into वामकरे. This last is the reading of a 37 R. S.

V. 138, h. 2. Though Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy agree in चायन्नं (च + अपि + अन्नं) instead of चअन्नं I have adhered to the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. The cæsura is made by च.

V. 142, h. 2. An important typographical error has crept into the Calcutta edition, in the second hemistich, where आप्रयतः is printed for अप्रयतः.

V. 146, h. 2. In Mr. Wilkins' ms. धर्म and not धर्मीन् is found in the second hemistich. The Bombay copy and No. V. read धर्म without the *anuswāra*, which is an error of the copyists, and therefore supports Mr. Wilkin's ms. The comment of the Calcutta edition and No. II. both read धर्म; but the text of those two, as well as of Nos. VI. and VII. read धर्मीन्. The difference is not of much consequence, and I have not ventured on any alteration, because the plural form is supported by Sir William Jones' version.

V.

CHAP. V. V. 151, h. 1. The Calcutta edition, contrary to every authority and the plain context of the injunction contained in this couplet, reads च for वा in the first hemistich.

V. 165. } These two couplets are not found in the three
V. 166. } copies of ME'D'HA'TITHI.

CHAP. VI.

CHAP. VI. Verse 5, hemistich 2. It must be by an error of the press that एतान्येव, and not, as the sense requires, एतानेव, is found in the Calcutta edition; for every other authority reads the last.

V. 7, h. 1. Instead of भक्ष्यं Mr. Wilkins' ms. has भेक्ष्यं. The Bombay copy reads भक्ष्यः and Nos. VI. and VII. have भक्षः. No. V. reads भक्ष without any case by error. I have adhered to the Calcutta edition in reading भक्ष्यं.

V. 14, h. 2. Sir William Jones is supported by Nos. II. and VII. and by Mr. Wilson's Dictionary, in reading श्लेषातक. The Calcutta edition, the Bombay copy and No. V. read श्लेषान्तक, and No. VI. has श्लेषान्तिक. I have conformed to the reading supported by Sir W. Jones and Mr. Wilson, which is confirmed by *a* and *b* 37 R. S. I wish here to remark, that the *anuswāra* may be left out by mistake, as it frequently is, and that of two opinions,
one

one supported by its insertion, and the other by its omission, the former is much the stronger. Mr. Wilson assigns as the derivation “*श्लेष्मन् phlegm, अत to go (to remove).*” But if we should read *श्लेष्मान्त*, then the derivation might be *श्लेष्मन् “phlegm,” अन्त “an end, death.” “Antagonistick to phlegm.”*

V. 20, h. 1. In the Calcutta edition *शुक्ल* is printed for *शुक्ले* which is the reading of all the mss.

V. 24, h. 1. In conformity with Sir W. Jones’ version, No. II. and the Bombay ms. I have preserved *तर्पयेत्*, the reading of the Calcutta edition. Mr. Wilkins’ ms. No. VI. and a 37 R. S. have *तर्पयन्*. No. V. reads *तर्पयत्*. No. VII. has now *तर्पयन्*, but formerly read *तर्पयित्*. b 37 R. S. gives *तर्पत्*.

V. 24, h. 2. Mr. Wilkins’ ms. stands alone in reading *तीव्रतर* for *उग्रतर*.

V. 25, h. 1. The commencement of this couplet as it stands in the Calcutta edition and No. II. viz. *अग्नीनात्मनि वै तानात्* seems contrary to the construction usually employed in MENU, and is different from what is found in the other mss. Nos. V. VI. VII. and b 37 R. S. read *अग्निनात्मनि वैतानान्* which I have followed. Mr. Wilkins’ reads the same nearly, simply substituting *तु* for *च*. The Bombay ms. has *अग्निनात्मनि*, &c. which is likewise the reading of a 37 R. S. These two last must be wrong, as *अग्निश्च* ought to be in the accusative plural to agree with *वैतानान्*. The Calcutta edition is quite in error in reading *वैतानात्* instead of *वैतानान्*. This cannot be considered

CHAP. VI. dered an error of the press, because No. II. which was correct originally, has been altered to agree with it.

V. 29, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and No. V. both read संशुद्धये instead of संसिद्धये, and in this they are confirmed by *b* 37 R. S. But that this is an error of the text in No. V. is shewn by its comment, where we have the last and not the first word. *a* 37 R. S. reads संशुद्धये. Mr. Wilkins' ms. is further in error in reading श्रुताः for श्रुतीः. Nos. VI. VII. and *a* and *b* 37 R. S. omit the *visarga* of this word. No. V. reads श्रुति, and the Bombay copy was so too, but has been corrected.

V. 31, h. 1. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, *a* and *b* 37 R. S. read चास्थाय (च + आस्थाय) for वास्थाय. This last reading is however supported by Sir W. Jones' version, and Nos. II. V. VI. and VII.

V. 32, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported by any other authority, in reading वृत्तीनां for चर्यानां.

V. 33, h. 1. The Calcutta edition, by an error of the press, reads भुविहृत्य for तुविहृत्य. *a* 37 R. S. has रुवि हृत्य.

V. 34, h. 1. Mr. Wilkins' ms. differs from all the authorities in reading गच्छेत्कृतहोमः. *a* 37 R. S. has गच्छेत् हुतहोमः; all the others agree with the Calcutta edition.

V. 43, h. 2. CULLU'CA, in explaining the word अशंकु सुकः which he renders स्थिरमतिः "of steadfast mind," says that others read असंचयिकः. In fact this is the reading in Mr. Wilkins' ms., in the Bombay copy, and in *a* and *b* 37 R. S. The same should be found in the text of

MED'HA'TITHI,

ME'D'HA'TITHI, Nos. V. VI. and VII. because they in CHAP. VI. their comments say "*others read अशंकशुकः*;" but instead of what might be expected from the intimation given by CULLU'CA, and this indication in their comments, अशंकशुकः and not असंचयिकः is found in their texts. Mr. Wilson spells this word संकशुकः without the privative. No. II. in the text has असंकशुकः but in the comment we have असंकशुकः. No. V. gives असंकशुधः in the text, but in the comment we have असंकशुकः. In No. VI. the word had been forgotten in the text, but in the margin it is written असंकशुकः. The comment, however, spells the word अशंकशुकः. No. VII. in both text and comment appears to have read असंकशुकः which has in every place been altered into अशंकशुकः. Under all these conflicting authorities I have not ventured to deviate from the Calcutta edition.

V. 43, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and a 37 R. S. stand unsupported in reading समन्वितः for समाहितः.

V. 45, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has जीवनं for जीवितं, which is the reading of every other authority.

V. 45, h. 2. The Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. read निर्वेश for निर्देश. The sense of निर्वेश "*wages*," agrees very well with Sir W. Jones' translation; but CULLU'CA BHATTA is express in the use of निर्देश which he explains in the comment. Mr. Wilkins' ms. has निदेश which has the same sense as निर्देश in Mr. Wilsons' Dictionary. b 37 R. S. reads निदेश, but a 37 has had an र added, and now reads निर्देश.

V.

ONAP. VI. V. 54, h. 1. See the remark on मृन्मयं, Chap. v. v. 122.

V. 55, h. 1. The Bombay ms. differs from every other copy in reading प्रब्रज्येतविस्तरात्. It may be said even to differ from itself in varying from what it gives in Chap. III. v. 125, where it agrees in form with all the other authorities in what may be considered the same idea and expression. In addition to what has been already remarked on that passage, it may be mentioned here, that Nos. VI. and VII. and b 37 R. S. read प्रसज्येत; a 37 R. S. has, and No. V. had; प्रसज्जेत, which some late reader has altered into प्रसज्जेत. The word (h. 2.) सज्जति, which is so spelt in every copy, affords the most decisive evidence that प्रसज्जेत is the true reading. It is right, however, to notice that the comment of No. II. in explaining विषये ष्वपिसज्जति has विषयेष्वपिप्रसज्येत while the Calcutta edition reads the last word प्रसज्जेत.

V. 58, h. 1. Mr. Wilkins' copy is again solitary in reading अतिपूजित for अभिपूजित.

V. 59, h. 2. The similarity in the forms of हि and क्रि as written in some of the manuscripts, is perhaps the reason why क्रियमाणनि occurs for ह्रियमाणनि in Mr. Wilkins' ms.

V. 66, h. 1. It appears to me that वसन् is better than रतः which is found in the Calcutta edition, Nos. II. VI. and VII. Yet Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. V. read वसन्. Supported, however, as रतः is, I have not ventured to make any alteration.

The

The word भूषितः is given for दूषितः in the Bombay CHAP. VI. ms., and in Nos. V. VI. and VII. The same word is found with the following explanation in the comment, viz. कुसुमकटकाद्याभरणैः “Adorned with flowers, golden bracelets, or other ornaments.” CULLU’CA, contrary to his usual plan, takes no notice of this variation, but explains दूषितः to imply आश्रमलिंगरहितः “Destitute of the external symbols of his order.” Sir W. Jones has followed the comment in rendering this “Equal-minded towards all creatures.” सर्वभूतेषु ब्रह्मबुद्ध्या समदृष्टिः “Looking with an equal eye, by (the light of) divine knowledge upon all beings.”

V. 70, h. 2. All the authorities agree in making विशेष्यं to agree with तपः and not with प्राणायामाः.

V. 81, h. 2. Nos. V. VI. and VII. read सर्वइन्द्रैर्विनिर्मुक्तः, all the others have it as is found in the Calcutta edition, सर्वइन्द्रविनिर्मुक्तः.

V. 89, h. 1. It is singular that Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read श्रुति instead of स्मृति. That the last is the right reading cannot be doubted. Sir W. Jones so read it, and it is stated in Chap. II. v. 9, that the वेद and the श्रुति are the same; hence as the वेद is expressly mentioned, स्मृति must be the other authority quoted. The *Sruti* and the *Smṛiti* are to the *Hindus* what the Law and the Prophets were to the Hebrews.

CHAP. VII.

CHAP. VII. Verse 32, hemistich 1. Mr. Wilkins' ms. is supported by Nos. V. and VII. in reading न्यायवृत्तिः for न्यायवृत्तः. No. VI. did read the same, but has been altered.

V. 41, h. 1. Mr. Wilkins' ms. the Calcutta edition, and No. II. read वेणः, the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. have वेनः. This name again occurs so spelt in Chap. ix. v. 66, in the Calcutta edition, and in No. II.

V. 41, h. 2. There are many discrepancies in the readings of this hemistich. I have followed the Calcutta edition, which agrees with Sir W. Jones' version. No. II. has सुंदापेजवनवैवसुमुखेनिमिरेवच. In this there is an evident error, सुमुखे being put for सुमुखो, which is the reading of the comment. Mr. Wilkins' ms. has सुदाःपेजवनवैवसुमुखोनिमिरेवच. The Bombay copy exactly agrees with this. No. V. reads thus, सुंदःपेजवनवैवसुरथोनेमिरेवच. Here we have the first syllable of the second name spelt पे and not पै, and likewise the first syllable of निमिः written ने, and the third name altogether different. No. VI. exactly corresponds with this reading. No. VII. agrees with the Calcutta edition, with the exception of giving यवन for जवन with a ज. As the comment of ME'D'HA'TITHI does not repeat the names, there is no check to keep them correct, or to enable the reader to confirm them. In CULLU'CA BHATTA's comment, the names are repeated, but there is some discrepancy between

tween the Calcutta edition and No. II., the former CHAP. VII. reading **पियवनस्यपुत्रःसुदासोनामा**, "*SUDA'SA, the son of PIYAVANA.*" Sir W. Jones makes the substitute to be **SUDA'MAN**. The comment of No. II. was nearer to Sir W. Jones' translation, as it was originally **पिजवस्यपुत्रःसुदानामा**, and in this it nearly coincided with its own text; but by a marginal emendation we are to read **सुदासः**. This last alteration is, I think, an error, for if **यवन** is the true reading, then the first should be **सुदासः**; but if **पेयवन** is so considered, then we must necessarily take a word a syllable shorter, and read either **सुदा**, **सुदः**, or **सुदः** according to some one of the clashing authorities. Still, however, none of these support the word **SUDA'MAN**, which is put as an alternative by Sir W. Jones. See remarks on v. 110, Chap. VIII.

V. 54, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported in reading **मीनान्** for **मौलान्**.

Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VI. read **लक्ष्यान्**. All the others have **लक्षान्**. According to Mr. Wilson's Dictionary both forms are good.

V. 54, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has **वाष्टोवा** (**वा + अष्टो + वा**) in which it is supported by the Bombay ms. and No. VII. It seems, however, to have formerly agreed with the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI. in reading **चाष्टोवा** (**च + अष्टोवा**). I have adhered to the Calcutta edition, because I think the **वा** after **अष्टो** renders that before it not merely unnecessary, but redundant. No. II. seems formerly to have read **वा**, but has been altered into **च**.

V.

CHAP. VII. V. 55, h. 2. The Calcutta edition has किंत्तराज्यं. No. II. किंवराज्यं, No. V. किंराज्यंच, and No. VI. the same as No. V. But here the sense requires an interrogation of astonishment, which is found in the form किमु in the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. and No. VII. This particle is familiar to every Sanscrit scholar, and occurs in line 11 page 2 of the *Hitôpadêsa*, where we have the phrase किमु यत्र चतुष्टयं “*How much more when there are the four ?*”

V. 59, h. 1. An instance here occurs of what has been already mentioned with regard to the employment of निर् for नि, and *vice versâ*. The Calcutta edition reads निःक्षिपेत्, and the comment explains the term to mean समर्पयेत् “*he should entrust,*” a sense borne out by the meaning of निक्षेप “*a pledge or deposit.*” Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, No. VII. and Nos. V. and VI. in the comment, have नि and not निर्. In Nos. V. and VI. the first hemistich is wanting in the text, which proves some connexion between those two copies. No. VI. has had the deficiency supplied in the margin, apparently at no very distant period, and in it the word is thus spelt, *viz.* निःक्षिपेत् with two errors.

V. 59, h. 2. समारभेत् is confirmed by the Calcutta edition, Nos. II. and VI., while Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VII. have समाचरेत्.

V. 68, h. 1. The Bombay ms. and No. VII. read the च after सर्व; Mr. Wilkins' ms. the Calcutta edition, and No. II. insert it before that word. Nos. V. and VI. again agree

agree with one another in being deficient in verses 68, 69, CHAP. VII. 70 and 71.

V. 72, h. 1. Considerable obscurity accompanies the word **अप्सराः**, which is the reading of the Calcutta edition, and of No. II. by a correction, but what the last authority had originally is not discoverable. Mr. Wilkins' ms. reads **आत्रयापराः**. The Bombay ms. gives **आत्रयाचराः**. No. V. differs in having **आत्रयापुरा**. No. VI. agrees with No. V., while No. VII. appears originally to have read **अपराः** which has since been corrected by a marginal emendation into **आत्रयापुरा**. The ms. a 37 R. S. reads by an interpolation of the comment **गर्ताशयानकादयःचराः**. b 37 R. S. reads **आत्रयापुराः** which may be a mere deficiency of the pen for **अपुराः**. Notwithstanding these discrepancies of the various texts, the comments of Nos. V. and VI. read **अप्सराः** and explain it to mean **माहकुर्मादयः** "sharks, tortoises, &c." No. VII. affords the same explanation, but reads the word **अपुराः**. Following the mere analogy of the language this last would appear to be the true reading ; but the root **मृ** affords us as good a derivation as **चरू**. The only difficulty that presents itself in selecting **अप्सराः** is, that the word is not recognised in the sense of "*aquatick animals*," but seems peculiarly appropriated to the celestial nymphs of **INDRA**'s heaven.

V. 74, h. 2. Instead of **विधीयते** which is found in the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, and Mr. Wilkins' ms. reads **विशिष्यते**. Nos. V. VI. and VII. have **दुर्गाणिकारयेत्**.

CHAP. VII. V. 80, h. 2. An error has crept into our text in following the Calcutta edition, **आम्नायपरः** is the true reading : and not **आम्नायापरः**. The former reading is supported by Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. VII. A new proof is here afforded of the connection between Nos. V. and VI. Both read by mistaking equivocal letters **स्पोवाप्रायपरः**.

V. 98, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads **विचलेत्**, while all the others read **च्यवेत्**.

V. 99, h. 2. The mistakes in the use of **नि** and **निर्** have been already noticed in note 59, Chap. VII. No. II., the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read **निक्षिपेत्**, as is required by the context; for every pious gift may be considered as a sort of deposit placed with worthy objects for sacred purposes. The Calcutta edition and Mr. Wilkins' ms. read **निर्क्षिपेत्**.

V. 101, h. 2. Here again the same difference occurs in the mode of writing **निक्षिपेत्**, except that Mr. Wilkins' ms. omits the *visarga*, and that the Bombay copy substitutes the word **योजयेत्**.

Mr. Wilkins' ms. is clearly in error in reading **बुद्ध्या** for **वृद्ध्या**, as the latter is explained by the comment.

V. 105, h. 2. For **गूहेत्**, which is countenanced by CULLU'CA's comment, and is found in the Calcutta edition, in No. II., Mr. Wilkins' ms. has **गृहेत्**, the Bombay copy **मृहे**, No. V. reads **यह**. No. VI. had **गूहे**, which has been altered into **गूहेत्**. No. VII. likewise reads **गूहेत्**.

V.

V. 125, h. 1. The Calcutta edition has राजाकर्मसु CHAP. VII.
instead of राजकर्मसु.

V. 132, h. 2. The Calcutta edition and No. II. again agree in the spelling of मृन्मय. See note 122, Chap. v., and in this instance it is supported by Mr. Wilkins' ms. We may therefore suppose that one or other mode is optional.

V. 135, h. 1. Mr. Wilkins' ms. stands alone in reading श्रुतवृत्तिं for श्रुतवृत्ते.

V. 145, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has हुत्वाग्निन्, the others हुताग्निः. A mistake of a syllable in this verse, in No. V., which is likewise found in No. VI. leaves no doubt that the latter is copied from it.

V. 149, h. 1. As it is possible that तिर्यग्योनः may be equally good with तैर्यग्योनः, I have followed the Calcutta edition. In this and in v. 150, h. 1, some authorities read one way, and some the other.

V. 154, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads अनुरागोपरागः; the other authorities agree with the text.

V. 162, h. 2. The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VI. read द्वैधंसंश्रयमेवच instead of द्विविधः संश्रयः स्मृतः. This couplet is not in No. VII.

V. 165, h. 2. मित्रस्य is read in Mr. Wilkins' ms. after संहतस्यच, all the others read मित्रेण.

V. 169, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has प्राप्त्वातु for तदवे, which is found in all the other authorities.

V. 188, h. 2. Agreeably to what is laid down by Mr. Wilkins in Rule 627 of his Grammar, निषिश् is found in the proper form potential in all the authorities except his

CHAP. VII. his own ms. and No. VII. In the former it is read in the common form, as follows:—निविशेत्सतदास्वयं, where it may be observed that the pronoun **स** is introduced for the purpose of giving the due length to the *páda*. No. VII. is clearly in error, for it reads **हिविशेत्**. If we suppose **हि** to be correct, then the proper form is inadmissible; but if this last be right, then **नि** should be substituted for **हि**.

V. 193, h. 1. Nos. V. and VI. agree with Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy in reading the first hemistich thus **कुरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपांचालान्मुरमेनजान्**, while the Calcutta edition, Nos. II. and VII. have the passage as it is printed, without converting **कुरुक्षेत्र** and **पांचाल** into gentile nouns. All read **मत्स्यान्** and not **मात्स्यान्**, as would be required by conforming to the analogy of **पांचालान्**. That the reading adopted is the true one, will be seen by referring to Rule 895 of Mr. Wilkins' Grammar, where it is laid down, that, "when a patronymic formed by any of the foregoing rules is put in the plural number, the distinctive affix to the primitive is omitted." And further, that, "it is common to put the names of certain countries in the plural number, to denote the inhabitants."

V. 200, h. 1. **परिहृये** and not **असम्भवे** is found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. VII. The couplet is altogether omitted in Nos. V. and VI. I have followed the reading of the Calcutta edition and No. II. which is favoured by Sir W. Jones' translation.

V. 205, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has **वर्तते** for **विद्यते**. No. VII.

VII. is altogether deficient, it begins with the last hemistich, and finishes with another quite different; it then omits up to v. 212, which it makes to follow v. 213. The others read विद्यते. Nos. V. and VI. omit all the verses from v. 205 up to v. 213. CHAP. VII.

V. 223, h. 2. The Calcutta ms. has a typographical error in reading प्रणधीनां for प्रणिधीनां.

V. 226, h. 2. स्वस्थ and सुस्थ, though apparently differing in etymology, seem to be used indifferently for one another in all the manuscripts. Following the Calcutta edition I have printed the former, which is the form in which the word is found in that work, as well as in the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII., excepting that it is spelt स्वस्थ with an श in the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' ms. and No. II. have असुस्थ.

CHAP. VIII.

Verse 4, hemistich 2. उपकर्म is given for अपकर्म in Mr. Wilkins' ms. The Bombay copy reads अवकर्म. Nos. V. and VI. have अयकर्म, where the प has been mistaken for a य. CHAP. VIII.

V. 15, h. 2. See the remarks on the prohibitive मा, Chap. III. v. 259.

CHAP.
VIII.

V. 16, h. 2. लोपयेत् is found in every authority, except Mr. Wilkins' ms. where we read चालयेत्.

V. 31, h. 2. अहरेत् is substituted for अर्हति in Mr. Wilkins' ms. The verse does not occur in Nos. V. and VI. but the rest read अर्हति.

V. 41, h. 2. Mr. Wilkins' ms. again differs from all the rest in reading प्रतिपालयेत् for प्रतिपादयेत्.

V. 46, h. 2. Nos. II. VII. and the Bombay copy agree in reading प्रकल्पयेत्, but Mr. Wilkins' ms. has विकल्पयेत्.

V. 47, h. 2. Nos. V. VI. and the Bombay copy read धनिकस्य, while Mr. Wilkins' ms. has बालकस्य. No. VII. is deficient in this verse.

V. 57, h. 1. There is considerable disagreement among the mss. in the readings of the first *pāda* of this verse. Mr. Wilkins' ms. exactly agrees with the Calcutta edition and No. II. The Bombay copy has ज्ञातारः सन्ति चेत्युक्ता. Nos. V. and VI. read सन्ति ज्ञातार इति उक्ता. No. VII. reads ज्ञातारः सन्ति त्युक्ता but by an insertion in the margin we are to read मे after सन्ति. In following the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' ms. I have been guided by CULLU'CA's comment. There a second reading is stated to be optional in the following words, ॥ ज्ञातारः सन्ति मेत्युक्ता इति वा पाठः ॥ But the scholar will ask how मे + इति can coalesce into मेति. Here we again have the following remark by CULLU'CA अत्र छान्दसमिकारस्य पररूपत्वं (in No. II. we have अपर and not पर) "Here, owing to the metre, there is a contrariety

in

in the letter इ." But for this express notice I should have been inclined to adopt the reading found in the Bombay ms.

V. 75, h. 2. The Bombay ms. and No. VII. read **एवेति** for **अभ्येति**. No. V. and VI. omit all the verses from 58 to 136. All the copies of **ME'D'HA'TITHI**, viz. Nos. V. VI. and VII. are particularly defective in this Chapter.

V. 79, h. 2. There is a typographical error in the Calcutta edition, where **विधिनातेन** is printed for **विधिना नेन**.

V. 80, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' ms. read **वेत्थ** and not **वित्थ**, as is required by p. 174 of Mr. Wilkins' Grammar. The Bombay ms. has **विस्थ**. In No. VII. the couplet was omitted, but it is inserted in the margin, apparently by the hand of the copyist; and the first *páda* reads thus **यद्वयोरनयोरित्थं**. In this the letter **व** has been omitted, and an *anuswára* improperly inserted. I have not ventured to make any alteration, as the reading of the Calcutta edition and No. II. is supported by Mr. Wilkins' ms. This may, perhaps, be an ancient grammatical form.

V. 82, h. 2. This hemistich affords an instance of the use of **आइ**, governing the accusative case, in the instance of **शतमाजातीः** "*as far as an hundred births.*" In Chap. ix. v. 101, h. 1, it may be seen employed with the nominative.

V. 91, h. 2. **आत्मनि** is substituted for **मुनिः** in Mr. Wilkins' ms. but the latter reading is supported by the Calcutta edition, Nos. II. and VII. and by the Bombay copy.

CHAP.
VIII.

copy. CULLU'CA's comment likewise recognises मुनिः, which it explains by सर्वज्ञः.

V. 98, h. 1. Rule 7 of Mr. Wilkins' Grammar must be somewhat extended to account for गवानृते (गो + अनृते). In Foster's Essay, p. 25 and 30, it will be seen that the rule is *general*. But as this work is in the hands of but few, I quote the rule.

"The ओ of गो before an अ is three-fold, before any other vowel it is two-fold :

" *Ex.*—गो अयं or गोयं or गवायं,

गो and ईश make either गवेश or गवीश,

गो and यूति only make गव्यूति."

It will not be out of place, perhaps, to observe that even the last example differs from Mr. Wilkins' Grammar, where two modes instead of one are assigned for गो and यूति.

V. 99, h. 2. अवदाः the second person singular of the third preterite may, apparently, be optionally long or short in the penultimate, according to Rule 429. of Mr. Wilkins' Grammar; but according to Foster's Essay, Rule 125, p. 454, and Dr. Carey's Grammar, p. 304, it should be long. It is found short in the Calcutta edition, No. II., Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. are deficient in this verse. Here the metre absolutely requires the elision of the augment : See note on v. 259, p. 348.

V. 104, h. 1. यत्रोक्तोतु instead of यत्रोक्तो is found in Mr. Wilkins' ms. the word यत् "truth," being omitted, and तु introduced to fill up the measure. The Bombay ms. has

has the right reading, but No. VII. agreed originally with Mr. Wilkins' ms. and has subsequently had **न** introduced into the margin, and **े** obliterated after **यत्र**.

V. 110, h. 2. The Calcutta edition reads **वेयवन** (**वे** + **यवन**) instead of **पेयवन**, which is the reading intended by CULLU'CA, as **पियवनापत्य** is found in his comment. No. II. has in the text **पेजवन**. The Bombay copy, likewise, has **पेजवन**. No. VII. gives **वेजवन**. I have restored the text, in conformity with the opinion of CULLU'CA and Sir W. Jones. See note on v. 41, Chap. VII.

V. 132, h. 2. **त्र्यसरेणु** is given in the Calcutta edition, in this and the following couplet, instead of **त्रसरेणु**, which is the reading of Sir W. Jones, Mr. Wilson's Dictionary, Nos. II. and VII., and of the Bombay copy and Mr. Wilkins' ms.

V. 134, h. 1. **त्रियवन्तु**, which is a compound of the class called **डिगु** (Mr. Wilkins' Grammar, page 574), is corroborated by No. II. and the Bombay ms. Mr. Wilkins' ms. has **त्रियवस्तु**, but this appears to be by a subsequent alteration; for it formerly seems to have agreed with the others: **यवः** is a noun masculine.

V. 135, h. 2. The Bombay ms. and No. V. support Mr. Wilkins' ms. in reading **रूप्य** for **रोय**, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. I have made no alteration. Nos. VI. and VII. are deficient in this verse.

V. 136, h. 2. The Calcutta edition and No. II. seem to be evidently in error in reading **काषीपणं** instead of

CHAP.
VIII.

कार्षापणः, which is the reading found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. V.

V. 165, h. 1. Of the two words योगाधमन, the latter is not found in any dictionary, but though not expressly introduced into the comment, seems there to be explained by बन्धक "a pledge, pawn or gage," which agrees with the meaning assigned by Sir W. Jones. Nos. V. and VI. have योगावापन, which is supported by their comments. The latter word is, however, equally obscure with the other. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy agree with the Calcutta edition and No. II. in reading योगाधमन.

V. 165, h. 2. Sir W. Jones' version countenances the वापि found in the Calcutta edition and in No. II., while Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. and VI. have चापि.

V. 169, h. 1. CULLU'CA's comment supports the version of Sir W. Jones, by interpreting the word कुलं "the inspector of causes."

V. 172, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads आदानात् for स्वादानात्, and seems in this to be favoured by No. II. but the Bombay copy and Nos. V. and VI. have the latter reading.

धर्म is found for वर्ण in Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VI. and is further countenanced by Sir W. Jones' translation, but the latter word is supported by the Bombay ms. and CULLU'CA's comment. No. II. has been made to conform to the present reading, but it does not seem clear what word was formerly read. No. II. is further

further deficient in one line of the comment of this couplet.

The Calcutta copy reads अवलानान्, while the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. II. V. and VI. have दुर्बलानान्. I have in consequence followed No. II. and the others.

V. 178, h. 1. Contrary to Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. II. V. and VI. the Calcutta edition has मिथ्यः instead of मिथः. The first of these words is not recognized by any of the Dictionaries.

The Bombay ms. differs from all in reading विवदमानयोः instead of विवदतान्नुणाम्.

V. 184, h. 2. उभौनियद्वदायःस्यादिति is the form in which the second hemistich begins in the Calcutta edition and in No. II. Mr. Wilkins' ms. has undergone some alteration, and now stands उपसंगृह्यदायःस्यादिति. The Bombay copy has सन्निगृह्योभयंदायइति. Nos. V. and VI. agree with this last reading, except in the first syllable, for which they substitute से, which is evidently an error.

V. 199, h. 2. इतिस्थितिः instead of यथास्थितिः is found in the Bombay ms. and in No. VI. by a marginal correction; for the word had been omitted in the body of the text.

V. 201, h. 2. In Mr. Colebrooke's translation of the *Digest of Hindu Law*, we have this verse, and the commentator seems to imply that some other reading had विशुद्धंस्यात् instead of विशुद्धंहि; but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. all agree in the latter

CHAP.
VIII.

latter reading. No. V is left in blank here, being copied from some imperfect ms.

V. 203, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. VI. and VII. have सावद्यं (स + अवद्यं) for चासारं (च + असारं) but the latter reading is found in the Calcutta edition and No. II.

The Calcutta edition is in error in reading दूरेण for दूरेन (दूरे + न).

V. 212, h. 2. Mr. Wilkins' ms. stands alone in reading नादेयं for नदेयं.

V. 215, h. 1. भृत्यः instead of भृतः is found in Mr. Wilkins' ms. but four other mss. coincide in reading भृतः.

V. 216, h. 1. Another instance occurs here, and in the following couplet, of the indifference with which the word is written, either सुस्थः or स्वस्थः. The Calcutta edition here reads after the last form, and in v. 217, h. 1, after the first form. No. II. has सुस्थः in both. Mr. Wilkins' ms. the same. The Bombay copy in each case has स्वस्थः. Nos. VI. and VII. have not v. 217, but in v. 216 read स्वस्थः. I have followed No. II.

V. 239, h. 1. The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. all agree in reading नावलोकयेत्, which seems to be supported by Sir W. Jones' version, where the expression is rendered "*over which a camel could not look.*" The Calcutta edition and No. II. read नविलोकयेत्. I have not, however, differed from the two last, to follow the authorities first mentioned, because the comment repeats the words नविलोकयेत्. अवलोकनं means the looking down or

down or observing anything, which accords very well with the idea of looking over a hedge; while the other rather implies the looking with a scrutinizing eye at any thing.

V. 243, h. 2. The Calcutta edition has **क्षेत्रियस्य**, while every other authority, including No. II. has **क्षेत्रिकस्य**, which is likewise the reading of the Calcutta edition in v. 241, h. 2. I have in consequence deviated from it in this verse.

V. 246, h. 2. By an error of the press, perhaps, the Calcutta edition has **क्षीरणः** instead of **क्षीरिणः**.

V. 253, h. 2. Nos. VI. and VII. agree with the Bombay ms. in reading **विनिश्चयः** instead of **विनिर्णयः**, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilkins' ms. has **विनिर्णये**.

V. 260, h. 2. Instead of **चारिणः** which is found in the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have **गोचरान्**. No. V. is altogether deficient in the verse; but Nos. VI. and VII. read **शतशस्तथा**.

V. 261, h. 2. Though **तथा** is found in the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, Nos. VI. and VII., Mr. Wilkins' ms. reads **तदा**.

V. 262, h. 2. There is a little variation in the mss. between **विनिर्णयः** and **विनिश्चयः**. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read in the first of these forms; Mr. Wilkins' ms. has it likewise, but in the 7th case singular. No. VI. has the second mode, and No. VII. puts it in the seventh case singular. No. V. omits the verse.

V. 265, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is unconfirmed by any other authority in reading **अपकार** for **उपकार**; perhaps

CHAP.
VIII.

it is by an omission of the copyist that the preceding म is not qualified with an उ.

V. 266, h. 1. In the Calcutta edition, Nos. II. and VI. we find विनिर्णये, while in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. VII. the same word is written in the nominative case.

V. 271, h. 2. The Calcutta edition has निःक्षेपो, but is unsupported, even by No. II. in reading the *visarga*, as if the word was found with the preposition निर instead of नि. The other authorities vary much in the word itself: thus Mr. Wilkins' ms. has निधेयो; the Bombay copy reads निखेयो; No. VI. निश्चयो, and No. VII. leaves the medial letter blank, and has नि प्यो; which shews that the copyist was uncertain as to the proper letter.

V. 277, h. 2. All the authorities agree in reading विनिश्चयः, except Mr. Wilkins' ms. which has विनिर्णयः.

V. 281, h. 1. The great similarity in the use of अप and अव is shewn in the words अपकृष्ट and अवकृष्टः, for the first reading we have the authority of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy; while we have Mr. Wilkins' ms. and Nos. VI. and VII. for the second one: they appear to be both equally good; but the first has been followed, as it is found in the Calcutta edition.

V. 285, h. 1. The Calcutta edition is unsupported by any authority, and likewise by its own comment, in reading उपभोगं instead of उपभोगी, which has been accordingly adopted.

V.

V. 287, h. 1. It is singular that the form अवपीडनानां instead of अवपीडनायां is found in Nos. VI. and VII. and Mr. Wilkins' ms. The Bombay copy reads पीडनं.

V. 288, h. 2. The form राज्ञो is supported by the Calcutta edition, by No. II. and by CULLU'CA's comment, while Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. VI. and VII. read राज्ञे.

V. 292, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is solitary in reading दंओ for दंउं, which is found in the rest.

V. 295, h. 2. The Calcutta edition, which has been followed, is supported by No. II. and the Bombay copy, in reading प्राणभृतम्, while Mr Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. have प्राणभृतं. Both forms are good, but by the first we must understand that "*animals*" in the accusative plural are intended, while by the latter we are to take the sense as in the accusative singular.

V. 298, h. 1 and 2. The forms माषिकः and माषकः have been adopted in conformity with the Calcutta edition and No. II. The first manner of deriving the word seems more analogous to grammatical rules, and is supported by Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. VI. and VII.

V. 299, h. 1. It must be by a typographical error that we read प्रिश्यो in the Calcutta edition, all the authorities, including No. II. read शिश्यः. It will be observed that No. V. has not been quoted, being altogether deficient in this part of the work.

V. 309, h. 1. For अनपेक्षित, which is found in the Calcutta

CHAP.
VIII.

Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. and No. VII. read अनवेक्षित. No. V. gives अनरक्षित.

V. 325, h. 1. There are some variations in the different authorities about कूरिखायाः, which is the reading of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. reads खुरिकायाः. Nos. VI. and VII. have स्फुरिकायाः.

V. 362, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is undoubtedly in error in reading ये for ने which is found in every other authority.

V. 368, h. 2. For प्रसंगविनिवृत्तये, which is the reading of the Calcutta edition and of No. II., the form प्रसंगविनिवर्तयेत् is found in Mr. Wilkins' ms. The Bombay copy agrees with the Calcutta edition, excepting that it finishes with a *visarga*. The distich is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 369, h. 2. The word शिफा is not given in the sense of "whip" in Mr. Wilson's Dictionary, but it there occurs in that of a fibrous root, which probably was employed for the purpose. Mr. Wilkins' ms. has शिखा, but the Bombay copy reads the same as the Calcutta edition and No. II. The verse is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 374, h. 2. No. II. and Mr. Wilkins' ms. read सर्वस्वी instead of सर्वस्वेः. The Bombay ms. is not clear, but seems to lean to the former. No. V. VI. and VII. are deficient in this verse. I have adhered to the Calcutta edition.

V.

V. 375, h. 1. I have followed the Calcutta edition in reading सर्वस्वदण्डः, though perhaps the form सर्वस्वदण्ड्यः, which is found in No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy, may be the more preferable one. Nos. V. VI. and VII. are deficient. CHAP. VIII.

V. 383, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads उभे instead of तुते; but the latter reading is supported by No. II. and the Bombay ms. The verse is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 402, h. 1. Mr. Wilkins' ms. substitutes तथा for अथवा, but is unsupported by No. II. and the Bombay copy.

CHAP. IX.

Verse 11, hemistich 2. Considerable difficulty presents CHAP. IX. itself in determining the true reading of this hemistich. But for the number of authorities that support the Calcutta edition in the word पारिणास्य, I should have been inclined to follow Mr. Wilkins' ms. which reads पारि नाय्यस्य. For the former word we have the authority of Nos. V. and VII. and that of the Bombay copy, which is very little different, namely, पारीणस्य. The word पारिणाय्य, as derived from परिणय "marriage," would admit of the meaning given to it in the comment,

5 I while

CHAP. IX. while परिणाह implies “*the breadth or periphery of a circle.*”

Mr. Wilkins’ ms. is however decidedly faulty in reading अनु for अन्न, and वेक्षणे for चेक्षणे (च + इक्षणे). No. II. has by a subsequent alteration, in a different coloured ink, the word पारिणखस्यावेक्षणे, which formerly was पारिणाखस्यवेक्षणे. To countenance अवेक्षणे, the fifth syllable of the second *pāda* has been made long, which is contrary to the metrical canons usually followed in MENU. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 17, h. 1. The authorities are nearly balanced between अनाजीवम् and अनार्यताम्. The first reading is found in the Calcutta edition, Nos. V. and VII.; and the latter in No. II. Mr. Wilkins’ ms. and the Bombay copy. No. VI. is deficient.

V. 23, h. 2. Mr. Wilkins’ ms. is unsupported in reading अर्वनीयताम् for अर्हणीयताम्.

V. 24, h. 2. उत्कृष्टं is substituted in Mr. Wilkins’ ms. for उत्कर्षं.

V. 43, h. 1. क्षिप्रः is found in Mr. Wilkins’ ms. Nos. V. and VII.; all the others except No. VI., which is defective, read विद्धः as with us.

V. 47, h. 2. The Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy and No. VII. read ददानि; but No. V. has ददामि. No. VI. is defective.

V. 61, h. 1. Mr. Wilkins’ copy and No. V. read एक, all the others एके.

V. 62, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read निर्वृते, all the others have निर्वृत्ते. The same word occurs preceded by the privative अ, in the 61st couplet, hemistich.

tich 2. Mr. Wilson's Dictionary supports the reading CHAP. IX. adopted in the text.

V. 65, h. 1. नोडाहकिषु is, by an alteration, given in Mr. Wilkins' ms., but what it was originally is not very clear: all the other authorities read as with the text, नोडाहिकेषु.

V. 65, h. 2. Mr. Wilkins' ms. must be in error in reading भेदनं for वेदनं; all the others agree in the latter reading.

V. 79, h. 2. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read द्विषन्त्याम्; but Mr. Wilkins' ms. Nos. V. VI. and VII. have द्विषाणाया. The Calcutta edition has been followed, being confirmed by the Bombay copy.

V. 86, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have स्वजातिः; Mr. Wilkins' ms. reads सज्जातिः, the Bombay copy सजातिः, which is equally good as that of the Calcutta edition. No. V. reads साजातिं, No. VI. सजातिं, and No. VII. सज्ञातिं.

V. 93, h. 1. I quote the readings of the various authorities to shew how they vary in what ought to be a very clear case. The Calcutta edition and No. II. read correctly पित्रेन (पित्रे + न), Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VII. पित्र्येण. The Bombay copy has पित्रेण and No. VI. पित्रेव.

V. 103, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition and No. II. read धर्म for भाग, I have not made

CHAP. IX. made any alteration, as the phrase seems to have become colloquial.

V. 126, h. 1. The word **ज्येष्ठेन**, as found in No. II. and Mr. Wilkins' ms. seems better than **ज्येष्ठेन**, which I have printed in conformity with the Calcutta edition. The Bombay copy reads nearly the same, namely, **ज्येष्ठेन**. No. V. has **ज्येष्ठे**, and No. VII. **ज्येष्ठेच**. No. VI. caret. All these latter readings favour the Calcutta edition, which may be the true reading, and is rather countenanced by Sir W. Jones' translation.

V. 131, h. 1. **योतकं** looks as if altered to **पोतकं**, in No. II., but the Calcutta edition, the Bombay copy, and No. V. have the first mode. Mr. Wilkins' ms. and Nos. VI. and VII. have **योतकं**, but the letter **उ** has evidently been subsequently added in No. VI.

V. 132, h. 1. **रिक्थं** is found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. V. and VII. The verse is wanting in No. VI. I have preserved the form **रिक्थं**, as found in the Calcutta edition and No. II.; both being equally good. The first form will however be found in v. 147, h. 2.

V. 149, h. 1. The Calcutta edition and the Bombay copy read **आनुपूर्व्येण**, while all the others have **आनुपूर्वेण**.

V. 204, h. 2. The Calcutta edition has **अनुपालितः**, Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. VI. read **अनुपालिनः**, No. II. **अनुषालिनः**, No. V. **अनुलेपनः**, and No. VII. **अनुलिपितः**. I have followed Mr. Wilkins' ms.

V. 214, h. 2. Mr. Wilkins' ms. stands alone in reading **योतकं** for **योतकं**. See note on v. 131, h. 1.

V.

V. 231, h. 2. The Bombay copy has been followed CHAP. IX. in reading निःस्वान् instead of निस्वान्, which is found in No. II. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VII. निस्वासान् is found in No. VI. The preposition निर्, as implying *exclusion*, *deprivation*, &c. is better than नि, which is its opposite.

V. 256, h. 1. No. II. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. VI. and VII. all agree in reading द्रव्यापहारकान्; but the Bombay copy has द्रव्यापहरिणः. The Calcutta edition, by a typographical error, has omitted the ह in the last word, or would otherwise have agreed with No. II. and the other authorities.

V. 258, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has औत्कोचकाश्च instead of उत्कोचकाश्च, which is found in the Calcutta edition, the Bombay copy, Nos. II. V. VI. and VII.

V. 264, h. 1. For पूष, which is found in the Calcutta edition and in No. II. Mr. Wilkins' ms. has यूष, and the Bombay copy सूष. Nos. V. VI. and VII. are defective in this verse. CULLU'CA gives अपूष in his comment; both forms are equally good.

V. 268, h. 1. उपदेशैश्च, is found in the Calcutta edition and in No. II.; but Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have अपदेशैश्च, as in the second hemistich. I have followed the Calcutta edition, as a little variation may have been designed by the compiler to prevent tautology.

V. 275, h. 1. प्रतिकूल्येषु is found in Mr. Wilkins' ms. alone; all the others read प्रतिकूलेषु.

CHAP. IX. V. 275, h. 2. Mr. Wilkins' ms. differs from all the other authorities, in reading उपकारकान् for उपजापकान्.

V. 280, h. 1. कोषागार is substituted for कोष्ठगार in Mr. Wilkins' ms., but No. II. and the Bombay copy read, by an error of the copyist, कोष्ठ. Nos. V. VI. and VII. are defective in this couplet.

V. 281, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read भिद्यात् instead of भिन्द्यात्, which is found in the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. are again deficient. I have followed the Bombay copy, as there can be no doubt of its correctness.

V. 286, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has अपराधे for अपबेधे, which is the reading of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy. But Nos. V. VI. and VII. have अपिबधे. The Calcutta edition has been followed.

V. 294, h. 2. सप्तगं is found in the Calcutta edition and No. II. All the others vary considerably. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have समस्तं. No. V. is obscure, but seems to read तप्त. No. VI. has समक्ष, and No. VII. सप्तमं. I have adhered to the Calcutta edition and No. II.

V. 303, h. 1. The authorities are divided between वायोश्च and वातस्य. For the first reading we have the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. and for the second one we have Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy.

V. 308, h. 1. Instead of अभि, which precedes दृश्यते in the Calcutta edition, and in No. II. Mr. Wilkins'

MS.

ms. has म, but the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. CHAP. IX. have हि before e it.

V. 314, h. 1. The Calcutta edition has भक्ष्यो, which has been followed in our text. No II. reads भक्ष्वो. The Bombay copy, and Mr. Wilkins' ms. have भक्षो, which is supported by No. VI., but Nos. V. and VII. read with the Calcutta edition.

V. 314, h. 2. I have preserved the word सोमः which is found in the Calcutta edition and No. II.; yet Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. have चेन्दुः (च + इन्दुः).

V. 324, h. 1. The Calcutta edition, No. II., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. read चरन्सदा; but Mr. Wilkins' ms. reads चलंसमा, and No. VI. चरणसदा.

V. 335, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have ब्राह्मणायत्रयो, in which the य must be a misprint for a प, which is the reading I have adopted. The Bombay copy and No. V. seem to read the same as the Calcutta edition, but the difference between a प and a य in the mss. is so little, that nothing decisive can be often gathered from a comparison. Mr. Wilkins' ms. reads ब्राह्मणोपात्रयो and No. VI. ब्राह्मणोयात्रयो. From these two examples it is clear that they are designed to express the word उपात्रयः. Neither this nor अपात्रयः are found in the Dictionaries. I have followed Mr. Wilkins' ms., as conveying the most intelligible sense.

CHAP. X.

CHAP. X. Verse 3, hemistich 1. The Calcutta edition and No. II. read वैशेष्यात्, which is confirmed by the Bombay ms. Nos. V. and VI. But Mr. Wilkins' ms. has वैशिष्यात्. No. VII. has वैश्येष्यात्.

V. 20, h. 2. अभिनिर्दिशेत् is found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading विनिर्दिशेत्.

V. 21, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has शेष, the Bombay copy वेष. No. V. seems to read either शेख or शेखर. No. VI. शखर and No. VII. शेखर. I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading शेख, which is supported by Sir W. Jones' translation.

V. 35, h. 1. Though the Calcutta edition and No. II. read मृतवन्नभृत्सुनारीषु I have followed Mr. Wilkins' copy, the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. in reading मृतवन्नभृत्स्वनार्यासु as the more probable reading.

V. 38, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is solitary in reading शूल for मूल.

V. 40, h. 1. For प्रदर्शिताः, which is found in all the other authorities, Mr. Wilkins' ms. has पिगर्हिताः.

V. 41, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read सजाति for स्वजाति, which is found in the other authorities. Both seem equally good, and I have made no alteration.

V.

V. 41, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read **सधर्मीणः**, which is supported by the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' ms. reads **स्वधर्मीणः**. CHAP. X.

V. 42, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads **जन्मसु**; but all the others have **जन्मतः**.

V. 44, h. 1. The Calcutta edition No. II. and Mr. Wilkins' ms. read **पौण्ड्रक**, while the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. agree in reading **पुण्ड्रक**. I have made no alteration in the Calcutta text, which is confirmed by Sir W. Jones' translation.

V. 47, h. 1. Mr. Wilsons' Dictionary does not contain the form **चिकित्सनम्**, which is found in the Calcutta edition and No. II.; but it has **चिकित्सितम्**, which is found in Mr. Wilkins' copy, the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. I have, however, not made any alteration.

V. 47, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads **वैदेहिकानां**, but all the other authorities have **वैदेहकानां**. Mr. Wilkins' ms. likewise gives **पथं**, which is read **पथः** by the rest.

V. 50, h. 1. The Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. read **चैत्य**, while Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have **चैत्र**. According to Mr. Wilson's Dictionary both modes are good in the sense required.

V. 51, h. 2. **अपपात्र** is found in the Calcutta edition, Nos. II. and VI., but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. and VII. read **अवपात्र**. See note on v. 281, Chap. VIII.

V. 52, h. 1. **चेलानि** is found in the Calcutta edition and Mr. Wilkins' ms., all the others read **चैलानि**. From

CHAP. X. this and the former instances it is clear that both forms are good. See note on v. 103, h. 2, Chap. v.

V. 61, h. 1. The Calcutta edition is clearly in error in reading परिध्वंसाज्जायन्ते instead of परिध्वंसाजायन्ते, which is found in Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, Nos. II. VI. and VII. परिसाज्ञायत is given in No. V.

V. 62, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads शुद्धि instead of सिद्धि, which is found in all the other authorities.

V. 66, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read त्रेयस्त्वं केचिचेद्भवेत्, but the other authorities differ considerably. Mr. Wilkins' ms. has त्रेयान् कस्त्वनयो, the Bombay copy has त्रेयस, but the remainder is uncertain. No. V. reads त्रेयस्त्वं केचिचेद्भवेत्. No. VI. gives त्रेयस्त्वं, but the rest is not clear, and No. VII. has त्रयस्त्वं कचिद्भवेत्. The Calcutta edition and No. II. have been followed: all the rest are more or less faulty.

V. 79, h. 1. No. II. differs from the Calcutta edition in reading भृत्वं for भृत्वं (भृत् + त्वं), and is supported by the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. has कृत्तिं. Nos. V. and VI. read भृत्यं, but No. VII. agrees, apparently by a subsequent alteration, with the Calcutta edition, which I have followed.

V. 82, h. 2. Mr. Wilkins' copy and the Bombay ms. agree in reading गोरक्ष, but the Calcutta edition and other authorities have गोरक्ष.

V. 90, h. 1. The Calcutta edition has कृथा, which is confirmed by Nos. II. and V. Mr. Wilkins' ms. and No. VI. read कृथात्, but the Bombay copy and No. VII. have

have कृथा, which I have adopted, because it is the third case of कृषिः, and seems to suit better with the sense. CULLU'CA BHATTA likewise explains it by कृषणेन in the same case. CHAP. X.

V. 92, h. 2. Though all the authorities are against the Calcutta edition and No. II., I have followed those two in reading शूद्री instead of शूद्रो. In Mr. Wilkins' Grammar, Rule 1033, it will be seen that certain declinable words when put in construction with the roots कृ, भू and अस्, take the termination ई, and are made indeclinable to attribute a new nature or quality to a thing.

V. 99, h. 2. Nos. VI. and VII. have पूत्रदारात्ययेप्राप्ते in the locative case, but the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy read पूत्रदारात्ययम्प्राप्तो. No. V. is deficient in this couplet. I have not deviated from the Calcutta edition.

V. 114, h. 2. I have not ventured to make any alteration in the text of the Calcutta edition, which reads अदोषवत्, and is supported by Nos. II. VI. and VII. and by the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. and No. V. have अदोषकृत्.

CHAP. XI.

Verse 1, hemistich 1. I have adopted सार्ववेदसं, which is found in No. II., and was formerly in the Bombay copy. CHAP. XI.

It

CHAP. XI. It is likewise the reading of Nos. V. VI. and VII. The Calcutta edition has सर्ववेदसं, and Mr. Wilkins' ms. reads सार्ववेदिनं.

V. 4, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. and VII. read दक्षिणाम्, as has been printed in the present work; but Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have दक्षिणाः. Nos. V. and VI. read without the *visarga*, दक्षिणा.

V. 6, h. 2. It is not a little singular that a text of so much importance to the sacerdotal order should only be found in the Calcutta edition, No. II. and Sir William Jones' translation. It is not found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. or VII. Are we to consider it a pious fraud, designed at once to benefit the cause of learning and of the priesthood?

V. 9, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and No. V. read धर्मः, all the others धर्म, without the *visarga*.

V. 21, h. 2. No. II. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. VI. and VII. have बालिष्यात्, which has been adopted in the text; but the Calcutta edition reads बालिप्स्यात्. The Bombay copy gives the form बालिस्स्यात्, which is not recognized by Mr. Wilson's Dictionary.

V. 35, h. 2. No. II. has been altered, and agrees with the Calcutta edition in reading शुक्का, and is confirmed by Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VII.; but the Bombay copy and No. VI. read शुक्ला.

V. 41, h. 1. Mr. Wilkins' ms. differs from every authority, and reads the first *pāda* अग्निहोत्रप इध्याग्नीन्.

V. 50, h. 1. I have followed the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' ms. in reading पौतिनासिक्यं, for which

which Nos. VI. and VII. substitute **पूतिनासिक्यं**; and the CHAP. XI. Bombay copy and No. V. read **प्रतिनासिक्यं**.

V. 50, h. 2. The Calcutta edition and Nos. II. V. VI. and VII. read **आतिरेक्यं**, Mr. Wilkins' ms. **आतिरेक्यं** and the Bombay copy **आतिरेक्य**.

N.B.—The verse which is numbered 52 in Sir W. Jones' translation is not printed in the order of the verses in the Calcutta edition; but, in imitation of No. II. it is printed on the margin of the page. It would seem as if the editors were in doubt whether it was authorised by **CULLU'CA BHATTA**; for he merely states in general terms, though at considerable length, the necessity of expiating sins and crimes in the present birth, to prevent the punishment awarded to them in v. 49, 50, 51, and in this dubious verse. The Bombay ms. is deficient in this couplet, but it is found with various differences in the other authorities. These will be quoted in full. I have not printed it among the other verses of the text, as it appeared to me, from the manner in which it is inserted in the Calcutta edition and No. II., and the total silence of the Bombay copy, that there was great reason to doubt its genuineness. It will be necessary, therefore, to observe, that from verse 51 to the end of this chapter Sir W. Jones' version will be always one couplet in advance of the Sanscrit text: thus v. 53 in his translation corresponds with v. 52 of the Sanscrit, and so on till the chapter is finished. This might have been obviated, either by inserting the verse in the original text, or by taking away the couplet from Sir W.

5 M

Jones'

CHAP. XI. Jones' version, but I have thought it preferable to keep each part of the work perfect in its kind.

The Calcutta edition and No. II. read,

१ दीपहर्त्रीभवेदन्धःकाणोनिर्वीपकस्तथा १

१ हिंसारुचिःसदारोगीवातांगःपारदारिकः ॥

which agrees with Sir W. Jones' version.

But Mr. Wilkins' ms. has

१ दीपहर्त्रीभवेदन्धोकाणोनिर्वीपकोभवेत् १

१ हिंसायां व्याधिभूयिष्ठोजहिंसायां तु नीरुजः ॥

No. V. varies a little, and reads

१ दीपहर्त्रीभवेदन्धोकाणोनिर्वीपकोभवेत् १

१ हिंसायाव्याधिभूयस्त्वं अरोगित्वमहिंसया ॥

Nos. VI. and VII. exactly agree with this reading, except that they have भवेदन्धः and not भवेदन्धो.

V. 56, h. 2. Nos. V. VI. and VII. support the Bombay copy in reading गर्हितान्नाद्ययोजग्धिः instead of गर्हितानाद्ययोज्जिग्धिः, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. Mr Wilkins' ms. supports these, with the exception that it omits the *arka* over the ज.

V. 58, h. 1. The Bombay copy, and Nos. II. and VI. support the Calcutta edition in reading स्वयोनीषु; but Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VII. have स्वयोन्यासु. No. II. did not always read as it does at present, but has been altered.

V. 59, h. 1. I have ventured to differ from the Calcutta

cutta edition, and Nos. II. and V., which read the first CHAP. XI. hemistich

१ गोबधोऽन्याज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयाः १

thus making but one compound of the whole hemistich, with the exception of the two first words. Mr. Wilkins' ms. has संयाज्यं, and विक्रयो, which is as good as the one adopted in our text. The Bombay copy has संयाज्यं and विक्रयः. But I have preferred the reading found in Nos. VI. and VII. viz. संयाज्यं and विक्रयम्. Of these authorities it will be seen that four of them make संयाज्यं to end in the first *páda* with an *anuswára*; and I have in consequence selected that reading for the second *páda*, which followed the same order.

V. 60, h. 1. The Calcutta edition and No. II. are one syllable too long in the first *páda*, owing to their ending it with the word उहे, viz. १ परिवित्तितानुजेनोडे १; but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. V. and VI. omit the word उहे, and agree in all the remainder of the hemistich with the Calcutta edition and No. II. In No. VII. the hemistich is found thus;

१ परिवेत्तानुजेनूडेनपरिवेदनमेच १

In this it will be readily seen there are many errors.

V. 79, h. 2. I have deviated from the Calcutta edition and Mr. Wilkins' ms. in this passage, which read गोब्री ह्यणस्यच, contrary to themselves in v. 95, Chap. v. No II. the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. support the present text in this passage, and in v. 95, Chap. v.

V. 80, h. 1. The Bombay copy has प्रतिरोद्धो, with which

CHAP. XI. which Mr. Wilkins' ms. agrees by an alteration: all the others agree with the text.

V. 80, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has तुनिमित्ते, the Bombay copy reads तन्निमित्तो, and No. V. वन्निमित्ते.

V. 82, h. 1. Though No. II. now agrees with the Calcutta edition and Nos. V. VI. and VII., it did not do so originally, but has been altered to conform to it. The word शिक्षा is recognised by CULLU'CA in his comment, and is there explained by निवेद्य. Mr. Wilkins' ms. has शिक्षानां and the Bombay copy शिक्षावा.

V. 85, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. VI. and VII. read पवित्रं, and Mr. Wilkins' ms. did so formerly, but now reads पवित्रा, which is the reading of the Bombay copy, and seems to be indispensable to agree with the word वाक्. Mr. Wilkins' ms. differs from all the other authorities in reading एषां for तेषां, which is the first word of the couplet.

V. 92, h. 2. The words अपनुत्यर्थ have been introduced into the text in the place of अपनुत्यर्थ, which are found in the Calcutta edition, Nos. VI. and VII. Mr. Wilkins' ms. and Nos. II. and V. read अपनुद्यर्थ. The first word is clearly formed with अप + णुद् + ति by Rule 830 of Mr. Wilkins' Grammar, and will be found occurring in the fourth case at the end of verse 106.

V. 95, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads पिशाचानां in place of पिशाचान्नां, which is found in the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. The Bombay copy drops a syllable, and reads पिशानां.

V.

V. 102, h. 2. It must be by a poetical licence for the CHAP. XI. sake of the metre, that अपानुदेत् is found in every copy, with a long आ after the letter प. See verses 75, 92 and 106, where it is short. This couplet is not found in No. V.

V. 103, h. 1 and 2. No. II. now agrees with the Calcutta edition and the text, but did read अभिभाषेन, which is likewise the reading of Mr. Wilkins' ms. in this word. Mr. Wilkins' copy likewise differs, and has the word तल्पो and सुप्यात् for स्वप्यात्, and श्लिथन् for श्लिथेत्. The Bombay copy likewise has तल्पो and सुप्यात्; but in the rest of the couplet agrees with the Calcutta edition. No. V. has तल्पो, but is wanting in the word स्वप्यात्, and substitutes आलिङ्ग्य for श्लिथेत्. Nos. VI. and VII. read तल्पसुप्यात् and आश्लिष्य, but agree with the Calcutta edition in the remainder of the distich.

V. 104, h. 2. The Calcutta edition and Nos. VI. and VII. agree in reading नैर्ऋतीं; but No. II. has नैर्ऋती, and Mr. Wilkins' ms. नैर्ऋत्या. The Bombay copy seems to have been intended to agree with the Calcutta edition, as it has नैर्ऋती, having the *arka* omitted, perhaps by an error of the copyist. No. V. reads नैर्ऋति. The Calcutta edition has been followed, being in part supported by Mr. Wilson's Dictionary.

V. 106, h. 1. अभ्यस्येत् is found in the Calcutta edition and No. II. and is quite correct if the verb be of the fourth conjugation in this peculiar sense; but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. VI. and VII. read the word

CHAP. XI. अभ्यसेत्, as if it belonged to the first conjugation. No. V. has अभ्यासन्. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 107, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is supported by the Bombay copy in substituting विविधैर्नियमैरिमेः for हभिनी नाविधैर्व्रतैः, but Nos. II. V. VI. and VII. support the Calcutta edition and the present text.

V. 111, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. VII. read तथासीन instead of तथासीनो which is the reading of the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI.

V. 112, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read अभिशस्तां, which has been followed in the text; but Mr. Wilkins' ms. has अतिशस्तां, and the Bombay copy reads अभिषक्तां. No. V. substitutes अभिषक्तानां च, and Nos. VI. and VII. read अभिषक्तां च.

V. 112, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy read मग्नां वा सर्वप्राणैर्विमोचयेत्. No. V. has लग्ने, and substitutes प्राणे for प्राणैः. Nos. VI. and VII. agree with Mr. Wilkins' ms. except that they read लग्नां for मग्नां. I have not made any alteration from the Calcutta edition and No. II. except dropping the redundant रू in विमोचयेत्.

V. 117, h. 2. This hemistich is a syllable too long in the first *pāda* in the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. VII. and VIII. The Bombay copy reads १ अवकीर्णव्रतेशुध्येत् १ and Mr. Wilkins' ms. has १ अवकीर्णचिशुद्ध्यर्थ १. These two contain the right number of syllables, but are deficient in the *exception* required, and which is expressed by the word वञ्जी in the other authorities. I have thought it better to make no alteration.

V.

V. 118, h. 1. No. II. and Mr. Wilkins' ms. read CHAP. XI. कालेन instead of काणेन, which is found in all the other authorities. Sir W. Jones recognises both forms in his translation, by the words " must sacrifice *a black or a one-eyed ass.*"

V. 118, h. 2. The Calcutta edition must be correct in reading निश्चिंति, which is supported by Nos. V. and VI. and very nearly by Mr. Wilkins' ms. which has निश्चिंति, without the *arka*, most likely by an omission of the copyist. Sir W. Jones has NIRRITI. No. II. is clearly in error in reading नैश्चिंति, and the Bombay ms. is still more faulty in the word नैश्चिंती, in which there is an न for an त, and a long ई. In the note on v. 104, it will be observable that the word निश्चिंति: is there in its derivative form, and is in all likelihood perfectly correct as नैश्चिंती. No. VII. differs from all and reads नैश्चिंतं.

V. 119, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has अनन्तश्चसमित्युच्चा instead of अन्तश्चसमेत्युच्चा, which is found in the Calcutta edition, and No. II. The Bombay copy has अन्तस्वसनष्टफवा, which is quite faulty. No. V. reads the first word like the Calcutta edition, but finishes with समृतस्युच्चावा. Nos. VI. and VII. vary a little from the Calcutta edition and read समित्युच्चा. The difficulty lies in the choice between सम and सम्. The comment supports the text in the following words १ तदन्तेसमाधिचिन्तुमास्तइत्ये तयाञ्चवा १, some of which are not intelligible.

V.

CHAP. XI. V. 122, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. V. read सप्तागारं च, but all the others have सप्तागारां च.

V. 123, h. 2. An error seems to have crept into the present work in inadvertently following the Calcutta edition in the expression त्रिषवणत्व (तु), which, according to Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy, should be त्रिषवणम्. Nos. II. VI. and VII. read the same, except that they substitute न for ण, but the latter letter is found in the same expression in Mr. Wilsons' Dictionary. No. V. is altogether different.

V. 125, h. 2. All the authorities differ from the Calcutta edition and read यावकः, and not यावकैः as is found in the Calcutta edition.

V. 127, h. 2. It is very singular that the Calcutta edition and No. II. substitute सुचरितव्रतः for शुद्धर्थमात्मनः, which is the reading of all the other authorities, and of CULLU'CA BHATTA, who says आत्मशुद्धर्थम्. No. V. reads, evidently by an error of the copyist, बुद्ध, &c. I should have read with the greater number, perhaps, in this case, if the text had not been fully supported by Sir W. Jones' translation.

V. 130, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has कृच्छं, but all the others have कृत्स्नं, which is supported by Sir W. Jones.

V. 157, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and No. V. have समावृत्तको, which is nearly confirmed by the Bombay copy, which gives समावृत्तिको; but the Calcutta edition is supported by Nos. II. and VI. The reading of the Calcutta edition is likewise found in No. VII. but it is by a subsequent alteration.

V.

I have not thought it advisable to deviate from the CHAP. XI. Calcutta edition.

V. 160, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads शुद्धत्वं instead of उन्नयै. The Bombay copy has उन्नयै, and No. V. शुद्धर्थ. The rest barely differ from the Calcutta edition.

V. 162, h. 2. No. V. agrees with the Calcutta edition and No. II. in reading स्वजातीय; all the others have स only for the first syllable. See note on v. 41, Chap. x.

V. 171, h. 1. The form पैतृष्वसेयीं is found in the Calcutta edition, and is recognised by Mr. Wilson's Dictionary, and by Mr. Wilkins' Grammar, Rule 891; but that of Dr. Carey, p. 632, only specifies पैतृष्वस्त्रीय. Nos. II. VI. and VII. have पैतृष्वस्त्रीयीं. The Bombay copy varies a little and reads पितृष्वस्त्रीयीं, and No. V. has पितृष्वस्त्रीयां. Both the latter forms are unaffected by वृद्धिः. I have followed the Calcutta edition, as the form of the word found in it is quite correct.

V. 172, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads नोपगच्छेत; all the other authorities have नोपयच्छेत, except that the Calcutta edition and Nos. II. and VI. read the word in the common form, and add तु to complete the measure; while the others read the word in the proper form.

V. 179, h. 1. For एषा, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. (in the latter the *anuswāra* appears to have been added subsequently), Mr. Wilkins' ms. has एषा, and the Bombay copy, Nos. VI. and VII. एताः. No. V. reads कृतः. I have followed the Calcutta edition.

CHAP. XI. V. 180, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have समाचरन्, while all the others read सहाचरन्.

V. 188, h. 1. The Calcutta edition appears to be in error in reading एतदेवविधिं; but No. II. the Bombay copy and No. V. read the first word एतं, to agree with विधिं, which is masculine. Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. read एवं. See verse 217 of this Chap. where the same expression occurs in the correct form.

V. 194, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is solitary in reading परियहान् for प्रतियहान्.

V. 195, h. 2. I have ventured to alter प्रतिपृच्छेयुः into परिपृच्छेयुः, the latter being the reading of every authority except the Calcutta edition and No. II. The preposition परि is further supported by CULLU'CA's comment.

V. 197, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. VI. and VII. read विशुध्यति, but the Calcutta edition, Nos. II. and V. read with the present text व्यपोहति.

V. 198, h. 2. अवसेधति is found in Mr. Wilkins' ms. the other works read the preposition अप.

V. 200, h. 1. An *anuswāra* is read over अन्न in Mr. Wilkins' ms. but not in the others.

V. 202, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read सन्निवेश्यच, Mr. Wilkins' ms. has सन्निवेश्यच, and Nos. V. VI. and VII. सन्निवेश्यतु. The Bombay copy is deficient in this verse.

V. 207, h. 1. Mr. Wilkins' ms. substitutes तलात् for तले; but the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read द्विजन्मनः.

द्विजन्मनः. In Chap. IV. it will be seen that v. 168 is al- CHAP. XI.
most identical with this.

V. 217, h. 2. The Calcutta edition reads चान्द्रायण,
without the *anuswāra*, but it is found in all the other au-
thorities, and has been inserted in the present text.

V. 218, h. 1. At the end of the first hemistich Mr.
Wilkins' ms. reads स्थितः, but all the other authorities agree
with the text in reading स्थिते.

V. 218, h. 2. I have adhered to the Calcutta edition
and No. II. in reading हविष्याशी, though Mr. Wilkins'
ms. the Bombay copy, and Nos. V. VI. and VII. read
हविष्यस्य.

V. 221, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads the first words of
this hemistich सर्वेकुशल, by a subsequent alteration; but
it is not clear what was the original reading. All the au-
thorities have सर्वाकुशल. Mr. Wilkins' ms. is likewise
unsupported in substituting महर्षयः for महर्षभिः.

V. 223, h. 1. I have altered the phrase त्रिरहस् of the
Calcutta edition and No. II. into त्रिरद्गस्, to make it
agree with Mr. Wilkins' ms. Nos. V. VI. and VII. This
reading is further supported by the Calcutta edition and
the other authorities in h. 1, v. 259 of this Chapter, *q. v.*;
and for the sake of making the grammar of the text agree
with itself, as is required by the copulative च, I have
followed Mr. Wilkins' ms. No. II. and the Bombay copy
in reading त्रिर्निशायाः. The Bombay copy reads the
first phrase त्रिरहं. The Calcutta edition, Nos. V. VI.
and VII. read the second phrase त्रिर्निशायां.

V.

CHAP. XI. V. 231, h. 2. The Calcutta edition is supported by Nos. II. VI. and VII. in reading मनोवाङ्मूर्तिभिः, and likewise by the comment, which explains the passage by the words मनोवाक्कायेः. The Bombay copy reads nearly the same as the Calcutta edition, viz. मनोवाक्मूर्तिभिः; but Mr. Wilkins' ms. and No. V. substitute कर्मभिः for मूर्तिभिः, intending evidently to read the same as in v. 236, Chap. II. where the expression मनोवचनकर्मभिः will be seen to occur.

V. 233, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported by any of the other authorities in reading स्यात् तु लाघवं in the place of स्यादलाघवम्.

V. 234, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and No. V. have दैवं मानुषकं; but Nos. II. VI. and VII. and the Bombay copy agree with the Calcutta edition, in reading देवमानुषकं, to which I have adhered in the text.

V. 238, h. 2. Though I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading सर्वन्तु, I think the form सर्वन्तत्, found in Mr. Wilkins' ms. and Nos. VI. and VII. is to be preferred. The Bombay copy has तत्सर्वं, which is likewise good; but No. V. is faulty in reading सर्वतत्र.

V. 241, h. 1. It has just been observed in the note on v. 231, that the authorities differ about मनोवाङ्मूर्तिभिः; the same phrase occurs in this verse in the Calcutta edition and No. II. and is again confirmed by the comment, which gives मनोवाग्देहेः. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy

copy are consistent with themselves, and read as before; CHAP. XI. but Nos. V. VI. and VII. substitute वाक्कायकर्मभिः.

V. 244, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads this hemistich thus:

१ सर्वेतपःप्रशंसन्तितपःपुण्यसमुद्भवः ॥

The last word is clearly an error, as it ought to be समुद्भवं to agree with तपः, which is neuter. The Bombay copy agrees with the Calcutta edition and No. II., except that it reads उद्भवं for उत्तमं; but Nos. V. VI. and VII. read

१ सर्वस्यास्यप्रपन्न्यन्तस्तपसःपुण्यमुद्भवं ॥

I have adhered to the Calcutta edition.

V. 245, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read क्षमा, but Mr. Wilkins' ms. has क्षमः, and Nos. V. VI. and VII. have क्षमाः.

V. 248, h. 1. The Calcutta edition and No. II. are at variance, the former reading सव्याहृतिप्रणवकाः, and the latter having the second word सप्रणवाः, which is likewise the reading of Mr. Wilkins' ms. The comment likewise repeats the same form. The other authorities differ considerably, and have a syllable too much in this *páda*. I have thought it better to preserve the reading of the Calcutta edition, and record the other reading here.

V. 249, h. 2. The mss. vary with regard to the reading of some of the words of this couplet, but the present reading seems incontestible, as it is supported by the texts alluded to being quoted in the comments. The principal difference consists in Mr. Wilkins' ms. substituting माहेन्द्रं for माहित्रं, but the latter word is fully supported by the comment.

CHAP. XI. V. 250, h. 1. For अस्यवामीयं of the Calcutta edition, Mr. Wilkins' ms. substitutes अस्यमाहीपं; but the Bombay copy, by an error of the pen, reads a च for a व, or would otherwise agree with the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII.

V. 250, h. 2. Mr. Wilkins' ms. substitutes जप्त्वातु, and the Bombay copy जप्त्वाच for जपित्वा, which is found in all the other authorities.

V. 259, h. 2. The Calcutta edition is supported by Nos. II. V. VI. and VII. in reading त्रिर्जपित्वा, &c., while Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have जप्त्वा त्रिर, &c.

V. 263, h. 1. The authorities are divided between the word शिप्तं and शिप्रं; for the former reading we have the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII., and for the latter we have Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. The comment throws no light on the subject, and I have followed the Calcutta edition, &c.

CHAP. XII.

CHAP. XII. Verse 16, hemistich 2. Mr. Wilkins' ms. varies from the Calcutta edition and No. II. in reading यात्तनात्मीयम् instead of यात्तनार्थीयम्. Nos. V. and VI. are deficient in this

this verse. Sir W. Jones' version supports the Calcutta CHAP. XII. edition and No. II.

N. B.—This chapter is not found in No. VII. which will account for its not being quoted.

V. 21, h. 2. No. VI. and Mr. Wilkins' ms. read **संपरित्यक्त**, but the Calcutta edition, Nos. II. V. and the Bombay copy agree with our text in reading the first syllable **स** (सः), instead of **सं**.

V. 23, h. 2. **दद्यान्** is substituted for **दध्यान्**, in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. V.; but the latter reading is found in the Calcutta edition and No. II. and seems supported by Sir W. Jones' translation, as well as by CULLU'CA's comment, which has **संगतंकुर्यात्**. The verse is not found in No. VI.

V. 26, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has **आश्रयं** instead of **अश्रितं**, which is found in every other authority, except No. VI., which is deficient in this verse.

V. 30, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads **अयो**, but every other authority has **अय्यो**.

V. 32, h. 1. Though I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading **रचिता**, all the other authorities substitute **रतिता**, which I think quite as good as the other. The comment explains the phrase by **१ फलार्थकम्मीनुष्ठानशीलता १**.

V. 38, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read **यथोत्तरम्**, which appears to be the reading intended by the comment; but all the other authorities have **यथाक्रमं**.

V.

CHAP. XII. V. 41, h. 1. I have altered एषा into एषा, which is the reading of Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. V. The Calcutta edition and No. VI. read the word without the *anuswāra*; but either form will make good sense and grammar.

V. 42, h. 2. The Bombay copy and CULLU'CA's comment exactly correspond with the Calcutta edition and No. II. in the reading of this verse. Nos. V. and VI. agree with one another, but differ from the Calcutta edition in substituting मृगालाभ for मृगाभ, and सरीसृपा: instead of सकच्छपा:. Mr. Wilkins' ms. reads the verse as follows:—

१ स्थावराक्रमयःकीटामत्स्यानक्रासरीसृपाः१

१ पशवश्चमृगालाभजघन्यातामसीगतिः॥

Sir William Jones gives the *shakal* (मृगालाभ) instead of the मृगाभ of the Calcutta edition, &c. Supported as this verse is I have not made any alteration.

V. 44, h. 2 The word तामसेषु is found in Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy; but the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI. give तामसीषु, which I have followed. If the masculine form is considered as the better reading, we must suppose that the word गुणः is understood, and if the feminine is preferred we must suppose it to be गतिः. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy confirm themselves in reading राजसेषु in the masculine form in v. 47, h. 2.

V. 47, h. 1. Nos. V. and VI. substitute विविधी in the place of विबुधा:. The first of these words appears to be an

an error of the copyist, and the latter is confirmed by CHAP. XII. Mr. Wilson's Dictionary.

V. 49, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. V. and VI., read **द्वितीया**, but Mr. Wilkins' ms. has **मध्यमा**, which is supported by Sir W. Jones' version. The comment likewise employs the latter word. I have not, however, varied from the Calcutta edition, &c. as the word **द्वितीया** is so fully supported, and may have been employed for the sake of variety.

V. 50, h. 1. I am inclined to think that the reading of the Calcutta edition and No. II. which I have followed, is not so good as that of Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. The Calcutta edition and No. II. read **महानयत्तमेवच**, while all the others have **महानयत्तएवच**. The error arose from not attending to the fact, that it is to the Regents of the *Mahat* and the *Avyacta*, and not to the principles, that souls endued with the property of goodness are conveyed.

V. 51, h. 1. The Calcutta edition reads **त्रिप्रकारस्य**, but all the other authorities have **त्रिप्रकारस्य**, which I have adopted.

V. 63, h. 1. The authorities vary considerably about the word **तेलपयः**. The Calcutta edition and No. II. have **तेलपकः**, Mr. Wilkins' ms. gives **देतेलपः**, the Bombay copy reads **तेलपपः** in which it is clear that the **ओ** is written for the letter **हे**, and the second **प** for a **य**. No. V. has **तेलपायकः**, and No. VI. has the same form, but preceded by a **दे**. I have followed the reading which

5 q

was

CHAP. XII. was intended by the Bombay copy. The text and comment, singularly enough, differ from Sir W. Jones' translation, and understand a bird, and not an insect (the cockroach), by this word.

V. 63, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is quite unsupported in substituting चक्रवाकः for चीरीवाकः.

V. 72, h. 1. The word मैत्राक्षज्योतिकः is so fully explained in the comment, that there can be no doubt as to the correctness of its form, which is confirmed by the text of the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilkins' ms. has मैत्राख्यो ज्योतिषः. The Bombay copy reads the same as the Calcutta edition, except that it substitutes ख्य for क्ष, and Nos. V. and VI. have क्षि for क्ष.

V. 76, h. 2. दुःसहान् is substituted in Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. for दारुणान्; but the latter reading is supported by the comment and by Sir W. Jones' translation.

V. 78, h. 1. The form जन्मच is found in the Calcutta edition No. II. and the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. has जन्मसु, and Nos. V. and VI. जनन. I have not differed from the Calcutta edition.

V. 82, h. 1. The Calcutta edition, No. II, the Bombay copy, and the comment read सर्वः, but Mr. Wilkins' ms. has धर्मः, and Nos. V. and VI. read सर्गः.

V. 82, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read this hemistich thus :

१ नैत्रेयसकरं कर्मविप्रस्येदन्निबोधत ॥

The Bombay copy substitutes the reading adopted in the text,

text, which is supported by all the other authorities, with CHAP. XII. two trifling variations, viz. No. V. has निःत्रेयसं, Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VI. have हनं instead of इमं.

V. 86, h. 1. Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. substitute पूर्वेषां for सर्वेषां, which is found in the Calcutta edition and No. II. The comment seems rather to lean to the reading in Mr. Wilkins' ms. I have however made no alteration in the text, which is on the whole supported by Sir W. Jones' version.

V. 88, h. 2. The Bombay copy supports the Calcutta edition and No. II. in reading प्रवृत्तं; but Mr. Wilkins' ms. has प्रवृत्तिं.

V. 90, h. 1. Sir W. Jones' translation confirms the reading of the Calcutta edition, and the present text, in the word साम्यताम्. No. II. reads सास्यताम् evidently by an error of the copyist. Mr. Wilkins' ms. has पाणितां, the Bombay copy साध्यतां. No. VI. gives सास्यतां, with which No. V. seems to agree, but the writing is not clear.

V. 90, h. 2. The root सेव् "serve," is of the first conjugation, yet Mr. Wilkins' ms. reads सेवमानः, as if of the fourth conjugation; for the passive sense is inadmissible. All the other authorities support the list of roots and the implied sense, which require सेवमानः.

V. 90, h. 2. The Bombay ms. and Nos. V. and VI. support Mr. Wilkins' ms. in reading अभ्येति. This reading is undoubtedly faulty, because it is at variance with the plain context of the verse, and the hopes held out in their religion. Disinterested acts of religion are the sole means by

CHAP. XII. by which they believe eternal liberation of soul from the accidents of matter can be obtained. Hence the word अत्येति, as found in the Calcutta edition and No. II. is the right reading. This word is explained by अतिक्रामति “*he surpasses*,” in CULLU’CA’s comment, which perfectly supports Sir W. Jones’ version of the passage. अभ्येति implies “*he attains*,” which would reverse the true sense.

V. 97, h. 2. I have ventured to differ from the Calcutta edition, Mr. Wilkins’ ms. Nos. II. V. and VI., which read १ भूतम्भयम्भविष्यं च १. The idea intended is, as rendered by Sir W. Jones, “*all that has been, all that is, and all that will be*.” The first word is therefore right, the second, if correct, is out of its place and should be last, and the third word is ungrammatical in all the authorities just quoted, and should be भविष्यच्च (भविष्यत्+च). The reading of the Bombay copy is, perfect in my opinion, and I have therefore adopted it, viz. १ भूतम्भवद्भविष्यच्च १ containing the participles past, present, and future, of भू “*be*.”

V. 98, h. 1. I fear the text is incorrect in reading रूपश्च in the masculine, agreeably to the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilson’s Dictionary only gives it as a noun in the neuter, Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy, and Nos. V. and VI. read रूपंच.

V. 100, h. 1. Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy and No. V. read सेनापत्यं; but the Calcutta edition and No. II. read the word (with *vriddhi*) सेनापत्यं. No. VI. is deficient in this couplet.

V. 104,

V. 104, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and CHAP. XI. No. V. read कल्मषं; but I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading किल्बिषं. The verse is not found in No. VI.

V. 105, h. 2. For शुद्धि, which is found in the Calcutta edition and No. II., Mr. Wilkins' ms. substitutes सिद्धि, and the Bombay copy शुधि. Nos. V. and VI. read कर्मबुद्धि, and not धर्मशुद्धि.

V. 109, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported in reading अभिगतः; all the other authorities have अधिगतः.

The word परिवृंहणः is not found in Mr. Wilson's Dictionary; but the participle is there given. Nos. V. and VI. read the epithet सपरिवृंहिणः, all the other authorities agree with the text.

V. 111, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has हेतुक; but all the other authorities read हेतुक. Both forms are found in Mr. Wilson's Dictionary.

V. 115, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is quite solitary in reading बन्धून् for वक्तृन्.

V. 117, h. 2. The form मयेदम् is found in Mr. Wilkins' ms.; but all the others read ममेदम्.

V. 118, h. 2. I have followed the Calcutta edition, which is supported by No. V. in reading in the second hemistich सम्पश्यन्, while even No. II. as well as the other authorities, read सम्पश्येत्. The suspense of the affirmation upon this word seems to require the reading as found in the Calcutta edition, which I have accordingly followed.

CHAP. XII. V. 120, h. 1. Mr. Wilkins' ms.* and Nos. V. and VI. read स्वेष्टु for खेष्टु, which is supported by Sir W. Jones' version; and is undoubtedly the reading intended, from the double meaning of the word खं.

V. 121, h. 1. The word कोष्ठे, given in Mr. Wilkins' ms. is substituted for क्रान्ते, which is found in all the other authorities. The meaning of the first word in this passage must be "*stomach*;" that of the latter is stated to be "*foot*" in the comment, which is supported by Sir W. Jones' version.

The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VI. read हरिम्; but as विष्णुः had been just alluded to, we must be convinced that this is an error. Sir W. Jones' version, the comment, the Calcutta edition, and No. II. all support the evident context, and read हरम्.

V. 123, h. 1. The Bombay copy has एनमेके, &c. instead of एतमेके, which is the reading of the Calcutta edition and No. II.; but Mr. Wilkins' ms. reads एवमेके.

V. 125, h. 2. The word सनातनम् is substituted for परम्पदम् in Mr. Wilkins' ms.; but the latter word is confirmed by the Bombay copy, the Calcutta edition, and No. II.

Nos. V. and VI. have not the verses 123 and 125.

SUPPLEMENTARY NOTES.

IN the course of printing the foregoing Notes, some few subjects presented themselves that seemed deserving of notes; these, together with a few remarks on the use of the apostrophe (^r), are here subjoined.

CHAP. I.

Verse 85, hemistich 1. There is a difficulty of choice in such expressions as **डापरेपरे**, whether we should understand the last word to be **पर** or **अपर**; if the latter, the apostrophe (^r) ought to be inserted. Both words mean the same thing, viz. "other." To determine what was the intention of the author of **MENU**, we must refer to such passages as are not equivocal. In Chap. VII. v. 157, the expression **चापराः** (**च+अपराः**) will be seen. The Calcutta editors seem generally to have preferred this last form; for it will be observed in this Chap. v. 61, that an apostrophe has been printed in conformity with the Calcutta edition; the same may be seen in Chap. VIII. v. 210; yet, by a singular deviation, they have omitted it in this verse. The form **पर** seems to be employed when the word is either used as a noun, or absolutely.

V.

CHAP. I. V. 114, h. 1. The Calcutta edition reads the first *pāda* as one compound; but from the comment it is quite clear that the word योगं should be separate, as it governs धर्म. All the authorities support the comment and the present text.

CHAP. II.

CHAP. II. Verse 79, hemistich 2. Contrary to the rule intended to be followed, the apostrophe has been inserted between the words एव and अहिः. The same is in the Calcutta edition.

V. 101, h. 2. All that has been hazarded in the note on v. 101, h. 2, in page 334, is much corroborated by Rule 1073 of Mr. Wilkins' Grammar, q. v. Dr. Carey, in his Grammar, page 834, Rule 18, gives the same definition and example, viz. प्रत्यग्यामात् to illustrate it.

V. 234, h. 2. Following the Calcutta edition, an apostrophe has been printed between तस्य and अफलाः.

CHAP. III.

CHAP. III. Verse 12, hemistich 2. An apostrophe has been improperly printed between क्रमशः and वराः. The comment intends the latter word; yet under one point of view the word अवराः will make this hemistich to imply nearly the same thing, viz. "these inferior women may be taken in succession."

V, 38, h. 2. It will be easily observed, that the phrase उदजः

उढजः in this hemistich, is contrary to the sense as well as to the example of its previous use in this couplet, which require उढाजः. CULLU'CA BHATTA notices this irregularity in the word, and states it nearly in the very words he had employed to mark the irregularity of मौंजी in Chap. II. verses 169 and 171. (See note in page 335,) viz.

१ कायोढजइतिउचापोःसंज्ञाछन्दसोर्बहुलमितिह्रस्वत्वम् ॥

V. 64, h. 1. Following up the spirit of the note just given on v. 38, h. 2, the phrase मूद्रापत्येः should have an apostrophe between मूद्रा and अपत्येः.

V. 100, h. 1. It ought to have been stated in the previous note on this verse, that the comment supports the masculine form शिलः, and states it to imply "*the grains left in a reaped field.*"

V. 141, h. 1. An apostrophe should be inserted between सा and अभिहिता.

V. 185, h. 1. It has been remarked in the note on this verse, page 344, that the latter portion of the word त्रिणाचिकेत appears to be a volitive form of कित् "*know;*" but this root being of the third conjugation, which takes the form चिकेत्ति "*he knows,*" (Wilkins' Grammar, page 212) it may with equal or more propriety be referred to it.

CHAP. IV.

CHAP. IV. Verse 167, hemistich 1. This hemistich contains, in imitation of the Calcutta edition, an apostrophe in opposition to the strict rule of grammar.

CHAP. V.

CHAP. V. Verse 12, hemistich 2. In addition to what has been said in page 440, Vol. II, I wish to refer to Mr. Wilson's highly beautiful and poetical version of the *Mégha Duta*, p. 92, note, verse 554, where it will be seen that that able scholar has noticed the circumstance of the शुकः or parrot, and the सारिका or *maina* (a species of jay), being generally associated together.

CHAP. VII.

CHAP. VII. Verse 170, hemistich 2. The word उचित which is found in all the authorities, will confirm the reading adopted in Chap. v. verse 40, and which has already been remarked upon in page 363.

V. 203, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read धर्मीन्, which I have followed ; all the other authorities read धर्मीन्. The comment explains the hemistich thus :
१ तेषांचपरकीयान्धर्मीदनपेतानाचारान्देशधर्मतयाशास्त्रेणाभ्यु
पेतान्प्रमाणीकुर्यात् ॥

V. 209,

V. 209, h. 1. The word प्रकृतिम् is found in the Calcutta CHAP. VII. edition, No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. There appears to be a difficulty in reconciling it with the noun मित्रं, which must be understood in the nominative case to agree with the passive verb.

This couplet is not in Nos. V. VI. and VII., and these mss. are very different from the others towards the end of this book. The comment explains this hemistich as follows:

१ धर्मशंकृतोपकारस्यस्मर्त्तृसानुरागमनुरक्तंस्थिरकार्यीरम्भम्प्री
तिमत्प्रकृतिकंयत्तन्मित्रमतिशयेनशस्यते ॥

CHAP. VIII.

Verse 211, hemistich 2. An apostrophe ought to have CHAP. VIII. been inserted between कर्तव्या and अंश .

CHAP. IX.

Verse 20, hemistich 1. The apostrophe between चरन्ति CHAP. IX. and अपतिव्रता is not strictly necessary.

V. 98, h. 1. The word ददत् is printed ददन्, in imitation of the Calcutta edition. Nos. II. and V. and the Bombay copy read correctly ददत्. (See Mr. Wilkins' Grammar, Rule 675.) No. VI. is deficient. No. VII. and Mr. Wilkins' ms. were correct, but have been altered to ददन्.

V. 100,

CHAP. IX. V. 100, h. 1. The Calcutta edition, Nos. V. and VII. had the word अनुश्रुम long in the penultimate ; but No. II. and the Bombay copy agree with the grammar, and read it short. I have made no alteration.

THE END.

LONDON:

PRINTED BY COX AND BAYLIS,
GREAT QUEEN STREET.

ERRATA.

TEXT.

Page.	Chap.	Vers.	Hemistich.	Correct.	Incorrect.
१५	II.	३	1	संकल्प	संकलप
१६	II.	३१	2	शूद्रस्य	शुद्रस्य
४६	III.	४९	1	पुमान्	पुमाम्
४६	III.	४९	2	पुमान्	पुमाम्
४६	III.	५१	2	गृह्णन्कुल्वं	गृह्णन्कुल्वं
५४	III.	१०५	1	वसेत्	वसन्
६९	III.	२३४	2	तिलैश्च	तिलैश्च
७७	IV.	१३	2	स्वर्ग्य	स्वर्ग
८६	IV.	९२	2	मूलान्	मुलान्
१०६	V.	२२	1	यज्ञ	यज
१६१	VII.	२०९	1	प्रकृतिमेव	प्रकृतिमेव
२१५	IX.	३७	2	पुथति	पुष्पति
२२२	IX.	९६	1	ददत्	ददन्
३०४	XII.	९६	2	तानिच	तातिच

NOTES.

Page.	Line.	Correct.	Incorrect.
329	6	विशीर्यति	विशीर्यति
339	15	चिह्न	चिन्न
342	7	कुमारीश्च	कुमारीश्च
348	18	tenth	fifth
376	21	क्रियमाणानि	क्रियमाणनि
376	21	ह्रियमाणानि	ह्रियमाणनि
383	26	तदात्वे	तदवे
395	25	शिष्य	शिष्यः
391	20	यथास्थितिः	यथास्थितिः
394	27	उपभोगो	उपभोगी

Letters broken in some Copies.

TEXT.				
Page.	Chap.	Verse.	Hemistich.	Perfect.
७४	III.	२८२	२	ग्रेर्दि
८२	IV.	५५	१	नापि
१४०	VII.	२१	२	रोत्तरम्
१८२	VIII.	१६३	२	नसिध्यति
२२२	IX.	१०६	१	मानवः
२४३	IX.	२९२	२	सुरैः
२५८	X.	८१	१	अजीवं
२८७	XI.	२०८	१	च्छ
२९९	XII.	४४	१	दाम्भिकाः
३०६	XII.	११०	१	परिक

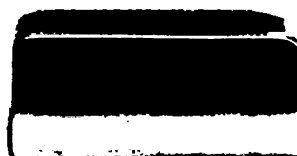
NOTES.		
Page.	Line.	Perfect.
३४६	६	विक्रमम्
३८८	१६	अवदीः
४०६	१९	वृत्तिं

89094596335

889094596335A

89094596335

b89094596335a